EMLÉKLAPOK
VAJAI BÁRÓ VAY MIKLÓS
ÉLETÉBŐL

LÉVAY JÓZSEF BEVEZETÉSÉVEL

BUDAPEST
FRANKLIN TÁRSULAT
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1899

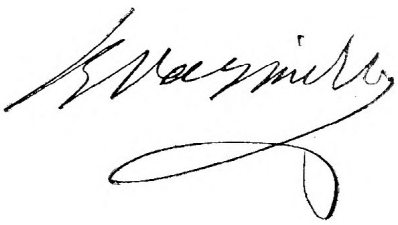

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Báró Vay Miklós halála után azzal bizott meg engem az ő családja, hogy vizsgáljam át a dicsőült férfiu hátrahagyott iratait s azokból saját belátásom szerint állítsak össze közrebocsátás végett valamely gyűjteményt, mely míg egyrészt talán érdekes adatokkal járul a kor történetének ismertetéséhez, másrészt némileg hirdetője s fentartója lesz az elhúnyt államférfi emlékének. Rúgója volt hát megbizásomnak ép úgy a kegyelet, mint a közügyek iránt való érdeklődés.

Báró Vay Sándor, az elhunytnak fia és golopi családi birtokának örököse, elküldötte hozzám a golopi családi levéltárban őrzött nagyszámú iratokat, melyeket halála előtt maga báró Vay Miklós rendezett nagyjából, külön csomagokba kötözvén s jelezvén azokat részint idő-rend, részint nyilvános szereplésének különböző körei szerint.

Átvizsgálás után úgy találtam, hogy azok közt nagyon kevés az, a mi az ő saját tollából eredt. Egész életére vonatkozólag, bármily hosszú és változatos, bármily nagy fontosságú és terjedelmes volt, inkább csak mások által hozzá intézett hivatalos és magán természetű iratok, levelezések, följegyzések, közlemények stb. maradtak fenn.

Nem lehetett czélom, megbizásom sem volt, hogy a velem közlött adatokból báró Vay Miklós kimerítő életrajzát írjam meg. Ezek az adatok önmagokban nem is voltak volna arra elegendők. Legalkalmasbnak véltem, nyilvános működése kiválóbb időszakait követve, csoportosítni a rendelkezésemre bocsátott iratok érdekesebb darabjait. Úgy gondoltam, hogy azok valóban figyelemre méltó adatok a kor történetéhez s megérdemlik a közrebocsátást, habár nem egy jelentéktelennek látszó apró vonás és körülmény fordul elő azokban, de melyek egy vagy más tekintetben mégis jellemzők.

Némi kétséget okozott annak meggondolása, vajjon nem követünk-e el kiméletlenséget az elhúnyt kortársak emléke, vagy azok utódai iránt az által, hogy nyilvánosságra nem szánt, magán természetű, de közérdekű leveleiket, irataikat nyilvánosságra hozzuk. Azonban részint keletkezési idejök nagy távolsága, részint tartalmok közérdekű és soha nem restelhető hazafias volta, eloszlatta a család aggodalmát, hogy ne riadjon vissza a gyűjtemény közrebocsátásával járó felelősségtől.

Így lépnek nyilvánosság elé ezek az Emléklapok, melyeket czélszerűnek véltem báró Vay Miklós rövid életirásával vezetni be. Nagyrészt sok helyen csaknem szórólszóra azt az önéletrajzot használtam, melyet theresienstadti fogságában ő maga írt s melyben részletes czáfolata foglaltatik az ellene hozott hadi törvényszéki itélet indokainak. Fölemlítem, hogy ezt a czáfolatot, valamint a hadi törvényszékhez nyujtott előterjesztést és a császárhoz intézett felségfolyamodványokat, melyek a báró sajátkezű fogalmazványában az iratok közt találhatók, a gyűjteménybe fölvenni nem akartam. Egy kétség örvényeig zaklatott ember védekezései azok, a kinek pallos függött a feje fölött.

Ezek az Emléklapok, bár külsőleg báró Vay Miklós nevéhez vannak fűzve, nemcsak az ő emlékét őrzik, hanem azokét is, kik a haza szolgálatában vele együtt működtek, vagy ő hozzá fordultak, sőt azon korszakokét is, melyekre e közlemények vonatkoznak.

Miskolcz, 1898 január hóban.

Lévay József.

BEVEZETÉS.

Ritka halandónak engedte a gondviselés, hogy oly hosszú időt töltsön a közügy szolgálatában, mint b. Vay Miklós. Oly hosszú időt s a nyilvános működés oly magas fokozatain. Kilenczvenkét évre terjedt életéből (1802—1894) csaknem hetvenet szentelhetett hazája és egyháza ügyeinek.

Nemcsak tanuja, hanem tevékeny részese is volt 1825 után ébredező alkotmányos életünknek, a negyvenes években folytatott liberális küzdelmeknek, szabadságharczunk dicsőségben és gyászban változatos napjainak, a leigázott nemzet nehéz éveinek s végre a bilincseiből kibontakozott haza szabad fejlődésének egészen a mi napjainkig.

Kegyelte a sors, de gyakran sujtotta is. Nem maradt tövisek nélkül se boldog családi köre, se fényes közpályája. Amott érzékenyen sebzette szívét nem egy veszteség; itt a nyomába járó félreértés, majd a börtön homálya. Amott rendületlenül fentartotta vallásossága, itt honszerelme.

Mindjárt nyilvános működése kezdetén előnyös támogatói voltak emelkedésének és gyors haladásának: fényes családi hagyománya s kitünő lelki és testi tulajdonai. Az 1827-diki országgyűlés idején a magas rendű

társadalom b. Vay Miklóst és gr. Károlyi Györgyöt a magyar nemzet két Adóniszaként emlegette. Az a leköte-lező kedvesség, mely nagyvilági műveltséggel, fenkölt szívvel és tiszta elmével párosulva mindenkit könnyen meghódított, megnyerte számára az emberek bizalmát. E bizalom folytán lett egyházának oszlopa, nemzeté-nek választottja, királyának meghitt hű embere és tanács-adója.

Politikai pályáján nem volt a rohamosan haladó gyökeres fejlődés zászlóvivője. A csendes, nyugodt, foko-zatos haladás elvéhez ragaszkodott: de hazáját szerető hű magyar volt minden ízében, minden csepp vérében. Szent örökségül szállott rá ez a honszeretet nemcsak vallásával, hanem ősei emlékével is, melynek gyökerei a magyar földön szinte a honfoglalás idejéig nyulnak vissza. Reményét jövőnk szerencsésebb alakulása iránt a kormány és a nemzet bizalmas egyetértésébe helyezte. Az ó-conservativek soraiban küzdött, de azon árnyalat-hoz tartozott, mely rokonszenvvel hajlott a liberalis tö-rekvések felé. Nem volt elfogult, vagy épen túlzó aulicus. Ezért nem is tartották őt Metternich vak eszközének.

Becsületes közvetítés és kiegyenlítés útjait kereste. Forradalmi erőszakos küzdelmek nem igen egyeztek gon-dolkozásával és vérmérsékletével. De midőn a negyven-nyolczadiki események sodrába jutott, pillanatig sem késett felajánlani szolgálatát a veszélyben forgó haza ügyeinek rendezésére. A fejedelem parancsa folytán, mint tudva van, 1848 nyarán királyi biztosi minőségben jelent meg Kolozsvárott, hogy «a bomladozó Erdélyben a csen-det, rendet, békét, lelki uniót s testvéri egyetértést min-den áron fentartani törekedjék». Működése nem felelt meg a közvárakozásnak és saját reményének se. Nélkü-lözni látszott az elhatározottság, erély és óvatosság azon

mértékét, mely szükséges lett volna ahhoz, hogy a császári katonaság és a felbujtott oláhság által ellenünk szőtt ármány szálai ideje korán széttépessenek s Erdélynek a magyarság által megvédése szilárdíttassék s biztosíttassék. Kolozsvár megnyitotta kapuit a császári hadak előtt s ezzel összecsapott a felhő a magyar királyi biztos feje fölött.

Ha lehetett is mentsége, melylyel eljárását indokolhatta, a lázas ingerültség nem volt alkalmas annak mérlegelésére s keserüen éreztette vele a maga verdictjét, valamint annak igazságát, hogy válságos időkben könnyen két malomkő közé kerül az, a ki a küzdő felek egyikéhez sem csatlakozik határozottan. Történetíróink s azok közt Horváth Mihály is, szigorún ítélnek az ő kolozsvári szereplése fölött. De ez ítélet enyhítésére vagy felvilágosítására bő adatokat szolgáltat azon jelentés, melyet b. Vay e tárgyban 1849 április 4-én a honvédelmi bizottmány elé terjesztett s mely a jelen füzetben közlött okmányok közt olvasható.

Midőn e lapokat a közönség kezébe adjuk, nem szándékozunk b. Vay Miklós kimerítő életrajzával foglalkozni. Működésének részletes egybeállítása s erényeinek dicsőítése épen úgy nem föladatunk, mint lehető fogyatkozásainak leplezése. Neve és működése Magyarország közelebbi hetvenévi fejlődésének történetével van egybeforrva. Azok közt fogja őt emlegetni az utókor, kik végleheletökig híven és kitartó munkássággal szerették a hazát s csüggedetlenül küzdöttek annak felvirulásáért azon az úton, melyet eléjök a meggyőződés kijelölt.*

* Figyelemre méltó az a derék *Emlékbeszéd*, melyet dr. Ballagi Géza sárospataki jogtanár tartott b. V. M. felett a sárospataki főiskolában 1894 julius 24-én s melyet a gyászünnepélyre vonatkozó egyéb művekkel együtt külön füzetben kinyomatott a Tiszáninneni ev. ref. egyházkerület Sárospatakon, 1897.

E lapok főczélja: köztudomásra juttatni s így megóvni a feledéstől b. Vay Miklós hosszú pályafutására vonatkozó némely adatokat, melyek nem csupán az ő emlékének őrzésére szolgálhatnak, hanem a kor viszonyainak ismertetését is elősegítik.

Irományait csomagonkint, részint idő-kor, részint tárgyak szerint, élete vége felé maga szedte olyan a milyen rendbe. Azokból válogatva veszi a közönség az itt következő okmányokat. Működése fontosabb köreire vonatkozó részletes emlékiratok, vagy különösebb becscsel biró történeti följegyzések nem maradtak utána. Ha voltak effélék, a mint környezete sejti, ő azokat, mint mondják, valószínűleg megsemmisítette, a mire azonban semmi tényleges bizonyíték nincs. Jó szerivel, csak a különböző időkben hozzá intézett hivatalos, vagy közérdekű magánlevelek, előterjesztések, feliratok stb. maradtak fenn s e füzetben főleg azok közlésére szorítkozunk. Nem gondoljuk, hogy indiscretiót követnénk el ezek nyilvánosságra hozatalával. Alig egy-kettőt kivéve, mindnyájan rég porladnak már azon hazafiak, kiktől a b. Vay Miklóshoz intézett emez iratok eredtek. De még ha élnének is, semmi sincs ezekben, a mit szemökre lehetne vetni tiszta hazafiui buzgóság és önzetlen honszeretet tekintetében, melylyel a nehéz viszonyok közt tűrve-fáradva egyengették alkotmányunk visszaállításának s nemzetünk szabad fejlődésének útját. Törekvésök értékének megitéléséhez ne a derült jelenből vegyük a mértéket, hanem ama nehéz közviszonyokból, melyeknek szorító korlátai között annyi akadályt gördített eléjök úgy az erőszakos hatalom, mint a gyanu és félreértés. Egy-egy apró igaz vonással járulnak ezek a közlemények a kor ismertetéséhez, s a ki majd egykor kedvet érez arra, hogy b. Vay Miklós tüzetes életrajzát megírja, a golopi családi levéltár gaz-

dag adatai között az itt közlött részleteket sem fogja mellőzhetni.

Meg kell említenünk, hogy b. V. M. iratai között, német nyelven, sajátkezűleg tisztán irott emez önálló darabkákat találtuk: *Úti napló 1823 julius, augusztus és október hóról,* melyben Magyarországon testvéröcscse Lajos, és nevelője váradi Szabó János társaságában tett utazása alatt szerzett tapasztalatait és benyomásait jegyezte föl napról-napra, továbbá: *Öt hét a pesti Újépületben* 1852 aug. 16-tól szept. 17-éig, midőn onnan Theresienstadtba vitték várfogságra, ennek folytatásaként *theresienstadti fogságából nejéhez intézett naplószerű levelek,* 1852 szeptember utoljától 1853 junius 7-dikéig; végre: *Életrajza, az ellene hozott haditörvényszéki itélet czáfolatával,* melyet theresienstadti fogságában 1853-ban készített.

Önmaga különösebben megjelölte iratai rendezése alkalmával azon kiválóbb működési köröket, melyek tevékenységét a nyilvános pályán igénybe vették. Közleményeink is lehetőleg eme körök szemmeltartása után csoportosulnak. Ezek: 1. Első szereplés: zemplénmegyei alispánság és követség 1825—1830. 2. Administrátorság Borsod vármegyében 1830—1845. 3. Királyi biztosság a kolera alkalmából 1831—1832. 4. Királyi biztosság a galiczíai lázadás alkalmából 1846. 5. Királyi biztosság az éhinség alkalmából 1847. 6. József nádor jubileuma, halála, István főherczeg körútja 1847. 7. Forradalmi és forradalom utáni viszonyok 1849—1854. 8. Magyar királyi főcancellárság 1860—1861. 9. Borsod vármegyei főispánság 1865—1867. 10. Működés az ev. ref. egyházban 1856-tól haláláig.

Habár, mint említettük, nem szándékunk b. Vay Miklós kimerítő életrajzával foglalkozni, a fenforgó al-

kalomból folyó kötelességnek, sőt nélkülözhetlenül szükségesnek tartjuk mégis, hogy itt az ő mozgalmas, hosszú, szép életére vonatkozó adatokat röviden egybefűzzük. Annyival inkább, mert ezek épen rendelkezésünkre állanak, főleg magának a bárónak önmaga által készített s fentebb említett *Életrajzában*, melyet csaknem szószerint s csaknem egész terjedelmében használunk. Ő ebben a hadi törvényszék itéletét pontról-pontra, részletesen czáfolja s főleg oly irányzattal és színezettel beszéli pályafutását, hogy az itélet igazságtalan és törvénytelen voltát kimutassa. Ezt az irányzatot és színezetet azonban itt figyelmen kívül hagyjuk.

Vajai báró Vay Miklós, a legrégibb magyar családok egyikének sarja, 1802 április 29-én született Borsod vármegyében a Miskolczhoz közel eső Alsó-Zsolcza községében. Hasonló nevű édes atyja cs. k. kamarás,* már József császár alatt, a kinek parancsára katonai kiképzése végett több évet kelle töltenie Francziaországban és Angliában, kitüntette magát mint mérnökkari százados, részint várépítkezéseknél Aradon és Theresienstadtban, részint és különösen a török háborúban. Később, daczára annak, hogy Belgrád ostrománál egyik szemét elvesztette, s e miatt a tényleges szolgálatról le kellett mondania, mint osztály-tábornok, dandár-vezér, végig szolgálta a nemzeti fölkelést 1794., 1802. és 1809-ben. És ezen időkben a haza javára szentelt másnemű foglalkozásai és kutatásai mellett részt vett az országgyűléseken, különösen az 1807-diki országgyűlésen, a hol bátor hazafiui magatartása által tünt fel s ezzel a kormány neheztelését vonta magára.

* Született Gömör vármegye Serke községében 1756 szept. 6-án, nagyanyja gr. Vassné, szül. Vay-leány házában; meghalt hirtelen 1824 május 11-én Alsó-Zsolczán.

Házasságra lépett 1799 julius 1-én a Baden nagyherczegségből származott báró Adelsheim Johannával.* a ki akkor az elhalt Puky gránátos kapitány özvegye volt s férje rokonainál tartózkodott Kassán. Ifjuságát a nő az akkor még tartománygrófi udvarnál töltötte s egyforma nevelésben részesült a nála idősebb három herczegnővel, Amáliával, Carolineval és Luizzal. Ezek közül Caroline bajor királyné, Luiz pedig Erzsébet névvel orosz czárné lett. A bárónő később mint udvarhölgy szerepelt nálok s mind a három fejedelmi nő mindvégig barátságos viszonyban állott vele, sőt később a bajor királynő és Frigyes badeni tartománygróf lettek az elsőszülött csecsemő b. Vay Miklós keresztszülői.

Már bölcsőjénél találta e szerint b. Vay Miklós a szerencsés körülményeket, melyek ébredező lelkében az erkölcsi és szellemi fejlődés magvait elhintették. Atyja sokoldalú képzettséggel biró s nem egy tekintetben korát meghaladó ferfiu volt, kinek lángoló hazafiságát és törekvéseit meg nem törhették az útjába gördített akadályok. Anyja egy emelkedett szellemű ritka nő, műveltségben, a szív és ész magasztos összhangjában s vallásos mély érzelemtől vezérelt áldásos tevékenységben a nők valódi példányképe.*

Miklós születése után egy évvel 1803 nov. 8-án még egy fiuval, Lajossal ajándékozta meg őket a gondviselés. Szerető gonddal őrködtek a szülők a két gyermek nevelése fölött. De az első nevelés gondjaiból nagyobb rész az édes anyának jutott. A tábornokot részint a közügyek,

* Született Badenben Pforzheimban 1776 aug. 5., meghalt Golopon 1864 febr. 26.

** Lásd: *Emlékek, b. Vay Miklósné-Adelsheim Johanna bárónő leveleiből* czim alatt Jókai Etelke által fordított s közrebocsátott könyvecskét. Budapest, 1888., melyet ez életrajzban is többször használtunk.

részint soknemű gazdasági ügyei csaknem folytonosan távol tartották a családi tűzhelytől. Helyét több irányban feleségének kellett pótolnia. Pótolta is mindig bölcsen és erélyesen, szeretettel és csüggedetlenül. Gyermekei szívében korán ébresztgette és erősítette a vallásos érzelmeket. Tanításai és saját példaadása különben is fogékony talajra találtak az erősen protestáns Vay család körében, melyben a hithűség és honszeretet egymással egyesült hagyományos örökség volt.

A két fiu képzését, jövő pályájokra vonatkozólag, nem vezették határozott irányban. Képeztették őket általában a kor magasabb kivánalmai szerint. Szellemi tehetségök, kedélyök, hajlamaik, vérmérsékletök vezérelték később a nyilvános élet kezdetén: Miklóst fokról-fokra gyors léptekkel a fényes közpálya magaslatán, Lajost a polgári és családi élet csendesebb és szűkebb, de boldogítóbb köreiben. Még 1820-ban is így ir rólok édes anyjok: «fiaim még nem határoztak a felett, miféle pályát válaszszanak, de nem is sürgetjük őket; időt adunk nekik, hogy a jót és a rosszat minél jobban megismerhessék. A jogot minden esetre tanulni fogják, mert azt minden magyar nemesnek tudni kell, hogy sajátjokat megoltalmazhassák».

Miklós nevelését a Pestalozzi intézetében képzett nevelő, váradi Szabó János vezette. Igy azon magasztos nevelési elvek befolyása alatt nevekedett, melyektől ama kor a társadalom újjászületését remélte. Úgy látszik, Szabó képessége és szelid bánásmódja mind a gyermekek kedélyének, mind a szülék várakozásának megfelelt. Maga a bárónő is gyakran vette hasznát társadalmi s emberbaráti jótékony tervezgetéseinek szerkesztése és valósítása körül.

A felsőbb tudományokat Miklós a pesti egyetemen

tanáraitól többnyire magánleczkéken hallgatta. Nyilvánosan is hallgatta Schédiust, Schwartnert, Schmiedet, Vezerlét, Tomcsányit, Vuseticset. Cleinman pesti híres német ev. lelkész által confirmáltatott s tőle tanulta igen terjedelmesen az egyháztörténetet, dogmatikát és egyéb hittudományt.

1819 április 1-től kezdve 1822 szeptember 20-ig tizenkét rendbeli vizsgát tett mint magántanuló a pesti egyetemen különböző felsőbb tudományokból, valamennyit kitünő sikerrel. Mindezen vizsgáról teljes rendben megőrzött bizonyítványai megvannak iratai közt. Sőt van egy 1818 deczember 18-áról, melyet Nagy István, a kecskeméti ref. gymnasium igazgatója állított ki Pesten arról, hogy b. V. M. «a humaniorák» mindkét évét «cum eminentia» végezte. Ott van Bárczay Pál pestvármegyei alispán bizonyítványa 1823 január 28-ról öt hónapi «patvaristai praxisról», ott Szögyény Sigmond personalisé 1824 szept. 20-ról a jurátusi gyakorlatról. — B. Vay M. minden hozzá intézett levelet vagy maga által följegyezgetett apróságot félre tett és megőrzött. Így apró papirszeletkéken följegyezte emlékezete után azon ezer meg ezer ember nevét, a kik az ő életében elhunytak. Egypárszor aztán összegezte is a számot; az utolsót így: «1894 20-ik február: a mai szám 4947». Más papirszeletekre pedig azon latin közmondásokat és közhelyeket jegyezte föl szintén igen nagy számmal, melyek mint közismeretűek, vagy közhasználatúak eszébe jutottak.

Letevén a vizsgálatot a hazai törvényekből, Bárczay Pál pestmegyei alispán mellett lett patvarista s Szögyényi Zsigmond személynöknél jurátus. 1823 julius és augusztus hóban Magyarország felső vidékeit, októberben a dunántúli részeket utazta be, mint említők, nevelője és öcscse társaságában. Utazásáról s a közben nyert tapasztalatai

és benyomásáról részletes naplót vezetett. Azután öcsével együtt Bécsben maradt, hogy ott atyjok kívánsága szerint, a már akkor virágzó polytechnicumban gyakorlati tanulmányt szerezzen, különösen a chemiából s technologiából, hogy néhány mezőgazdasági szakot is látogasson s egyúttal az idegen nyelvekben is kellő oktatást nyerjen.

«Az én helyzetemben nagy változás állott be», így ír édes anyja 1823 nov. 26-án, «s mondhatom, nagy erőmbe kerül hozzászokni ez állapothoz. Mult hónap 11-én elváltak tőlem gyermekeim, kik huszonegy éven keresztül figyelmem és gyöngédségem tárgyai voltak, s kikre én úgy kicsiny, mint nagyobb munkáimnál mint biztos támaszra számíthattam. A távollét nem változtat ugyan egymáshoz való ragaszkodásunkon, de immár az én közvetlen befolyásom nálok csakugyan megszünik.»

1824-ben, midőn egyetemek látogatása végett épen nagyobb külföldi útra készült, véletlenül hirtelen elveszté édes atyját május 11-én. Ez a nagy veszteség azonnal haza szólította özvegyen maradt édes anyja segítségére. Itthon a közpályától elvonulva akarta folytatni életét. Azonban a körülmények más fordulatot adtak ebbeli vonzalmának és elhatározásának. Ugyanis még azon év tavaszán Zemplén vármegyében a megye akkori administrátora, később tornai főispán, hétszemélynök s koronaőr Szilassy József által, a rendek kérése folytán megyei aljegyzővé neveztetett ki, s noha még nem volt teljes korú, az 1825-diki országgyűlésre a felső táblához királyi meghivást nyert. Meg is jelent ott inkább csak hogy hallgasson és tanuljon, mint részt vegyen a tanácskozásokban.

Ettől fogva gyors léptekkel emelkedik a közpálya fokozatain. A mint tettlegesen kezd járulni a közügyek

intézéséhez, mindinkább előtérbe lép és feltünővé lesz egyéni kiválósága, szellemi ereje és képzettsége, szónoklatának varázsa s mindenkit megnyerő egész magatartása.

Az országgyűlés bevégződése után ugyanis 1827 szeptember 22-én Zemplén vármegye főjegyzőjének neveztetett ki s még ugyanazon évi október 18-án egyhangulag alispánnak választották a zempléni rendek. Nem volt ez könnyű, vagy épen mindennapi dolog az akkori viszonyok közt. Kitünő tulajdonok nagy mértékével kellett birnia annak, a kiben így összpontosult a választó nemesi rend bizalma. «Három körülmény van fiam ellen», így ír ez időben a fia sorsán aggódó édes anya, «míg ellenjelöltjeinek épen ez a szerencséjök. Először is az, hogy mágnás; a mágnásokban pedig nem igen bízik a nemesség, azt vélve, hogy a főurak mindenben csak az urakkal tartanak. Ötven alispán közt eddig csak egyetlen főúr van. Másodszor: Miklós még csak huszonöt éves; arra pedig még nincs példa, hogy ilyen fiatal embert állítottak volna valamelyik megye élére. Többnyire csak 40—50 éves férfiakat szokott érni ez a kitüntetés. Végre pedig az is igen nagy akadály, hogy fiam protestáns, a mi Magyarországban minden alkalommal igen nagy hátrány. Ha mégis megválasztatik, akkor teljesül rajta boldogult jó atyjának áldása: «légy kedves isten és emberek előtt!» Ez volt neki szokott mondása, mikor az élénk jószívű fiu valami örömet okozott neki. Nagyon megható azt látni, hogy kisebbik fiam Lajos, ki a gazdaságnál maradt, mint igyekszik egyengetni teljes erejéből bátyjának útját, mintha nem is volna ennél egyéb gondjuk . . . Ez a szép testvéri szeretet és egyetértés annyival jobban esik nekem, mert igen ritkán látok ehhez hasonlót s szentül hiszem is, hogy az ég áldása fogja őket kisérni érte».

Eme nagy feltünést keltett alkalomból történt az, hogy az egykori Baden nagyherczegségi főtörvényszéki biró, az irodalom terén is ismert nevű báró Drais, a korán árvaságra jutott Adelsheim Johanna nevelőatyja, «*An meinen Agathon*» czímű, nyomtatásban is megjelent szellemdús művét ajánlotta az ifjú tisztviselőnek.

Még ugyanazon évben (1827 decz. 27-én) kir. kamarássággal tüntette ki Ferencz király, mi által úgy szólván szentesítette a rendek választását. A következő év január 25-én utazott Bécsbe, hogy személyesen köszönje meg a kitüntetést s tegye le a szokásos esküt. Ugyanazon évben vette nőül Bécsben báró Geymüller Katalint, Geymüller bankár szeretetre méltó kedves leánykáját, a ki jó és rossz napokban híven s mindig védangyalként állott oldala mellett és folyvást éltető lelke volt a későbben több gyermekkel megáldott családnak.

Mint első alispán, rövid ideig viselte hivatalát, de ezen rövid idő alatt is meglepő tevékenységet fejtett ki a közigazgatás és törvénykezés minden ágában. Ez által még inkább megnyerte vármegyéje bizalmát és becsülését, úgy hogy a zempléni rendek nagy lelkesedéssel választották őt követül az 1830-diki országgyűlésre, melyen különösen a koronázási eskü és az ujonczozás kérdésében a kormány érdekét védő szónokok közt tüntette ki magát.

Az országgyűlés után gróf Reviczky Ádám udvari cancellár borsodmegyei főispán kérésére ezen megye administrátorává nevezte ki ő Felsége. A hozzá, mint különben is Borsod vármegye szülöttéhez előszeretettel ragaszkodó nemesség örömrivalgása közt foglalta el kormányzói székét. Tizenöt évet töltött eme nagyterjedelmű hivatalos állásban. Annak különféle összeütközéseit és nehézségeit folyvást le tudta győzni vagy el tudta simí-

tani az ő erélyes és eszélyes magatartása, megnyerő modora és népszerűsége. Öt tisztújításon és egy követválasztáson vezette az elnökséget. Általánosan elismert szabadelvű kormányzása kedvezett a közfelfogásnak, de a mellett választások alkalmával mindig sikerült neki többséget szerezni a kormányjelölt részére. Így például Ragályi Tamás, a ki az 1825-diki országgyűlésen az ellenzéknek országszerte legnépszerűbb követe volt, nem tudta Borsodmegyében keresztülvinni megválasztatását a kormányjelölt Bükk Zsigmond ellenében. A tanácskozásokkal a rendet és mérsékletet, legfelsőbb helyen is dictált és, elismert módon fentartotta, holott a szavazatok száma gyakran öt-hat ezerre rúgott a másutt ez idö tájt alig fékezhető nemesi gyülekezetekben. Hivatalától felmentése után mindjárt az első tisztújítást katonai fedezet alatt tartották.

Működése ezen időszakában történt, hogy a kolera kitörése és az annak folytán bekövetkezett parasztlázadás alkalmából az 1831-dik szomorú esztendőben, a nyugtalanság lecsendesítésére és a veszélyezett közbátorság biztosítása végett teljhatalmú kir. biztosnak nevezte őt ki Ferencz király Borsod-, Heves-, Nógrád-, Gömör-, Tornamegyék és a Jászság területére. Tapintatos és erélyes működését óhajtott siker követte. Ezért a hálás elismerés sokszoros bizonyítékával találkozott mind a fejedelem, mind polgártársai részéről. Ő Felsége táblabirónak nevezte ki a kir. táblához gróf Teleki József helyére; polgártársai pedig köszönőlevelekkel s hálafeliratokkal halmozták el.

Az említett törvénykezési és politikai hivatalok viselése mellett, mint magyar mágnás, élénk részt vett az ezen időszakba eső minden országgyűlési tárgyalásban a felső táblán, melynek legkitünőbb szónokai közé szá-

mították. Nevezetesen az 1832/6-diki országgyűlésen sokat tett arra, hogy az urbéri törvény megalkottassék. 1839/40-ben és 1843/4-ben minden reformkérdésben, különösen a protestánsok ügyében, a mely felekezethez ő tartozott, mindig a mérsékelt szabadelvűek élén állott.

1844-ben septemvirré neveztetett, az országos rendek pedig ugyanazon évben (1844 : I. t.-cz.) őt és Ürményi Ferenczet «király és haza ügyében szerzett jeles érdemeikért és országszerte megismert hazafiui szolgálataikért az ország szent koronájának őréül választották». Az országgyűlés berekesztése után, az akkori **nádor** József főherczeg ajánlatára, a ki őt kora ifjuságától különösen kegyelte, helytartósági tanácsossá, tanulmányi főbiztossági igazgatóvá és azzal együtt a m. k. helytartó tanács alelnökévé neveztetett ki s titkos tanácsosi méltósággal ruháztatott fel. Ennek folytán 1845 augusztus 15-én lemondott borsodmegyei administrátorságáról s érzékeny búcsúszavakkal vált meg szeretett szülőmegyéje közönségétől.

Galíczában 1846-ban kitört a lázadás s tartani lehetett attól, hogy annak vihara Magyarország felső vidékeit is magával ragadja. Ennek meggátlása végett teljhatalmú kir. biztosnak br. Vay Miklóst küldötte ki a felség. Fáradozásának itt is óhajtott sikere lőn. Nemcsak József nádor fejezte ki iránta teljes megelégedését, hanem a felügyeletére bizott valamennyi vármegyétől is közhatározatból kifolyó jeleit vette a hálás elismerésnek, az említett megbizás bevégezte után pedig maga a király szintén teljes megelégedésének kifejezése mellett sajátkezűleg adta át neki a Szent István-rend közép keresztjét.

A következő évben újra igénybe vették kipróbált erejét a szerencsétlen körülmények. 1847-ben éhinség

uralkodott Magyarország felső vidékein. A veszély elhárítása vagy csillapítása végett ismét őt bizta meg a fejedelem. Nagy pénzösszeg (350,000 frt) adatott rendelkezésére az inséges nép közt leendő kiosztás végett. Ezen fontos megbizatásában is közmegelégedésre járt el. A megvigasztalt lakosok hálaját a hatóságok hivatalos levelei tolmácsolták neki, s a fejedelem, újabb bizalma jeléül, azt tette kötelességévé, hogy József nádor halála után ennek fiát a kir. helytartóvá nevezett István főherczeget kisérje azon év őszén Magyarországon és a kapcsolt részekben végzendő körútjában. E körutazás mindenfelé felbuzdította a nemzet rokonszenvét az áldott emlékű nádor fia iránt. Szebb jövő reményét látta benne a magyar. S nem volt meglepő az a lelkesedés, melylyel az1847/8-diki országgyűlés István főherczeget, a nádor-jelöltek nevének nyilvános fölemlítése nélkül egyhangulag országnádorának választotta, a mely méltóságra jelöltek közt hír szerint b. Vay neve is fel volt véve. E körutazásban tanusított eljárása legfelsőbb helyen is elismerésre talált, István főherczeg részéről pedig az a kitüntetés érte, hogy az összes főméltóságok közt b. Vaynak kellett a legelsőnek lennie, a kinek szerencsekivánatát az új nádor köszönettel fogadni akarta.

Ezen ez országgyűlésen a kormánypárt vezéreihez tartozott, s nem kevés hatással volt arra, hogy a követek táblájánál az országgyűlés kezdetén Kossuth által benyujtott felirati javaslat, mely különösen az adminisztrátori rendszert élesen kárhoztatta, végleg hajótörést szenvedett.

A mint 1848-ban a bécsi márcziusi események után az országgyűlési ellenzék Pozsonyban is győzött, b. Vayra nézve is válságosakká lettek a viszonyok, melyek között további tevékenységének határozott irányt kellett szabnia.

Még nem fejlődtek oda a rohamosan változott körülmények, hogy a bécsi camarilla, illetve a fejedelem és nemzet közt nyilvánvaló lett volna az ellentét. De b. Vay, úgy látszik, jól sejtő lélekkel pillantott a jövőbe s nem engedte magát elszédíttetni az új vivmányok mámora által. Legalább erre mutat mindjárt eleintén azon magatartása, mely szerint midőn a miniszterium alakításával megbizott gr. Batthyány Lajos azon igyekezett, hogy a miniszteriumban b. Vay is tárczát vállaljon, ez semmi szín alatt nem volt hajlandó az ajánlatot elfogadni, daczára gr. Batthyány azon kijelentésének, hogy ez a vonakodás maga elég arra, hogy miniszteriumának hosszabb fennállása lehetetlenné tétessék. Épen így elutasított magától a miniszterium részéről neki felajánlott minden egyéb hivatalt, így a főispánságot, melyet saját kényelme szerint választhatott volna ki. Egy ideig jószágára vonult vissza, onnan szemlélni az események fejlődését.

Csakhamar azután (1848 junius havában) történt azonban, hogy a nádor, István főherczeg, maga elé rendelte őt s közvetlenül ö felsége nevében arra hivta fel, hogy azonnal Erdélybe utazzék, s az uniónak már akkor megtörtént szentesítése után ezen országnak Magyarországgal való egyesítését léptesse életbe. Meg levén szokva fejedelmének minden körülmények között engedelmeskedni és az ifjú nádorhoz való hű ragaszkodásból is, pillanatig sem késett ezt a nehéz állást elfogadni s 1848 junius végén, mint «Ferdinánd király ő felsége teljhatalmu kir. biztosa» Erdélybe utazott.

Ez a megbizatás lett a szikla, melyen b. Vay szereplése s jóhiszemű köztevékenysége hajótörést szenvedett. A régi törvényes rend és béke apostola akart lenni akkor is, midőn körülte már a forradalom hullámai

csapkodtak. Hitte, hogy midőn királyát legjobb tudomása szerint szolgálja, egyszersmind hazájának is jó szolgálatot tesz. Akkor is békés kiegyenlítésre gondolt, midőn annak kötelékei egészen meglazultak, vagy el is szakadoztak. Későn vette észre, hogy két ellentétes hatalom küzdő terére sodortatott s magatartása áttal mind a kettőnek boszúját fölidézte maga ellen.

Erdélyi szereplése lévén forradalmunkban az ő egyedüli tényleges szereplése, mely élete későbbi eseményeire is nagy befolyást gyakorolt, méltó, hogy itt arról az ő önéletrajzának csaknem szószerinti idézésével, kissé bővebben emlékezzünk. Részletesebben sorolja fel az erre vonatkozó körülményeket az a terjedelmes jelentés, melyet ő az ellene indított vizsgálat folytán Debreczenben a honvédelmi bizottmány elé terjesztett s i[illegible]ly alább egész terjedelmében olvasható.

A mi[illegible]t Kolozsvárra érkezett, Erdély beutazása és a tapasztalt jelenségek megfigyelése és mérlegelése után csakhamar arra a többször nyilvánított meggyőződésre jutott b. Vay, hogy az unio szentesítése elsietett lépés volt s annak békés keresztülvitele még mindig igen bizonyta[illegible]. Egész törekvése oda irányult tehát, hogy minden erőszakos rendszabályt gondosan kerüljön és hogy a bécsi kabinet és a magyar miniszterium közt már kiütött versengések eligazításaig — mindannyi életkérdések Erdélyre nézve — ebben a felügyeletére bizott országrészben *minden törvényes állapot a régi szokás szerint fentartassék s ekként ott a nyugalom és közbiztonság megóvassék.* Ily szándékkal lévén, se a kir. guberniumot Kolozsvárott, se a kincstári hivatalt és a hadparancsnokságot Szebenben fel nem oszlatta. El nem távolította az ott talált kir. hivatalnokokat. Ellene nyilatkozott a pesti országgyűlés ujonczozási határozatának

és királyi szentesítés hiányában nem engedte azt végrehajtani. A megérkezésekor talált minden úgynevezett politikai fogolynak visszaadta szabadságát s ügyeiket a kir. tábla elé utasította, mert az államügyész, valamint a birák is, mindnyájan a kir. kormány által kinevezett emberek voltak és a fennálló országos törvények szerint tartoztak itélni.

Személyesen jelen volt a tíz—tizenötezer román által tartott balázsfalvi gyűlésen s ott a már végletekig csapongókat nemcsak békés hazatérésre birta, hanem felhozott legkiáltóbb nehézségeiket és kivánságaikat is oly szerencsésen eligazította, hogy azok neki a hadparancsnokság által oda kirendelt Klokocsány őrnagy útján köszönetöket irásban is megküldötték.

Ily magatartása miatt a pesti országgyűlésen többször interpellatiók történtek. Ellene röpiratok és hirlapi czikkek s mindenféle kárhoztatások és fenyegetések jelentek meg, mígnem végre a magyar miniszterium egyszerre tizenegy kormánybiztost küldött Erdélybe azzal az utasítással, hogy b. Vay minden lépését ellenőrizzék, a reájok bizott kerületekben pedig a reactiónak saját belátások szerint véget vessenek.

Ez történt 1848 szeptember első felében. Ekkor b. Vay véletlenül elszólíttatott Kolozsvárról s ő felsége által gr. Batthyány Lajos helyére miniszterelnökké neveztetett ki, a mit számos higgadt gondolkozású erdélyi ember saját hazájára nézve sajnálattal vett tudomásul, sőt a b. Vayt később oly hamisan vádló és üldöző katonai parancsnok b. Puchner «országos csapásnak» nevezett. B. Vay azonban azt hitte, hogy ezúttal is engednie kell a legfelsőbb felhivásnak. Két nappal a szerencsétlen véget ért gr. Lamberg meggyilkolása után megjelent Pesten, a hol megjelennie a főherczeg nádor világosan

parancsolta. A nádor azonban időközben megvált hivatalától s elhagyta az országot. Pesten az izgatottság tetőpontot ért. B. Vay miniszterelnökké történt kinevezetését egy sorba helyezték a teljhatalmú császári biztos gr. Lambergéval s mintegy kilátásba helyezték, hogy ő is ennek sorsában fog osztozni.

Nem maradt számára más menekülés, mint a lehetetlenné vált miniszteri állást elutasítani s visszasietni Erdélybe, hggy legalább ott a fejedelme által rábizott hivatalt, a körülményekhez képest hűségesen tovább folytassa. Azonban az addig általa féken tartott pártok az ő rövid távollétét különféle üzelmekre használták. Kolozsvártt is megalakult a honvédelmi bizottmány, melylyel Szemere belügyminiszter közvetlenül is érintkezett. Urbán L. cs. k. alezredes behelyezte a maga oláh tribunjait s üldözőbe vétette mindazt, a mi magyar, míg ellenben a fentemlített tizenegy miniszteri biztos ugyanazon útat követte az oláhokkal szemben. És a mi legvégzetesebb volt, Berzenczey megtartotta az agyagfalvi székely népgyűlést, minthogy azt egy zendülés következtében a gubernium nemcsak megengedte, hanem saját elnökét gróf Mikó Imre kincstárnokot, valóságos belső titkos tanácsost küldötte ki annak vezetésére.

Maga a szebeni cs. k. hadtestparancsnokság is, mely eleinte Urbán törvényellenes és minden törvényes rendet kigúnyoló eljárását irásban desavouálta, már nyiltan az oláhoknak kezdette pártját fogni, míg nem végre b. Puchner, levetve mintegy az álarczot, 1848 okt. 18-án egész Erdélyt ostromállapotba helyezte s e mellett b. Vayt egészen ignorálta. Ekkor kapta b. Vay ő felsége Ferdinánd királynak b. Récsey magyar miniszter által ellenjegyzett egy kéziratát, azzal a fölhivással, hogy kir. biztosi fontos küldetését Erdélyben végezze be, azután

pedig többé ne Pestre, hanem egyenesen Bécsbe siessen. hogy a körülmények kényszere alatt ideiglenesen miniszterré nevezett b. Récseyvel egyetertésben «magyar miniszteriumot» alakítson.

Ezt a küldetést, mely eme legfelsőbb kézirat által mindvégig a királyi akarat közvetlen kifolyásának bizonyult, csak a becsület és kötelesség fogalmai szerint lehetett bevégeznie b. Vaynak. Nem volt az bevégezhető titkos, gyáva megszökéssel, a mi talán még egyetlen lehető eszköze lett volna b. Vay menekülésének. A kézirat tartalma és annak előzményei semmi kétséget nem hagytak fenn a felől hogy, ő felsége a törvényes rendet Magyarországon és az azzal egyesített Erdélyben továbbra is fenn akarja tartani s épen ezen czélból akarja a miniszterváltozást, a mint hogy főleg ez volt alapja a fejedelmétől e végett meghivott b. Vay azon hirének. hogy föl kell lépnie b. Puchernek az ő felsége eme leiratával ellenkező eljárása ellen.

E közben, fájdalom! az ostromállapot oly módon kezeltetett, hogy a székelyek kivételével az országban szétszórva élő magyarok egy csapásra lefegyvereztettek. az oláhok és szászok ellenben fegyverekkel láttattak el. Az oláhok a most már védtelen magyarok ellen uszíttattak a császári kormány nevében, sőt császári katonák állal vezéreltettek és támogattattak. Tartozó kötelességének ismerte b. Vay, hogy ezen átkos eljárás ellen föllépjen. Mint fejedelmének meghatalmazottja nem engedhette meg, hogy annak szentséges nevében a szép ország elpusztíttassék s elnépteleníttessék. Abrudbányán. Zalatnán, Verespatakon stb. mindjárt az ostromállapot kihirdetése napján százával gyilkolták le a magyarokat asszonyaikkal s gyermekeikkel együtt; lakásaikat kirabolták s fölégették. Hasonló rémtettek ismétlődtek két nap-

pal később Nagy- és Kis-Enyeden, Tordán, Felvinczen stb. B. Vay megragadta e végzetes körülmények közt a véleménye szerint alkalmazható eszközöket, de ebbeli eljárását a magyar kormány erélytelennek s elégtelennek s megtorlásra méltónak gondolta, a németek pedig később terhül, sőt bűnül rótták fel neki, nem fogadván el mentségül az erkölcsi és physicai kényszert, melynek ama zavarokban, a legloyalisabb és leghívebb kormányférfiak, sőt maga a kormány is nem egyszer meghódoltak.

Egyébiránt midőn b. Vay arra a szomorú meggyőződésre jutott, hogy még a császári kéziratokkal is gúnyt űznek; hogy a trón legközvetlenebb közeléből egymással ellenkező parancsok adatnak ki egyszerre s a leghívebb alattvalókat misztifikálják: csak illő alkalomra várt, hogy eme kétértelmü politikának az ő lába alatt ingadozóvá lett talaját becsülettel elhagyhassa.

Erre egész alkalmasnak látszott az az idő, midőn a császári csapatok Wardener tábornok alatt Kolozsvár felé közeledtek és a várost ostrommal fenyegetve átadásra hivták fel. B. Vay jónak látta a fenforgó körülmények közt egy haditanácsban elhatároztatni a jelentékeny magyar őrségnek a városból kivonulását, ily módon megakadályozni a hasztalan vérontást s megóvni a fenyegetett város lakosait a biztos szerencsétlenségtől. Ez volt b. Vaynak, mint kir. biztosnak, utolsó ténye Erdélyben.

Küldetésének ily módon történt bevégzése után szomorú napok vártak rá. Hire terjedt, hogy nem megvédelmezte, hanem elárulta a szabadságért küzdő nemzet érdekeit. A városnak a felizgatott tömegtől való kiürítése alkalmával kődobálásokkal s lövöldözésekkel üldözték. Magyarország határa felé történt egész visszavonulása alatt élete is folyvást veszélyben forgott az ingerült csapatok közt. A mint a határra eljutott, Hodossy Miklós

kormánybiztos, a ki többek jelenlétében azt nyilatkoztatta, hogy «meg van már rendelve a kötél a b. Vay nyakára» Élesden foglyul ejtvén őt, a nagyváradi rögtönitélő bíróságnak szándékozott átadni. Kezei közül azonban Kossuth egy kirendelt futára, Simonyi Simon mentette ki az által, hogy főnöke nevében hivatalvesztettnek nyilvánítá ugyan b. Vayt azért, mert Kolozsvárt az ellenségnek átadta, de egyszersmind azt hozta fel, hogy utódja, Beöthy Ödön megérkeztéig, a b. Baldacci cs. k. ezredes helyére kinevezett Czecz magyar ezredes kezébe kell őt átszolgáltatni. Beöthy Ödön az új kormánybiztos 1849 január 3-án Décsey és Dobozy kormánybiztosok által Debreczenbe a már akkor oda menekült országgyűlés elé vitette őt. A parlament naplói bizonyítják, hogy ott több izben kivánták a követek az ő megbüntetését. Vizsgálat alá vonták s rendőri felügyelet alá helyezték.

Tudniilik 1849 május 5-én érkezett Debreczenbe. Ott ugyan a saját tulajdonát képező s a városon kívül fekvő salétromgyárban lakott, de a melyre Madarász rendőrfőnök ügyelt, a ház elé őröket állított s látogatást nála senki sem tehetett. Az igazságügyminiszteri osztályfőnök, Nagy Károly pedig megkezdette ellene a vizsgálatot. Május 7-én még megjelent a felsőházban ott a Kossuth és a miniszterek számára kidolgozott eskü forma ellen szónokolt s a Kazinczy Gábor és társa által az úgynevezett békepárt által, előterjesztett javaslatot pártolta. Még a debreczeni országgyűlés folyama alatt minden eddig viselt hivataláról lemondott. «Mivel — úgymond — az ő felségétől Ferdinándtól nyert minden hivatala megszünt s utolsó királyi megbizatása is Erdélyben véget ért, ő pedig nem szándékozik többé semminemű hivatalos működésben résztvenni: ennélfogva minden eddigi pénzfizetéséről lemond.»

Ezentúl távol tartotta magát az országgyűléstől. Nem követte azt Debreczenből Szegedre, a hová őt Kossuth 1849 junius 28-án felhivta, kifejezvén, hogy «az ellene folyamatban levő per itt fog eldöntetni». Mélyen sértette önérzetét, hogy hazája érdekében legjobb meggyőződése szerint kifejtett működése eképen gyanusíttatik. Pedig még akkor nem sejtette, hogy ez lesz az ő elkárhoztatásának főalapja az osztrák kényuralom szemében is. Amott azt rótták fel neki bűnül, hogy nem szolgálta elég odaadással és eredménynyel a szabadságáért küzdő nemzet veszélyben forgó ügyét; emitt azt, hogy nem szolgálta elég hűséggel és bátorsággal a dinasztia érdekeit. Sikerült a fővárostól távollevő mezei jószágára vonulnia s nyugodtan ott tartózkodnia egész addig, míg seregeink a fegyvert Világosnál lerakták.

Meg kell még említenünk két körülményt, a mely nem csekély súlylyal esett a közvélemény előtt b. Vay megitélésének mérlegébe. Az egyik az, hogy két reményteljes fiát Radeczky hadseregéhez küldötte Olaszországba; a másik az, hogy családja a budai várban tartózkodott az ostrom ideje alatt s ott az ő emberbaráti érzésű, bátor szivű neje egy pár megsebesült osztrák tisztet is ápolt. Szabadságharczunk szerencsétlen bevégzése után tehát ő is osztozott azon hazafiak sorsában, kiket halálra üldözött az eszeveszett zsarnoki uralom boszúja. B. Haynau minden régi hivatalnokot különbség nélkül felhivott arra, hogy a forradalom alatti magatartását illetőleg, magát a pesti hadi törvényszék előtt igazolja. B. Vay 1849 októberben nyujtotta be úgynevezett «purificatio-iratát», melyben világosan és őszintén adta elő ama végzetteljes időszakban folytatott működését. Nyilatkozata teljes méltánylásra is talált, még pedig oly mértékben, hogy a haditörvényszék fölmentését javasolta. Azonban ügye

mind tovább-tovább huzódott. S 1850 szeptemberben az történt, hogy b. Vaynak alkalma nyilt Bécsben a miniszteriummal érintkezésbe lépni. Ebből kifolyólag számos, még hivatalos szinű bécsi lap is, közel állónak hirdette, hogy b. Vay legközelebb Magyarország polgári helytartójává fog kineveztetni. Min tört meg ezen terv valósitása, azt ép oly nehéz volna pontosan meghatározni, mint a mily csaknem hihetetlennek látszik az, miszerint egyszerre híre terjedt annak, hogy b. Vay az osztrák miniszteriummal egyet nem érthetett s így a felajánlott állást el kellett utasítania, valamint híre terjedt annak a felsőbb elhatározásnak is, hogy b. Vay ellen a legszigorúbb haditörvényszéki eljárás foganatosíttassék.

S valóban e czélból új auditort neveztek ki, új hadi törvényszéket állítottak egybe s két teljes éven keresztül gyűjtögették a kivánt czél elérésére szükségelt adatokat. Miután ez megtörtént, még ez a második hadi törvényszék is lelkiismereti kötelességének érezte b. Vay fölmentését ismételni, míg aztán az ő elitéltetése a belügyminiszterium által *formaszerint megparancsoltatott*. Hogy az itéletnek kötél általi halálra kellett szólnia, magától érthető volt.

És különös, hogy épen ezen idő alatt a bécsi hadügyminiszterium, b. Vayt a leghizelgőbb kifejezésekkel, loyalis érzelmeire hivatkozva szólította fel arra, hogy debreczeni nagy salétrom-telepeivel vegyen részt a kormányra nézve emez oly fontos vállalkozásban. Sőt a mi több, a bécsi cs. k. tüzérigazgatóság e czélra neki pénzelőlegeket is ajánlott, midőn más oldalról összes javait lefoglalni kezdették.

Hosszan tartó gyötrő zaklatások után mondott felette itéletet a hadi törvényszék 1852 aug. 14-én. Többekkel együtt (Derecskey Lajos, Dunyov István, Duschek Ferencz,

Vidacs János) «vagyonainak a forradalom által okozott károk megtérítésére leendő elkobzása mellett, egyszersmind viselt cs. kir. kamarási és titkos tanácsosi rangja, továbbá a Szent István-rend középkeresztje elvesztésével, kötél általi halálra ítéltetett». Ő felsége azonban a halálbüntetést kegyelemből négy évi várfogságra változtatta s ugyanazon elhatározásával, «tekintetbe véve b. Vay Miklós hadseregnél szolgáló fiainak jó magaviseletét, kegyelmesen rendelni méltóztatott, hogy ennek elkobzás alá esett vagyona azoknak visszaadassék».

«E szerint — így szól b. Vay saját életrajzában — huszo évi hűséges szolgálata jutalmául, jutalmul mind· ért, a mit neki és övéinek a dynastiához való hű ragaszkodásért ki kellett állniok, egy négy évvel később ellene elkövetett s minden józan ember előtt feltünő törvényes gyilkosság (Justizmord) következtében börtönfalak közt kell lakolnia b. Vaynak azért, mert szolgálatait egy véleménye szerint a trónra és hazára nézve veszélyes rendszertől megvonta s nem hajtott fejet vakon egy elbizakodott miniszter hatalma előtt. Úgy tartották Bécsben, hogy ezt **a dáczot** meg kell törni. De ez a dacz mégis az, melyet az **egész ország** méltányolni tud és az én honszeretetem az, mely **jobban** becsülte a sötét börtönt a tündöklő árulásnál.»

Fogságából öt hetet, 1852 aug. 16-tól, midőn előtte az ítéletet kihirdették, szept. 18-ig, Pesten az «Új épületben» töltött; arról napló-jegyzeteket is írt. Az azon túl terjedő néhány hónapot pedig Theresienstadtban töltötte ki, épen azon várban, melynek erődítése, illetve javítása körül egykor édes atyja, mint mérnökkari kapitány, közreműködött. Azonban 1853. nyarán juniusban már övéi körében otthon találjuk. Édes anyja 1853 julius 7-én így ír Golopról, hová a báró, szabadon bocsátása

után egyideig még intenálva volt: «az uralkodó bekövetkezett kegyes határozata, melyet az unokám által Radeczky lovag szives közvetítésével benyujtott kérvényre hozni méltóztatott, képzelhető, mily örvendetes meglepetést okozott nekünk. . . . . Oly balgán rettegtem a viszontlátástól, pedig hát nem volt rá okom. Úgy kaptam vissza szeretett jószivű Miklósomat, mint a hogy elvesztettem. Még fogságának is a vidám oldalát tudta felfogni s jó kedélye még szenvedésének társaira is elragadt. Az a lelki erő követi őt most is, midőn a csendes polgári életbe vonul, a mi elvette fogsága kínjának fúlánkját. A mit a világból visszavonulása á[illegible]veszt, azért gazdagon kárpótolja őt az, hogy most [illegible]észen családjának élhet.»

Ettől fogva saját gazdasága, különösen a szőllészet ügye vette igénybe tevékenységét. Elnökéül választotta a hegyaljai «bormívelő egylet», mint olyat, a ki maga is terjedelmes szőllőterület tulajdonosa volt a Hegyalján. Kénytelen magányából végre azon mozgalmak ragadták ki, melyek az 1857 szept. 1-én kiadott császári nyilt parancs folytán a magyarországi protestáns egyház kebelében fölmerültek. Ba[illegible] vezére lett a megtámadott vallásszabadság [illegible]elmének. Megjelent a Tiszáninneni ev. ref. egyházkerületnek Miskolczon 1859 nov. 15-én tartott emlékezetes közgyűlésén, melyen az ő vezérlete alatt határozott irányt és alakot öltött az ellenállás, illetve önvédelem.

Az említett egyházkerülettel a többi testvéregyházkerületek is egyetértve, őt választották arra, hogy egy közös küldöttség élén, az egyetemes protestántismus törvényes ohajtásait a trón zsámolya elé terjeszsze. Küldetésében oly buzgósággal és oly sikeresen járt el Bécsben (1860 január közepén), hogy a Tiszáninneni egyházkerület

Miskolczon 1860 május első napjaiban tartott közgyűlésén csaknem egyhangulag őt választotta főgondnokának. A május 15-én kiadott legfelsőbb kézirat, mely a protestánsokat törvények által biztosított jogaikba és szabadságokba visszahelyezte, nagy részben az ő befolyásának eredménye.

Általában az a törhetetlen buzgóság és lankadatlan tevékenység, melyet vallása ügyeinek szentelt, nem kevésbbé fontos és méltánylandó, mint politikai szereplése. Tudta, hogy midőn vallása szabad gyakorlatát védelmezi, azzal egyszersmind a magyar nemzetiséget és alkotmányos szabadságunkat is védelmezi. A magyarországi egyetemes ev. ref. egyház, élete fogytáig őt tekintette vezérének s mind szorosabb kapcsokkal igyekezett őt magához fűzni. Első egyházi hivatala volt, mint maga följegyezte, a tállyai ref. egyház főgondnoksága; azután az alsó-zempléni egyházmegyei tanácsbiróság, majd a szatmár-városi egyházi és iskolai főgondnokság. Főgondnoka volt a Tiszántúli ref. egyházkerületnek és a debreczeni collegiumnak (1840-től 1849 juniusáig). Az öreg septemvir Péchy Imre volt elődje e nagyfontosságú bizalmi állásban. Hivatalát a forradalmi események folytán a kerület kebelében felmerült kellemetlenségek miatt tette le 1849 junius 26-án.* Sokszoros érdemet szerzett a debreczeni főiskola körül. Sok elavult visszaélést megszüntetett; új tanmódszert hozott be; néptanító szemináriumot szervezett; a mellett az intézet pénzerejét oly tetemesen gyarapította, hogy rövid idő alatt három új tanszéket állíthattak; füvészkertet alapítottak; physikai muzeumot létesítettek s tornaintézetet alkottak.

* Megtagadta az egyházkerület nevében leendő aláírását a Kossuthhoz intézett azon hódoló feliratnak, melyet Szoboszlay Papp István akkori superintendens és debreczeni lelkész fogalmazott.

Vallásügyi tevékenységéről a törvényhozás teremében bőven tanuskodnak az országgyűlések főrendiházának naplói. Részt vett a rendi országgyűlések mindenikén 1825-től 1849-ig, az után pedig 1860, illetve 1867-től kezdve folytonosan, egész haláláig.

Az 1860 május 15-én kelt legfelsőbb kézirat kiadása után lecsillapultak a magyarhoni protestáns mozgalmak. Azzal együtt a politikai viszonyokban is némi fordulat következett. Ő felsége összehívta a tágabb körű birodalmi tanácsot és annak tagjául b. Vayt is kinevezte. Ő azonban hazafiui meggyőződésével összeférhetlennek tartotta ezt a megbízást. A kinevezést el nem fogadta, hanem a vallás terén kivívott sikere után ismét előbbi magányába vonult vissza, hogy részint családi dolgainak, részint az egyház és iskola ügyeinek vezetésére szentelje magát. 1860 julius havában tartotta meg a sárospataki collegium három százados fennállásának jubilaris ünnepélyét. Ez ünnepély, melynek központja b. Vay volt, a közhangulat és közviszonyok miatt országos fontosságuvá emelkedett s nem csekély tápot adott a nemzet rugékony önerzetének és reményének.

Ugyanezen év október 20-án jelent meg az *októberi diploma*, mely az alkotmány széttépett foszlányaival akarta kielégíteni a szabadságához és törvényes jogaihoz ragaszkodó nemzetet. Ő felsége Bécsbe rendelte föl b. Vayt. Benne vélte föltalálni azt a magyar hazafit, kinek segítségével a diplomában körvonalozott czélok elérhetők lesznek. Biztosította őt a magyar alkotmány visszaállításáról s hivatkozva azon erélyre és befolyásra, melyet a vallás ügyében tanusított, loyalitása, fejedelem iránti hűsége és hazafisága nevében hívta őt fel a magyar udvari cancellárság elfogadására. Ezen előzmények után b. Vay elfogadta a legfelsőbb megbízást. És most a csá-

szár újra fölruházta őt a tőle előbb megvont régi kitüntetésekkel: a cs. k. kamarássággal, a v. b. titkos tanácsossággal és a Szent Istvánrend középkeresztjével.

B. Vay azonban nyiltan kifejezte, hogy az októberi diplomával sokban nem ért egyet. Ennek folytán számos felvilágositó legfelsőbb kézirat intéztetett hozzá s azoktól is bátorítva, megkezdette működését az alkotmányosság útjának egyengetése körül. Pár hét alatt rendezve volt a cancellária s a kir. curia. Föléledtek a megyék új főispánok vezérlete alatt. Rendeztettek a városok és kerületek. Visszacsatoltatott a szerb vajdaság és a Muraköz. Bécsből az oda felszállított magyar hatósági levéltárak, perek, hivatalos iratok és hivatalnokok visszaszállíttattak Pestre. És végre sikerült az országgyűlést is egybehivatni az 1861-ik évi április másodikára.

Meg kell említeni, hogy az 1861 február 26-án kibocsátott császári nyilt parancsot, mely az októberi diplomát nemcsak megerősítette, hanem kibővítette, s alaptörvényt képezett a birodalom képviseletére nézve, daczára Schmerling unszolásainak és cselszövésének, b. Vay aláírni egyáltalában nem akarta. E miatt cancellárságáról való lemondását is benyujtotta Ő felségének, a ki azonban azt el nem fogadta. B. Vay megfontolván a válságos körülményeket, a haza érdekében vélt cselekedni az által, hogy hivatalát egy ideig még megtartotta. Reményt füzött az országgyűlés összejövetelához. Hitte, hogy király és nemzet közt, kölcsönös jó akarat, eszmecsere és felvilágosítás által, a közviszonyok törvényes uton tisztáztatni fognak és ő magas bizalmi állásában e téren talán hasznos szolgálatot tehet hazájának.

Az országgyűlés azonban nem az osztrák miniszterium által kivánt irányban haladt. Legkisebb kilátás sem

mutatkozott arra, hogy az októberi diploma és a februári nyilt parancs tartalma, vagy csak irányzata is elfogadást nyerjen. B. Vayt, a ki az osztrák szellemben való működést határozottan megtagadta, cancellári hivatalától csakugyan fölmentette aztán Ő felsége 1861 julius 18-án. Elhagyta Bécset és julius 21-én megjelent Pesten, hol úgy az országgyűlés, mint a lakosság részéről mindenfelé nagyszerű kitüntetésekben részesült. Ünnepelték személyében a hű és igaz hazafit, ki visszavonult a fejedelem oldala mellől, midőn látta, hogy a nemzet törvényes jogainak elismertetése és biztosítása körül sikeresen többé nem működhetik.

Néhány nappal később, julius 25-én, Borsodmegyében a mezőcsáthi választókerület egyhangulag megválasztotta országgyűlési képviselőjének. Mint ilyen jelent meg a képviselőházban aug. 21-én, a hol szintén zajos és lelkes tüntetések tárgya volt; de ott tevékeny szereplésre ideje már nem jutott: az országgyűlés másnap, aug. 22-én feloszlattatott. Borsodmegye közönsége páratlan lelkesedéssel fogadta a kebelébe visszatérő képviselőt szept. 2-án tartott népes közgyűlésében.

Ezután ismét az egyház és iskola folytonosan kegyelt tűzhelye körül találjuk őt. A Tiszáninneni ref. egyházkerület Szántón tartott közgyűlésén 1861 szept. 29-én rövid megható vázlatát adja az egyházi élettől távol töltött cancellársága idejének. Beszédjét nagy lelkesedéssel fogadják s több ezer példányban kinyomatják. Azonban cancellársága alatt sem feledkezett meg sárospataki kedves főiskolájáról. Az ő közvetítésével majdnem negyvenezer forint segély gyült be annak erősbítésére. Így történhetett, hogy 1863-ban öt tanárt ő maga igtatott be a jogakadémiába.

Az absolut kormány még ugyanazon évben ismét

fenyegetni kezdette a protestáns iskolai önkormányzatot. B. Vay a fenyegető veszély elhárítása végett teendő intézkedések megbeszélése czéljából egyetemes protestáns conventet hívott össze Pestre. Megnyitó beszédje élesen körvonalozott rajza volt a közhelyzetnek, azt azonban a rendőrség, mielőtt a nagy közönség kezébe juthatott volna, lefoglalta. Főleg az ő közbenjárásának volt köszönhető, hogy az általa visszaállított sárospataki jogakadémia nyilvánosságát a kormány elismerte (1864), hogy Hollandiából a Tiszáninneni egyházkerületben inséget szenvedő protestánsok segélyezésére harminczezer forintnál több adomány küldetett, hogy a Sáros-Patakon levő megyei épületek a collegium számára megszereztettek.

Szóval a ref. egyház és iskola érdekében tett minden fontosabb és közérdekű intézkedésnél csaknem halála napjáig ő volt a bölcs és fáradhatlan buzgalmú vezér, kihez soha meg nem rendült bizodalommal és tisztelettel ragaszkodtak hitsorsosai.

Alkotmányunk tényleges visszaállítása körül ott látjuk b. Vayt az útegyengetők közt. Készséggel ajánlja fel szolgálatát azon a téren, melyet számára a vele együtt tanácskozó intézők kijelölnek. Élére áll Borsodvármegyének mint főispán 1865 szept. 12-én. Példájával buzdítja a kezdeményezés terére lépni, ha mindjárt csak kisérletképen is, azokat, kiknek alkotmányos érzülete kételkedve nézett a Schmerling-féle szövevényből való kibontakozás lehetőségére. Kijelenté a borsodi értekezletben, hogy «vagy az alkotmányosság sugarával megaranyozva fogja átengedni utódjának a főispáni széket, vagy rögtön búcsút vesz, mihelyt annak lehetőségét nem látja». S igéretét beváltotta. A vármegyék egymásután szervezkedtek s pár év mulva 1867-ben elkövetkezett a rég várva várt

eredmény: a nemzet és fejedelem kibékülése, törvényes alkotmányunk teljes visszaállítása.

B. Vay szilárd, őszinte hive volt a kiegyezésnek s az annak alapján indult szabadelvű haladásnak. Hátulsó gondolatot nem rejtegetett e részben. Saját törekvéseinek is gyümölcsét látta a nemzet sorsának jobbra fordultában. Azon czélt, melyért hosszú élete folyamán, különböző utakon a meggyőződés őszinteségével küzdött és szenvedett is: a nemzet alkotmányos jogainak biztosítását elérte. A főrendiházban fejté ki törvényhozói tevékenységét. Előbb alelnöke, később elnöke volt annak sok éven át. Kötelességét itt is azzal a buzgósággal és lelkiismeretességgel teljesítette, mely őt minden téren jellemezte. Részt vett a tanácskozásokban mindaddig, míg késő aggkora gyengesége lehetetlenné nem tette azt. Legjobb meggyőződése szerint támogatta a kormány szabadelvű józan törekvéseit. Távol állott az elégedetlen követelőktől, ép úgy mint azoktól, kik a haladás kerekeit gátolni, vagy épen visszafelé irányozni ohajtották.

Politikai pályafutásának ötvenedik évét 1873-ban töltötte be. Ünnepélyes megemlékezés alkalma volt ez nemcsak a családi körben, hanem a nyilvános élet távoli és széles köreiben is. A király meleg hangú legfelsőbb kéziratban kifejezett elismerés mellett diszítette őt fel a Szent Istvánrend nagykeresztjével. 1892. évi április 29-én pedig életének kilenczvenedik évét töltvén be, ezen a napon a következő távirattal üdvözölte ő Felsége: «*a császár és király, báró Vay Miklós koronaőr és a magyar főrendiház elnökének. Budapest. Fogadja életének kilenczvenedik évfordulója alkalmából szivem mélyéből jövő szerencsekivánataimat. Az egész ország által tisztelve és szeretve, büszkén tekinthet ön vissza, ezen, az isteni gondviselés kegyelméből teljes testi és szellemi*

erőben elért örömnapon, azon sokoldalú kitünő szolgálataira, melyeket érdemdús életpályáján évek hosszú során át Nekem és az országnak tett. A mindenható tartsa meg önt még számos évekig örömemre és a haza javára, boldogan és jó egészségben. Ferencz József.»

Kilenczvenkét éven is túlterjedt életét 1894. évi május 14-én végezte be Budapesten. Ünnepélyes végtisztessége a M. T. Akadémia palotájának oszlopcsarnokában tartatott meg május 15-én. Igazgatótagja volt az Akadémiának.* Május 16-án szállították kihűlt tetemeit Alsó-Zsolczára s a legegyszerűbb puritán szertartással helyezték ott öröknyugalomra az ősi családi sírboltban. Elhúnyta fölött egymást érték a részvétnyilvánítások úgy egyháziak, mint világiak, úgy egyesek, mint testületek és hatóságok részéről.

Szinte három nemzedéket vagy emberöltőt látott maga mellett fölserdülni, melyek mintegy hagyományszerűleg adták át egymásnak az ő tiszteletre méltó kedves emlékét. Ez az emlék most már a történelemé s ez bizonyára szivesen övezi azt az elismerés maradandó koszorújával.

* Az Akademia igazgató tagjává történt választását közli vele gróf Teleki József elnök levele 1841 szept. 4-éről. Lemond az igazgató tagságról 1855 márczius 28-án, a mit gróf Andrássy György másodelnök sajnálattal vesz tudomásul 1855 április 28-án kelt levelében; 1860 okt. 12-én kelt soraiban pedig arról értesíti, hogy ugyanazon napon «egyhangúlag igazgatónak választatott».

UTAZÁS

1823 JULIUS, AUGUSZTUS, OKTÓBER HÓBAN

UTAZÁSOM NAPLÓJA.

1823. évi Július hóban.

Július 2-án reggeli 7 órakor kerekedtünk fel Pestről és keresztül hajtottunk Veresváron, Doroghon és Esztergomon. Ezen az úton több oly dolog tűnt fel előttem, mely már akkor is lekötötte figyelmemet, a midőn confirmatióm után egy kis gyalogutat tettem ezen a vidéken. Különös élénkséggel ujította föl bennem azon idő emlékét egy kis forrás, melynek szélére leheveredtünk s melyből friss vizet merítettünk. Életem amaz időszakának képei élénken lebegtek szemeim előtt és sokáig igyekeztem, hogy magamnak az «akkor» és a «ma» között összehasonlítgatásokat tegyek. Kissé lehangolva és magamba zárkózva, társaim beszélgetésében eleinte keveset vettem részt, de Váradi oly érdekes tárgyakat választott s némelyikről oly eszesen és belátásteljesen szólott, hogy én is belevegyültem a beszélgetésbe. Minthogy jó lovaink voltak, alig vettük észre, hogy már Esztergomban voltunk. A vidék mindeddig mindenütt szép; völgyek s hegyek, mezők s rétek folytonosan váltakoztak egymással s ezen különféleség az egésznek nagy ingert kölcsönzött. Esztergom maga a Duna jobb partján fekszik, a hol vele szemben a Garam folyó ömlik a Dunába. Mint könnyen gondolható, első utam itt az épülőfélben lévő hires Bazilika alapfalainak

megtekintése volt. Mivel oly sok kifogást hallottam ezen építkezés ellen s a dőre, csupán papi gőgből és üres dicsvágyból keletkezett ötlet, valamint maga az építési mód általános megrovásban részesült, igen természetes volt, hogy én magamnak az egészről nem épen előnyös véleményt alkottam. Hogy tehát tudvágyamat, helyesebben kiváncsiságomat kielégítsem, felmentem a szikla-halomra, a melyen részben a Barkóczyféle alapzatok nyugodtak, most már a Bazilika hordozására vannak rendelve. Ámbár még kevés az, a mi itt létesült, mégis látható, mily fönséges és pompás lesz egykor ezen templom, mert az, a mi eddig fennáll, nagyszerű. Az építés módja erőre s szilárdságra nézve egészen elüt attól, a mely a mi korunkban általános. Mindenben nagy tisztaság és pontosság uralkodik. A homokos talaj alkalmasint sokkal puhább lehet, hogy sem ilyen borzasztó teher alatt valamennyire ne sülyedjen — s a mi még sokkal rosszabb, — hogy tetemesen *egyenetlenül* lejebb ne szálljon. A kövek azonban oly erősen vannak egymáshoz kötve, hogy csak a legnagyobb erőfeszítés volna képes azokat egymástól elválasztani. Ezen dombnak, meleg fürdők által körülvett legmagasabb csúcsán egy kápolna áll, mely most rendkívül izlésteljesen rendeztetik be. Mondják, hogy itt született volna Szent István király. Miután mindezeket megtekintettük, Kéménden keresztül, a hol ebédeltünk s négy morva muzsikus zenéje mellett föllelkesültünk, Nagy-Sallóba érkeztünk. Minthogy már esteli 9 óra s itt minden sötét volt, itt maradtunk éjjelen át.

Július 3.

Korán reggel elhagytuk éjjeli szállásunkat s még 6 óra előtt Kálnán voltunk. A délelőttet a kertben töltöttük, mely szépen van rendezve, de a mi a legfőbb, csinos és tiszta. Ritka rózsatövek gyűjteménye van itt, körülbelül 70 faj virágzik a kertben. Délután Nagy-Kálnára mentünk, hogy ott a Hunyady-féle juhászatot megnézzük. Az itt tenyésztett juhok nem valami kiválóak, többnyire ürük és mintajuhok; de nagyon jól vannak elhelyezve, a mennyiben egy 26 öl hosszú, 6 öl széles s 2 öl magas akluk van. Az egész épület belül deszkával van fedve és a padláson van a széna, melyet a felső padozaton nyíló ajtókon hánynak le. A mi aklaink ezektől abban különböznek, hogy csak egy oldalon vannak kapuik, amaz pedig mindkét oldalon egymással szemközt álló 10′ széles és 6′ magas kapukkal van ellátva, melyek télben sem záratnak be. Épen úgy vannak mind a 4 oldalán ablakok, hosszában 6, széltében 2, összesen 16, mindezek 3′-bal emelkednek a föld színe fölé. A jászolok, melyek az összes Hunyady-féle birtokokban a juhok számára be vannak rendezve, koránt sem tetszenek nekem úgy, mint a Petheyéké. Mert a takarmányból épen oly kevés kallódik el ugyan, mint a mieinknél, de az övéknél a szénájukban lévő összes por és pelyva a juhok nyakára hull és árt a gyapjunak, a mi nálunk az egyenesen álló vesszők miatt meg nem történhetik. Még egy kényelmes kutat is találtam itt, a mely a juhok itatására három váluval van összekötve. A víz a ferdén álló váluból, a hasonlólag lefelé futó, de a föld alatt lévő váluba folyik, melyből azután az itatóváluba jut. Ezek olyanok, mint a mi rendes váluink, csakhogy a tisztaság miatt prismatikus födéllel vannak

ellátva. Leginkább azonban az úsztatót kell felemlítenem, a mely egy szép erdőcskében van. Ez egy 6° hosszú, $3^1/_2$° széles és $1^1/_2$° mély és tölgyfagerendákkal kirakott medenczéből áll. Egy csatorna segélyével a víz egy magasabban fekvő közeli tóból a medenczébe vezettetik és ha piszkos lesz, egy az alján lévő nyiláson át a közeli árokba bocsáttatik. A mosás következőleg történik: a juhok az úsztató egyik végén a medenczébe ugrasztatnak és a másik végéig úsznak, a hol egy ferde, deszkázott, léczekkel bevert terület segélyével kijönnek. Ezt háromszor ismételik és negyedszer minden egyes juhot kézzel megmosnak. Igy megtisztítva vezetik azokat szép tisztáson egy körülbelül 50 lépésnyire fekvő pajtába, hol 2 napig várniok kell, a 4-ik napon vagy ezen a helyen, vagy pedig a faluban régi aklokban megnyiratnak. Ezen készülék itt nagyon hasznos és czélszerű, de csak ott alkalmazható, hol a helyiség azt megengedi. A tónál is van egy csatorna, mely által a fölösleges víz az árokba vezettetik. Az egész 2000 frtba került. A mi a juhtenyésztést illeti: a Hunyady-féle juhok, valamint a többi barmok, mint az ökrök, tehenek, lovak — takarékosságból — 3 év óta semmiféle sót nem kapnak; a legelő bármilyen legyen, a barmot naponta háromszor itatják. Az ugarföldeket lóherével vetik be, az első füvet lekaszálják és széna lesz belőle, azután pedig a juh legel rajtok; a harmadik esztendőben a talajt fölszántják s nem is szükséges, hogy megtrágyázzák, mivel részint a juhganéj, részint az avval kevert lóhere által elég erőt kap. A juhlegelőre semmiféle más barmot nem szabad bocsátani. Ezen a vidéken a széna után legjobb takarmánynak a zöld, még éretlen korában lekaszált és szalmává tett zabot tartják. A kosokat csak augusztus 16-án bocsátják az anyajuhokhoz, melyek karácsonykor elle-

nek. Pompás este volt, Péli úr egészen Nagy-Kálnáig gyalog jött elénkbe nehány úr által kísérve, kiknek egyike Nyáry úr, egy tréfás ficzkó és Várady Lajos, a ki engem a helybeli ostoba, de vendégszerető paphoz vezetett, míg a társaság többi része hazament. Miután itt tele ettük és ittuk magunkat és házigazdánk jól berugott, visszatértünk a mi Kálnánkba és vacsora után azonnal lefeküdtünk.

Július 4.

Napkeltekor elhagyott bennünket a mi Váradynk, a kit szerettem volna tovább is magammal vinni, de semmi szín alatt sem engedte magát tartóztatni és Verebélybe indult nagybátyjához. A délelőttet olvasással és zenével töltöttük és megnéztük a Péliné úrnő majorságát, a melyben jó és kényelmes istállója van. Épen olyan, mint a Károlyiaké Megyeren. A jászolok a középen vannak, még pedig hosszában, egyik oldalon áll a barom; a két jászol között egy 4′ széles tér van, hogy kényelmesen fel s alá járhassanak. Két oldalt a falak mellett egy csatorna húzódik, melybe minden víz összefolyik, mivel az istálló talaja lejtősen van építve, a közepén azután keresztben van egy csatorna, a mely minden tisztátalanságot, mely két oldalt belefolyik, kivezet. Az istállók egyik végén van egy kis istálló a borjak számára, a másikon egy kamra fűnek, mert a széna és szalma a padláson van. Délután erősen esett, úgy, hogy nem jöhettünk ki a szobából; de azért az idő nagyon kellemesen telt el, mert igen sok vendégünk volt, kikkel lefekvésig mulattunk.

Július 5.

Ma Kálnát, a hol nagyon jó dolgunk volt, első tervünk szerint, el kellett volna hagynunk; de mivel Pélt, egy a szomszédságban fekvő Hunyady-birtokot, elmellőzni nem akartuk, rászántuk a mai napot, s mindjárt délután oda mentünk. Az első, a mit megtekintettünk, a kert volt, mely rendkívül szép, több részből áll s a mennyiben számos gyümölcsfa is van benne, a hasznost a széppel kellemesen köti össze. Ugyanitt egy 20 tehénből és 1 bikából álló tehenészet is van, melyek télen és nyáron is az istállóban vannak. Naponkint háromszor kapnak enni s háromszor inni. Takarmányuk nyárban egyenlő mennyiségű szalma és lóherekeverekből, télen hosszú szecskává vágott széna és szalmavegyülékből áll. Egy szép kis lugas is van itt egy dombon, honnan igen szép kilátás nyilik. Az egész kert mindkét oldalt egy 6—7′ széles, áthatlan, élő sövény által van körülvéve, mely juhar, csergalagonya, kökény és vadrózsából áll; a licinium nem használtatik, mivel gyökerei nagyon messzire terjednek. Ezen bokrok egymástól $^1/_2$ lábnyi távolra, sorban egymás mellé ültetvék. Az első 2—3 évben metszegetik, később azonban csak nyesegetik, s így válnak lassacskán oly borzasztó sűrűkké. Egy csinos híd fenyűerdőcskébe vezet, melyhez hasonló ezen a vidéken nincsen. Az összes fenyőfákat Bécsből hozták. A kertből most az erdőbe mentünk, melynek bejáratánál egy kapu van, melyen egyetlenegy darabka vas sincs, a miért is nincsen úgy kitéve az ellopatásnak. A kert végén van a csikókert, mely három részre van osztva, egy-egy 70—80 hold. Ide hajtatnak Ürményből a fiatal 1—4 éves csődörök, melyek, ha kertjök egyik részét leették, a másikba átmennek. Éjje-

len át egy ott lévő istállóban vannak, de nincsenek megkötve; hogy fűjük meg ne romoljék, ősz felé, ha a lovak nincsenek ott, szarvasmarhát is hajtanak oda. Most 20 csikó van ott; nagyságra nagyon különböznek a micinktől; első éveikben sokan olyanok, mint nálunk a harmadévesek; mindnyájan nagyon szelidek. Ezek a csikók sohasem kapnak abrakot — zabot —, hanem télben sajátságos takarmányt. Elvetnek ugyanis zabot, herét, borsót és árpát együtt, mely ha megérett, lekaszálják, kévékbe kötik s ily alakban adják a csikóknak takarmányul.

A ménes a mienkkel majdnem egyenlő. Miután így — mondhatni — mindent megtekintettünk, visszatértünk Kálnára, hol Sembery K.-val találkoztunk. Három nap óta egy percz sem mult el, hogy Péliné ő nagyságának 2—3 vendége ne lett volna; de nem is lehet képzelni szeretetreméltóbb háziasszonyt. Általában itt nagyon tetszik nekem minden; kevés a cselédség, minden oly csendes és nyugodt s mégis minden szép rendesen történik.

Július 6.

Elhagytuk ma reggel eddigi meglehetős hosszú, de kellemes tartózkodásunk helyét és a Garam folyón át Léva városába mentünk, mely egy Esterházy-uradalomnak a főhelye; egy zárda is van itt; lóvásárai pedig nagyon híresek. Léva után Báth következik, szintén város, hol vásárok tartatnak s azután Bagonya. Ebbe a szőlőhegyekkel s gyümölcsösökkel körülvett, szép termékeny völgyben fekvő falucskába akartunk ma délre megérkezni. Minthogy Péliné úrnő saját fogatát küldötte elénkbe, czélunkat nagyon könnyen értük el. Itt Nyáry úrnál, a helybeli közbirtokosság egyik legdúsabb s leg-

tekintélyesebb tagjánál tértünk be. Ő majdnem minden bányavárosban bir bányákkal. Fiával még Kálnában ismerkedtünk meg. Ebéd után bennünket kertjeiben vezetett körül, melyek fekvésük és más természeti előnyük, de nem a művészet által lettek szépek. Egy ananász-üvegház van itt, mely 200 darabot termel évenkint. Ebéd után a fiatal Nyáry azonnal Bakabányára kocsizott velünk. Ez a szabad királyi bányaváros, egy érczdús hegység alján fekszik és félig kőfallal van körülvéve. Máskép a várost «*Bugarti*»-nak, «összekapartnak» nevezik, *Bug Hans*-ról, az első munkásról. A bányászat bár itt nem nagy jelentőségű, de mivel a mi ifju kisérőnk itt maga is sok bányával bir, megszerzé nekünk az alkalmat, hogy mindent megnézhessünk. Egy 600 láb hosszú aknába mentünk le, mely gyakran nem volt magasabb $3^1/_4$ lábnál és szélesebb $1^1/_2$—2 lábnál; lent egy patakocska folyik, mely ezen aknából lábaink alatt zúg ki a szabadba. Itt látjuk, hogy az érczet tartalmazó kőzetet kiszedik és összetörik, úgy aztán az olvasztóba szállítják. Azután a zúzómalmokhoz mentünk, hol az érczet tartalmazó föld homokszerű lisztté zúzatik össze — Schlich —; ezen zúzliszt elkülönítve az iszappadokon dolgoztatik fel; az ércztartalmu részek az üresektől elválasztatnak s igy az olvasztásra előkészíttetnek. De itt még arany és ezüst elegyedve lévén, higanynyal keverés által választatik el egymástól. Ez azonban csak a fehér földnemü kövekről szól; mert a kemény érczet tartalmazó ásványokat — Kernerz — szemekké zúzzák s igy rögtön viszik az olvasztóba. Ezt Selmeczen reménylem látni. Este felé a városba érkeztünk. De vasárnap volt, tehát minden helyen és zugban zene és táncz, férfiak és nők ünnepi öltözetben. A férfiak mindnyájan kék posztó ruhát viselnek; az asszo-

nyok nagyon izlésesen és tisztán vannak öltözve, gyakran csinos arczokat is találni köztük. Van itt egy ősrégi katholikus templom, melyet megtekintettünk. 1506-ban egy bizonyos Jola Margaréta által építtetett; az építés módja egészen valódi góth-stylus és ritkasága miatt érdekes. Ha a templomba mennek, egy toronyalaku épület mellett kell elmenni, melyben a harangok csüngenek; itt balról egy crucifix áll a következő felirattal: «*xtum non istum, sed xtum crede per istum*». A három külső oldalon a következő feliratot látjuk: «*Patior sed non confundor Ao 1757; diem sapite, pacem habete. Deus non me despicias*». A templom egy fal által két részre van osztva, melynek mindegyike egy ajtóval bir; mondják, hajdanában az egyik részben a katholikusok, a másik részben a protestánsok tartották istentiszteletöket. Most a protestánsoknak saját templomuk van. Azután a városházához mentünk s pedig a levéltárba, mely nagyon régi iratokat tartalmaz. Egy részeg jegyző többek között olyat mutatott, melyben I. Károly király 1321 július 4-én a Jolai-családnak számos bakabányai bányát adományozott. A fent említett templom alapítónője ezen családból való volt. Midőn tovább akartunk menni, láttunk egy ajtóban egy nehéz lánczokkal megkötözött, csinosan öltözött szép leányt állani. Gyermekgyilkosság volt a bűne s a város által már halálra itélve. Néhány szót szóltunk hozzá, de hangos sírásba tört ki, bár vigasztaltuk. A katholikus káplán volt a csábítója, tehát gyilkosa is. Miután még egy darabig a városi számvevőnél, Kreviczkynél, mulattunk, visszakocsiztunk Bagonyára. Vacsora előtt megismertem Nyáry úr egyik öreg házvezetőnőjében Lübecknét, a kit ezelőtt öt évvel Tihanyi udvari tanácsosnál gyakran láttam; de ez nem volt épen a legérdekesebbje annak, a mit ma láttam.

Július 7.

A fiatal Nyáry oly kedves volt, hogy bennünket Vihnyéig elkísért. Ő nagy szolgálatokat tehet nekünk, mivel épen úgy Selmeczen, mint Vihnyén jelentékeny bányákkal bir. Alig mentünk fél óráig, egy mesterséges tóhoz értünk, mely a vizet különféle vezetékek által Bakabányának adja. Folytonosan fölfelé haladtunk, körülbelül 500° magasságig, a mennyivel Selmeczbánya magasabban fekszik Bagonyánál; mindig csinált árnyékos utakon. A vidék folytonosan szépül, míg Selmeczben legnagyobb tökéletességét látszik elérni. Nagyon szép látványt nyujtanak a komor, sötét fenyőerdők, melyek Selmecz előtt szemünk elé tárulnak. Mielőtt Pérgbe érkeznénk, egy tóhoz jutunk, melynek partján piramis áll; ez még József császár tiszteletére állíttatott föl. Úgy látszik, Révai gróf ujította meg, mert rajta a következő felirat olvasható: «*Annis facta vetus vilisque; hoc margine rursus praesidio exurgo Réva! venusto tuo*». Pérg után Windschacht következik, egy hosszú helység. Így nevezik az ottani nagy aknáról (Schacht), a melyből mindent csigákkal húznak fel. Mások azonban a nevet a vendektől származtatják, kik valaha itt dolgoztak. Selmecz egyik külvárosának tekintik. Ezen legnagyobb magyar bányaváros mély és keskeny, nagy sziklák által körülvett völgyben fekszik. Öt kapuja van, lejtős fekvése, utczái imitt-amott sziklák, bokrok és kertek által vannak elválasztva. Egyes szép épületek: a városház, a két parókia templom, valamint a legnemesebb izléssel épült s vörösrézzel fedett új evangélikus templom, a kamaraudvar stb. Itt van a kamaragróf székhelye, bányászakadémia egy igazgatóval, három tanárral s körülbelül 180 tanulóval s más alkalmazottakkal. Majdnem az egész

város alá van ásva azon számos bánya által, melyeknek legcsodálatraméltóbb érctelepei a Terézia-, Hódakna-, Spitaler-, Johannis- és Stefani-aknákban vannak. A sok többi akna között különösen nevezetes a csiga-akna. A mint Selmeczre megérkeztünk, azonnal látogatást tettünk b. Révaynál, a tő kamaragrófnál. Megigérte, hogy másnap mindent megmutattat s meghivott ebédre. Miután a «*magas házhoz*» czímzett korcsmában megebédeltünk, megtekintettünk egy ólomolvasztót, mely a körmöczi, beszterczebányai és zsarnóczai olvasztók közt van felosztva, azután Szt.-Antalra, egy Koháry-féle birtokra rándultunk ki. Neki ott pompás kastélya van, melynek szobái még egészen régi stylben vannak bútorozva és ősrégi képekkel, nagyobbrészt családi arczképekkel díszítve, de azért még néhány pompás virág és állat műdarabot, valamint a legjobb festők által készített képeket is találhatni itt. Többek közt egy öreg asszonyt égő gyertyával, mely elé kezét tartja és melynek fénye az arczot és a hátteret is megvilágítja; végre egy czigányleányt. Magában a kastélyban csinos templom van, s abban egy szép oltárkép. Az istálló és pincze is nagy izléssel van épitve. A mi azonban nekem legjobban tetszett, az a kert volt, mely mesterséges vizesésekben és tavakban, valamint egy természetes, állandó forrásban gazdag. Néhány remetelak és lugas nagyon díszíti az egészet. Szent-Antal délre fekszik a várostól. Most a tőle keletre fekvő calvária-hegyre mentünk. Egy darabig egyenes fasoron kocsiztunk végig, azután le kell szállani és bokrok és csalit között, sötéten árnyékolt utakon haladni a legmagasabb csúcsig. A kilátás, mely a szemlélőnek onnan nyílik, minden fogalmat meghalad; mert először az egyik oldalról áttekinthető majdnem egész Selmecz, a többi három oldalról pedig gyönyörködtetik

a szemet az erdők, völgyek, rétek és mezők, a halmok mögött fekvő félig elrejtett faluk; szóval az egész olyan, mint egy nagy park. Élvezetünket emelte a pompás időjárás; a leáldozó nap, a közeli patakok zúgása, az általuk hajtott zúzómalmok tompa zúgása és végre a vidéken elhangzó harangkongás. Valóban nincs itt szükség szent képekre és szobrokra, hogy az ember ájtatosságra buzduljon. Még elég korán tértünk vissza a városba, hogy a templomosok egy kastélyának romjait megtekintsük, melyhez hasonlót nem igen láttam. Az itt jókarban fenmaradt képirások, domborművek és góthbetükkel kőbe vésett föliratok méltók volnának arra, hogy szakértők megfejtsék, miután ezen romokról a nélkül sem tudnak bizonyost s ez által némi felvilágosítás volna nyerhető. Meglehetősen ellankadva mentünk most báró Révaihoz, a ki, többi vendégeit nem tekintve, csak velünk foglalkozott, sok szép eszmét közölt, képmintákat magyarázott stb. Ott voltak t. i. nála gróf Esterházy Nepomuk, gróf B. K. Bresler, dr. Heinrick, két ifju Nyáry gróf, stb. Már is megtette az intézkedéseket, hogy reggel mindent megnézhessünk. Így visszatértünk lakásunkba, hol most ülök és örülök, hogy nemsokára az ágyba bujhatok.

Július 8.

Reggel 7 órakor Roef bányagyakornok, egy eszes fiatal ember, kit b. Révay rendelt mellénk, vezetett bennünket a Pacher-aknába, mely 400 öl hosszú, s belőle még több akna kanyarodik jobbra-balra. Két aknába fölötte fáradságos és közben veszélyes úton, törékeny keskeny létrákon szálltunk le. Minden oldalon és szögleten halálsápadt, félig meztelen kisértetekhez hasonló emberekre akadtunk. Megesik az ember szíve, hogy néznek

ki ezen emberek. Igazán az arany és ezüst elvesztette előttem minden értékét, mióta láttam, mily fáradsággal és emberi nyomorral jár annak megnyerése. Mindnyájan bányászöltönyben voltunk, egy felügyelő és négy lámpavivő fiu által kisérve. Két és fél óráig tartózkodtunk a föld alatt. Oly jól esett, midőn a napfényt megpillantottam, mert be kell vallanom, hogy lent egy kissé kényelmetlenül éreztem magamat, különösen a rossz létrákon, midőn életem, úgyszólván egy lépcsőfokon függött és lábaim alatt a határtalan mélységet megpillantottam. Minthogy a bányák sokkal magasabban vannak a hegyek között, mint sem ott patakok vagy más folyó vizek képződhetnének, mesterségesen alakított tavak vannak; összesen 25. A legnagyobb a Szilnó hegyen van és 24 millió akót tartalmaz. Ezen tavakban fogják föl a huták üzembe hozatalára szükséges hó- és esővizet, aztán szükség szerint lebocsátják. Ez hajtja a zúzót, iszapolót és a vízműveket, valamint a vízoszlopgépet, melylyel a bányavizeket a mélységből fölhúzzák, valamint a nyomó, vagyis vízszorító gépet, melylyel épen úgy az érczet, mint az értéktelen köveket a legmélyebb aknákból az ott lévő tológépek segélyével egészen a fölszínre hajtják. — Miután ezen valóban pompás vízvezetékeket, gépeket, alagutakat, tárnákat stb. jól megnéztük, a mintázó terembe mentünk, hol mind azt, és még némely egyebet is, csakhogy kisebb méretekben megtalálhatni. A legjelesebb minták: egy mosógép; zúzógép; egy buzogó-mosógép Handstadtból, hogy az ércztartalmú köveket a semmit sem tartalmazóktól megtisztítani lehessen, hogy ne kelljen bevinni az olvasztóba a hasznavehetetlen anyagot; különféle aknaminták, toló- és vízszaporító gépek, melyek egy és ugyanazon eredményt szülik, csakhogy az első víz által, a másik pedig lovak által hajtatik; több víz-

szivattyúgép, mint a Reichenbach- vagy Hell-féle, mely itt természetben van meg. E két gépnél jobbat talált fel itt Sitkó bányatanácsos. A minta már készen van és úgy látszik, nagyban is lehet majd alkalmazni. A visszahatógép, mely itt ugyan megvan, de vízhiány miatt nem alkalmazható; a légtisztítógép és szívógép, hogy a rossz levegőt a műhelyekből és a bányákból kiszivattyúzzák; vasrudakat a vízemeléshez Szomolnokról, csavarmetszőket Rhonitzról. Ezek voltak látogatásaink délelőtt; délután meglátogattuk a vegyészeti műtermet. Wehrle bányatanácsos mindent megmutatott, a mit csak tudott; de most ott nagy a rendetlenség és kevés látható, minthogy mindent újra rendez. Estefelé a kamaragrófhoz mentünk búcsút venni. Oly kegyes volt, hogy ez alkalommal ásványgyüjteményét is megmutatta. Azután megint idejöttünk a korcsmába, hol most ülök és irok. Épen most kiáltja az éjjeli őr az ablak előtt «tűzre vigyázzatok» és tizenegy órát ütött. Szivesen engednék kiáltásának és nyugalomra mennék, ha nem kellene még valamit följegyeznem. — B. Révay egy mappát mutatott, mely a földalatti aknák útját jelöli és magyarázza a módot is, mikép készíttetik ilyen térkép. Leginkább használják annál a delejtűt, a mely 12 órára, ez ismét 60 perczre felosztott körben lebeg. Ennek segélyével keresik az ér menetét, s a szögeket, melyek alatt fordul, melyeket azután otthon papirra tesznek. Az egész térképcsinálás tehát a trigonometrián alapul, melyet a bányászakadémiában igen terjedelmesen is tanítanak. A gyakornokok vidám pajkos népség, körülbelül 200-an vannak. Nem csoda, ha olyan kis városkában, mint Selmecz, sok bajt okoznak a leányoknál, a kik valóban feltünően szépek. Épen most foglalkozik a városi hatóság a bécsi rendőrség rendeletére, vizsgálattal a kicsapongók ellen. Az egyik, hogy

magát kimentse, egy panorámával utazó poroszt hozott bajba, de még mélyebben esett a verembe. Itt a korcsmában egy kis csodaszülött emberke tartózkodik, a ki azonban előttem nagyon ismerősnek látszott; de nem jutott eszembe, hol láthattam valaha, míg a fogadósné el nem beszélte, hogy valami külföldi őt egy majomsereglet tiszteletteljes tagjává vette fel, a hol én őt Pesten csakugyan láttam is. Nevezetesek itt a kőpipák; néhányat vettem is magamnak.

Július 9.

Nyolcz óra tájban elhagytuk Selmeczet s körülbelül három óráig utaztunk, míg a vichnei fürdőbe érkeztünk. Az út sziklafalak által bezárt keskeny völgyön vezet keresztül, melynek végén már jegenyefenyük is vannak, de sokkal kisebb számban, mint a lúczfenyük. — A mint czélunkhoz már közel voltunk, nagy esőt kaptunk, mely útunkat kissé megnehezítette. A fürdő maga is meglehetős magas hegyek által körülvett völgyben fekszik, mely az Amália-hegyről legjobban áttekinthető. A fürdőház fölött fekvő magaslaton eredő forrásból a vizet, 200° hosszú facsövön át egy kikövezett tartányba, s onnan a fürdőkbe vezetik. — Ezen fürdő Selmeczbánya város tulajdona s áll levetkőzésre és felöltözködésre rendelt kamrával ellátott urasági fürdőből, azután néhány medenczével fölszerelt kénfürdőből és káddal ellátott négy kamrából. A fürdőépületben sok szoba van; kávéház és billárdszoba, étterem és tánczhelyiség. Azonnal, a mint megérkeztünk, a fürdőbe léptünk; eleinte alig birtam magamat elhatározni, hogy a sok ember között füröd-jem; de azt gondoltam: Si fueris Romæ, romano utere more.

Ebédkor néhány fürdővendéggel étkeztünk, a kikkel, épen úgy mint a többiekkel, csakhamar megismerkedtünk. Ezek voltak: két Berényi gróf, Marczibány úr, Ivánka, Bolzmann, Petrótzy és felesége, Fellner feleségével és leányával, Majláth gróf és grófné, Vojnits, Bosány leányával s unokahugával stb. A hires neográdi Bunkó szolgáltatta az asztali zenét. — Ebéd után Szabó úr Nyáryval a szétzúzott és egymásra halmozott kőtömegekből álló, úgynevezett kőtenger megtekintésére ment el, mely alkalmasint hegyomlásnak köszönheti eredetét, én azonban — mivel mindakettőt nehezen lehetett volna egyesíteni — inkább az Amália-hegyet másztam meg, melynek legmagasabb csúcsán lévő sziklatömeg hosszabb ideig tartóztatott és a gyönyörű kilátással el nem birtam telni. Lassan mentem ismét a fürdő felé néhány az úton felszedett kovagdarabbal megterhelve. Minthogy az időjárás egészen kiderült, az este nagyon kellemesen tölt el. Vacsora után hangverseny volt, melyben egy fiatal ember a trombitálásban produkátla magát. A zenekiséret gyalázatos volt. Ezen ünnepélyre egész nagy társaság gyűlt össze. Azután egy kis táncz következett, mely 11 óráig tartott. Csak a következő napon tudtuk meg, hogy erre mi adtunk alkalmat, a mennyiben Berényi gróf fáradságot vett magának házról házra járni, hogy mindent összehozzon. Igy tánczolva végeztük a napot s azután nyugalomra tértünk.

Július 10.

Miután jó korán megfürdöttünk, elutaztunk, bár nagyon igyekeztek bennünket visszatartani. Néhányan a fürdővendégek közül egy darabig elkisértek a kocsinkhoz, míg Bunkó az elvonulót játszotta. Itt elváltunk

Nyárynktól, a ki sok szivességgel volt irántunk és azonfelül még néhány ásványt is igért szerezni gyüjteményem számára.

Pont 12 órakor Szt. Keresztre érkeztünk; rögtön Makay püspökhöz mentünk, egy rendkívül szeretetreméltó férfiuhoz, a ki épen a kertben volt és azt nekünk meg is mutatta. Szépek úgy vizi, mint szárazföldi berendezései, valamint a potyka, csuka és teknősbéka-tó, az ananászmelegház, narancsház stb.

Ebéd után, melynél sok vendége volt, megtekintettük könyvtárát, néhány régi képet és arczképet; azzal kocsira ültünk és folytattuk útunkat Körmöczbánya felé. Még meg kell jegyeznem, hogy ott Bencsik úrral ismerkedtem meg, a ki Barsban oly jól viselte magát. Szt. Kereszt közelében fekszik Podrány-kastély, melynek szép romjai egy távoli dombról nagyon kedvesen veszik ki magukat.

Az út Körmöczbányáig mindig jó. A völgy, melyben Vichnérről jön az ember, Szt. Keresztnél kiszélesedik, de Körmöcz felé ismét összeszorul, úgy hogy a város maga mind a négy oldalról hegyekkel van környezve. Magába véve nagyon kicsiny, azonban messzeterjedő külvárosai vannak, néhány szép épület is, mint templomok, pénzverde, egy piros szentháromságoszlop. Itt olvasztják meg az egész környék ezüstérczét és iszapezüstjét. Nagy előny, melylyel Körmöcz, a selmeczi és más alsó magyarországi bányák fölött bir, az a híres vízvezeték, mely tíz mértföldnyire Thuróczmegyébe húzódva és a vizet Körmöczbánya legmagasabb műhelyeibe vezetve, költséges tavak készítését fölöslegessé teszi.

Messziről ez a város alig látható a nagy füsttől, melyet a helybeli olvasztóhuták okoznak. A házak, fák, sőt a fű is fekete, ha sokáig nincs eső, s a barom szá-

mára alig élvezhető. Az «Arany koroná»-ban szálltunk meg. Este még sétálni mentünk, megnéztük a kastélyt és bejártunk keresztül-kasul néhány hegységet; azután megvacsoráltunk és lefeküdtünk.

Július 11.

Alig szürkült a hajnal, midőn teheneit a mezőre terelő pásztor kürtjével álmomból felköltött; sokáig hallgattam, a mint ebből a rendkívül egyszerű hangszerből e harmonikus hangokat kicsalta. Reggeli után mindjárt megnézegettük az olvasztást, a váldát, a pénzverdét stb., a hol bennünket részint Horger bányatanácsos, részint egy gondnok vezetett s mindent megmutatott s megmagyarázott.

Miután ezen nemes érczek egész kezelését a kezdettől a pénzverésig végig néztem, azt, a mint megértettem, le is akarom irni.

Az ezüst és arany, melyről itt szó van, vagy sárgaföldben, mely a bányászoknál «Brand» név alatt ismeretes, vagy kemény kövekben, melyeket «Kernércz»-nek neveznek, fordul elő, más fémekkel, mint ólommal, rézzel, antimonnal és vassal keverten.

Hogy mily fáradsággal és erőfeszítéssel veszik ki ezen köveket részint vedrekkel ellátott csigák, részint kutyák által az aknából és rétegekből, azt Bakabányán és Selmeczbányán eleget láttam. A kemény köves érczet, miután apró darabokra összezúzták, azonnal az olvasztóba adják; a «Brand»-ot azonban a zúzómalomban először kissé kidolgozzák s még csak akkor jön az olvasztóba «Schlich» név alatt, mely nem egyéb egy homokszerű lisztanyagnál. Most ezen összezúzott darabos fémet és ezen «Brand»-ból keletkezett «Schlich»-et bizonyos

mennyiségű szénnel, rétegek szerint az olvasztókemenczébe teszik, meggyujtják és folyékonynyá teszik. Ezen tömegnek könnyebb részei a salakot képezik, és a színe fölött kissé emelkedett nyiláson kifolynak; de az aranynál és ezüstnél nehezebbek az aljára ülepednek s az ott készített nyilás azáltal egy kerek lyukba levezettetnek. Most, a míg ezen tömeg még cseppfolyós és forró, néhány darab ólmot tesznek belé, mely az aranyat és ezüstöt, nagyobb chemiai rokonságánál fogva a kénsavaktól elválasztja és magába szívja. Ha egy ólomdarab nyolcz órán át egy ilyen folyékony anyaggal megtöltött lyukban áll, mely idő alatt a kályha időről-időre a fent említett három ércznemmel újra megtöltetik; az ilyen aranynyal és ezüsttel telített ólmot, *gazdag ólomnak* nevezik. De mivel az ólom nem képes mind azt az aranyat és ezüstöt, melyet a lyukban lévő folyékony ércztömeg magában foglal, fölszívni, azért fölületén úgynevezett «*kénecs lemez*» képződik, táblaalakú, vékony lapokban, melyek szintén aranyat és ezüstöt tartalmaznak, csakhogy ez nagy mennyiségű kénsavval van keverve.

A gazdag ólomból, valamint a kénecsből is az aranyat és ezüstöt most ki kell fejteni; de ez nem egy- és ugyanazon módon történik. Az ólomból: a gazdag ólmot egy kissé mély cserépüstbe teszik, azután erősen betakarják, de úgy, hogy a levegő mégis szabadon járhassa. Ekkor lángtűz által folyékonynyá teszik s egy fuvót alkalmaznak oly módon, hogy a belőle kijövő levegő csak a már folyásban lévő ércz felületét érinti, mi által a benne lévő, forró, az oxidatióra a nélkül is erősen hajlandó gazdag ólom oxidálódik, a mennyiben a légköri levegő az élenygázt hatalmasabb rokonság által a gazdag-ólomból fölszívja s ez, mint a láva, a massából kifolyik. Ez addig folytatódik, míg minden ólom nem oxidálódott

s nem marad egyéb az alján mint az aranynyal egyesült ezüst, mely azután a választóműhelybe vitetik.

A kénecslemezeknél távolró lsem jön ki oly könnyen és tisztán; mert ezeket, mivel nagyon sok kénsavat tartalmaznak, először is össze kell zúzni és meg kell pörkölni, hogy így, midőn az alájuk tett farakást meggyujtják, a fölösleges savaktól megszabadítsák. Ez úgy történik, hogy ez anyagok kissé ismét megolvadnak s újra salak alakot nyernek. Ezen már most a kénsavtól megszabadított kénecs lemezek ismét az olvasztóba jutnak, hol az első operatio alá esnek.

Szóval minden ezüstöt és aranyat, mely mindeddig keverten fordult elő, mielőtt a választóhelyre jön, ólomhoz kell szivatni, hogy ez által tisztává tétessék, kivéve azt, a mi amalgamatio által tisztul meg.

De nem elég az aranyat és ezüstöt más fémektől csupán megszabadítani, azt is kell tudni, hogyan lehet a kettőt egymástól elválasztani. Ez következőleg történik az úgynevezett választószobákban, egy arra berendezett számos tűzhelylyel és edénynyel biró teremben. Ezen arany ból és ezüstből összetett fém mindenekelőtt cseréptégelyekbe tétetik, melyeket nagy bajjal Passauból kell hozatni, mivel a mi földnemeink közt van ugyan olyan tűzmentes föld, de az a tömeg nyomását nem birja kiállani. Ezen tégelyekben olvasztják meg az érczet és ha cseppfolyóssá lett, jéghideg vízzel megtöltött edénybe öntik, hol vékony részekben a víz felületén fog uszkálni, ezt nevezik szemezésnek = granulieren. Azután ezen még mindig két részből összetett és szemzett érczet nagy, vékony nyakkal ellátott, sárgaföldd el bekent üvegbe teszik, választóvizet öntenek rá, mely, miután az ércz felülete a szemzés által végtelenül megnagyobbodott, abba annál könnyebben behatol s így az ezüstöt egészen fel-

oldja, mint pl. a sót a víz, az arany azonban, melynek nem árthat, leülepedik.

Ha most ezen ezüstkeveréket más edénybe öntik, egyik oldalon megmarad a tiszta arany, sárga burnótdarab szinben; a másik oldalon pedig meg van a tiszta ezüst salétromsavban feloldva; így tehát most az ezelőtt oly szorosan összekötött anyagok szétválasztattak. Lássuk, mi történik velük ezentúl. Az arany, a mint az előttünk van, még nem préselhető pénzdarabokká, hanem még először szénpor hozzáadása által megtisztíttatik, azután rézzel elegyíttetik s pedig 4 : 284 számú arányban; t. i. egy márka arany, vagy ezüst = $^1/_2$ font = 16 lat és 288 grammra osztatik; egy aranyban tehát 284 rész tiszta aranynak és 4 rész réznek kell lennie, hogy alkalmas és préselhető lehessen.

Az ezüstöt is előbb elő kell készíteni a pénzverésre; de ezen czélra először is el kell választani azon választóvíztől, melylyel együtt még most vizenyős, zöld kocsonyát képez. A zöld szín azon kevés réztől ered, mely az ezüstben mindig található, még ha a legtisztább is, mely azonban az ezüstöt igen keménynyé teszi.

Az elválasztás destillatio által történik, a mennyiben ezen folyadékot egy olyan üvegbe öntik, mint a milyenben előbb a szemzett arany és ezüst volt; a tűzhöz teszik, hol a választóvíz gőzzé feloldatik, mely azonban, hogy a salétromsav egészen el ne veszszen, felfogatik, mi által a tiszta ezüst leülepedik. Ezen ezüstöt is a szénporral tisztítják meg, mielőtt belőle pénzdarabokat préselnének; rézzel is vegyítik, csakhogy egészen különböző viszony szerint; pl. a talléroknál viszonylik a vörösréz az ezüsthöz, mint az 54 : 234-hez; huszasoknál = 126 : 162 s így mindig több vörösréz, mennél kisebb a pénznem értéke; mégis úgy kell mindig a viszonyt eltalálni, hogy 24 pengő

forintban egy márka ezüst foglaltassék. Meg kell jegyezni, hogy még a salétromsavat is itt készítik, melyből a választóvíz a tiszta víz hozzátétele által készül, — t. i. salétromot vízben feloldatnak, beleöntenek vaskénsavat, mely a salétrom minden különnemű elemeit felszívja s vörös anyagban, melyet «vasmésznek» neveznek, ülepedik le, úgy hogy csak a tiszta sav marad fönn. Most a kevés rézzel vegyített arany és ezüstből rudakat öntenek, ezeket oly sokáig hengerítik, míg eléri azon pénzfaj vékonyságát, melyet abból préselni akarnak. Ezen hosszú s vékony lapból, egy ahhoz készült eszköz által — ostyavágó módjára — nagyobb és kisebb köröket vágnak ki, azokat először kikerekítik azután pénzzé préselik. Hogyan történik az, azt csak a talléroknál láttuk, mert tegnap minden aranyat elküldöttek.

A főpénzverő igen ügyes réz- és pecsétvésnök. Érdekes a pecsétgyüjtés, mely ős idők óta megvan.

Körmöczbánya azon hely, mint már előbb is említettem, a hová ezen kerületből minden arany és ezüst összefolyik; itt fizetik tehát azokat, a kik azt mint «lisztlángot» vagy «kőérczet» idehozzák. E czélból itt egy kis olvasztókemenczével ellátott szoba van berendezve, hol némi részleges próbát tesznek s viszonylag az egész tömeget megitélik, mely szerint azután az eladókat megfizetik.

Felhasználnak e mellett különösen egy kis, mozsárban összetört és sörben feloldódott állatcsontból készült tégelyt, mely oly természetű, hogy aranyon és ezüstön kívül mindent felsziv; hogy ez által a próba egész tisztán megejthető, az magától értetődik.

Átlag innen évenkint egy millió forint arany pénz megy Bécsbe; azonkívül havonkint $7^1/_2$ mázsa ezüstöt kell Bécsbe küldeni a sodronykészítőknek; s ezt még

akkor is kénytelenek felküldeni, ha pénzben még egyetlenegy krajczárt sem lehetne különben készíteni.

Délután a kőedény-gyárat látogattuk meg, mindent megmagyaráztattunk magunknak, megtekintettünk egy servicet, mely a nádornak készült, s mely csakugyan nagyon szép. Emlékül egy csészét vettem magamnak.

A körmöcziek bár németül beszélnek, mégis érthetetlenek. A legtöbbnek golyvája van; egyáltalában ostobáknak tartják őket. Számtalan adomát beszélnek róluk. pl. valamelyiknek a barátja nagy ijedséggel hírül adta, hogy háza lángban áll, és inti, hogy haza siessen; mire azonban az egész nyugodtan felelt: «hadd égjen; úgy is régi már s a fedelét úgy is újra zsindelyezni kell.»

Július 12.

Hat óra felé ennek a városkának is hátat fordítottunk és tovább indultunk. Kezdetben ugyanazon úton mentünk vissza, melyen Szt. Keresztről jöttünk; később azonban balra fordult és egy szűk, sziklás völgybe vitt rossz köves útunk egészen Búcsig. Körülbelül egy órányira ezen helység előtt találtunk két egymáshoz közel álló oszlopot s néhány romokban heverő falazatot; mondják, hogy itt vezette el Mátyás király seregét, midőn Bécs ellen indult. Úgy látszik, hogy itt hegyszoros-út is volt, mert mivel a völgy nagyon keskeny s magas sziklafalak által van körülvéve s azonkívül a Garam is keresztül folyik rajta, erős falazat a keresztülhatolást egészen lehetetlenné teheti, legalább is nagyon megnehezítheti. — Miután Búcson friss sajtot reggeliztünk, utazásunkat tovább folytattuk. A mint Búcsból kiérünk, a völgy kiszélesedik s érett kalászok, mezők s rétek terjednek szemünk előtt, a mely rég nem látott egyebet zabföldeknél, vagy

néhány köves talajban álló s zord éghajlattal küzdő csenevész kalászt. Jobbról Zólyom látszik, a Pussti Rhrad vár romjaival, Mátyás király egykori mulatókastélya, mely azonban már, állítólag a magyarok bejövetele előtt is itt állott volna. Hainikon át Ribárnak mentünk, melyhez a gyönyörű magaslaton fekvő Szliács-fürdő tartozik, honnan a legszebb kilátás nyilik a széles, termékeny Garamvölgybe. Itt van tó, melynek partján sok kövület található. Gyüjtöttem néhányat belőlük, míg Szabó és Lajos fürdöttek. Én, mivel már előbb fejfájásom volt, nem akartam magamat fürdés által nagyobbaknak kitenni.

Ezen fürdő vize csodálatos; nem forró és mégis folytonosan buzog. Felületén a levegő olyan, hogy ha madár repül el fölötte, bele kell annak esnie. Az ember sem birná kitartani, ha egy zászlóval a rossz levegőt mindig el nem hajtanák. Az épület, melyben a főherczeg lakott, szép; a többiek nem sokat érnek. Mi itten a fiatal Szilassyval s egy csabai (békésmegyei) pappal találkoztunk, ki atyámat jól ismeri. Ebéd után ismét kocsira ültünk és miután Radványon keresztül hajtottunk, egy és fél óra alatt Beszterczebányán voltunk. A «vörös rák»-ban szálltunk meg és gyalog mentünk Radványba, hogy az alispánt meglátogassuk. De minthogy nem volt otthon, rögtön visszatértünk és felkerestünk egy Zipszer nevű urat, egy leánynevelő-intézet igazgatóját; de ez sem volt otthon. Este azonban még hazajött és azonnal meglátogatott bennünket a vendéglőben. Nagyon érdekes férfiu. Holnap, bár vasárnap lesz, mégis megigérte nekünk Zipszer úr, a ki bennünket szivesen lát, hogy mindent meg fog mutatni, hogy így a holnapi nap se muljék hiában. Igy a legszebb reményekkel feküdtem le.

Július 13.

Miután jól és sokáig kialudtuk magunkat, elmentünk Zipszer úrhoz. Ő bennünket azzal a hírrel fogadott, hogy vele együtt az alispánhoz vagyunk ebédre híva. Az egész délelőttet az ő ásványgyűjteményével töltöttük, melyhez talán egész Magyarországban sincs hasonló. Nagyon rendszeresen van rendezve s minden világrészből bír valamit felmutatni. Azonkívül egy szintén jól rendezett földtani gyűjteménye is van a környékből; ő t. i. idővel le akarja írni földtanilag azon hegyeket, melyek a Garamot eredetétől fogva torkolatáig körülveszik. Hasonlóan érdekes éremgyűjteménye is, mely csupa tallérokból áll s úgy van rendezve, hogy mintegy a történelem vázlatát képezi. Különösen az újabb időbeli francziák nevezetesek e tekintetben, a forradalom kezdetétől mostanáig, a mennyiben az évjelekkel és szellemes jelképekkel ellátott egyes pénzdarabok az itt-ott zavaros és rendetlen csoportban, mint főpontok tünnek fel.

Most Radvány felé keltünk útra. Az alispánnál, feleségén, leányán és két fián kívül, Boronkay főispánnal, egy Prónay kisasszonynyal és egy Seifried nevű zongoramesterrel találkoztunk, mely utóbbi nagyon víg legény volt. Asztal után zene volt, míg a hűvösben kimehettünk s a városi sétahelyeket megtekinthettük, a hol Zipszer s a két Radvánszky voltak kisérőink. Beszterczebánya szabad királyi város, Zólyommegyének közgyűlési helye, egy tágas, magas hegyek által körülvett völgyben fekszik, a Beszterczének a Garammal való összefolyásánál. Három külvárosa van. Az összes bányavárosok legszebbike. Egészen körül van véve falakkal. A piacz-téren a legszebb épületek állanak, mint a püspöki residentia, a katholikus gymnasium, a kanonokok lakásai; a «Rák»-

hoz című nagy vendéglő, igen barátságos és tágas. Holnap épen hetivásár lesz; már is roppant nagy tömeg lisztet és gabonát hozó szekerek gyűltek össze; nem enged a pesti vásárnak, sőt túl is tesz rajta.

A helybeli kastélyban, egy ősrégi tágas épületben, két templom van; egyik góthalakú, kívülről egészen régi stylusban épülve, belül azonban pompás újkori kupolával ellátva, s a másik a tótok számára. A toronyban egy 99 mázsás harang van. A megyeház is, különösen pedig a «fürdőkapu» előtt álló nemrég épült evangelikus templom a legszebb épületekhez tartozik. Holnapra a főherczegnőt várják ide, hogy az istentiszteleten részt vegyen. A már régi, de elegans házak különös építészeti stylussal birnak; a legtöbb egyemeletes és a tető két oldala a közepén úgy fut össze, hogy mintegy nagy csatornát képez, melyből az összefolyó esővíz egy hosszú facsövön keresztül, mely a házat egészen elrútítja, a földbe vezettetik. Hogy a ferde tetőt, mely az épületnek nem válik díszére, befedjék, a ház előrészén egy fal emeltetik, mely az egyemeletes háznak kétemeletes kinézést ad, de úgy mintha teteje nem volna.

Jelentékeny vászonfestődék, vas- és rézhámorok, lőpormalmok s többek is vannak itt. A város körül szép gyümölcs- és veteményes kertek, valamint kellemes sétányok vannak. A leglátogatottabbak: a kertekkel körülvett rét; a komp a Garamon, melylyel a szénfát a szénfapiaczra szállítják, hol ezer ölnyi palánkozott vízutcza, a mellette elágazó csatornákkal és oldalaikon szép ülőhelyekkel gyönyörű kilátást nyujt a sétálónak; végre a «fürdőkapu» előtt a Besztercze mellett lévő sétány, melyből az út Tajováig vezet. Ámbár vasárnap volt, ezek a szép sétányok még sem voltak látogatottak; az emberek itt vagy a korcsmában ülnek, vagy a bibliánál.

A mint meglehetős hosszú sétánkról haza érkeztünk a városba, az ifju Szászival találkoztunk, ki egészen elbámult, hogy bennünket itt talált.

Épen nyolcz óra volt; az egész városban zúgtak a harangok, a mi valóban szép összhangot hallatott. Ebédre megint Radványba mentünk, honnan csak tizenegy órakor érkeztünk haza, hol éjjeli szállásunk már várakozott reánk.

Július 14.

A mint reggel fölkeltem véletlenül rögtön az ablakhoz állottam s mennyire elcsodálkoztam azon a nagy tömeg emberen, lovon, szekéren, melyet a piaczon láttam! Zipszer úr úgy tíz óra tájban látogatott meg bennünket és egy rézhámorba vezetett, hol üstöket, rézlapokat készítettek, sőt a rezet, ahhoz elégséges gépek segélyével pénzdarabokká kivágták, simították s igy Selmeczbányára a pénzverdébe küldötték. A műhelyekben most nem dolgoznak, mivel a vízvezetőcsövek javítás alatt vannak. Ez alkalommal legalább a vízvezeték szerkezetét tekintettük meg. A legcsodálatosabb ennél, hogy a deszkák és gerendák között támadó réseket hogyan foldják be szurokkal, kocsikenőccsel és rézlapokkal. Visszamenőben meglátogattuk Lovich superintendest, a ki azonnal megmutatta a templomot. Az ebédet kedves Zipszerünk és Szásziné úrnő társaságában a vendéglőben költöttük el.

Ebéd után azonnal közönséges négy postalóval Tajovába mentünk, hol a rézműveket és a réznek az ezüsttől való elválasztási módját láttuk. Ezen elválasztó művelet menete a következő: Selmeczbányán és Ó-hegyen vannak azon olvasztók, melyekbe az érczlartalmú köveket rakják, ide azonban — t. i. Tajovába — csak az jön, a mit ott az első olvasztás után nyertek, tudniillik fekete

réz, melyben tiszta réz és ezüst találtatik; mert a mi vas és antimon van benne, az oly kevés, hogy tekintetbe sem jő. Ezüstöt és rezet tehát a fekete rézből nyernek, a mi ismét ólom által történik. Egy kis olvasztóba t. i. (gyors olvasztónak neveztetik, mivel ezen első munkát gyorsan lehet végezni) 75 font fekete rezet és 256 font ólmot tesznek, összevegyített szénnel, meggyujtják s néhány óra alatt a három ércz, úgy mint a réz, ezüst és ólom egy tömegben foly össze, egy testet képez, de azért abban az ezüstrészecskék, a hatalmasabb vonzó erő következtében az ólommal erősebben vannak összeforrva, mint a rézrészecskék. Most ezen tömeg, melynek fönt említett mennyiségéből hat darabot készítenek, egy rostélyalakú tűzpatkára helyeztetik, az alatt csak oly gyenge tűzet raknak, hogy az ólom olvadni kezd, mely azután az ezüsttel egyesülve lecsurog és a rezet visszahagyja. Hogyan szokták az ezüstöt a gazdag ólomból a hajtó (Treibherd) által kiszedni, azt már fönt megírtam, s itt csak ugyanazt mondhatom. Több baj van azonban a visszamaradt rézzel, míg a kellő tisztaságot megkapja. Ezen rostélyalakú tűzhelyről ugyanis egy másikra jön, azután kemenczében tűzlánggal kissé megolvasztják azután ezen állapotban hideg vízbe dobják, melyből kivétetvén, felületén megkaparják, hogy minden keverékes elem leváljon róla, s így a felső olvasztóba viszik, a hol még egyszer megtisztítják és végre kénet alakjában a kalapács alá küldik.

Hogy semmi se menjen tönkre, a fekete réz s ólom letördelt darabjait, valamint a port is a zúzómalmokban összegyűjtik és mint kénecs — Schlich — az olvasztóba jön.

A visszajövetnél egy lőpormalmot látogattunk meg s itt is mindent megmutattattunk magunknak. Először is

egy törőmalomba vezettek bennünket, a hol salétromot, ként és mogyorófa-szenet porrá törnek. Az elegyítés viszonya a lőpor faja szerint különféle. Először a dörzshordókba jut, hol fényét kapja meg. Azután a műhelybe viszik, hol szitákkal rázzák, míg a szemecskék kissé gömbölyükké lesznek. Csak ekkor jut a por a szárítóba, egy erősen befűtött kemencze mellé. Alkalmasint így készítik a robbanó lőport, mivel minősége szerint mindenik máskép készül. Egy mázsa lőpor készítéseért 4—5 frtot fizetnek.

Most Radványba mentünk, hogy az alispántól s családjától elbucsúzzunk, azután haza s a kedves Zipszertől bucsúztunk el, a kit nagyon megszerettünk. Egész csomó ajánlólevelet adott s megigérte, hogy Zsolczán nemsokára meglátogat bennünket.

Július 15.

Beszterczebányáról az út Lipcsén keresztül, hol az országúttól balra egy halmon régi vár áll, Sz.-Andrásba vezet; innen pedig váltott lovakon, sok falun és bányahelyen át Rhoniczba. Az út majdnem mindenütt mintegy sziklákba van vájva; Sz.-Andrásig nagyon szűk, puszta völgyben vezet, kifelé a völgyből azonban mindig nyájasabb és termékenyebb lesz a vidék. Beszterczebányától Rhoniczig 8-szor 9-szer keltünk át a Garamon. Úgy két óra felé érkeztünk oda s rögtön meglátogattuk Jaresoffszky igazgatót, a ki bennünket ebéd után mindenüvé elvezettetett. — N. munkavezető volt kísérőnk, egy szakmájában jártas s sokat utazott fiatal ember. Ő meg is mutatta az egész kezelést elejétől végig; hogy el ne felejtsem a főbb dolgokat fel akarom magamnak jegyezni. Két vagy három óra járásnyira innen fekszenek a bányák,

melyek az itteni kohóknak táplálékukat szolgáltatják. Az innen kikerült kövek barna- és piros vaskövek, limonit és vaspát stb. Ezeket a köveket, mielőtt a kohókba vinnék megpörkölik, hogy elveszítsék a fölösleges kénsavat, azután kiszedik belőle a quarczot, mert ez az olvasztást akadályozná. Most a már megpörkölt köveket összetörik s mészkővel keverve rétegekbe rakják; a mészkő t. i. előmozdítja az olvasztást. Ezen rétegekből 215 fontot vesznek s hozzá két rész szenet is, úgy teszik a kohóba, a hol meggyujtva olvadni kezd. Fönt a kohóban a forróság által elkészül az anyag; középen kezdődik az olvadás, valamint a választó processus, lent pedig kifolyik egy nyilásból a salak, mely könnyebb részekből áll, lejebb pedig a tiszta vas jön ki. Az olvasztó előtt vannak a homokban lenyomott formák, melyekbe az izzó folyású vasat beöntik, vagy pedig hosszas lapokat öntenek, melyeket aztán kalapácscsal feldolgoznak. Ez mint nyers vas ösmeretes.

Finomabb öntések számára a vas mégegyszer megolvasztatik s így öntetik a formába; a kohó mint mindig, úgy ma is működik; a tűz gyakran 60, egészen 80 hétig szakadatlanúl ég. Szép látvány, a mint ezen tűzhullámok kis patakokhoz hasonlóan kifolynak s különböző csatornákon keresztül a homokban képezett különféle formákban szétoszlanak. A munkavezető jókedvében körülbelül két ölnyi magasságból egy serpenyőt tele izzó vassal egy vízszintesen fekvő nedves vaslapra öntetett le. Ezt rendesen meg szokták tenni vendégeik kedvéért; csakugyan nem is láttam ezen szakmában soha valami szebbet, a Stuwer-féle tüzijátékok és rakéták semmik ezekhez képest.

Fönt a tetőn a két kohó között, mely mint két kályha áll ott, egy víztartó van, melyből a hydraulikus

prés által felhúzott víz több csatorna által úgy elosztatik, hogy az egész tető hosszában lefolyik s így a tűz ellen megvéd; a prés szelepekkel van ellátva s a hydraulika, valamint a víztörvények szerint épitve.

Itt az olvasztókban mozsarak, kerekek és képek stb. öntésével foglalkoznak; miképen készítik ahoz a formákat agyagból és sárga földből, azt is láttuk.

Azután a szegműhelyt látogattuk meg, melyben ötven gyermek dolgozik. Van köztük egy, a ki naponkint 1500 zsindelszöget készít. Megnéztük továbbá a kovácsműhelyt, hol az összes műszerek és lánczok is készülnek. Innen a gépházba mentünk, a hol a gépeket kivántam megnézni, minthogy már azoknak mintáit Selmeczbányán megmutatták. Felülmulták várakozásomat; különösen a pléhhengermű, mely egyetlen négy öl átmérőjű kerék által hajtatik, a fúró- és csavarvágó gép, valamint az esztergályos pad, mely épen egy hengert simított.

Érdekes a széntartó is, mely évenkint 1.620,000 mázsa szenet szállít és olasz módszer szerint kezeltetik. Egy kúpalakú kazalba ugyanis lazán száraz fát raknak össze, úgy hogy a középen felülről egészen le a földig nyilás legyen; itt bedobják a tüzet s így meggyul a fa alulról az alján lévő gyaluforgács által. Az egész most földdel és szénporral födetik be, csakhogy imitt-amott az oldalokon nyilások hagyatnak. Miután 14 napig így áll, a rakás széjjel bontatik s a szén készen van. Záradékul megnéztük még a két, vasból készült öt íven álló hidat, melynek egyike 750, a másik 352 mázsát nyom. A nagyobb a Garamon, a kisebb egy patakocskán vezet keresztül.

A házak ezen a vidéken mind fából vannak. Az ács a kőmives munkáját is végzi s szögek pótolják a me-

szet s a maltert. A szénaboglyák igen kicsinyek s mindegyiken egy rúd van keresztülszúrva. A parasztok szénájokat csak akkor viszik csűrjökbe, mikor már az egész mezei munka el van végezve.

Kilencz óra felé visszatértünk piszkos korcsmánkba, honnan most épen a vacsora után kihurczolkodófélben vagyunk. Nagyon örvendek, hogy csakhamar nyugalomra térhetek, mivel ma roppant fejfájásban szenvedtem.

Július 16.

Hajnalhasadtakor kocsinkra ültünk, azon szándékkal, hogy délre mindenesetre Hradekba érkezzünk. Mitóig szerencsésen eljutottunk; de itt már három óra óta ülünk és alkalmasint még háromszor annyi ideig fogunk itt ülni, míg lovakat kapunk. Lajos a türelmetlenségtől már elaludt s elvetette magát a kocsiban; Miska a kocsi mellett fekve korhol, mialatt Szabó úr egy méhesben ül, én pedig naplómmal foglalkozom, de minden perczben egy öreg, fecsegő tótasszony «pán velkó nosze u vladipán»-nal háborgat, bár én neki egy «ne znam jug»-on kívül semmit sem felelhetek. Általában nem tudom, mit tettünk volna, ha Szabó úr nem tudna kissé tótul, mert itt ritkán találhatni egy általunk ismert nyelvben beszélő lelket.

Reggeli nyolcz órától esteli hat óráig ültünk ebben a nyomorult fészekben, s hiába várakoztunk, míg végre lovaink mégis megérkeztek. Persze nem volt többé lehetséges, hogy Hradeket elérjük, de mégis végig akartunk menni ezen a rossz úton, mely legalább is három óráig tartott. Ez a hirhedett «ördöglakodalom», egy szűk meredek út az úgynevezett «ördögkapun» keresztül, mely Jenni szerint 600 lábnyi magasan van a tenger szine fölött. Mivel

ezen út olyan keskeny, hogy azon két szekér egymásnak semmi esetre sem birna kitérni, s a tetejéig érni legalább is két óra szükséges, tehát mindig előre kell valakit küldeni, hogy a találkozásnak elejét vegyék. Ilyen embert kellett volna nekünk Lechner bányamester úr által, — kihez Zipszer úr nekünk ajánló levelet adott, Jarabában, a hegy alján fekvő kis faluban — állítani, de az nem volt otthon és mi saját szakállunkra kettőt fogadtunk, kiknek egyike előre ment, másika pedig az inasnak a szekeret tartani segített. Szerencse volt ez az elővigyázat, különben három fuvarossal jöttünk volna össze s nehezen birtunk volna a bajtól szabadulni.

Borzasztóbbat és félelmetesebbet ezen útnál alig képzelhetni, a szekér egyik szikladarabról másikra repült és minden pillanatban darabokra látszott zúzódni: a lovak alig birták magokat a sima köveken fentartani és nemcsak egyszer buktak el. A vidék maga borzasztón szép. Mindenütt sötét, pompás fenyőerdőn megy az ember keresztül; lent mélyen a völgyben a Garam vad zúgása hallatszik; jobbról és balról óriási fenyőkkel koszorúzott meredek sziklákat pillantunk meg. Majdnem minden lépésnél kedves, kicsiny forrásokra bukkanunk, melyek az út fölött csüngő sziklákból erednek, környezve a legszebb nefelejtssel, minőt valaha láttam. Néhány faóriás és vízvezeték mellett is mentünk el és láttuk, hogy az emberek hogyan alakították át ezen erdei patakokat, sőt még a Garamot is fuvarosukká, melylyel a fát leusztatják. Némelykor t. i. kilátás nyílik egészen le a folyamig, partján fakéregből készített kis kunyhók tünnek szemünkbe, körülbelül olyanok, minőket Humbolt fest útleírásaiban. Ezek a favágással és fausztatással foglalkozó embereknek hajlékul szolgálnak.

Nehéz fáradsággal értük el végre a hegy csúcsát,

hol kissé kipihentünk, -- mert természetesen mindig gyalog mentünk, — és már a lemenetelre készültünk; de már sötét volt és az út épen olyan rossz, mint fölfelé, ha ugyan nem rosszabb. Bár holdvilág volt, de csak bágyadtan világította meg a mélyen fekvő völgyet, melyben sugarait a magas sziklák és fák föltartóztatták. Végre mégis lenn voltunk és megérkeztünk Boczába, egy bár közeli arany- és ezüstbányákkal körülvett, de magában véve nyomorult fészekbe. Itt megháltunk egy nyájas parasztasszonynál, a ki bennünket friss savanyúvízzel vendégelt meg. Azután lefeküdtunk a friss szénára és aludtunk reggeli négy óráig.

Július 17.

Szekerünk megvizsgálása után, melynek szerencsére semmi baja sem volt, Maluzsinán, egy rézhutával biró falun át Hradekbe érkeztünk. Kulinári kincstári prefectus, a kihez Zipser által ajánlva voltunk, csak dél felé jött haza egy kis kirándulásról, de már délelőtt mászkáltunk mindenütt egy fiatal Smidt nevezetű hivatalnokkal, kivel a budai uszodában ismerkedtem meg. Nagyon örült, hogy pesti embert látott és rendkívül előzékeny volt; mindenüvé elvezetett bennünket, a hol csak valami nevezetes látni való volt.

Ebéd után azonnal meglátogattuk Kulinári urat, kinél néhány más vendég között Pestről Szentiványi Péter urat is találtam; ő oly szives volt, hogy bennünket mindenüvé elkisért és még egyszer mindent rendszeresen megmagyarázott. Nagyon udvarias, művelt, sőt némely tudományban jártas férfiú.

Hradek a fekete és a fehér Vág között fekszik, épen a Kriván hegy alján, a mely pompás látványt nyújt.

Nevét egy ősrégi kastélyról veszi, melynek romjai még most is láthatók a faluban. Nem messze a falutól vannak a csinos bányaépületek, szép rendben építve; itt laknak az összes hivatalnokok és munkások, itt van néhány gyár is stb. Az egész két sort képez szép hársfa sétánynyal, mely most teljes virágzásban van és néhány kerttel, mely az egész csoportot diszíti. Minden, a mi itt szép és jó található, az előbbi prefectustól, Viesnertől ered, a ki, mivel ilyen dolgokra nagyon sokat költött, a bányahivatal által nyugdíjba helyeztetett.

Megtekintésre méltók itt a fűrészmalmok, melyeket oly tökélyre vittek, hogy egy percz alatt 50-szer emelődnek és több deszkát vágnak egyszerre; így tehát a munka nagyon gyorsan folyik és hihetetlen sok deszkát és léczet készítenek. Rendkívüli mennyiségű fa áll itt minden órában rendelkezésre. Nem kevésbbé érdekesek a Vággal összeköttetésben álló, néhány zsilippel ellátott csatornák, melyek részint a fűrészmalmokra hatnak, részint a tutajok hajtására használtatnak.

A fenyőtobozok szárítása, a mi épen úgy nyárban, mint télben történik, szintén említést érdemel. Ez nagyon gyors munka, roppant sok magot rövid idő alatt megszárít. Évenként több mint 200 vékát szórnak a már kivágott erdőbe újabb ültetvényekül. Van itt még kézimunka-iskola is leányok számára és egy közönséges iskola fiúk számára. A felirat az iskola-épületen a következő: En seges ante fuit, Colitur iam sacra Diana, Artibus ingenuis Institutorque pubes.

Este a prefectus egy kis kéziratot olvasott föl, melyet Ferencz főherczegnek dolgozott ki, hogy őt Liptómegyével megismertesse. Kivánatos volna, hogy minden megyéről volna ily rövid áttekintésünk, mint ezen kis munka ama megyéről. Kitünően magyarázta meg abban az idevaló

parasztok viszonyait, hogy náluk a négyszeres kereseti forrás: úgy mint a munka a bányákban és erdőkben, a vizen és szárazon való fuvarozás, a rossz mezőgazdaságot dúsan kipótolja. Vannak falvak, melyeknek az uradalom évenkint 16—20 ezer frtot fizet készpénzben, s mégis mindnyájan szegények, mert iszákosak.

Mivel az erdőket már évek óta elpusztították, a nélkül, hogy tekintettel lettek volna új fák növelésére, a mostani kezelésnek nagy fáradságába kerül az elmulasztottak kipótlása. Vacsora után elbucsúztunk a prefectustól, ki nekünk, mint előbb már Zipser is, Billhez, Vielicskába ajánló leveleket adott; és visszatértünk szállásunkra.

Július 18.

Hradektől a legközelebbi állomás Liptószentmiklós; jól épített tót mezőváros a Vág északi partján, Liptó vármegye közgyűlési helye. Itt megismerkedtünk Szmrecsányi főszolgabiróval, a ki bennünket azután Árvába, fivéréhez ajánlott. Innen délben Olasziba jutottunk és ott Kulinyi alispánnál ebédeltünk. Ebéd után azonnal Lucskiba mentünk, kiszálltunk a fürdőben és meglátogattuk Plathy urat, a ki ágyban fekvő beteg, de rendkívül előzékeny volt és bennünket mindennel ellátott. Megvacsoráltunk és néhány ismerőssel is találkoztunk, mint Abaffy, Berzeviczy, Szmeszkál, Andreánszky stb. urakkal, kik mindnyájan nagyon csodálkoztak, hogy bennünket itt látnak. Azonkívül néhány liptóival is megismerkedtünk, úgy mint Pongrácz udvari tanácsossal, Poturnaival és feleségével és többekkel. Este véletlenül Kolinázyné asszonyhoz kerültünk, a kinél egy kis táncz is volt, de mely rövid ideig tartott és mi csakhamar lefeküdtünk.

Soh' sem láttam oly szép kövületeket, mint itt egy kőrakásban, melyből a templomot építik; egész táblákat találnak kirakva kövült levelekkel és galyakkal.

Július 19.

Reggel megfürödtünk és miután a mi szíves házigazdánktót elbucsúztunk, délre Alsó-Kubinba mentünk, majdnem oly rossz úton, mint a milyen az Ördöghegyen volt. Alsó-Kubin Árvának megyei székhelye, az Árva folyó mellett, melyen négyszögletű oszlopokon nyugvó szép híd vezet át. Rövid idő alatt innen pompás úton az árvai kastélyba érkeztünk, hol Szmrecsányi ügyvédhez tértünk be. Kora reggel volt még, úgy hogy nap lemenéseig minden érdekes dolgot megnézhettünk. Itt t. i. egy régi vár áll, egy magas függő kősziklán, közel az Árva folyóhoz, s három elválasztott, egymás fölött fekvő és mégis egymással összekötött erősségből áll, és az épületek tömege, a sánczok, erődítések, tornyok, árkok és kőfalak kiterjedése miatt megtekintésre méltók. Ezen vár régi időben a Thurzó grófoké volt, kiknek egyike az ország nádora volt. most a kincstáré, melynek néhány hivatalnoka benne lakik. Az irattárat és régi okmányokat is ott őrzik; ott van a fogház is. Az irattárnokot Meskónak hivják, mindenüvé elvezetett bennünket és megmutatta Thurzó nádor szobrát, mely a várkápolnában áll, hol az ő és családja hamvai is nyugszanak. Végre a szegény Péter börtönét, a kit Mátyás király ide száműzött: egy elrejtett kemény sziklába vésett barlangféle folyosót. Átolvastunk az irattárban néhány okmányt, így egy levelet, melyet Thurzó nádor fiának írt; egyet a feleségétől egy nefelejtscsokorral; azután egy étlapot s még többet.

A kilátás a kastélyból gyönyörű. Vacsorára házigazdánk, Dhloluczky kamarapræfectus hívott meg, valamint egy másik hivatalnokot is; nagyon jól mulattunk. Itt ettem először életemben lazaczot. Lefekvés előtt még valamit játszottam és daloltam az urak előtt, ezzel a nap be volt végezve.

Július 20.

A mint a kapun kikocsiztunk, ketté tört a kocsi rudja, úgy hogy kénytelenek voltunk azt azonnal megigazíttatni, e miatt annyira elkéstünk, hogy daczára a pompás útnak, mely egész Árvamegyén át vezet, délben nem haladhattunk messzebb Turdosinnál és így Tresztennán, Jablonkán keresztül (itt Turánszky urat akartuk meglátogatni, de nem volt otthon) éjjelre Pudwilkbe érkeztünk, a hol úti leveleinket megvizsgálták. Mi itt, minthogy korcsma nincs, a tanítónál háltunk, a ki egyszersmind útbiztos és Bánóczynak hivták. Mindazon falvak, melyeken ma keresztül mentünk, fából építvék még templomaik is. A szántóföldek rossz karban vannak, az emberek nyomorultak, a nép szemeiből szegénység és szükség néz ki; alig pillantanak meg egy úri fogatot, vagy olyan személyt, kit úrnak neveznek, már messziről leveszik kalapjokat és ha arra mennek, a földig hajolnak. Sok vásznuk van azonban. Mivel most van a fehérítés ideje, egész rétek fehér vászonnal vannak borítva.

Még madarakat sem lehet itt látni, kivéve verebet és fecskét; ritkán repül varjú vagy szarka a levegőben, ezek is úgy látszik termékenyebb vidékek felé sietnek. Ezen nyomorult falukban keverve vannak tótok és lengyelek, nyelvük is olyan keverékféle.

Július 21.

Podvilkban, a hol hazai földünktől néhány napra búcsút vettünk, kiürítettük dohányzacskóinkat és idegen országba mentünk át. Galiciában az első helység Szpitkovicz volt, Sirokovszky grófnő faluja. Azután több nyomorult, majdnem czigánykunyhókból álló falu következett, egészen Lubinyig, a hol ebédeltünk, persze csak azt ettük, a mit magunkkal vittünk, különben semmi áron sem lehetett volna valami ennivalót kapni. Itt a korcsma előtt, sok lengyel ment el. Öltözetük különös, leginkább az asszonyoké, a kik mindnyájan fehér lepedőt vesznek a fejökre s travestalt vesta-szűzekhez hasonlítanak. Ha valakit köszöntenek, akkor a férfiak a kalapjukkal, az asszonyok a kezükkel érintik azoknak lábait, a kiket köszöntenek. Feltünő volt nekem, a mint egy pásztort tarka baromcsordájánál állva, fonni láttam; épen úgy, mint feltünő volt nálunk Liptóban, a mint az asszonyok lóháton viszik árúikat a vásárra. Mislivicz mezővárosban megháltunk és másnap tovább utaztunk.

Július 22.

Kilencz óra tájban már Vieliczkán voltunk és a legjobb vendéglőben, a «*Szőlő*»-ben szálltunk meg. Itt ülünk a piszokban. Istálló nem nézhetne ki czudarabbul. Midőn a mi Miskánk seprűt kért a kiseprésre, a fogadósné arczába nevetett és megvallotta, hogy egész birtokában nincs seprő. És ez azonfelül legjobb korcsmája Lengyelországnak, egy emeletes, festett szobákkal, alul vendéglő, fönn tánczterem; most gondolható, hogy milyenek a többi vendégfogadók!

Dél felé pinczér jött hozzánk s azt kérdezte, hogy

egész vagy fél ebédet akarunk? Természetesen egészet kértünk és mégis éhesen keltünk fel az asztaltól; hogyan jártunk volna félebéd mellett? Az ételek mind élvezhetetlenek, ízetlenek. A borok azonban kitünőek, de nagyon drágák, a víz, néhány kútat kivéve, élvezhetetlen.

Ebéd után a helybeli kormányzónál, Lill kormánytanácsosnál jelentkeztünk, a ki azonnal egy Katzvinszky Laurencz nevű bányamestert adott vezetőül. Megnéztük azt a bányarészt, hol mindazon térképek vannak, melyek az itteni sóbányászatot előtüntetik; egyszersmind megmagyaráztattuk magunknak, hogyan készítik ezen térképeket. Majdnem ugyanazon módszer használtatik, mint a melyet Selmeczen az aranybányában láttam. Még azt a készüléket is megnéztük, hol a sóbányában lévő víz, mely a belső építkezést megakadályozhatná, nagy vízemelő gépekkel a Vistulába vezettetik. Itt 12 ló húzza a gépet és naponta 600 akó vizet emel ki. A sófőzés ezen víz felhasználásával néhány év óta szünetel. Azután megnéztük az istállókat, melyekben a helybeli és a bochnai sóbányákhoz szükséges mintegy 100 db ló áll.

Az estét Hradina úrnál töltöttük, a ki minden áron magyar akar lenni. Nem akartam tőle elvitatni, de mégis nagyon kételkedem abban, hogy csak egy csepp magyar vér is pezsegne ereiben. Holnap leszállunk a bányába, már előre örvendek annak.

Július 23.

Hál' Istennek, ismét nappal van, és én egy álmatlan éj után ismét talpon vagyok. Néhány óra mulva elvisznek bennünket a sóbányákba, de addig Vieliczkáról és

sóbányáiról akarok valamit mondani. Vieliczka cs. kir. bányaváros, nagyon termékeny völgyben fekszik; van szép temploma, 341 háza és 3400 lakosa. Sóbányahivatal és bányatörvényszék székhelye. A legtöbb régi ház fából van, az újabbak téglából és a levegőben szárított ú. n. egyiptomi téglából, vagyis vályogból. A helybeli sóbánya, mely a bochaival összeköttetésben áll, ha nem is a leggazdagabb, de a leghíresebb az egész földön. Majdnem 900 munkás és 1000 ló foglalkozik itt; a sótermést 500,000 mázsára becsülik, de egy milliót is lehetne termeszteni, ha jobban igyekeznének. A helybeli bányák kiterjedése hosszában 1350 öl, széltében 600 öl és mélysége 135 öl. Minden mázsa a kincstárnak 20—25 krjába kerül és mégis a legközelebbi raktárban már 4—5 frtért adják el.

A bányászok itt sokkal egészségesebbek, mint az érczbányákban, ámbár munkájuk sokkal terhesebb, mivel abban semmi változás nem fordul elő. Az itteniek többet is keresnek, a mennyiben naponkint 2 frtra, sőt többre is vihetik, míg a selmecziek csak 30, esetleg 50 krig. Bizony helytelen az, ha a sóbányászatot csak csupa kőfaragásnak tekintik és az érczbányák művelését elébe akarják annak tenni, a mennyiben ezekhez mennyiségtani, vegytani és földtani ismeretek szükségesek, mert hiszen épen oly nehéz a sónak helyes menetét és fekvését is biztosan meghatározni, mint az érczereket a tárnákban és az aknákban kellőleg követni. A helybeli sóbányák tárnákra osztatnak, ezeknek saját nevök van, melyet vagy egy magasrangú vendégtől kaptak, a ki azokat meglátogatta, vagy szeretett előljárótól, vagy más körülményektől. Így az egyik tárna a mult héten az ott járt főherczegtől, Ferencz Károly nevet nyert.

Most az aknába szállunk le; Katzvinszky bánya-

mester és öt munkás lándzsákkal és a világításhoz szükséges olajba mártott papirosokkal ellátva fognak bennünket kisérni. Szám szerint kilenczen bocsátkoztunk le kötél segítségével a Dánielovicza-tárnába, harminczegy öl mélységnyire és így a Salina első emeletén voltunk; azután részint falépcsőn, részint sóba vésett lépcsőkön keresztül mentünk az Urzula, Mihalovicze, Drosdonvicze, Kaiser Franz aknákon a másik emeletbe, továbbá ezen aknán keresztül, melyet Maxmiliannak neveztek, a legalsóba, vagyis a harmadik emeletbe, a hol a Zsembek, Lichterfels, Coloredo és Kaiser Alexander tárnákat látogattuk meg. Hogy miért vannak ezen tárnák három emeletre osztva, annak oka a helybeli sókövek természete, mely ilyen három alakban fordul elő és ez által is kapta különböző nevezetét. Egészen fönn ugyanis fekszik a talajsó, mely különféle földnemekkel van vegyítve; a közepén van a Spisa-só, ez is földrészekkel van keverve; ebben ép úgy, mint az előbbiben sok szenesedést, különösen fát és egyebet találnak. Végre egészen lenn fekszik a Schibiker-só, mely a leggazdagabb. Itt ugyan kristálysót is találnak, de nem nagy mennyiségben; még egy «Blottaik» nevű és fajú só is jön elő, mely azonban csak barmoknak való.

Szép látvány volt, hogy nyüzsögtek itt a munkások, a kik részint sótöréssel, részint annak lőpor által való robbantásával, vagy a sókövek kimetszésével, kialakításával foglalkoztak, melyeknek czilinder alakúaknak, vagy egyenközűeknek kellett lenniök. Mások az elporlódott só összegyűjtésével és tonnákba verésével foglalkoztak. Másoknak feladata a terhek tovavitele volt, a mi részint kutyák, részint lovak által is történik. A használhatatlan föld és kőnemek szintén arra rendelt emberek által távolíttatnak el.

Most a Psilos-aknán keresztül visszafelé kezdtünk menni, mely akna körülbelül 60 öl magas és egy kis tavat foglal magában, melyen körülcsolnakáztunk, míg egy fiú, a falhoz erősítetett keskeny lépcsőn körülbelől fél magasságig fölment és égő papiros ledobása által az egészet megvilágította. A víz jobboldalán Nepomuk sóból faragott szobra áll.

Ez után következik még egy nagyobb, sőt a legnagyobb akna, az ú. n. Kloszki, mely 95 öl magas; azután a *Kaplicza*, *Ontainbleu*, *Haus Oesterreich*, *Klemens*, a melyben a császár tiszteletére felállított, sókövekből összerakott piramis emelkedik s végre egy nagy sótömbben Szt. Antal tiszteletére kivájt kápolna, hol minden esztendőben julius 3-án nagy mise tartatik; itt az oltár, a Crucifix, a gyertyatartók, a szentek szobrai, a szószék és a padok, mind sóból vannak kimetszve. Innen, a hol már ismét az első emeletben voltunk, a *Lento* terembe vettük utunkat, a mely három csillárral, orchestrummal és ülőhelyekkel van ellátva; meglehetős egyenes talajjal bir, miért is tánczhelyiséggé alakítható át. Midőn mostanában a nagyherczeg itt volt, tiszteletére itt tánczmulatságot adtak.

S így jutottunk végre a *Danielovicza*-aknához, a hol lebocsátkoztunk, beültünk a felhúzóba és miután öt óráig lenn voltunk, szerencsésen felhúztak bennünket.

Mindezen földalatti folyosókban és aknákban a legnagyobb tisztaság uralkodik. Vendégfogadósunk könnyen példát vehetne magának erről; csak az első emeleten nedves még, de mélyebben lenn, a hol a légköri levegő, már nem hat annyira, nagyon száraz. Ezért van az is, hogy az a fa, a mely egyszer ide jut, s mely különösen fakamrának használtatik, sohasem korhad el, sőt mind nagyobb-nagyobb keménységet nyer. Ezek a fáskamrák

gyakran 20—30 öl magas, kerek gerendákból készült szekrények, melyeket belül kitömtenek, és így arra szolgálnak, hogy a sóaknák boltozatait imitt-amott, a hol gyengék volnának, megerősítsék és leomlásukat megakadályozzák. Kaczvinszky úr szíves volt nekünk egy rajzot ajándékozni, mely az itteni hegyek átméretét mutatja és földrajzi tekintetben igen nevezetes, mert abból a sótelepnek alkotását, fekvését, irányát és formáját megláthatni.

Délután Bill főfelügyelőt látogattuk meg, a ki egyik hivatalnokát, Schmied urat kirendelte, hogy a következő napon Krakkóba kocsizzon, de mivel ő leánya betegsége miatt gátolva volt, fiát küldötte velünk.

Este Herdina és Schmied meglátogattak bennünket; távozásuk után csakhamar lefeküdtünk.

Július 24.

Pompás út vezet innen Podgorse városán keresztül, hol a vámhivatal van s hol mindenkit, a ki Krakkóba megy és onnan jön, erősen megvizsgálnak. Krakkó városa nagy síkságon fekszik, a Visztula bal partján, sánczokkal, magas falakkal és mély árkokkal van körülvéve. Az ó városból áll, a Kasimir városkából, hol a piszkos zsidó utczán kívül csak egyetlen utcza van, és sok külvárosból. Mindössze 26,000 lakosa van, közöttük igen sok zsidó. Ezen oldalon a Visztula választja el az osztrák határtól. A város előtt a mesterségesen készített Krakkuszdomb fekszik, mely alatt Krakkusz király tetemei nyugosznak. Hasonló domb Vanda királynő tetemeit takarja.

Hajóhidon át kocsiztunk a városba és mindenekelőtt a Szt. Szaniszlóról nevezett székesegyházat látogattuk meg, melynek ereklyéi és miseruhái még most is a

a helybeli kincstárban őriztetnek. Ezen templom aranyban és ezüstben gazdag ötven oltárt, húsz kápolnát és sok nevezetes műemléket foglal magában, melyek közé azon Szt. Szaniszló síremlékei is tartoznak, a ki itt püspök volt és a kit 1076-ban, II. Boleslav herczeg az oltár előtt ölt meg. Ezen síremlék érdekes volta által tűnik ki a többiek közül, a mennyiben nagy ezüst koporsóból, nagy ezüst karos gyertyatartókból stb. áll. A bélyegezés idejében tizenkétezer frtot kellett érte fizetni. Azután a lengyel királyok síremlékei, számszerint húsz, melyek között a Báthory Istváné leginkább érdekelt, mesteri kivitelével. Szép ellentétben áll mindezen régiségekkel a Skolnitzky grófoknak, Canova által a legújabb izlés szerint készített emléke, egészen alabastromból, valódi mestermű. Az özvegy, a ki azt készíttette, még most is él. Imitt-amott szép festményeket is találhatni, különösen azokéi között, a kik itt vannak eltemetve. Egyáltalában sok fény és gazdagság uralkodik ebben a templomban; különösen a régi kor maradványainak kedvelői számára végtelen kincset rejt magában. A templomból a kriptába mentünk le, a hol három koporsó fekszik, III. Sobieszkyé, a Poniatovszkyé, a ki franczia táborszernagy volt s végre a Kosciuskóé, a kié mellett megálltunk és a nagy férfiúra gondolva, kit a koporsó magába zár, tisztelettel szemléltük azt. Azon alkalommal, midőn e koporsó ide érkezett, a vártemplomban nagy ünnepélyek tartattak s ott egy magas piramis állíttatott fel, melynek négy oldalán, életének négy főmozzanata vott képekben feltüntetve; a képek alatt, magára a tableuxra vonatkozó néhány latin felirat. Így a mellső oldalon épen abban a perczben van előállítva, midőn Amerikában a sasrendet tűzik a mellére, sok szabad polgár között állva; lent ezen felirat van: «*Decus*

herois in America!» A jobb oldalon, számos svájczi között térdelve látjuk, kezében ásót tartva, melylyel ama szabad országban a földet ásta. Itt az aláirás: «*Nomen herois inter hospites venerandum!*» A hátulsó oldalon polgártársai között áll, kiknek örök hűséget esküszik. A felirat ez: «*Sacramentum herois pro patria.*» A piramis bal falán függ arczképe zászlókból, fegyverekből s más tárgyakból összeállított s a következő sorokkal ellátott díszjelvényen: «*Herois genium fama immortalibus addit!*» Mélyebben lent: «*Reliquias cinerum patria grata fovet.*» Ezt a pyramist idővel kőből kifaragva, ama dombra helyezik majd, a melyet Krakkótól nem messze Kosciuskó emlékére fognak emelni.

Innen a várba mentünk, mely már romba dőlt s ott egy rakás koldust találtunk, kiknek az utczai koldulás meg van tiltva s nyilvános költségen táplálják őket. Meglátogattuk még az itt lévő 71 templom közül a Szűz Mária templomot, melyben szintén sok a pompa. Az itt található képek között egy Tugger által festett igen szép Mária-kép is van.

Délben számos lengyel társaságában egy vendéglőben ebédeltünk; az ételek nem voltak rosszúl készítve, különösen oly nagy mennyiségben, hogy mi négyen egy ételből soha sem voltunk képesek két adagot egészen elfogyasztani. A víz ihatatlan, a bor azonban felséges. Ebéd után azonnal a Krzikarovszky-féle, közönségesen Lodi-kertnek nevezett nyilvános sétahelyre mentünk, a mely meglehetős, de nyilvános kertnek igen kicsiny. Sokkal kiterjedtebb és a benne lévő növények gazdagságánál fogva sokkal ritkább a füvészkert, melynek felügyelője Oesterreicher tanár. A város közepén, a piaczon van a kissé ódon, «Tuchlaube», melyben különféle kereskedelmi czikkek találhatók. Aránylagosan min-

den nagyon olcsó, mivel az árú behozatala szabad, a kivitel pedig szigorúan meg van tiltva; innen származik tehát az is, hogy az egész város hanyatlásnak indul, és ha kereskedelme tovább is így korlátoztatik csakhamar egészen tönkre megy.

Ha a zsidó-városon keresztülmegyünk, egész sereg zsidó fut a kocsi után és árúikat a legcsekélyebb árért ajánlgatják az utasoknak, és ha észreveszik, hogy a vevő az árúczikket át akarja vinni a határon, megjegyzik a kocsit vagy előre bejelentik a vámhivatalnál. A zsidó leányok Krakkóban nagyon szépen öltözködnek, különösen hajdíszük igen tetszetős.

A város falait le fogják rombolni és helyettük sétányok lesznek itt, melyek a várost nagyon fogják majd szépíteni. Vielicskára visszautazásunk alkalmával erős záporeső lepett meg bennünket, mely azonban este felé megszünt, úgy hogy a vielicskai uraknál megtehettük búcsúlátogatásainkat.

Július 25.

Minthogy a postamester bennünket az előfogattal felültetett, későn jutottunk ki Vielicskából, és délig nem mehettünk tovább Bochnánál, a hasonnevű járás főhelyénél, mely alig félórányira a Raba folyócskától, alacsony hegység között fekszik. Itt nagyon sok, és pedig szibihai sót termelnek. Iskavában, egy nyomorult faluban kellett egy rossz korcsmában meghálni. Pompás este volt, csak kissé hűvös, a mint itt általában az esték lenni szoktak; sőt még nappal is, ha az idő még oly szép is, gyakran oly zord szellő keletkezik, hogy a köpönyeghez kell nyulni. Mivel még elég korán érkeztünk, megtekintettük a vidéket és a falut, mely elég különösen

van építve, a mennyiben a házak messze fekszenek egymástól és minden parasztnak egy helyen együtt van az ő kis gazdasága, szántóföldje, rétje és kertje; vendéglősünk egy szerencsétlen szakács, a kinek azonban néhai mesterségét vissza kellett hívni emlékébe, mivel kénytelen volt nekünk gulyáshúst főzni krumplival.

Július 26.

Délelőtt 10 óra felé Ujszandeczbe érkeztünk, egy a szandeczi kerületben fekvő, meglehetős terjedelmű, de rosszul épült városba. A rohanó Dunajecz folyó partján fekszik, melyen Ifkova mögött egy rossz kompon csakhamar áthaladtunk, termékeny széles síkságon, mely félkörben egymás mögött emelkedő hegyek által van határolva. Itt sokáig kellett lovakra várni, míg végre szíves házigazdánk azokat megszerezte. Déltájban néhány lengyel nemes is jött a korcsmába. Miskának egy grófnő előtt a cziterán kellett magát produkálnia.

Pivnicsna mellett átkeltünk a határon, hol igen előzékeny vámszedő van. Itt találtuk a mi jövő pálinkafőzőnket, kinek, mivel a megyétől nem volt útlevele, egy kis akadályt gördítettek elébe. Éjszakára Meihekre érkeztünk, és sokkal könnyebben éreztük magunkat, mivel ismét kedves hazánkban voltunk, ámbár itt sok kellemetlenség ért, mert az egyetlen vendéglőnek se gazdája, se ennek felesége nem volt otthon és a vendégszoba kulcsait is elvitték; azonkívül a szolgák annyira részegek voltak, hogy alig birtak lábokon állni. Alig feküdtünk le a korcsmaszobában kemény ágyainkba, kettős lövést hallottunk, mely bennünket kissé megijesztett, de csak egy dupla pisztoly dörrenése volt, melyet kocsisaink az inastól elloptak és a hegyen elsütöttek.

Július 27.

Kegyetlen úton, mely bennünket jó darabig ökrös szekeren menni és 5 óráig gyalogolni kényszerített, dél felé Kniesenbe (Gnézga), a Szepesség úgynevezett 16 városának egyikébe érkeztünk, a Poprád folyó mellé. Az ide vezető úton láttuk Lublót, a 16 város egyikét az 1244-dik évben IV. Béla király által birt várral. Egy órányira innen van a híres lublói fürdő. Miután Kniesenben ebédeltünk, Pudleinba (Podolin), szintén egy 16 városba kocsiztunk, mely a Poprád bal oldalán fekszik. Ellipsis-alakban van építve, régi falakkal és sánczokkal körülvéve, van két kapuja, régi, romlásnak induló közeli vára és két rézzel fedett toronynyal biró piarista zárdája.

Podolinra Béla következik, szintén a Poprád melletti 16 város, melynek régi lakosai polgárcsínyek által hirhedtek. Kilencz óra felé végre egésze nátázva Késmárkra érkeztünk és a Korona-vendéglőbe szálltunk. Vacsora után azonnal lefeküdtem.

Július 28.

Átkozott fekete hálótársaim miatt fáradtságom daczára sem bírtam elaludni s csak reggel felé tudtam elszenderülni, e miatt kissé bágyadt is vagyok. Azon reményben, hogy az segíteni fog, rövid időre sétálni megyek, egyszersmind megtekintem a várost és fekvését. Késmárk egészen a Poprád jobb oldalán, a Kárpátok alján fekszik. Várműveit elvesztette, és az eltávolított falak helyén emelkednek a legszebb gyümölcsös és zöldséges kertek, melyek bájossá teszik a város környékét. Nevezetes épületei közé tartozik különösen a nagyobb-

részt már romokban heverő Tököly-vár, a város északi oldalán, melyből azonban még csak a kápolna tartotta fön magát jókarban; néhány templom, két katholikus és egy protestáns, a városház stb. Az evangelikus templom mellett, mely fából van építve, áll a kőből emelt gymnásiumi épület. Vászonkereskedése jelentékeny, évenként 2—300,000 rőföt küldenek Debreczenbe és Pestre.

Ebéd után azonnal Lomniczba kocsiztunk, hol Berzevitzy úrnő ritka nyájassággal és szívességgel fogadott bennünket. Épen sok megyei úr volt ott; köztük Almássy másod-alispán, egy igen vidám és kedves férfiu. Két ismerőst, Okolicsányit és Pécsit is itt találtam. Ma egész nap esett, nem tudom, mi lesz a mi kárpáti utazásainkból; mindenesetre itt kell maradnunk néhány napig. Azon ágyban feküdtem, melyben a néhai B. aludni szokott s melyben lelkét is kilehelte. Késmárkon egy becsületes polgárcsalád ez, melynek tagjai többnyire czipészek, és azon reményben, hogy a hegyek között valami nemes érczet fognak találni, több nemzedék óta az ú. n. rézpadot (Kupferbank) keresik föl, és a sziklahasadékok között keresgélnek; így tehát természetes, hogy ők a Kárpátokat mindenütt nagyon jól ismerik, miért is utazók által vezetőkül használtatnak. Egyikét ezeknek, Dávid nevűt, azon szándékkal hoztuk ide, hogy holnap vele a Kárpátokra felmegyünk, de Berzeviczyné asszony visszaküldte és megigérte, hogy ő maga fog rólunk gondoskodni. Vacsorára itt volt Kralovanszky tanár, Schneider és Halupka Késmárkból, az első Titus nevelője. Vacsora után még zene is volt.

Július 29.

Az idő kiderült, de mivel egész éjszaka zuhogott az eső, nem lett volna tanácsos a hegyekbe felmenni, a hol többnyire sziklákon kell fölkapaszkodni, melyek anélkül is nagyon sikamlósak. Igy tehát a délelőttet otthon töltöttük, de rögtön ebéd után a fiatal Berzeviczy és Kralovanszky nevelőjének társaságában Késmárkra kocsiztunk, hol az evangelikus papnak, Genersichnek nagy ásványgyűjteményét megnéztük, mely nagy ugyan, de hely hiányában egymás közé dobva szekrényekben van összecsomagolva. Sokkal érdekesebb egy néhai schlagendorfi papnak, az öreg Maukschnak növénygyűjteménye; ennek a többi között egy 300-féle fűzfa-gyűjteménye és oly mohotka-gyűjteménye van, mely amazt még számra nézve fölülmulja. Mind a kettő helyrajzi, csakis a Kárpátokból és nincs még leirva növénytani munkában. Miután az ú. n. Jeruzsálem-hegyen egy kis sétát tettünk, beültünk kocsinkba és csakhamar ismét Lomniczon voltunk. Lefekvés előtt még megtettük előkészületeinket a holnapi gyalogutazásunkra; reméltük a legkedvezőbb időjárást.

Július 30.

Korán reggel hat órakor kis társaságunk egy ennivalóval megrakott szekérre ült, mely bennünket Alt-Walddorfba, egy szorosan a Kárpátok lábánál fekvő kis falucskába vitt, honnan két vezetőt is vittünk magunkkal, kik a köpönyegeket és az ennivalót hozták utánunk. Mára a legszebb, de a fáradtságos és közben veszélyes út miatt a legnehezebben elérhető pontot választottuk, t. i. hogy a kohlbachi völgyön keresztül a 600 láb magasan fekvő öt tóhoz jussunk. Hogyan jártunk ezen ki-

rándulásunkon és mi mindent láttunk, azt röviden el akarom beszélni. Alt-Walddorfon túl egy fél órára egy halomhoz érünk; innen balra kanyarodunk a Kohlbach szélén, mely t. i. a hasonnevű völgyből foly ki, melynek valószínűleg ezen víz adta nevét; meredek uton megyünk fölfelé, levált szikladarabokon és néhány magaslaton keresztül, míg lábunk alatt mély medenczét látunk, melyet közepén a Kohlbach szel keresztül. A talaj itt ámbár köves, de a víz lefolyása és a rothadó növények által oly termékeny és buja, hogy a legpompásabb gyep és a leggyönyörűbb virágok láthatók itt; virágok, melyek egészen idegenek voltak előttem, alakra és színre egészen különbözők a mi vidékünk virágaitól. Ugy éreztem magam, mintha egészen más földrészre helyeztek volna át. Csak ha ezen utat megtettük, érkezünk egy éles sziklaháton át a tulajdonképeni kohlbachi völgy bejáratához, mely a föltornyosuló gránit- és kvarczтömegek között lévő szörnyű nagy szekrényhez hasonlít. Az egész hatalmas földrengés nyomait viseli magán. Kopasz sziklacsúcsok állanak itt lépcsőzetesen emelkedve, ferdén hasogatva, minden növényzet nélkül, a legmerészebb állásokban, még a zergéknek is járhatlanul. Soha sem tünt még föl előttem oly impozáns és tiszteletet gerjesztő tárgy, melylyel összehasonlíthatnám azon benyomást, melyet ezen kilátás egészben okozott. A boldogult B.-nek igaza volt, midőn azt állította, hogy sehol sem tudna oly ájtatosan imádkozni, mint itt, az Úr ezen örök oltárainál.

A völgy két részre oszlik, melyek közül az egyik balról nagy, a másik jobbról kis Kohlbach-völgynek neveztetik. Azon hegyhát nyergéről, mely ezen két völgyet egymástól elválasztja, legszebb kilátás nyilik a Poprád egész vidékére, mely földabroszhoz hasonlóan városokkal és falukkal megrakva és a Kárpátok ágai által ko-

szoruzva terül el szemünk előtt. Miután a nagy kohlbachi völgyet megszemléltük és benne a Kohlbach számos kis vízesését megnéztük, melyek a levegőt folytonos zúgással töltötték be, a sokkal érdekesebb kisebb Kohlbach völgyébe értünk. Már a bejáratnál nehéz utunk volt, és hogy feljuthassunk, lábainkon kívül még kezeinket is kellett használnunk. A parasztok ezt a helyet «lépcsőkének» (Treppchen) nevezik. Mindjárt fölül szép magas vízesés van, melynek kábító zúgása már messziről hallatszik. Itt ugyanis a Kohlbach két sziklatömb közé szorulva, hatalmasan áttör, és egy sziklafalon majdnem 20 öl magasságból csap le oly mélységbe, melyből a «mozsárnak» (Mörser) nevezett lapos szikla magaslik ki. Mivel a víz az erős esés által oly finom gőzzé válik, hogy minden a mi közelében van, észrevétlenül átnedvesedik, ezen nedves légkörben gyönyörű szivárvány képződik, melynek szemlélésében nem tudtam eléggé gyönyörködni.

Ez a részlet borzalmasan szép. A völgy végén nagy hegy áll, mely «Feuerstein»-nak neveztetik, és melyen keresztül a Kohlbach több zuhataggal folyik át. Ezen és még egy sokkal magasabbon, mely második «Feuerstein»-nak neveztetik, melyet azonban az előtte lévő eltakar, kellett még áthágnunk, hogy azon helyre érjünk, melyet ma utazásunk czéljául kitűztünk, t. i. az öt tóhoz, ezen erdei folyó eredetéhez. Komolyan elfáradtunk, a mint ezen hegyhez értünk, de azért egyikünknek sem jutott eszébe, hogy a visszamenetelre gondoljon; inkább kissé leheveredtünk, hogy új erőt szerezzünk a még előttünk lévő nehézségekhez. Innen négy óra alatt érhetni el a lomniczi csúcsot, a följárat azonban nehéz és veszélyes. Meredek sziklafalakon kell kézzel-lábbal felkapaszkodni, egyes sziklatömbökön átmászni és mély sziklahasadékokon átugrani.

Sőt ha már fenn van is az ember, nem biztos, vajjon egyszerre felhő vagy köd nem borítja-e úgy el, hogy azután egy lépést sem tehet tovább; mert a lemenetel még sokkal veszélyesebb, mint a fölmenetel. Mi semmi esetre sem birtunk volna ma fölmenni, mert a csúcson nemcsak sűrű felhők feküdtek, hanem már mi is ködděl voltunk körülvéve és nem volt érdektelen, ezen barátságtalan homályból mélyen a napsugarak által fényesen megvilágított széles völgybe, vagyis inkább síkságra kitekintenünk; ámbár azon látvány, melyet az ember néhány száz lábbal a felhő régiói felett nem ritkán átél, sokkal pompásabb lehet, midőn t. i. a napfényt azon perczben élvezzük, melyben lábunk alatt az eső esik, mennydörög és villámlik.

Míg itt megpihentünk, az útvezetők tréfás népmesékkel s igaz történetekkel is mulattattak bennünket, melyek itt előfordultak. Így például elbeszélték, hogy nyolcz nappal ezelőtt egy paraszt embernek itt fön lefagytak a kezei; ez t. i. zergevadász volt, kik talán többen vannak itt, mint a zergék. A magasban hózivatar lepte meg, melynek elmultát a hideg elleni védelem nélkül kellett bevárnia.

A mint magunkat kipihentük s a Kohlbach vízéből iva megerősödtünk, folytattuk utunkat és miután két óráig mentünk, kapaszkodtunk, csúsztunk, másztunk s néhányszor el is buktunk, egészen elfáradva és kimerülve érkeztünk az öt tóhoz, melynek egyikéből a Kohlbach ered. De ezen természeti tavak látása elfeledteté velünk fáradságunkat. Meredek és zord granitcsúcsok egész köre zárja félkörben a medenczét; ünnepélyes csend uralkodik itt; a zúgás és zaj, melyet a völgyben a sok vízesés okozott, itt megszünik, nem látszik többé semmi növényzet, csak a száraz, kopár, hóval fedett hegy-

gerincz, mint a végtelennek legfönségesebb oltára, megmérhetlen temploma áll itt tiszteletet parancsoló fönségben, és a tiszteletet ébresztő hely fenköltségéhez egészen méltó érzeteket költve, ragadja meg önkénytelenül a lelket.

A levegő tiszta és kellemes, az ember szabadabban és könnyebben lélegzik.

Miután első bámulatunkból magunkhoz tértünk és lelkünk mindezen magasztos tárgyakon eléggé fölemelkedett, szükségesnek tartottuk, hogy a mi kevésbbé nemes részünkre, a testre, és pedig különösen a gyomrunkra gondoljunk. Tehát tüzet raktunk és elkészítettük ételünket, míg Szabó, ki az egész uton gyomorfájásról panaszkodott, a zord szél ellen védő egy szikla alatt köpenyébe burkolva, a puha mohán fekve szendergett. Étkezés után többi társam is követte az ő példáját, így tehát volt egy kis időm, hogy az eddig mondottakat még ott rögtön leírjam és a következő megjegyzést tegyem: 1. A Kárpátok keletkezésükkor sokkal magasabbak lehettek, mert honnan jönnének különben a legurult sziklatömbök, melyek a völgyekben megmérhetetlen rakásokban föltornyosulva hevernek? 2. Itt fönt, a hol most állok, mint általában a Kárpátokban és más őshegységben, nem találni egyebet gránitnál, mely azonban más kővel s kőzetekkel lehet vegyítve. Így pl. egy darabban, melyet most a kezemben tartok, azt látom, hogy kvarcz és földpát egyenlő részben van keverve, melyben imittamott még csillámot is találhatni, s nem épen ez-e a legrégibb diplomája ennek a világnak? mert milyen sora az éveknek kivántatott arra, hogy a kemény és erős gránitkőben a víz, levegő és a nap lassú behatása a földpátot és csillámot föloldja? 3. Ha gondolatban — mert a valóságban még csak később fog történni — leszállok

e magasból, úgy találom, hogy a sziklákhoz, melyek itt egészen kopárak, itt-ott föld ragad, melyből száraz moh sarjadzik, mely a legszebb szövetet és a legpompásabb színvegyületet ábrázolja.

Aztán következik a törpe fenyő, kövér illatos fűvel s a tűlevelüek különböző fajaival. Itt egy hónappal minden később fejlődik, mint az alföldön. A virágok, melyek nálunk a tavaszt hirdetik, itt csak most kezdenek bimbóikból kifejleni. A szamóczával és áfonyával, mely másfelé már rég elfogyott, most oltogattuk itt szomjunkat hegyre másztunkban. Gyakran egy-egy virágzó fa alatt állunk, míg felettünk nagy mennyiségben terül a hó a sziklaoldalakon.

A Kárpát legtöbb völgye többé-kevésbbé széles sziklatorkolatokból áll, melyek ott, hol emelkednek s a hegylánczot elzárják, egy vagy több tavat foglalnak magokban. Így én e pillanatban közepén ülök annak az öt tónak, melyek összeköttetésben vannak egymással s melyek egyikéből a Kohlbach ered, egy magas sziklafalon ömlik le, aztán néhány száz lépésnyire a föld alatt fut, majd ismét felszínre kerül s futását a Poprádba folytatja. E tavak vize kemény és kellemes. Egy azok közt igen mély. Oly nagy legurult szikladarabok vannak benne, mint egy kis ház, melyeket egészen elföd a víz, de azért a víz tisztasága és átlátszósága miatt, jól láthatók. A legszárazabb nyárban sem apadnak ki, mert a víz, melyet a sziklák természetes hidegsége és a légváltozása szül, folytonosan szivárog a sziklafalakról s alant a mélyedésben összegyűl.

Most vezetőink fölébredtek s lefelé kezdtünk menni, a mi még sokkal fárasztóbb volt, mint a fölmászás. Míg a Feuersteinhoz értem, a nadrágom egészen széjjel szakadt, a csizmám talpa is egészen szétvált. Valamivel

mélyebben alant egy havasi morgát is láttunk, a mint a kövek nyílásai közt elrejtőzött. A sziklaormokon zerge nyomokat is találtunk itt-ott, különben semmi élő állatot, kivéve a hegyoldalon legelésző csordákat. Szabó megint rosszul érezte magát, néhányszor még hányt is. Négy órai gyalogolás után elérkeztünk arra a helyre, a hol szekerünket hátrahagytuk. Kilencz óra felé meglehetősen ellankadva érkeztünk Lomniczra. Szabó lefeküdt, mi még vacsoráltunk; aztán langyos lábfürdőt vettünk, a mi szegény lábunknak nagyon jót tett.

Július 31.

Nem hittem volna, hogy a tegnapi nagy fáradságot ma oly kevéssé fogom érezni, a mint az valóban történt, nem gondoltam, hogy örömest fogok újabb kirándulásra vállalkozni. Szabónk is jobban van. Titus és Kralovánszky ma elutaztak, s augusztus végével Pestre érkeznek. A kohlbachi völgyön kívül méltó a megnézésre a zöld tó, aztán a tengerszem, melynek, mint állítják, dagálya és apálya van; így a felkai völgy is és Schmecks-fürdő, honnan a Königsnase megházható. Rövid itt mulatásunk nem engedte, hogy mindezt megnézzük, azonban még ma délután Schmecksre és környékére kocsizunk.

Szándékunkhoz képest meglátogattuk tehát egy itteni földbirtokos, Kreisel társaságában a schmecksi fürdőt. Ez a gróf Csáky tulajdona, a ki a fürdő körül nehány épületet emeltetett s a Kárpátoknak csaknem közepén fekszik.

Miután egy jó órát rozs-, búza- és árpaföldek közt kocsiztunk, sötét fenyves erdők és bokrok közé jutottunk s itt szörnyű zivatar fenyegetett bennünket. Szénfekete felhők lebegtek fölöttünk, elborították a hegyek

tetőit, elsötétítették a levegőt. Az ég hatalmasan dörgött s a viszhang ezerszeresen nagyítva verte vissza a dörgést. Irtózatos jelenet volt. Ehhez járult, hogy a látkör nyugot felé eléggé tiszta s a nap ragyogó esti pirosságtól kísérve, lemenőben volt. A zivatar a hegy másik oldalára vonult s oda, a hol mi álltunk, már csak tompa dübörgése hallatszott. Itt az úgynevezett Königsnase alatt voltunk, a hova azonban eljutnunk ma már késő lett volna. A kilátás innen is igen szép. Dél felé látni a hegylánczot, a mint Liptó-, Árva- és Túróczmegyéken által Pozsony vidékére húzódik. Keletre fekszik a Királyhegy s észak felé csatlakozik a Kárpátokhoz a Fejérhegy, mely kelet felé ívvé alakul s így csatlakozik az érczhegyekhez s Szepesmegye számára mintegy falat képez.

A mint a kútnál leszálltunk, nagyon számos társaságot találtunk ott, kik részint fürödni, részint savanyú vizet inni jöttek ide. Köztük volt Pfannschmiedné családjával, Scholtész, Fabriczyné, a lőcsei nőtanító Zerovitz. A kút környéke zord, de fenséges. Azt hiszem, ennek magának szemlélete inkább izgatja és működésbe hozza az életerőt, mint maga az a víz, melyet itt isznak. Egy kis falatozás után, melyet Pfannschmiednénál izleltünk, Lomniczra kocsiztunk vissza.

Augusztus 1.

Szörnyű úton jöttünk Lőcséig, hol Almássy alispánnál voltunk ebéden, a ki aztán maga vezetett bennünket mindenütt. Itt tartja közgyűlését Szepes vármegye, mely most új vármegyeházat építtet s az részben már kész is. Talán egy alispánnak sincs az egész országban oly szép lakása, mint az itteninek, Jekelfalusy kir. tanácsosnak, a kinél voltunk ebben a nagy épületben. A vá-

ros, a körzetet kivéve, igen szabálytalanul épült. Körös-körül a régi városfalakon itt is kertek vannak alakítva.

Megnéztük a katholikus templomot. Egy régi, góthikus épület, számos antik síremlékkel, melyek közt egy Thurzó-féle is van. Aztán a városházához mentünk; megtekintettük a levéltárat, néhány régi okiratot, több őskori fegyvert, melyeknek nagyobb részét a város már Pestre, a nemzeti múzeumnak küldötte. Épen két nappal az előtt kezdettek az építendő evangélikus templom alapjának ásásához, még ma is ott dolgozik az egész lutheránus ifjuság. Az eddig ott levő evangélikus templom fából épült. Az épen mellette fekvő sírkertben néhány szép síremlék van. Egy itteni magánzónak, Propstner nevünek, nagyon szép kertje van, melyet szinte megszemléltünk. Ott fent a kert tetején viláigtó torony látszik. Mivel a város hiányt szenved jó ivó vizben, Propstner úr azt a javaslatot tette nem rég, hogy fúrjanak át egy hegyet, akkor a város bőven el lesz látva jó ivó vizzel. Nem kért többet a várostól tíz ezer forintnál, de azt sem adta meg neki a magistrátus, de a munkát mégis megkezdette, még pedig szerencsés eredménynyel.

Meglátogattuk az Almássy-féle kertet is, honnan a csudatévő Mária-képpel biró Máriahegyet jól láthatni. Estve felé elutaztunk Almássyval, a ki bennünket Marksdorfig kísért. Csinált úton mentünk Iglóra, termékeny síkságon a Hernád mellett. Itt van a XVI szepesi város kincstári igazgatóságának székhelye. Nyolcz óra után Marksdorfon megleptük megérkezésünkkel Máriássy urat, a ki mivel azt hitte, hogy már visszautaztunk, nem várt bennünket.

Augusztus 2.

Szabó úr ma Eperjesre utazott, de reggel megint visszajön, addig mi itt maradunk Marksdorfon. Délelőtt sokat zenéltünk, estve felé sétálni mentünk. A vidék nagyon szép, a Hernád épen a ház előtt foly, a melyet kis kert környez.

Augusztus 3.

Olvasással, irással, zenével töltém a délelőttet. Ebéd után sokáig voltam Tomaseknál, a kis Máriássy Guszti nevelőjénél. Ügyes fiatal ember, nem rég jött ki a bécsi theologiai iskolából s nagyon sajnálja azt az időt, melyet ott csaknem hiába töltött. Estve felé, átvonuló zivataros eső után meglehetős nagy sétát tettünk s a mint onnan visszatértünk, Szabót már itthon találtuk. Mivel kissé fáradt volt s igen kért, hogy még egy napot töltsünk itt, tehát még holnap itt maradunk.

Augusztus 4.

Ma semmi nevezetest nem irhatok naplómba. Felkeltünk, ettünk, sétáltunk, ismét ettünk s most aludni megyünk.

Augusztus 5.

Mily örömest töltöttem volna ezt a mai napot, a helyett, hogy a nyílt utczán vagyok, az én jó anyámnál; ámbár kora reggeltől a késő éji órákig, midőn e sorokat irom, lélekben mindig mellette vagyok s forró kivánataim, melyeket elébe öntöttem volna, egy hű imába olvadtak, melyet az ég bizonyára meg fog hallgatni

Máriássy úr oly jó volt, hogy bennünket saját lovain Schwedlérig vitetett, úgy hogy ezt a városkát a Göllnitz mellett egy pár óra alatt elértük. Az út idáig nagyon kellemes; mindig árnyékban erdős hegyek és völgyek közt utazik az ember, melyen a Göllnitz folyó különböző csavargásokkal foly keresztül. Itt az evangélikus lelkésznél, Stammingernél ebédeltünk, a ki igen felvilágosult okos ember. Neje is, J. S. Liedeman unokahuga Pestről, művelt, nyájas nő; Zenovitz intézetében képezték Lőcsén, mely, mint mondják, általában derék leányokat nevel, úgy hogy a lőcsei leányok az egész Szepességen arról nevezetesek, hogy a többieket műveltségben messze felülhaladják.

Ebéd után az itteni vidéken néztünk körül, melyet minden oldalról magas hegyek környeznek. Meglehetős jó úton megyünk innen Szomolnokra, mely Szepesmegye bányavárosa, egy hegyek által körülvett s gyakori áradásoknak kitett völgyben. A helynek igen egyenetlen fekvése van; többnyire fából épült házai rendetlenül szétszórva fekszenek. A vendéglővel átellenben, hova betértünk, van a Cameralis-udvar, egy igen nagy épület, a hol a főtiszt lakik és a bányatörvényszék tartja üléseit. Nem messze van attól a szép katholikus templom is egy kis halmon, melynek széle fával van körül ültetve.

Még a város előtt vannak az olvasztók, a pörkölők és a czementvíz kezeléséhez szükséges épületek. Oly jókor érkeztünk ide, hogy mindezeket kényelmesen megtekinthettük, annyival inkább, mert azok közül már sokat ismertünk, csak a czementvíz volt előttünk valami új. Ennek a víznek az a tulajdonsága, hogy a vasat feloldja s a helyett magával hozott rézrészecskéket rak le, még pedig oly mennyiségben, hogy 130 font vas után 100 font rezet nyerhetni. A kezelés így történik: a

czementvizet, mely vagy szabadon foly ki a hegyekből, vagy gépek segítségével kell kiemelni a mélyből, számtalan keskeny facsatornába vezetik, melyek részint szabad ég alatt, részint fedett folyosókon állanak. Ezen csatornákba vasdarabot tesznek s minden 14 napban lekaparják a víz által lerakott rézkérget a vasról, s ezt aztán ismét visszateszik. A leválasztott rezet marának — Schlichnek — nevezik, melyet még az olvasztóba kell tenni.

A szomolnoki bányakerület 20 ezer mázsa rezet szolgáltat évenkint, melyben ezer mázsa itt lerakódott czementréz foglaltatik. Különösen látni méltók a vízemelő gépek, legkivált pedig a szivattyúmű a vörös hegyen, melyet a völgyben fekvő patak hoz mozgásba s a czementvizet 60 ölnyi mélységből nemcsak a föld felületére szivattyúzza, hanem azonfelül körülbelül még 10 ölnyire fellöki, a honnan aztán a víz a fentemlített csatornákba vezettetik.

Az itteni hegyek többnyire csillával vegyes kékes palából állanak, ámbár én kovakőben szürke dárd-érczet barna páttal is találtam. Egyébiránt az itteni érctelepek már nagyon ki vannak aknázva s mint mondják, kevés remény van már hozzájok; sőt a czementvíz sem oly gazdag többé, mint azelőtt.

Augusztus 6.

Míg az elutazásra a készület történt, meglátogattam a katholikus templomot, melyben egy rendkívül szép oltárlapot találtam. Szerettem volna ismerni a mester nevét, de senki sem tudta megmondani. Csúnya köves úton mentünk magas, meredek hegyeken keresztül Krasznahorka-Váraljára, mely gr. Andrássy birtoka. Ez

a régi vár, mely azonban meglehetős jó karban van s csak közelebb látták el négy villámhárítóval, fedezi falaival egy különálló kúp tetejét. Erről a puszta udvarról kilátás nyílik Rozsnyó és Szomolnok völgyére. Itt már kezdődik a csinált út s egy órai kocsizás után Rozsnyón vagyunk. Püspöki város egy kellemes völgyben a Sajó mellett. Ennek a folyónak megpillantása úgy megörvendeztetett, mintha egy régi ismerőst láttam volna ismét.

Van itt kőedénygyár, papirmalom, sok fehérítőtelep, melyek évenkint háromszázezer rőföt is fehérítnek. Kereskedés viaszszal, mézzel. Bányamívelés: réz, vas, antimonium, ón, higany, czinóber, kobalt. Katholikus és lutheránus gymnasium. Püspök és káptalan székhelye.

Ebéd után egy festői völgyön utaztunk, melyen szép gyümölcsös és zöldséges kertek vannak s a Sajó öntözi. Berzétére mentünk oly szándékkal, hogy Máriássy alispánnál maradunk éjszakára; de legkisebb beteg fián kívül épen senkit sem találtunk otthon. Ez, miután úgy messziről felemlítettük, hogy még ma tovább akarnánk utazni, befogatta saját négy feketéjét, melyek velünk Pelsőczre röpültek.

Ez a tekintélyes mezőváros a Sajó mellett fekszik. Felváltva gyülésezési helye Rimaszombattal a vármegyének. Régi ismerősre találtunk itt az épen templomból kilépő tiszteletesben. Tudniillik Terhes volt ez, a ki atyám alatt az utolsó insurrectióban tábori lelkész volt. Nagy öröme volt, hogy bennünket láthatott. Míg befogtak, betértünk hozzá. Az itteni városi lovakon utaztunk tovább s habár későcskén, de szerencsésen érkeztünk Gömörre Szentiványi úrhoz.

Augusztus 7.

Korán reggel mentünk Szentiványi úrral az ő kocsiján és lovaival a híres aggteleki barlanghoz. Kocsijaink és lovaink a hasonló nevű közeli faluban maradtak, hol egy pár vezetőt vettünk magunkhoz. Három kis Ragályi csatlakozott hozzánk tanítójokkal. Így kezdődött aztán a menet sok fáklyával és gyertyával, mint valami temetés. Különben a vezetők, ha rájok hagyja az ember, bikkfaszilánkokat vesznek elő, de ez igen gyenge fényt vet s nem elég arra, hogy az utat mutassa. Tizennégyen voltunk. A faszilánkokon felül még volt négy nagy szurokfáklyánk és sok gyertyánk, úgy hogy mindent kellően megvilágítva láthattunk.

A bejárat elrémítő, bár mint mondják, a nádor itteni látogatása óta bővítették. Nem hiába oly híres ez a barlang. A természet itt csudálatos hatalommal nyilvánult. Szörnyü tömegeket alkotott, melyekből a látogatók képzelődése a legkülönbözőbb alakokat teremtett, melyek közt az úgynevezett fúvó, a katedra, az oltár, a zsinagóga, a harang, a veres barát, az isten anyja, a köpük, a zsidó fürdő stb. legismertebbek. Tágas boltozatok 30—50 öl magasságban, végnélkül viszhangozzák a kiáltást. A puska- vagy pisztolylövés hangját perczekig hallani, úgy hangzik, mint valami mennydörgés. Vannak itt hegyek, völgyek, folyók, források, egy élettelen kőalakok által lakott földalatti világ. Az út a barlangon át sikamlós, a mi az itt-ott meglehetősen meredek magaslatok megmászását megnehezíti.

A barlang legérdekesebb része az úgynevezett paradicsom, a hová nagy vízkor épen nem s még száraz időben is csak nagy fáradsággal és erőfeszítéssel juthatni. Elhatároztuk, hogy megnézzük és szerencsésen czélt is

értünk. Igaz, hogy két-három perczig is hason kellett csúsznunk s még ezen kényelmetlen helyzetben is alig tudtunk átvergődni némely szoros ösvényen. De ha egyszer odajutottunk, minden fáradságot elfelejtünk s a ki a barlangnak ezt a részét megnézte, egészen más fogalommal fog birni az egészről. Láthatók itt oszlopsikátorok, különböző boltozatok, kápolnák stb., mintha művész keze állította volna elő fehér vagy veres kövekből. Megfoghatlan, hogy egy kerékvágás is van ott, mely a barlang nagy részét átfutja, egy folyónál megszakad, de a túlsó oldalon megint látható.

Középen, a nádor látogatásának emlékére piramist emeltek csepegő kőből s a következő feliratot vésték belé: Josephus Archidux Austriæ, Regni Hungariæ Palatinus, Pater Patriæ latebras subterranei antri Baradla vidit 1806. A Baradla-hegy, mely alatt ez a barlang van, egészen elsőalakzatu mészkőből áll s rajta nyír-, tölgy- és hársfa tenyészik.

Négy órai ottmulatás után kijöttünk s visszatértünk a vendéglőbe, hol bennünket jó ebéd várt Szentiványi részéről, a ki szakácsát is magával hozta. Ebéd után csakhamar visszaindultunk, a mi rám nézve igen szerencsétlenül üthetett volna ki. Én ugyanis Szentiványival az első kocsin utaztam, Lajos és Szabó a másodikon. A mint azonban egy hegyről leereszkedtünk, az ő lovaik elragadtak s oly szerencsétlenül rohantak a mi kocsink hátuljának, hogy a kocsikast átfúrta s engemet kegyetlenül oldalba ütött. Kocsinkon hátul egy szegény asszony ült, ő is hatalmas lökést kapott s talán épen az ő sikoltása tartotta fel kissé a lovakat s e miatt nem kaptam én erősebb ütést.

De ha ez nem történik, Lajos és Szabó bizony roszszul járhattak volna, mert a kocsis nem birta megtartani

a lovakat. Igy történik e világon gyakran szerencse a szerencsétlenség által.

Estve megfürödtünk a Sajóban, aztán a kertben sétáltunk, mialatt Géczy Péter Fábryval megérkezett. Sokáig fenn voltunk és sokat beszélgettünk.

Augusztus 8.

Elvártuk egy erős zivatar elvonulását, aztán a Balogh folyón keresztül, mely az egész völgyet átcsavarogja s róla az Balogh völgyének neveztetik, Rima-Szécsbe utaztunk, mely a Rima mellett fekvő Koháry-féle mezőváros. Itt megebédeltünk s innen Serkébe mentünk, hol bennünket Szilasyné barátságosan fogadott s háza környékén mindjárt körülvezetett bennünket, míg férje Losonczról haza jött.

Augusztus 9.

Délelőtt a mi öreg papunkat látogattuk meg, aztán a mérnökkel az erdőbe kocsiztunk s megjártuk az egész serkei határt. Ebéd után késő estig esett az eső; majd a templomot néztük meg, aztán a Sajóban fürödtünk mindaddig, míg az eső onnan is ki nem üzött bennünket. Velünk volt a káplán és az iskolamester is.

Holnap már, hála istennek, haza megyünk. Alig várom a pillanatot, hogy kedves anyámat ismét láthassam.

Augusztus 10.

Napkeltekor már talpon voltunk s a kocsi az ajtó előtt állott, de fél hét óra előtt nem indulhattunk, mert házi urunknak nem tetszett korábban fölkelni. Putnokon

át Kazinczra értünk s minthogy az út mindenütt csinált út s lovaink gyorsan vittek, nyolcz óra alatt Zsolczán voltunk, hol kedves szüléinket a legjobb állapotban találtuk.

***

Az augusztus 10-ike után következő napokat Zsolczán és Golopon családja körében töltötte. Naplóját ott is hűségesen folytatta. Minden nap jegyzett abba egy pár sort foglalkozásáról s a körülte történt apró eseményekről. 21-én már Pestre készül, a napot csomagolással tölti, «búcsúzik mindentől, a mi kedves volt előtte, meglátogatja kedves helyeit» stb. 22-én korán reggel útra indulnak s 23-án estve Pesten vannak.

«Így végeztem első utamat — e sorokkal zárja be naplóját — remélem nem sokára más, még pedig nagyobb utazásba kezdhetek.»

ÚTI NAPLÓM.

1823. október hóban.

Október 11-én reggeli 8 órakor hagytuk el Pestet oly czéllal, hogy Bécsbe utazásunk közben Magyarországnak a Duna jobb partján fekvő részeit egy kissé megtekintsük. Midőn így elváltunk szüleinktől, a kiket külföldre szándékolt utazásunkból való visszatértünk előtt többé látni nem fogunk, a búcsúvétel nagyon nehezen esett. Saját lovainkkal utaztunk Budán, Promontoron, Tétényen át Martonvásárra. Tétény és Buda közt a vidék festőileg szép; pompás szőlőhegyek és a felséges Duna gyönyörködtetik a szemet. Martonvásáron gróf Brunswik, valamint neje és anyósa igen szívesen foga-

dott bennünket. Délután a ház mellett levő parkban vezettek körül s megmutogatták az egész kert alkatát. Új volt előttem az a mód, a mint ott egy tavat az abban tenyésző nádtól megtisztítanak s belőle a nádat kiirtják. Tudniillik egy arra készített szerszámmal mélyen a víz alatt, közel a fenekéhez levágják a nádat s úgy hagyják. Minthogy a víz a növény csövébe hatol, a nád elrothad és teljesen kihal. Épen így tisztították meg a víz felületét is a rajta levő zöld vizi növényektől. E czélra egy nagy fagereblyét használtak, melynek, mint az ekének, két szárnya volt, melynél fogva tartották és a csónak előtt taszították, egyszersmind elől két bivaly is vonta.

Ebéd után az igen jól rendezett külső gazdaságot szemléltük meg. A földet nagyon jól dolgozzák, egy darabka sem marad használatlanul. Jól megtrágyázzák. Hogy jó trágyát nyerjenek, a trágya egész éven át a marha alatt marad, de minden nap friss szalmát hintenek rá. Itt ugart sohasem hagynak, hanem a földet különböző mívelés alá veszik. Így például nagy mennyiségben termesztenek repczét; vad zabot, melyet zöldjében kaszálnak, szénává teszik s pompás téli takarmány válik belőle. A repczetermesztésnek az az előnye, hogy úgy a vetése, mint a lekaszálása oly időben történik, midőn más sürgős mezei munkák szünetelnek. A takarmánynövények számára hagyott földeken az első évben a luczernával és lóherével együtt nyári növényeket is vetnek, melyeket még azon évben learathatnak s így azt érik el, hogy a föld abban az évben sem marad haszonvétlen, mert a takarmányt csak egy évvel azután lehet kaszálni, bár a mag még akkor őszszel kinő s a learatott növény tarlója a juhoknak jó legelőjéül szolgál. A juhok nagyon szépek, mind osztályozottak s rendkívül finomak.

Estve zene volt. Vacsora után mindnyájan szétoszlottak; én a közben néhány sort irtam anyámnak.

Október 12.

Mindjárt kora reggel haza küldöttük lovainkat a kocsissal. Az ifju gr. Dém lóháton kísért bennünket Baracskáig s mi tovább kocsiztunk Velenczébe és onnan Székesfejérvárra. Itt a *Sas* vendéglőbe szálltunk; ott ebédeltünk s ebéd után megtekintettük a várost. Ez a sz. kir. város gyűléshelye a hasonló nevű vármegyének, egy meglehetősen alacsony területen fekszik, nem messze a Sárvíz folyótól; egyenes árkokkal van körülvéve, melyek a tisztátalanságot a dél felé fekvő mocsárokba vezetik.

A város igen hosszú, de keskeny. Két elővárosa van, melyekkel hid köti össze. Egyes szép épületei: a székes egyház, a püspöki palota, a premontreiek klastroma, a vármegye háza, a kaszárnya, a gr. Schmidegféle ház. Itt van egy katholikus püspök és káptalanja, egy katholikus gymnasium és egy szeminarium. Hiányzik a jó ivóvíz. A királykút a budai kapunál segít némileg ezen a hiányon.

Ez a város ötszáz évig (1040—1540) volt koronázási és temetkezési helye a magyar királyoknak. Itt nyugszik Corvinus Mátyás király († 1490) és Lajos, a ki a mohácsi csatában, 1526-ban veszett el.

Az elővárosokban sok a házi kert; fél órányi távolban szép szőllőhegy.

Estve felé meglátogattuk Schmideg grófnőt s megismerkedtünk a fiával. Pater Eigel is ott volt.

Október 13.

Székesfejérvárról jobbra termékeny síkságok, balra semlyékes mocsarak közt visz az út Csór felé; azután halmos és erdős vidéken Palota felé, a mely derék, csinosan épült mezőváros a gróf Zichyek birtoka. Ezen a vidéken a szántóföldeket sok kő borítja, de a mi a kövér talaj termékenységének épen nem árt. Sőt inkább a tapasztalás azt tanítja, hogy a föld eme kövektől megtisztítva, igen keveset terem. Ezért a Zichyek egyik jószágfelügyelője az általa így elhordatott köveket ismét visszahordatta.

Veszprém felé termékeny rónákkal váltakozó erdők és halmok közt vezet az út. Egy tolakodó részeg Nobili di Venecia volt az első kellemetlen tárgy, mely előttem itt feltünt. Márkus ezredest akartuk meglátogatni, de nem volt otthon, így a városban kószáltunk, míg fogatunk előállott.

Ez a püspöki város, gyűléshelye a hasonló nevű vármegyének, részben magas meredek mészkősziklán fekszik, melyen a püspöki palota és a székesegyház, a vármegyeház és két zárda foglal helyet, részben a Sed folyó melletti lapályon. Pompás tölgyerdőn s Lopas és Csopak falvakon keresztül három óra alatt a híres Füred-fürdőbe jutunk. Mindjárt a falutól mintegy fél órányira eső fürdőnél szálltunk le. Azon a napon, minthogy már késő volt, semmit sem láttunk, hanem holdvilágnál a Balaton mellett sétáltunk. A levegő nyugodt volt, de a tó erősen háborgott, a mi legtöbbször időváltozás jele. Vacsora után nyugodni tértünk.

Október 14.

Korán reggel megszemléltük a fürdőhelyiségeket. melyek eléggé kényelmesen és czélszerűen vannak berendezve. Mindjárt a fürdőépület mellett vannak: a gyógyszertár s az orvosok és sebészek lakásai. A háttérben van a kápolna, melyben naponkint isteni tisztelet tartatik. Maga a kút márványkeretbe van foglalva s 12 toszkánai oszlopon nyugvó, templomforma épület emelkedik fölötte. Vendéglőházakban nincs hiány. Szép nyárfasétányok díszítik a környezetet, melyekről igen szép a kilátás. A tó kelet felé beláthatlan szélességben terjed. Szintúgy gyönyörködteti a szemet Tihany-félsziget régi tornyaival, melynek kolostorában Endre király tetemét mutogatják. Ezt a félszigetet a rút idő miatt nem látogathattuk meg. Így aztán még azon a napon Zánkán és Tapolczán keresztül Keszthelyre utaztunk, hová későn és egészen átázva érkeztünk meg. Útközben láttuk itt *Csobánez* és *Szigliget* várak romjait, melyek két egymással átellenben álló halmon fekszenek.

Utunk csaknem az egész napon a tó mellett vezetett, a mely néhány mértföldre még Keszthelyen túl terjed. Hossza tíz mértföld, szélessége nem egyforma; legszélesebb *Foknál,* hol nyolczezer ölnyi, általában véve azonban háromezer öl. Mélysége hat öl. Ebbe a tóba több víz ömlik, így a Szala folyó, a parton levő kilencz forrás és 31 kisebb-nagyobb forrás. A *Sió* folyón Foknál a Balaton állandó lefolyással bir s így örökké mozgásban van. A tó sok mocsarat okoz, ilyen például a *Sárrét,* melynek lecsapolásán nagy eredménynyel dolgoznak; már eddigelé több mint 32 ezer holdat mentettek meg.

A Balaton nevezetessége az úgynevezett megkövült

kecskekörmök, melyek a tihanyi félszigeten rétegenkint találhatók. E tárgyról a természetvizsgálók véleménye igen különböző volt, míg nem Liebbold tanár meghatározta, hogy azok a Venus Dione csiga héjai. És nincsen is abban többé kétség, miután ő itt az ily módon többékevésbbé átalakult csigák fokozatos kövesülését észlelte. Egyébiránt a tóban sok a hal, ilyen a fogas, a mely másutt sehol sem található. Teknős békában és rákban sem szűkölködik.

Október 15.

Mivel a gróf nem volt otthon, sok fáradságunkba került, míg valakit találtunk, a ki bennünket mindenre nézve felvilágositson. Végre történetesen Moyser irodaigazgató úrhoz jutottunk, a ki védelmébe vett bennünket s még délelőtt megmutogatta a palota épületében a levéltárat, a hivatalhelyiségeket, a könyvtárat, mely gazdasági és egyéb művekben igen gazdag. A régiségtárban fegyverek, ruhák, egy nagy asztaldisz s több effélék találhatók. Feltünő egy viaszból készített gyümölcsgyűjtemény. Mindenütt a gyakorlatiság uralkodik.

Délután jött a Georgicon archonja Liebbold úr s uradalmi kocsin vitt bennünket a továbbiak megtekintésére. Az első, a mit megnéztünk, a Georgicon volt, a gazdaságot tanulók részére állított intézet, a mit a mostani gróf époly buzgósággal támogat, mint annak elhalt alapitója. Sokba kerül neki, de dúsan visszapótolja a ráfordított költséget, mert biztosan mindig jó tisztviselőket kap onnan, a kikre végtelen uradalmaiban nagy számban van szüksége. Ez az intézet sajátlag ép erre a czélra van alkotva, ámbár idegenek is és nem ösztöndíjasok, szintén résztvehetnek a tanításban. Az intézetet,

melynek saját épületei, szőlő-, dísz- és veteményes kertjei vannak, az uradalomtól elkülönítve igazgatják. Megtekintettük a hallgató termeket, a muzeumot, melyben különböző maggyüjtemények, physicai és chemiai eszközök, valamint különféle modellek találhatók. Egy külön raktárban vannak a szántásra vonatkozó mindennemü szerszámok, melyeket a gróf Angliából és más országokból roppant költségen hozatott s most is, mihelyt külföldön valami ujság megjelen, mindjárt megszerzi.

A marhatenyésztés csupán magyar tehenekre szorítkozik, bár külföldi marha is van itt példányul a leghíresebb marhatartó országokból. Megnéztük a juhokat is, melyek közt több kos egyenesen Spanyolországból való. A nyájak már igen finomítottak. A bárányokat itt nem nyírják, mert azt természetellenesnek tartják s gazdaságosabbnak is vélik azért, mert a legközelebbi nyírásnál a gyapju, mely most mint báránygyapju kevesebb értékü, mint juhgyapju magasabb áron kél el. Itt a juhoknak sót adnak. A trágyát két hónaponkint hordják ki az istállókból, hanem naponkint friss szalmát terítenek a juhok alá. A juhjászol is tökéletesítve van itt, mert kerek és egy lábon áll s magasabbra vagy alacsonyabbra helyezhető s mint egy kerék, egy függélyes oszlop körül mozgatható.

Ezután még a kerteket szemléltük meg s azután a grófnak Fenék nevezetü szomszéd pusztájára kocsiztunk, hol átjáró van a Balatonon. Meg akartuk itt nézni a ménest, de az egy másik pusztán volt az egy éves csikókkal együtt, melyek igen szépek és csaknem oly számban, mint az anyakanczák.

Megnéztük még a tíz ágyuval és vitorlákkal ellátott fregattot is, melyet egy ottani hajómester készített, a kit

a gróf utaztatott. Van ezen kívül több gyorskocsi, melyeknek egyikén mi is körülkocsiztunk. Fenéken több római régiséget találtak; magam is kaptam néhány régi pénzt. Aztán ismét Keszthelyre utaztunk vissza s az egész estét Liebbolddal töltöttük, a ki nekünk a Georgicon térrajzát és oklevelét megmutatta. Vacsora után elváltunk tőle a következő reggelig.

Október 16.

Reggel megtekintettük kísérőnkkel az istállókat, a lovagló iskolát és a fiatal méneket. A hágó mének közt több valódi arab és török van. A hátaslovak nem sokat érnek. Meglehetős későn, miután Liebboldtól búcsút vettünk s ő nekem egy topographiai érczgyüjteményt igért küldeni, rossz lovakon utaztunk Szent-Gróton át Szalabérre, onnan Vasvárra, a hol megvacsoráltunk s még akkor éjjel Szombathelyre érkeztünk. Fáradtan dőltünk ágyba.

Október 17.

Ez a püspöki város egyszersmind Vas vármegye gyüléshelye, a Kőszeg folyó mellett fekszik. Hajdan híres gyarmatvárosa volt a rómaiaknak s főhelye az ő dácziai gyarmataiknak. Ennél fogva temérdek római régiséget is találnak itt s azokból sokat őriznek a püspöki palotában. Innen Kőszegre utaztunk, mely a hasonló nevű folyó melletti kir. város. Nem nagy, de elővárosai meglehetősen kiterjedettek. Szőlőmívelése jelentékeny; a tájék szép. Délután Varasdorfon, az Eszterházy herczeg exoticus palotája mellett és Sopronon át Eszterházára mentünk. Sopron előtt egy szép gyümölcsfa-sétány van.

Mivel már késő estve volt, Eszterházán semmit sem láthattunk.

Október 18.

Korán reggel néztük meg a herczegi palotát, ezt a nagy fénynyel berendezett pompás épületet. Minden rendkívüli költekezéssel, királyilag van berendezve. Miután ezt megszemléltük, visszatértünk Sopronba, s a *Rózsa* című kitünő vendéglőbe szálltunk. Ez a szab. kir. város a hasonló nevű vármegye gyüléshelye. Egy szép tágas völgyben fekszik, szőlő- és gyümölcstermesztésről nevezetes. Az én szememben Pest, Buda és Pozsony után ez a legszebb városa hazánknak. Ettől egy órányira fekszik a Fertő tava, mely öt mértföld hosszú, két mértföld széles. Körülte a vidék gyönyörű; szebbnek tartom a Balatonmellékénél.

Innen *Gschieszbe* utaztunk, innen rossz időben Paarendorfba, hol az éjt töltöttük.

Október 19.

Paarendorfról Köpcsényen át Pozsonyba utaztunk, hol . . . . nél szálltunk meg. Draskovich Pistát is ott találtuk, a kivel mindenfelé kószáltunk. Ez a város igen tetszik nekem; szépen épült; szép sétatere van. A Schlossberg, a romba dőlt várral, most nem a legjobb hírben álló hely. Estve szinházban is voltunk. Vacsora után elhagyott bennünket és mi intézkedéseket tettünk a holnapi elutazásra.

Október 20.

Hainburgon keresztül, a hol a monarchiának legnagyobb kincstári dohánygyára van, Ringelsbrunnba utaztunk; ott ebédeltünk; Fischamenden és Schwechátón át Bécsbe.

Most már itt kell maradnunk, távol szüleinktől, távol hazánktól. Isten őrködjék ő felettek és mi felettünk!

A ZEMPLÉNI ALISPÁNSÁG
ÉS
BORSODI ADMINISZTRÁTORSÁG
IDEJÉBŐL

1827—1845

Méltóságos Báró, Cs. K. Aranykulcsos és
Első Alispán Úr!

Ő Felségének azon Kegyelmes rendelése, a melynél fogva reám Tettes, Ns. Zemplén vármegye kormányát bízni méltóztatott, nem ejthetett nem méltó aggodalomba, midőn egy részről ezen hívatalnak súlyait, más részről pedig magam középszerűségét vettem tekintetbe. Nem is találhattam mindjárt első szempillantásaimban nyugodalmat másba, mint azon gondolatba, hogy a Méltóságos Úr adatott ebbeli pályám sorsosává, a kinek ritka tulajdonságit már ennek előtte magasztalni alkalmatosságom vala. Mindezekből képzelheti a a Méltóságos Úr örömömnek nagy voltát, midőn Golopon Martius holnap 25-kén költ és nékem tegnap kezemhez szolgáltatott leveléből szives köszöntését és ezen hivatalban való segéd iparkodásának ajánlását értettem volt. Fogadja a Méltóságos Úr szíves köszönetemet és győzettessen meg arról, hogy ezen új pályámnak nem lészen más czélja, mint az, hogy Ns. Zemplén vármegyének bizodalmát megnyerhessem, és elnyervén, örökké megtarthassam, a Méltóságos Úrnak pedig bizonyíthassam azt, hogy szíves tisztelettel vagyok a Méltóságos Alispány Úrnak Budán Aprilis 4-ik napján 1830 Esztendőben engedelmes szolgája

Gróf Mailáth Antal s. k.

Méltóságos Báró, Császári Királyi Kamarás és
Első Al-Ispány Úr, megkülömböztetett tisztelettel való
Nagyságos Uram!

Az e' folyó holnap 17-ikén és 18-ikán Komáromba véghez ment Potentiosa Restaurátion szerencsém lévén jelen lenni, érdemesnek ítéltem arra, hogy azt Nagyságodnak környűlállásosan meg írjam.

A Conferentia napján, azaz 16-án, még magában a' Conferentiában is úgy látszott, hogy a vólt V. Ispány Gitzi Ferencz Úr meg maradhat valami nagy nehezen, de csak úgy, ha Pázmándi Dienes Urral nem candidáltatik, a kinek nem candidáltattatását mint bizonyost onnan állították, mert a Prímás megértvén a Státusoknak Pázmándihoz való nagy vonzódásokat, a' Fő Ispányra nagy Pastoralist küldött iránta. A Conferentiában leginkább recommendáltatott a candidatióra, különösen Végh Septemvir által. A' Fő Ispány az egész conferentia alatt egy szónak ura nem vólt, sem nem jegyzett, sem nem jegyeztetett semmit is. Egész éjszaka jártak a bandák, mind a' Pázmándi nevét kiáltozván. Gitzinek csak egy sem merte a' nevét még csak ki is mondani. A néhai nagy Balognak a' fia, a' kinek attyát Gitzi nagy factiókkal ütötte ki hajdan a' V. Ispányságból, bosszút állott Gitzin. A nemességet felingerelte Gitzi ellen, nagy sokasággal az ablaka alá ment, a' midőn még számos vendégeivel fel vala, és csúnya kiáltozásokat tétetett ellene: «Le a dölfössel, le a despotával» s több e' féléket. Más nap a' Véni Sancte alatt a nemesség úgy elfoglalta a garádicsot és a felső folyosókat, hogy a Fő Ispány alig tudott nagy mesterséggel a maga szobáiba jutni. A nemesség a Szálába be

rontott, az asztalok innen ki voltak hordva, hogy nagyobb hely legyen, csupán egy körűlbelől 12 személyre való vólt bent. Ez egyszerre tele lett emberekkel, szörnyű viaskodást vittek véghez az asztalon való megmaradhatáson, és magok közt minden fő nélkül elkezdették a restaurátiót, és szörnyű ordítással minden hivatalokon végig mentek. Míg ez történt, az alatt a Fő Nótárius is fel akart menni a' Fő Ispányhoz, de oda másképpen nem juthatott, hanem egy lajtorját tettek a' második emelet ablakába, azon mászott fel. Míg ez a prærestaurátió tartott, a Fő Ispány több ízbe be akart menni a Szállába, de a kortesek nem bocsátották mind addig, míg a magokét el nem végezték. Gitzi használni akarta a' dolgot; a' Fő Ispányt igen persvadeálta, hogy differálná a' restaurátiót, de erre rá nem mehetett, mert végtére csak ugyan be ment. A' dictiók igen kurtán mentek, és úgy, hogy azokról többet senkitől sem vehettem ki, hanem hogy Gitzi két féle dictiót vitt be magával és sok tusakodása után az okosabbat vette elő, melynél fogva candidáltatásáról le mondott. Pázmándi Dienes unanimi voto lett Ord. V. Ispánnyá. A Substitutusságon nagy kérdés vólt Gitzi Rafael és Kürti Lajos között; ha vótumra ment volna, minden bizonynyal az első lett volna, de ez olly generosus vólt, hogy minden votumát transferálta Kürtire, és így ő lett. Gitzi pedig Fő Nótárius maradt. A' vólt Fő Sz. Birák közzűl csak Ordódi Vincze maradt meg a tatai járásban. A' csalóközi Fő Szbíróságon nagy erőszakoskodások történtek. Egy Zámori nevű Eleket, a kit a többség akart, a Fő Ispány nem candidálta, a' vólt Fő Bíró pedig Horváti János, akit a' prærestaurátiókor a' Cortesek a Szálából háromszor ki vetettek ebrúdon, újra be vetette magát, ennek neki estek, ruháját szét

tépték, öklözték, fojtogatták, haját szaggatták, egy szóval rútúl megkínozták. A' Fő Ispányra annyira rátódultak hogy miért nem Candidálta Zámorit, hogy az kintelen vólt a' Szálából kimenni, de itt is utána rontottak, és végtére kintelen vólt Zámorít a Candidátusok közzé tenni, vótumra ment a' dolog, és Zámori lett. A tatai járásban Fő Bíró lett Konkoli Sándor, a gesztesiben pedig Milkovits Antal. Ezzel az nap végi lett a restaurátiónak. 18-án. Az öszve törött asztalt és székeket újakkal váltották fel, de ezek is hasonló sorsra jutottak. A V. Szolga bírák között nagy vetélkedés vólt, különösen egy Balog nevűt nem candidált a Fő Ispány, a kit a többség akart. Újra ki kergették a Fő Ispányt a Szálából, és végtére is meg kellett Balognak lenni. A' felemelgetések, szorongatások, egymás letépése a legnagyobb mértékben vólt. Egy Huszár nevű, Al Szolgabirónak választatván, a mint még feltartatott, egy kortes megelégedetlenségének be bizonyításáúl a késével az atilladolmányának egyik szárnyát elvágta egészen. Egy más Bot nevű a' Fő Ispányt kezénél fogván, megrángatta, ezért Fiskális actiót kapott, de végtére bocsánatot nyert. Fő Fiskális is új lett, Kürti Aloizius. Mikor a táblabírák esketésére jött a dolog, az esküvés végett az asztalhoz már be mehettem. Szinte elkaczagtam, magam hogy a' Fő Ispány a' Statussal és az új, magistratussal térdig érő asztal mellett vóltak, az öszve törött asztal tábláját, némely dirib darab székek maradványaira rakták és e' volt a Tábla. Egyébb aránt a' Fő-Ispány valóban példásan viselte magát a' részben, hogy igazán törekedett a pluralitást megtudni és a tagokat tisztán a szerint, nem pedig személyes tekintetek vagy mások complacentiájához alkalmaztatva confirmálta.

A pozsonyi Administrator introductiója Július

21-kére, a restaurátió pedig 23-ikára van rendelve. Ezekről is bátorkodni fogok Nagyságodat annak idejében környülállásosan tudósítani.

A conscriptióban már én jól el haladtam, az alsó-Csalóközi járást két hét alatt már tökéletesen el végzem. Mind e' koráig az emberek mind a' személyeket, mind a földjöket, mind barmaikat igen hűségesen bévallják, nem úgy mint Pest V. megyében a' hol N. Kőrösön nincs több, mintegy 115 tehén; hanem a földekből szörnyű kevés lucrum jön ki, a census agrorum mindég 24 kr. körül van, de én annyit sem adnék érte.

Többire magamat további kegyességébe ajánlván alázatos tisztelettel maradok Nagyságodnak 19-a Júli 1828. Etrakartsán alázatos szolgája

Balásházy Tamás s. k.

Méltóságos Báró, Első Alispán Úr,
nagy tiszteletű Uram!

Én Tornáról Kassának, Bárczának, Ruszkának kerültem, és mind a három helytt kellvén mulatnom, csak a' szeredai gyűlés alatt érheték be ide. Elszalasztván az órát, mellyben a' Méltós. Urnál tiszteletemet tehettem volna, tisztemnek ismerem levélben mondaniel, a' mit szóval kellett volna elmondanom.

Pesten ő Nagyságának a' Mélt. Fő-Ispán Administrátor Úrnak megigértem, hogy Tornán leszek, 's megjetentem ott. Octóbernek csak 4-dikén értem Pestről haza, 's keresztűl menvén Ujhelyen, kerestem ugyan Fő Notárius Urat, de ez Miglészre méne-ki, a' papigyűlésre. Úgy hittem, a' több Zemplényiek köztt Fő-

Notárius Úr is Tornán lesz, 's így sem bé nem jöttem azon két nap alatt, a mit Pestről haza jövén, otthon töltheték, sem levelem által nem kérdezém, ha jön e valaki Tornára. Ha megálmodhattam volna, hogy csak magam leszek ott, a' Páter Rectorral és a' honor. Fő-Fiscalissal, inkább magam is elmaradtam volna.

A Fő-Ispán megütközve látta, hogy Zemplényből senki sem jelent meg, 's tudakozá tőlem, mint történt ez. Elmondottam, hogy csak két napot tölthetvén otthon, senkivel sem szólhattam, 's felelni nem tudok. Consili. Ragályi Ábrahám menté magát meg nem hívásunkért; ő akara, de a' Megye emberei azt mondák, hogy az nem volt nálok szokásban. Azt láttam, hogy a Fő-Ispánnak az fájt, 's igyekeztem kikerűlni ezt a textust. A' Fő-Ispánné azt is mondotta, hogy bár csak négy alkalmatos Zemplényi hajdú jelent volna meg; mert a' Tornaiak nem tudtak szolgálni. Kicsinységek, de említem, mert olykor a' kicsinységeket is kell tudni.

Engem a Fő-Ispán a' maga valóban megbecsülhetetlen kegyessége szerint megmaraszta a' Fő-Ispánné ebédjéhez, megparancsolván, hogy csak délután induljak-el onnan, 's megmaradtam. Maga szeredán jött, csötörtökön restaurált, pénteken reggel ment, hogy Rozsnyón ebédelhessen a Püspöknél. A két Vice-Ispán utána ment oda, nem vele. Dolgaik tartóztatták; azért nem vele. Pénteken tehát nem vala semmi Gyűlés.

Gróf Andrásy György Úr ott volt, de sem nem kerese semmit, a' mint híre vala, sem szó felőle épen nem volt. Candidáltatának Ragályi, Soltész, Knezsik, Martinidesz, az öreg Bárczay Ferencz, de aki mingyárt a' Conferentián kitörleté nevét, és Szathmáry Király Antal. Ragályi per conclamátionem marasztaltatott meg, Martinidesz százhusz vokssal haladta felűl a' kis Vár-

megyében a híres Soltészt. A többi mind conclamátio által tétetett meg.

Soltész és Knezsik második, sőt első Vice-Ispánok akarnának lenni, 's az elsőbb oly vak volt, hogy hitte is hogy az lesz. A' fekete ruhás Clérus (a' Præmonstratensisek nem) Soltész mellett fogott, ezen fontos okoknál fogva: 1., az ember különben el nem élhet; 2., Convertita; illő hogy hasznát lássa. Soltész tehát és az ő két fija, Farkas Antal és Fáy Ferencz Fő Szbirák, bizonyosan elhívén, hogy Ragályi, és ha Ragályi, úgy az ő általa kedvelt Martinidesz is, elmarad, összebeszéltek, hogy mihelytt Ragályi bukni fog, a' Ragályi és Martinidesz kocsijaikat a' Vgye háza udvaráról az úczára kirántatják. Szép volt tehát látni, hogy R. és M. meg nem bukván, Soltész, Fáy, Farkas, és a' Soltész két fija azonnal oda hagyák Tornát, 's haza szelelének. Fáy és Farkas helyett Kós Károly és Pogonyi leve Fő Szbíró; a' derék Komjátit Perceptorságra condemnálták. Knezsik búsan tánczolt.

Gedeon Lajos magát egy nagy Úr által ajánltatá a' Fő Ispánnak Fő Szbíróságra. A' Fő Ispán mindent megteve a' mi hatalmában állott, de Szbírónak más választatott. Gedeonné a' palota' ajtajában, a' Ragályi szobájában várta a' dolog' kimenetelét, 's akkor könynyekre fakadva igen hangoskán declarálá, hogy nem fogja megengedni férjének hogy Vice legyen. 'S Gedeon Vicének sem választatott meg, és így a' fenyegetés szükségtelen volt. De a' Vice Nótáriusságot a' férjének csak ugyan megengedé. Midőn ehhez neki egy Katona Tiszt gratulála, ezt felelé: Das ist auch der Mühe werth dazu zu gratuliren. A' Fő Ispánné a' bálból a Ragályi szobájába méne kipihenni magát a' kanapén, Gedeonné kínálás nélkűl mellé üle.

A Szányi' Vice Nótárius fija is Fő Szbíró szeretett volna lenni. Egészen kimarada mindenből. De ez nevelést mutata, mert megjelent a' bálban, 's tánczolt, feleségestűl. Az öreg Szányi fenyegetőzött Aug. 14. d. hogy ha a' Fő Ispán ez idén nem restaurál, ők panaszt tesznek. Nem boldogúlván fija, most neheztel, 's ismét fenyegetőzik.

A Megye pénzt, bort teve együvé, hogy megelőztessenek az itatások. A' Soltész fele három hordó bort külde Színbe. Az Esperest Kérészi tanácsából a' Színiek visszaküldék ezen túdós felelettel: A' mit eleink szerzének, *'s vérrel,* mi nem adjuk-el *boron.* Egy más helységbeli Nemesség nem bánt illy nemesen, de okosabban. Megitta a bort, s ezt izente: De azért csakugyan Ragályi és Martinidesz lesz a két Vice Ispán.

Illő, 's nagyon illő, mert ez a' Méltós. Bárót illeti, elbeszélnem, hogy Gőcze Úr engem Tornán azon contestatióval szólíta-fel a' mellette teendő könyörgésre, hogy még gyermekeimnek is megköszönik gyermekei. Dialogusként mondom el a történteket. Édes Uram Öcsém, (felesége atyámfia) reménylem Uram Öcsém a' lépést a' két Vice Ispány, a Fő Notárius, a' Fő Fiscális hírével 's javaltával tette. Kénytelen vagyok megvallani, hogy nem; ez a gondolat bennem egyszerre támada, 's huszonnégy óra alatt exequálva volt. A' bizodalom egyenességet kíván; kimondom tehát, hogy Uram Öcsém olly haragot vont magára, mellyet egész életében sem fog elolthatni. Mit mondana Uram Öcsém az illy bánásra, ha a Megye Stabálisa, vagy ha Kossuth, ha Szikszai volna? A Katonáknál duellum várja a' ki magát elébe fúrja a' rendes lépésekkel menőknek. — Már a lépés meg van téve, 's én nem desistálhatok, nem desistálok; kiviszem, akármibe kerűl. Az egész

Clérus mellettem fog. — Márjási Zsigmond, a' megholt Boldizsár testvére, hallotta conversatiónkat, 's kimondá Geőczének, hogy nekem van igazam. — Egy valaki közzénk jött, 's vége vala a' beszédnek. Többet elő nem hozta nekem. De úgy hiszem, a Rozsnyai Püspök által kérette meg Ő Nagyságát. — Szánom a szerencsétlen embert. Ma a testvérével szóllottam, Károllyal, a' ki veje Moskovszkinak. Még nekik van feljebb. Wem nicht zu rathen ist, dem ist auch nicht zu helfen. De szánom azt a kegyes Előljárót is, a kit a' Vicéknek lenni szégyenlők az ollyanok ajánlása által akarnák kényszeríteni, hogy őket Főkké tegye, a' kiknek ellentállani bajos.

Engedjen meg a Méltós. Úr, hogy jelentésemben a' legapróbb detailba bocsátkoztam és elúnattam. A' kormányon ülőnek jó mindent tudni — ez téveszte e' hosszúságra.

Elfelejtém mondani, hogy Mélt. Csománé Assz. két kisasszonyával vala ott.

Alázatosan kérem a Méltós. Urat, méltóztassék mély tiszteletemet a' két Méltós. Asszonynak bemutatni. Sajnálva hallám Kassán az Eggyetlentől, hogy Ő Nagysága a' Mélt. Generálisné betegeskedik. Maradok alázatos hív tisztelettel Méltós. Báró Első Vice Ispán Úrnak. Újhely, Octób. 18. d. 1828. alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz s. k.

Méltóságos Báró Első Alispán Úr,
nagy tiszteletű Uram!

Elüté az éjféli 12. órát, de holnap reggel indulván a posta, nem fekszem-le addig, még a' Méltós. Urnak is el nem beszéltem, melly bált ada ezen a farsangon Gróf Aponyi követünk Párizsban.

Kicsinálá vendégeivel, hogy férfiak, asszonyok, fijaik és leányik ezen bálra magyarba öltözve jelenjenek meg. A' férfiak mind Atilla dolmányban, hozzá illő mentével és topánkásan; az asszonyok vállban, kötővel, pártával. Minden úr és assz. mellett egy egy apród kezében tartván egy hosszú pálczát, s azon urának, asszonyának czímere. Táncz csak magyar, Muzsika csak Magyar, Bihari és Lavotta után, 's a Veszprémi kótákból. A' dolog hihetetlen lármát csinála Párizsban, 's az Udvar azt kíváná Aponyitól, hogy repetáltassa az Udvarnál. Ezt a követségnek egy tiszte írá a' Párizsból kevés holnap előtt haza jött Tesediknek, nékem pedig Bthecár, Horvát István, ki épen most megyen el tőlem. A levél a' Tud. Gyűjt. le lesz nyomtatva.

Mélt. Administr. és Fő Ispán Urunk Ő Nagysága és az igen tiszteletes Asszony egészségesek. Én nem szeretek alkalmatlan lenni, 's három hét olta csak kétszer voltam ott. Az Admin. Úr Ő Nsga mindég el van foglalva, 's így csak ebédre megyek oda az adott engedelem szerint ha nem parancsol is velem. Az az idő mind Ő Nsgának, mind nekem üres, és így legjobb ollyankor mennem oda. Szeretettel emlékezék a' Mélts. Úr felől ma is.

Mélt. Sz. Királyi Úr hétfőn esküszik fel Septemvir-

nek és a' Septemvir vagy Kir. Táblához kívülte senki sincs kinevezve — úgy mondá ma Mélt. Admin. Úr. Mart. 2. d. installáltatott a Judex. Cur. az Universitás Præsesének a' Vgye ház palotájában. Maga papir nélk. a' Rector Magnif. pedig papirosból tarták deák Orátiójukat. A sokaság nem Vivátot kiabála, hanem *Éljent*. Jelen volt a Várnában elfogott Basa is. Midőn Rőth (Rector Mgf.) kiereszté száján a *Mohács* szót, tolmácsát kérdé meg, mit mond. Itt a Várnai Civilis Commendáns is.

Engedjen meg sietésemnek a Mélt. Úr. Egy öreg ember nem győzi úgy az álmatlanságot mint régen. — Szíves tiszteletemet a két Mélt. Asszonynak, és az én kedves barátomnak Szabó Urnak. A Méltós. Urnak, Pest, Mart. 6. 1829. alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz s. k.

Kedves Barátom!

Nagy szomorúsággal 's megilletődéssel olvastam hozzám bocsájtott leveledet, bár tsak jobbra fordúlna szivemből óhajtom, hogy Tégedet, Bétsbe mindent jó rendbe hagyván, itt közöttünk tisztelhetnélek; nem kis baj nékem is, mert Takács és Komáromÿ a' præsidiumot le tévén, ma Uzsovits, 's én vóltunk præsesek a' Circularis ülésbe, mely a mixta sessió előtt össze ülvén, választattak benne Notáriusok: Borsiczkÿ, Ragályi, Ghÿczÿ, és Lónyay János; Censorok: Uzsovits, Prónaÿ, Ebergényi, Pázmándÿ, Zsomborÿ, G. Károlyi, Komáromÿ, B. Vaÿ; igéreted szerint túdósításodat el várom mennél elébb, melybe méltóztassál nékem megírni, össze egyezik é mostani környűlállásiddal ezen hivatal? A Császári bé jö-

vetel ma 5 órakor megtörtént minden pompa nélkűl, hólnap reggeli 9. órakor fognak fel olvastatni a' Királyi propositiók, az instructiónk meghagyásához képpest Stafetaliter kell fel küldeni, ha nem lesz ellenedre, fel küldöm, adok hozzá egy kis Comitivát is, fel küldöm a' már nyomtatásban ki jött meghívó repræsentatiót, és Directóriumot is, a' relátió iránt pedig, (mely már ugyan készen van) tsak azt írom a T. Vgyének, hogy Bétsből való vissza jöveteleddel fogjuk suppletorie meg küldeni. igen óhajtom ez iránt mennél elébbi becses válaszodat. Meghagyásod szerint mindenüvé el mentem Bétsbe való sietö el meneteledet jelenteni, közönségesen nagy rész vétellel vették szerencsétlen esetedet. A' Circularis Sessióba elő fordúlt újra a Diariumnak mennél elébb leendő kinyomtatása, mely csak úgy eszközöltethetik, hogy a' magyar nyomtattasson ki elébb külön, azután jöjjön a' deák fordítás későbben, vagy pedig, hogy az országnak tehetetlenebb része, melynek nintsen módjába magának a' Diariumot meg szerezni, tudja a' Dietalis pertractatiot, állíttasson fel egy Dietalis ujság, mellyet a Circularis Censorok megvizsgálván adasson ki, 's ez által eszközöltessen a' publicitás. Vége lévén a' Circulusnak, referálni mentünk T. Uzsovits V. Ispány Urral personalis ő Excellentiájához, ki is a Diarium iránt ezt felelte: ha külön fog ki adódni a' magyar, és deák Diarium, úgy a' deák nyakán fog maradni a könyvnyomtatónak, hogy tehát ez ne történjen, bátorkodtam ő Excellentiájának projectálni, minden követ bizonyossan kész magát arra kötelezni, hogy kiki vegyen egy példányt a' deákból is, de ő Excellentiája azt méltóztatott válaszolni: száz követ van, ezért se méltó nyomtatni, és így mégse pótolódik ki a' könyvnyomtatónak kára; most tehát ezen ideát terjesztettem, hogy a Statusok valami módot projectáljanak,

mikép lehessen a' könyvárost indemnisálni; az ujság iránt pedig Ő Excellentiája ezt felelte: nem áll hatalmamba ezen újságot megengedni, meg fogom Ő Cs. K. fő Herczegségének mondani, de neki se áll hatalmába ezt meg engedni, mivel ezen engedelem adása tsupán ő Felségét illeti. Mit fog a jövő Circulus, mely szerdán reggel 9. órakor tartatik, szülni — nem tudom.

Engedj meg, hogy ily hosszúra terjedett levelem, de mindenről akarván genuina relatiót adni, levelemet rövidebbre nem vehettem; — siess tehát vissza, ha lehet, ezt óhajtom én, 's mindnyájan, vagy pedig minél elébb tudósíts. Midőn a Báróné Ő Nagysága egészségének helyre állását a legszívesebben kivánnám, magamat tapasztalt betses barátságodba ajánlván különös tisztelettel maradok Pozsonyban 13-ik 7-bris 1830. igaz tisztelő barátod

Szirmay Antal s. k.

Méltóságos Báró, Első Al Ispány Úr!

Csak most nem régiben kerűlvén Tasson hosszason tartó Hideglelésem miatt Zemplenbe haza, ez okozta hogy mind eddig nem írtam Méltóságodnak.

Egész megilletődéssel hallom, hogy az Ujhelyben tartott utolsó Gyűlésben Soós Pál V. Ispány Urat nékem kedves Barátomat igen vastagon megdorgálták, sött még azt is determinatióban akarták vétetni, hogy sem Mágnást, sem Magistratuálist többé a Vgye Ország Gyűlésre ne küldjön. Igy czinczognak az egerek, a hol matskát nem érzenek. Igy lármáztak másszor is, midőn néhai Szemere István Pozsonyba vólt az Ország Gyűlésén; én ugyan ha jelen lettem vólna a Gyűlésen, azon Végzések-

hez még azt is kivántam volna determináltatni, hogy jövendőre semmi Prokátorok Tábla Bíráknak ne választassanak sem Directorok és más illyen szőrű Urak, a kiknek semmi birtokuk nintsen a megyében, és még is a Directiót ők akarják egészben vinni. De ezt a Húrt meg is kell pendíteni. — Másszor tudom Soós Pál se fogja a Gyűllést olly időre szabni, midőn minden ember szüretel és tsak az Ujhelyi sycofantok lehetnek jelen, a kik egy bizonyos, de még titokban lévő Factiónak Instrumentumai.

Nem tudjuk meddig fog az Ország Gyűlése tartani, itt azt beszélik közönségesen, hogy November elején már vége lészen. Én Kálmánnak hagytam Pénzt két Hólnapra, de már ha az ott létel tovább tartana, méltóztasson a Méltóságos Úr néki adni, hogy szükséget ne lásson, én alázatos köszönettel vissza adom; most már azt sem tudom, hogy küldjek néki pénzt. Igen kedvesen venném sőtt kérem Méltóságodat, méltóztasson olly rendelést tenni, hogy én itt a Kálmánnak küldendő Pénzt a Golopi Cassába le tehessem, ha hogy az Ország Gyűlése tovább is tartana.

A mi szüretünk egész szük, de a qualitása jó lész, mert mind a Must, mind az Aszszú jó.

Tudom, Nagyságod elött esmeretesek a Zempléni minden hírek, és történetek, nem szükséges, hogy én azokról irjak többet. Nints hát egyébb hátra, hanem a Bárónénak tiszteletem mellett kezeit alázatosan tsókolván magamat Uri kedvezéseiben ajánlván hogy levelemet be rekeszszem. Állandóúl egész tiszteletem mellett maradok Méltóságos Báró Első Al Ispány Úrnak Tályán 28. Octob. 1830. alázatos szolgája

Kandó Gábor s. k.

Illustrissime Domine Báró mihi colendissime!

Dolori, quem Nuncium de infirmitate Illustritatis Vestræ acceptum attulerat, gratissimæ supervenerunt notitiæ, sub dato 8-va Augusti Eandem plenariæ jam reconvalescentiæ propiorem perhibentes; precorve vel. maxime, tam pro illo, quo in Illmam DVram feror studio, quam et pro firma illa spe, qua fretus, eximia in Regem et Patriam Servitia, a zelo, dexteritate, et fide Ejusdem ultro quoque polliceor, quo Eandem mox plene resanatam gratulari queam.

Relate ad indicia Animorum agitationis, quam in binis Comitatus Locis per homines Græci ritus inhabitatis serpere, e præviis Literis intelligo, cum Zemplinienses quoque motus hujus potissimum ritus hominibus adferebantur, non potui non illam concipere suspicionem: quod nefaria quædam cointelligentia inter Seditiosam plebem hujus ritus in Comitatibus Krassoviensi, Abaujvariensi, et jam, ut fertur, etiam Unghvariensi et Bereghiensi cum Zempliniensibus adsit, occulto quodam Auctore, ac criminis Consociis combinato plano fundata, ac per Sufflaminatores fomentata. Maximum igitur ac meritissimum Illtas Vra Regi et Patriæ præstabit Servitium, si Eadem in fundatorem, Auctores, conscios, sufflaminatores, originem, indolem, causam, prætextum, et veram tendentiam motuum horum, omni, qui humanitus possibilis est, zelo, ingenii acumine, prudentia, ac Animi fortitudine sibi adeo propriis scrutari, ac penetrare, velumque, quod totum infaustum hocce attentatum tegit, quo ocius levare, hoc fine, cum VComite Dokus, et cum aliis, quos Regi et Patriæ fidos, consilio et sagacitate valentes invenerit, vires, ac fatigia unire, et si quæ ad clarificandam Zempliniensium, aut

etiam Abaujvariensum motuum indolem compererit, ambobus Cottuum horum Supremis Comitibus communicare, de resultato autem fatigiorum suorum Relationem suam mihi quo celerius, Suæ Majestati Sacrammæ substernendam exhibere adlaboraverit.

Cæterum observandum adhuc censeo, juxta sparsum hic loci rumorem, motuum horum, quorum focus in Comitatu Zempliniensi constitui videtur, prætextum, pro mero enim prætextu habeo, illi absurdæ, plebi studiose instillatæ brutali prorsus opinioni superstrui: quasi Nobilitas Polonis favens, plebi vero, velut Russis adhærenti, infensa, et ob imminentem copiosi Russici Exercitus in Hungariam adventum, præcocis vindictæ studio acta, ad internetionem delendos contribuentes, fontes et puteos intoxicari procuravisset; in nexu proin Literarum mearum ddo 29-æ Julii a. l. N-ro $\frac{1500}{P.}$ ad Iltatem Vram dimissarum, Eandem provocandam duxi: ut hanc quoque rem peculiari sua attentione premat, inventores enim et divulgatores tam absurdæ rei, in quantum ipsi non ex Classe rudis plebis essent, pro Conspiratoribus haberi debere, nullus ambigo. Forte assidua in homines Græci ritus Comitatus istius attentio, fiducialisque eorum percunctatio lumen aliquod rei adferre posset. Dum Illstati Vestræ negotium hocce, supremæ prorsus indaginis, enixissime commendarem ejusdemque relationem avide præstolarer, solita in reliquo cum æstimatione maneo

Illustritatis Vestræ obligatmus

Viennæ 16-a Augusti 1831.

Comes Ádám Reviczky s. k.

2299.
Pr.

Méltóságos Báró Úr!

Szivem' rejtekében olvasta a' Méltóságos Úr e. f. August. 25-ről szólló Levele szerént, hogy kívánva hallom, mint legyen Borsod. Hogy csendesedik a' nép és szűnik a' jobbágy makacssága, hogy a' bátor és hív Miskolczi Polgár a' Méltóságos Úr' önn testvére vezérlése alatt, a' rendet feltartotta, és már fegyverfogásának híre is elegendő volt a' gonosztevők' rémítésére, jele ez Borsod' igaz fiai férfiússágának, valamint a' Méltóságos Úr' bátor és bölcs kormányának. A' Heves és Zemplén Vármegyékben észrevett megfordúlása némelly ugy nevezett Uraknak, kik a' földnépét lázzaztották, olly fontos környyűlállás, mellynek nyomozása egész figyelmét és buzgóságát érdemli a' Méltóságos Úrnak; nemkülömben azon veszedelmes Rajzky Kapitány' közelebb környyűlállásainak kitudása is, a' ki, a' mint némellyek állítják, cseh eredetű, és karakter nélkűl vált meg a' Katonai szolgálattól; mit kellessék tenni, ha az ily veszedelmes ember vétkes tettén meglepettetik, világos az a' Méltóságos Úr' bélátása előtt. Minden esetre, és minden tekintetben, további kimerítő tudósításait el-várom, óhajtván, hogy azon világ, melly a' kútfő tövénél csillámlik, égő szövétnekké válljon a' Méltóságos Úr nyomozásai által, a' gonosznak gyökeres kiirtására. A' ki egyébb eránt megkülömböztetett tisztelettel maradok

A' Méltóságos Báró Úrnak

Schönbrunn, 3. Septembr. 1831.

Igaz szívű szolgája:

Gróf *Reviczky Ádám* s. k.

Méltóságos Helytartó Fő-Ispány!

Szíves örömmel sietek jelenteni Urunk királyunk ezen holnap 9-én költ Végzését, mellyel Méltóságod a királyi Tábla Birájává neveztetik. Légyen szerentsés ezen honyi szép Tisztségben is.

Vettem ezen holnap 4-ről szólló kedves levelét. Igen szeretem, hogy még a' 21-re rendelt köz-gyűlésen elintézheti a hadi adó iránt Borsodban fen-forgó alkotmánytalanságot. Ennek orvoslását igaz hazafi örömmel fogadom, s ditsőítem. A' nagy Istentől minden jót 's áldást. Én pedig tiszta magyar lélekkel maradok

Méltóságodnak

Bétsben, Pünkösd hava 12-dikén 1832.

igaz szívű barátja

Gróf *Reviczky Ádám* s. k.

163.
P. S.

Méltóságos Báró!

Nem egy könnyen gerjeszthető bennem nagyobb megilletődés, és majd csak nem botránkozás, mint az, a' melly Méltóságod e' most múlt Hónap 16-án hozzám útasított Leveléből reám háramla. Látom ebből — a' mit fel sem tehettem — hogy Borsod vármegye is azon *egykét* Vármegyék közé tartozik, a' mellyek két esztendőknek lefolyta, 's Felséges Urunk-Királyunk háromszor ismételt felszóllítása után is a' rendszeres munkáknak megvizsgálását húzni 's halasztani szerették.

Nagyon esmeretes ezen szerencsétlen incselkedés rúgója. De reménylem, hogy ezen, nékem igen kedvet-

len, tüneményen Méltóságod' ügyessége Borsodban tüstént segítend. — Azt sem igen értem, hogy Méltóságod a közadó iránt megint új kérdésektől tart. Én legalább az illyes hiúságoktól, melyeken édes Hazánk dolgai tudatlansága', vagy éppen a' Haza-Árulás' bélyege setédzik, éppen nem tudok remegni. De hiszen lesz ideje Méltóságodnak e' rosz ellen is küszködni; mert talán nehezen kell November' elején Pestre felmennie, vagy, mig Borsodot jó karban nem hadhatja, Szabadságot is lehet nyerhetni.

Mivel már a kedvetlenekbe merültem, nem akarom elhallgatni azon Pestről ide hatott hírt: mintha Méltóságod úgy nyilatkoztatta volna ki magát, hogy noha én Ragályi Tamás Úrnak a' jövő Ország-Gyűlésre követnek választását hátráltatni kivánnám, ez még-is el nem kerűlhető, mert másképpen Ő Borsod kudarczára Tornában választatik. Én azonban a' szabad választás szentségét a köz-bizodalomban helyeztetem. Hogy Ragályi Tamás Úr ezen bizodalmat Borsodban elvesztette légyen, magának Méltóságodnak szavaiból értém; és mivel Vármegyém igazgatásával Méltóságod van megbízattatva, hasonló tárgyakban befolyással nem lehetek — de lenni nem is akarok. Csak azon szabadságot nékem se tilthatja-el senki, hogy a' jövő választásban mérsékeljem Méltóságod' kormányának, és a' Borsodiak hazafiságának velejét. Sőt az is mondódik, hogy most Méltóságod maga is dolgozik Ragályi választásán, mert úgy gondolja, hogy ezen választás más helyen tetszene. Én a' magam véleményét ezen Úrról igen nyilván jelelém meg, midőn a Borsodi Tiszt-Újításkori beszédemben az igaz hazafiságot az örökös tölgyfához hasonlítám.

Hogy ez illyeneket Méltóságodnak világosan megmondom, azt jó — és pedig igen jó jelnek tessék ma-

gyarázni. Az talán nem igen jó jel volna, ha elhallgatnám; mert ezt csak akkor tenném, ha ez illyes mendemondáknak hihetnék.

Egyébb iránt minden bizodalommal és honyi érzeménnyel vagyok Méltóságodnak Bécsben October 6-kán 1832. kész köteles szolgája

Gróf Reviczky Ádám s. k.

1442.
P.

Méltóságos Báró!

Folyó holnap hetedikéről hozzám intézett jelentése Méltóságodnak, szíves örömöt okozott bennem, a' ki mint hazafi 's Borsod Fő-Ispánynya kétszeresen érdekeltetem mind az által, a' mi azon Nemes Megye jóllétének, s díszének gyarapodását, 's közvetőleg kedves Hazánk boldogságának öregbítését tárgyazza. Egész kiterjedésében tehát megesmerém Méltóságodnak ez iránti fáradozásait, 's a jövendőtől is ezeknek legjobb sikerét bizodalommal várom.

Mindenek felett a Nemes Megyének a' Rabok állapotjára fordított gondoskodásában legelevenebb részt veszek, 's azt az eggyet óhajtanám, hogy az minden tekintetben olly hasznos dolgozó-háznak megállapításával a' házi pénztár, vagyis a szegény adófizető nép, — mellyen, a' mint értém, noha hasznos végre, már úgyis igen sok látszik nehezedni, még inkább ne terheltessék, hanem a' Megyei Nemes Birtokosság e' nemes czél elérését maga erején kieszközölni igyekezzék; 's azért Méltóságodat ezennel meg is hatalmazom, hogy maga idejében 's maga helyén azon készségemet jelentse ki, a' mellyel egy illyen dolgozóháznak felállítására megkiván-

tató tőkének öszve szerkesztetésére Ezer forintokat pengő pénzben ajánlok.

Megvallom mindazonáltal: hogy a' többi tellyes megelégedésemet megkivánó tárgyak között egy szó ötlött szemembe, a' mellyet az igaz Magyar hazafi, és a' törvény fia borzadás nélkűl nem érthet, melyet csak a' külföldi szótszaporító lázítók idétlen majmolói fecseghetnek, a' kik fel nem érik éretlen eszekkel: hogy a mi az Angoly, Francz vagy német földön mindent felforgathatna, nálunk nem egyébb volna, hanem egyenesen hazaárulás, mert a' kit sérteni akarnak, annak nem sokat árt, hiszen katonaságát a' nélkűl is tarthatja, vagy annak magatartására útat-is nyithat; de ha a Magyarnak 's alkotmányának ellenségei vannak, ezeknek az ellen fegyvert adván kezökbe, ekképpen egy mélységes örvényt áskálnak, melyben ditső Nemzetiségünk is elmerülhet.

Igen szépen hangzott tehát előttem, hogy Méltóságod — a' mint maga-is nevezi — a' pseudo-Patriótákkal nem csak szembe szállani kész, sőt feszengéseiknek elnyomattathatásában-is éppen nem kételkedik. Személyes jelenléte a Vármegye kebelében már most úgy-is semmi akadályt nem szenvedvén, csak arra kérem: hogy a' Regalis hirdetése, Követek választása 's józan útasitások végett a' köz-Gyűlést minél előbb megtartsa 's történeteiről tüstént igen környűlállásosan tudósítson.

A ki egyébiránt szokott tisztelettel s hajlandósággal maradok Méltóságodnak Bécs, October 16-án 1832. készköteles szolgája:

Gróf Reviczky Ádám s. k.

Kedden, Ludason, Sz. Iván 19-ik napján 1838.

Kedves Miklós!

Tegnap vevén végbútsút a' két kedves Borsodiaktól, kik ide kísérének, örömmel folyamodok hozzád kedves Fő-Borsodim, hugomnak, ki holnap korán reggel Budára indúl, által adván ezen soraimat. Nála ott' hellyt nem találhatok. Szükséges hát Pesten szállást rendelni. Gróf Almási azt állítja, hogy a Vendég-fogadó a' Palatinushoz nagyon meg vagyon repedezve és hogy még is a Vadász-kürt a' leg-jobb Vendég-fogadó. Ezt én néked egészen elintézésedre bízom. Tsötörtökön Szirákra érvén, a Pénteket ottan töltöm. Szombaton Herczeg Grasalkovicsnál ebédelek, ha ott van, talán éjre is ott maradok, ezen esetre ebédet is ott töltvén, tsak Vasárnap estvére jövök Pestre oda, a' hol Te nékem szállást rendelendel, a miről kérlek tudósíts. Ha Wirknerrel Pesten szóllottál, és ő valamit számomra hagyott, vagy ha a Póstán levelek volnának számomra, ezeket egy levéllel, melyet Hugom néked küldend, szolgáltasd kérlek kezemhez, Szombaton estvére Gödöllőre, azon esetre, ha a' Herczegné Gödöllőn vagyon, mert másképpen Szombaton estve felé jönnék Pestre. Pesten mulatni éppen nem kívánok. Már Kedden megindulok Béts felé. Első napon Győrbe szeretnék érni, hogy ott a Sógorommal értekezzek. Másodnap Pozsonyba. Onnan Póstán megyek Bétsbe. A Rospont iránt Mérey Eő Excellentiáját e' szerént kérd meg. Ha pedig által látod, hogy jobb lészen Pestről Szerdán indulni, azt sem bánom; én ugyan Pesten-Budán semmi egyébb dolgomat nem gondolok, tsak hogy Eő C. K. Fenségénél kötelességemet meg-tegyem, de a' mint Te látod, 's gondolod, úgy tészek. Szeretném

ha Pozsonyba a legjobb vendégfogadónál szállást rendelnél, hogy legalább tiszta szobákra kaphassunk; embereinkkel egyetemben mint egy négy-öt szoba elegendő. Addig is még személlyesen mind azon barátságot, mellyel hozzád örökre kapcsoltál, szivessen köszönhetem, vagyok a mi leszek mindég igaz barátod

Reviczky Ádám s. k.

Mérey Lászlót el-érkezésemről kérlek tudósítsd.

Wildbad Gastein, Kis Asszony h. 22-én 1838.

Későbben, Kedves Miklósom, mint sem gondoltam, vagy tsak álmodhattam, de méltán várhattam, 's várhatod Te is, adhatok már egyszer valahára hírt a 'zarándok Fő-Ispányról. Sok, bizony sok tetemes okok mellett, az is hátráltatta a' zöldhegyi *utolsó* nyugtom hajlékából távozásomat, hogy bételjesedve a Tol-Bajnoknak Jövendölése. Áda leányom Bétsbe értünkkel kétes kihányásokkal rémítgete; azután himlő oltódott bele. Én pedig bizonytalanságokban, 's várakozásokban sínlődék. Ezek anyira mint a panaszkodások természetem ellen lévén, tsak ezen Hygea havasaiból botsáthatom soraimat hozzád. Ide mellékelem hivatalos levelemet Arczképem iránt. Kérlek, találd költségemre jó módgyát, hogy Pestről még idején juthasson szép és jó napjaim anya Városában. Vettem a kedves All-Ispány, és Palóczink véleményét, alapítványom iránt. Néhány napok mulva intézem Megyénkhez ebbéli munkámat. Szathmáry Jósink mellett *Bétsben* nem tehettem sikeres lépéseket, a sikerteleneket pedig testemben, lelkemben gyülölöm. De majd üt még az óra. Bizony mondom néked, hogy az első kegyes pillanatot néki szentelem. Ez talán Velen-

czében tünend fel, oda az Udvar ott létekor megjelenek. Igaz-é, hogy B. Eötvös Józsefet háromszor is megszóllították, hogy üdvözlő küldöttségtek Elnökségét viselye, és hogy ő *nagylelkűségében*, a mit az apja rebesget, el nem válalta? Kérlek igen nagyon, feleségem pedig igen szépen kér, hogy a' magyar pesztonkáról gondoskodgy: számot tartunk reá. Ádának, kit Nyárádon újra szalonna bőrrel borsodi magyar lánynak keresztelénk, olly szüksége vagyon a' magyar hív borsodi társra, mint most az anya tejére, mert mind eddig a szalonna bőrön kívül tsak ezt szereti. Köszöntvén szívessen Majtényinét, mond meg ezt néki. Laboda Jantsi* szolgálatommal felhagyott, mert az udvarnál megszólítatván, hogy a kamarás tzaffrang a' kults nélkül fütyög, Laboda rosz néven vette, hogy véleményében meg nem nyugodtam, mely az vala, hogy a kults tsak hijába valóság, mert úgy sem látják, 's tsak tsoda, hogy most az egyszer megláták, mert ő eddig engemet mindég így tziffráza fel. Szegény pára, ha haza kerekedik, fogd pártját, mert magában életre való, tsak nálam bízá-el magát, azt gondolván, hogy ő mint egy fiú a háznál. Sidoniám folyvást emlegeti Feleséged szívességeit, szívessen köszöntsd nevünkben apróbb 's nagyobbaiddal együtt; de Feleségem tégedet is különösen tisztel, én pedig ölellek 's maradok még élek

igaz barátod

Reviczky Ádám s. k.

* Laboda Jancsi Bóldván, a Szathmáry-család szolgálatában álló könnyű parasztsuhancz volt. 1828-ban Reviczkynek, borsodi főispáni székébe történt beigtatása alkalmával a lovasbandérium által tartott lófuttatáson Laboda igen kitüntette magát, Reviczky akkor szolgálatába fogadta őt.

Seravezza, K. Assz. h. 13-án 1839.

Kedves Miklósom!

Füredről, a kedves Balaton partjáról, hol én is valaha vidám napokat éltem, Sz. Jakab h. 26-ról szolló igen kedves leveledet örömmel vettem 's olvastam azért is, mert hiszem 's szeretettel reménylem, hogy honi szeszes vizünk egészségedet helyre állítja, és így Pozsonyban áldott édes Hazánknak áldozhatsz. Sok szerencsét hozzá, 's a' mindenható menyei áldásit, vedd az enyímeket is. Előbbi levelemben * hibáztam. Nem I. könyv 27-dik, hanem 22. része. Hasznosak, és pedig igen hasznosak nékem a' tengeri fürdések. Már 37-szer éltem velök. Ha az időjárta engedi, annyira viszem, a menyi évkorom. Ha Dáviddal nem énekelhetem: mossmeg inkább engem és fehérebb leszek a hónál, Dávidként legalább, ha örömre fakadok, talpomon viczkándozhatok még tökéletesen talpra álhatok; már most-is erős lépést járok, s nem vonom bal lábomat. Így tehát egy tökéletlenségtől meg ment a Jehova. Enyéim 's még tsak a Borsodi lyánka is köszönti az én kedves másmagamat, 's az övéit. Magamról nem szóllok; tudod, hogy szeretlek. Az én elfelejthetetlen Herczeg Grasalkovicsnémat, Teleky Józsefet 's egész házát és kik rólam emlékeznek, igen szíves üdvözlésemmel köszöntsd. Magadra vigyázz, hogy Füreden megerősödvén, meg ne gyengülj. Az aranytollú Vitézünket testvéreddel különössen köszöntsd. Az Isten áldjon meg 's szeresd

honi lelkű barátodat

Reviczky Ádámot.

* Itt a levél keltében tévedés lehet, mert az az «előbbi levél» Kisassz. hava 24-ről szól.

Wirknerünknek még ezen héten irok; tudom sok a' dolga; de tudom, hogy birja, csak egészséges legyen, mit óhajtva óhajtok.

Seravezza, Kis-Asszony hava 24-én 1839.

Kedves Miklósom!

Szívdobogva nyitám meg, mult esztendő Sz. András hava 28-ról és ezen esztendő Bőjt elő hava 20-ról szolló kedves leveleidet. De ezeket olvasván álmélkodásra fakadék, mert az első négy holnapi utazás után Bőjt más hava 26-án, a' másik pedig Sz. György hava 19-én juthata kezemhez. Nem felelék, mert táplála a' remény, hogy szóval köszönhetem igaz őszinte barátságodat, 's Borsodiaim szeretetének szüntelen emlékét. De hogy másként történjen, meg-engedé a Nagy Isten. Már most ezen holnap 8-ról irott leveled Golopról is, ide a' Tenger partjára is, Florenczen túl, tsak ugyan ezen holnap 19-én éppen amidőn Áda leányom 19 hónapos lőn, ezen kedves napom ünneplésére, 's mindenkép' leg-nagyobb örömömre siet ezen messze hajlékomban. Vége ugyan levelednek el-keseríte. Olvasd kérlek Kempis Tamás I. K. 27-ik részét magyarra fordítva. Nagy Szombatban 1807-ben nyomtatódott. De azon bizodalom, hogy Borsodot ott nem hagyod, még a' buzogányt nékem adhatod vissza, tüstént helyt ada örömeimnek, melyekre leveled sok nagy okokat nyújt. Hogy Pünkösd holnap 23-án tartál Tiszt-újító Széket, hogy Te Borsodiaimmal emlékeztetek rólam, fel-vidítja a' multakban ébren élő keblemet a' Jövendő előérzeményeire; és ugyan lehet-e sikeretlen azon szent ihlésű buzgóság, mellyel Florentzben irtt magyar reggeli és estvéli imádságim között

mindennap ápolgatom Életem leg-szebb négy napjainak Lajstromát? mind a négyet Borsodban, Miskolczon éltem. Köszönd meg nevemben Szathmárynak, hogy szót fogadott, és maradott. Jó az Isten, jót ád. Palóczinknakis jelentsd igaz szívű részvételemet a kettős kiszolgáltatásán az Igasságnak. Testvéredet örömmel látom a' hová Borsod bizodalma helyheztete; de Gentsi-t is, Nagy Gidát-is és Töröst-is. Mond meg Szathmárynak, hogy nem felejtkeztem meg alapítványomról. A múltt Pünkösd hava 27-én már Esztendeji kamatja sikerezett nálam. Arról sem felejtkeztem meg, mit személyéről beszéllénk. Várva-várom alkalmas idője reám derűlését; nem hagyom el-alkonyodni. De méltán kérded, honnan jutnak hozzád ezen soraim? Seravezza egy kies híves Hetruski völgy, hová Feleségemmel 's Ádánkkal a' hőség ellen menekedénk. Magam a' közel tengerben szorgalommal fördödök; hol egy pár □ olasz Mértföldnyire minden veszedelem nélkül nyakig benne sétálván, parányiságom súllyai mellett is nagyokról, édes hazámról, Borsodomról elmélkedek. Ezen fördésemnek már most is valóságossabb hasznát érzem, mint nyertem az eddig sokféle 's minden felé keresett fördéseimből. Ha ide jösz, hol én, ha Isten mást nem rendel, September végéig maradok, innen bizonyosan egésségesen jutandasz kedves Ticidhez, kiket mindnyájokat Feleségemmel leg-igazabb szívességgel köszöntjük. Benned pedig, 's Szathmáryban, a' mit most Esztendeje testi valóságban tettem, ölelem Borsodot 's a Borsodiakat lelkem ömledéseiben. Kérlek add tudtomra, hol találhatnak soraim ezen nyár folytában. Isten veled, 's áldjon meg; áldja Hazádat, Borsodunkat, valamint áldja igaz szívű . . . . barátod

Reviczky Ádám s. k.

Velencze, Nyár hó 31-én 1843.

Kedves szeretett jó Miklósom!

Híven kezemhez juttatta a Pesti Lelkész Nyár elő hó 11-ről szólló nékem szerfelett kedves soraidat, noha a lelkész maga láthatatlan marada előttem. Talán tartott tőlem; miután a honyi házas Jesuiták azt rebesgettetik felőlem, hogy capuczinusnak készülök. Igen, igen, éppen ma már 2624. napja, hogy készülök, buzgóan sokat is imádkozok — elegendő időm jut reá — de meg Kempis Tamás és a szent Irás felséges mélységiben is éjjel, nappal búvárkodok, édes magyar anyanyelvünk bájaitól meg igézve. Ugy de korán sem a végre, hogy bennem Capuczinus gyanánt mind az, a mit legbelsőbb belsőmben magamévá alkoték, bennem megavuljon s elhervadjon. És ha talán szavaimmá fakad, a' mit szent munkáim lelkemben élesztettek, 's érettettek, Te tudom, kedves Miklósom, de ám Palóczynk is nem kevés jó Magyarral, áhítatos buzgalommal vélem pendítendítek. Jól el találád kedves Miklósom. Elmémben, szívemben, 's minden egész létemben, noha távol, 's messze, de mégis köztetek vagyok. Azonban Hitvesemet Áda leányommal Bétsbe előre küldöm. Ápolgasd őket; tudod, hogy szónok apánk Palóczy, és lelkes Borsodjaink, 1838-ban Tavaszutó és Nyárelő hervadhatatlan ditső napjaimban, Leányinak fogadák, Én pedig «*Zarándok*» Fő-Ispányotok még előbb Páduához közel, Battagliai fördőkben, Santa Elena nevű kastélyban egésségemet edzem; törekedvén, hogy ne soká maradjak l'esule di Santa Elena; kit ha talán meglátogathatnál, ezen tündér gyógyhegy — 's nem sziget — néked is hős munkáid között, melyekért szüntelen áldalak, épülésedre válhatna.

Kedves, derék, magyar lelkű hitvesedet, öreg Fő Ispányi Jogaim szerént, gyermekeidet pedig, 's Téged kedves jó Miklósom, igaz hőnyi szív ömlendéseimben ölellek, és soha, és sehol meg nem szűnök, a mi vagyok, Tiéd egészszen

Reviczky Ádám s. k.

Méltóságos Uram!

A' tegnapi kerületi ülésben vevődött tanácskozás alá a' Mltsgs. Fő-Rendeknek Vallásos tárgybeli utóbbi visszaizenetek. — Ez a' kerületi űlés egy a valaha tartott legszebbek közzűl való vólt.

Úgy a Protestánsok, mint a' Catholicusok, lelkes bátorsággal, 's szebbnél szebb, elmésebbnél elmésebb okokkal és beszédekkel ostromolták úgy a Mltsg. Fő-Rendeknek, mint a' Clérusnak igazságtalan ügyét.

Rendkívűl nagy vólt most is a' pluralitás — 's csak az Aradi, Unghi, Esztergomi, Hevesi, Torontáli, Horváth országi és Szepesi követek óltalmazák a' Fő-Rendeket és a' Papokat; közzülök kiváltképen Aczélt, Petrovayt, és Andrásyt ugyan ki is fizették.

Az ezeken kívűl szóllott Vármegyék és jurisdictiok ezek voltak: Tolna, Szathmár, Máramaros, Nógrád, Bihar, Bars, Komárom, Borsod, Ugocsa, Pesth, Békés, Vas, Zabólch, Veszprém, Zemplén, Árva, Baranya, Liptó, Poson, Gömör, Csongrád- 's a' Jász-Kun és Hajdú kerületek.

Ezek mind egy nyomon beszélvén, a' lett a' végezés, hogy a S. S.ok a' Fő-Rendekkel semmi egyezségre nem lépnek, hanem minekutána a' Fő-Rendek, utóbbi Nunciumokban tsak azt számlálják elől: hogy miben egyeztek meg eddig; a Státusok azt fogják elől számlálni

mostani Nunciumokban, hogy miben nem egyeztek meg a' Fő-Rendekkel — 's mennyire semmi se mind az, a' miben meg egyeztek, — figyelmessekké teszik továbbá a' Fő-Rendeket arra, hogy egynehány Papi és világi főrangban lévő úr, a' Haza és ennek képviselői akaratja eleiben nem dűlhet, 's a Nemzet és a' Fejedelem között közfalat nem húzhat és hogy vigyázzanak magokra a' Mtgos Fő-Rendek, mert ha valahogy miattok nem fogna Törvény alkottatni a Vallás dolgában, minden történendő kedvetlen esetekről reájok fog háramlani a' felelés terhe! s azon bizonyosan elől állandó kedvetlenségekről, és jóvátevésekről, magokra merik é a' Fő-Rendek vállalni a kezességet?

Az izenetet most készíti a Jegyző Desseőffy Antal és mivel hólnap Úr-Napja lessz, aligha keresztűl menend ez a' Nuncium e' héten az országos-ülésen, vagy ha talán szombaton keresztűl menne is, az nap indúlván innét a Posta Golop felé, az izenetet a' szombati postával meg küldenem nem igen lehet.

A' Fő-Herczeg Bécsbe ment. Elindulása előtt Pázmándit magához hívatta, hogy gyűjtse össze a Protestáns Követeket 's projectáltasson velek valamely Egyességes Plánumot; ajánlotta azt is, hogy egyeznének meg abban, hogy a két Tábla külön representáljon, azt pedig kimondta, hogy Mixta Sessiót nem fog e' tárgyban soha se tartani.

Pázmándit vissza küldöttük azzal a válasszal, hogy mi nem egyezünk, mert ha csak egy pontot veszünk is ki a Nunciumból, a többinek is okvetetlenűl rogyni kellene, mert azok szoros összeköttetésben állanak; a' Fő-Rendek plánuma és akaratja elfogadásával pedig, 's épen a' Törvényhozás útján, a' Protestánsokat sokkal boldogtalanabbakká tennénk, mint eddig. Inkább készek

vagyunk Törvény nélkül el menni, 's az időktől várva szenvedni.

A' Fő-Herczeg erre azt mondván, hogy adeo excitata est jam exspectatio totius Regni hoc in negotio, ut si in objecto Religinario sub his Comitiis Lex non conderetur, hoc esset maximum infortunium — s azután el ment Bécsben, és még vissza nem jött.

A' mi Dietális Papunkat méltóztasson valakivel felváltatni Superintendentiánk. Szegény 'Sarnay, Pünkösdkor (én is ott voltam) ollyan silány prédikátiót mondott, hogy már a közelebb mult Vasárnapon, senki sem menvén a Templomban, az isteni tisztelet el múlt, 's be kellett zárni a Templomot 's e' részben már még a' jámbor Pázmándy is nagyon békétlenkedik 's mindég engem szid, hogy minek küldöttünk illyen Papot ide.

Abban is meg egyesűlének a' Követek, kik a Relig. Nuncium mellett állanak, hogy ha a mostani Nuncium által megyen az országos űlésen, in corpore elmenendenek a Palatinushoz, 's nem instálni, hanem figyelmetessé fogjuk tenni mint Comitiális Præsest, hogy csináljon valamit 's szakítsa végét a Mágnások gáncsoskodásának, mert ha a Nuncium mellett álló 34. Vármegyék követei haza írván, nagyobb tűz láng lesz othon, 's ide is keményebb Instructiók jövendenek fel, — a Követeket ne okozza. Nem tudom! in effectu meg lessz é ez a' plánum? suo tempore — Orátornak Rohonczit választották a' Fő-Herczeghez ha megyünk.

Mltsgs Somsich Pongrácz úr már decisive ki van nevezve Personálisnak. Legalább erre már esküszik is az egész fő rangú világ; azt mondván, hogy tegnap dél után jött a' Stafféta.

Nagyságodnak egész Mltgos Úri Házát alázatosan tisztelvén, a' kis Barátomat Miczit csókolván, állandó

mélly tisztelettel vagyok Nagyságodnak Posonban 5-d Júni 1833. alázatos hív szolgája:

Palóczy László s. k.

Bécs, Július 9-én 1836.

Méltóságos Főispáni-helytartó úr!

Lehetetlen nem közlenem Méltóságoddal azon fontos — csuda hogy e' vékony lap megbírja — hirt, melly tegnap estve érkezett a magyar canczellária, 's ma a Bécsi újságban nagy elbámulással olvastatott mindenek által.

Ő Felségének egy levele gr. Reviczkyhez, mellyben azon kérelméhez képest, mi szerint a sok munkában megfáradása miatt magát a' cancellári hivataltól fölmentetni kéri, attól felmentetik, igényt tartva jövendő szolgálatára, 's nem sokára illő állás mutattatván neki.

Canczellárá neveztetik: gr: Pálffy Fidél.

Tárnok lett ifj: B. Eötvös. — Ugy jut eszembe, a tárnok a' pohárnok előtt ül a' diaétán.

Másod alcanczellár lett, — ezt ha nem is írnám is kitalálná Méltóságod, — gr. Majláth Antal Zempléni Főispán.

Gazdag kelem e' kinevezés a' gondolkodásra, de hol 's miről gondolkodni lehet, arról írni is lehetne. Azonban ezzel Méltóságodnak nem alkalmatlankodom, mert gondolatim a Méltóságodéi után messze sántikálnának, mint szárnyavesztett darvak.

Fogadja Méltóságod tiszteletemet, mivel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája

Szemere Bertalan s. k.

Méltóságos Uram!

Szíves készséggel írnék bizonyost a Diætai üléseknek ujjabban mikori megkezdésökről Méltóságodnak, de a' napot határozottan kijelölnöm azért nem lehet, mivel a Fő-Herczeg Július 14-étől olta, mind tsak Budán és Alcsuthon mulat, 's emberei is, kiket esmérek, véle mind elmentek; továbbá a szemeire szenyvedő Personális is, elébb Bécsbe, onnét pedig Ischelben útazván el a fürdőben — mind eddig vissza nem jött — 's ennél fogva a Diétális két Præsesekről itt semmit tudni nem lehet.

Mind az tehát miről e' részben Méltóságodat értesithetem, abból áll: hogy a' Statusok teremében dolgoznak ugyan elég szorgalommal, de az ott dolgozó mester emberek úgy mondják, hogy 31-ik Júliusig készek nem lesznek, 's dolgaik 3-ik 4-ik Augustusig eltartanak, mivel a terem deszkázatát wichsirozzák is. A' mlgos fő RR. teremében szinte dolgozgatnak, jelesen, a két fejű sasos kályhát a kk. és RR. teremébe' akarják ált vinni és fel állítani: holott majd abból is, szó harczot találnak űzni az Exaltádószok. — Végre a fő Herczeg Nádor itt maradt kevés számú emberei egyenlően úgy nyilatkoztak, hogy ő cs. kir. fő Herczegsége Augustus 6-án fog ide Posonban vissza jönni — 's igy mind ebből, mind egyéb keringő hírekből is, igen való színű, és hihető, hogy Augustus 7-ikén mind a két Táblák ismét el kezdendik tartani üléseiket.

Poson most igen puszta — 30 követet alig ha össze lehetne szedni — a kik itt vagyunk a' Kerületi Választmányokban dolgozgatunk naponként, a' kir. városok elrendezései és a Megyék gyűléseiken történő kihágások fékezése tárgyában ki rendelt Választmányok be is fe-

jezték már, 's az ülések elkezdésekor elő is terjesztendik munkáikat. De én a Kereskedési és Hitel Banki széles Oczeánusi tárgyban rendelt Választmánynak lévén tagja és Elnöke, minthogy sokfelé írtunk adatok és informatiók szolgáltatása végett leveleket 's a válaszok még hátra vagynak, jó, ha Octóber felé lehetünk készek munkáinkkal.

A Borsodiakat méltóztassék Nagyságod hathatósan felszóllítani, hogy a' Büntető Törvény könyvre adandó útasításuk megkészítésével és felküldésével siessenek, mert Augustus Hólnap multával, úgy lehet észre venni hogy hozzá akarnak itt látni annak tárgyalásához a' k. k. és RR. 's mi ha a többség tsak ugyan felveendi a' Büntető törvény könyvet, csak öneszméinket leszünk kéntelenek követni a' tanácskozások közben.

Igaz! hogy megérkezvén már ide is 22-a Juli leg elébb a Miskolcz Városát 19-a Juli ért rettenetes Catastrophának hírei: nálunk, miután a Megye háza is meg égett, nagy baj kivánni is a' Követi útasítások készítéséveli foglalatoskodást Megyénk Rendeitől: de hijjában! itt a' miatt se fognak várakozni Megyénk utasitásai után.

A' Miskolczot földhöz sújtott gyászos fátum iránt, még én egyenes és részletes tudósítást nem vettem othonról — úgy hiszem, a' mai posta fogja felhozni levelemet. Miskolczról jött 's általam látott két levelekből combinálva, még eddig táplál a' remény, hogy az Avasi Templommal egy soron lévő felső házam, melybe lakom, talán megmaradt — de a' piacz útszai másik házamnak bizonyosan történt megégéséről, már eddig se kételkedek — 's a' részben tsak az az egy enyhíti némileg keservemet, hogy azon házam is, assecurálva vólt a' tűz ellen. De ha tsak ugyan mind a' két házam megégé-

seiről leszek értesítve, haza rándulásomat még talán el sem is mulaszthatom.

Kegyességébe alázatosan ajánlva, állandó igaz tisztelettel maradok Méltóságodnak Posonban, Julius 26-kán 1843. alázatos hív szolgája.

Palóczy László s. k.

Poson, Julius 26-kán délután $3^1/_2$ órakor.

Méltóságos Uram!

Miután ma reggel Méltóságodhoz irtt elébbi levelemet postára feltétetém, — meg jöve kezemhez Méltóságodnak folyó Julius 21-kéről 's Miskolczról hozzám irtt kegyes levele, 's jöttek hozzám több magány levelek is, melyek a' Miskolczi romlásnak iszonyatosságait, szivem lelkemet összezúzólag jelentik.

Eddigi aggodalmamnak egy nagy része azomban ma elenyészett, mert néhány napok ólta a' győri Káptalanbeli esmeretes Kanonok és Követ Wurda Károly, valamely általa vettnek mondott levél után, itt azon hírt terjesztette, hogy Borsodunknak Levél tára is egészen össze égett. De mivel erről sem Méltóságod, sem mások említést sem tésznek leveleikben, azon hír valótlan pap költemény lessz. Minden vesztességeit helyre állíthatja még Megyénk, de Levéltár helyett Levéltárt a multakról teremteni nem lehet.

Mivel Méltóságodnak kegyes sorait vettem, elsieték B. Mednyánszky Cameræ Præses ő Extja szállására, de azon úr (mint emberei mondák) regebben elment jószágában, 's nincs Posonban jelen és tsak a' Diæta ülései isméti megkezdésekor térend ide Budáról vissza.

Az itt lévő igen kevés számú Követeknek én már

e' napokban is szívökre kötöttem Miskolczunk balsorsának enyhítését. Magasztalással jelenthetem általános részvétöket, 's a' Miskolczon való segítésre lelkes készségöket. Semmit se kételkedek, hogy a' nemsokára visszatérendő többi követek, és a mltsgs fő R. R. is hasonló lelkesedéssel fogják a' Miskolcziaknak általam hozzájok intézendő Jaj! szavaikat fogadni. De ez majd tsak a' Diætai ülések isméti megnyílásukkor fog megtörténhetni 's arra, hogy megtörténjék: mi othonról semmi útasítást nem várunk; az idő drága! a' baj rettenetes! jót tsinálni és eszközölni, útasítás nélkül is szabad a' Követeknek.*)

Az Isten áldja meg Méltóságodat, Miskolczunk iránt gyakorlott atyáskodásáért 's jóltevősködéséért, úgy azért is, hogy a' rendelések tételét 's a' kormányzás gyeplőjét, ön kezeibe méltóztatott ált venni, ügyesebb kéz nem vehette vólna azt által. Meg szolgálandja azt Miskolcz ezen túl is azon Mlgos Vay Családnak, melynek Századok ólta olly kedveltje vólt Miskolcz.

A' mi magamat illet: mi után tudom már, hogy a' piacz útszai házam ugyan le égett, a' papszerzesi lakóházam azomban épségben megmaradt, és így szegény feleségem lakhely nélkűl nincs, 's kedves vőm Dominkovics Lajost is kevesebb romlás érte, mint a' mennyitől eleinte remegtem: én már innét haza nem megyek, 's haza rándulásomnak kerűlhetlen szükségét a' vőm és fiam se említik ma vett leveleikben. Különben pedig tsak a' Palóczy László, nem pedig a' Borsod Vármegyei Követ háza égett meg. — Mint Követ, elfojtott

* A miskolczi tűzkárosultak segélyezésére begyült az 1843. szept. 5-én kelt kimutatás szerint, közadakozás útján 8884 frt 36 kr. készpénz. Ehez járult b. Vay Miklós 1000 frttal; az országgyülési követek gyüjtése 2700 frt, Buda városa 1625 frt 49 kr., Kossuth L. gyüjtése 545 frt 50 kr.

fájdalommal szenyvedem magány bal sorsomat. Mindent és mindenkor feláldoztam én a' Borsod Vármegye eránti hűségnek és hálának — 's most is helyemen maradok. Az Ég, az enyimekről othon gondot visel; inkább szükséges vagyok én Posonban, mint Miskolczon.

Mai elébbi levelemet Méltóságod kegyes rendelete szerint Golopra küldöttem, ezt egyenesen Miskolczra küldöm, reménylvén, hogy ott találandja Méltóságodat. Dominkovics Lajos vőmnek már ma nem érkezvén, a' jövő postán fogok írni.

Kegyességébe alázatosan ajánlott, állandó igaz tisztelettel maradok Méltóságodnak alázatos hív szolgája:

Palóczy László s. k.

Nagyságos Báró, Korona Őr,
's fő Ispán-Helyettes Úr!

Kedvesen értettem Nagyságodnak folyó hónap 9 és 11-kéről hozzám intézett tudosításaiból, mikép Borsodban az Elnöksége alatt tartott követjelentési, egyszersmind az új törvényczikkelyeket közzé tevő közgyűlés, kellő rend és csenddel folya le, mit, valamint nevezetesen azt is, hogy Szemere Bertalan volt követnek jelentés után kíméletlen kitörésekkel tett külön felszóllalása, nagyobb benyomás nélkül elhangzott, Nagyságod bölcs igazgatási intézésének, 's kétség-szüntető felvilágosításainak köszönhetni leginkább. Kár valójában, hogy említett Szemere Bertalannak szép tehetségei nem olly irányban tűntetik ki magukat, melly a' kellő mérsékletnek 's a' köz jó érdekének inkább felelne meg.

Minek válaszúl kijelentése mellett, egyébiránt, — semmit sem kételkedvén azon, hogy Nagyságod' kormá-

nyára kegyelmesen bízott ama Megyének köz-dolgait, nehogy a törvény ösvényétől valamiben eltérjenek, hatályos gondoskodásával folyvást kíséri, — különös hajlandósággal maradok Nagyságodnak Budán Boldogasszony h. 19-én 1845. Szíves Jóakarója:

Jósef Nádor Ispán sk.

1846–1847. ÉVI MŰKÖDÉS ADATAI

Nagyméltóságú és Méltóságos Báró s Koronaőr.
Igen tisztelt Úr!

Ő csász. kir. Felsége legkegyelmesebben tekintetbe vévén: hogy a krakói köztársaság és Galiciában támadt forradalmi mozgalmak a Magyarország felső vidékei feletti gondos őrködést igényelnék, miszerint azon veszedelem megelőztessék, melly egyrészről a megfutamodott rendbontóknak a Galiciához közel fekvő vármegyékben lehető berohanása által okoztathatnék, más részről pedig azon káros befolyás, — mellyet azon lázítók a népnek könyen elámítható kedélyére gyakorolhatnának, — elháríttassék: határtalan kegyelménél fogva, Nagyméltóságodat f. évi martius 4-én kibocsátott királyi kézirattal, királyi biztosává olly hatalommal méltóztatott legkegyelmesebben kinevezni, hogy mindenről, a mit a csend és közbátorság fentartására szükségesnek találand, a menynyiben megkivántatni fog, az illető katonai parancsnokságokkal egyetértőleg is intézkedjék.

Melly legkegy. kir. parancsot Nagyméltóságodnak olly megjegyzéssel tudtára adni sietek: hogy erről a szepesi 16. koronai városok igazgatója és a Galiciához közel fekvő vármegyék, nemkülönben azoknak kormányzói s alispánjai, valamint a keblükben fekvő sz. kir. városok is, egyúttal már kellően értesittettek. Egyébiránt szokott tisztelettel maradok Nagyméltóságodnak

Bécsben bőjtmás hó 5-én 1846.

köteles szolgája
Gróf Majláth Antal s. k.

Nagyméltóságú és Méltóságos Báró és Korona Őr.
Igen tisztelt Úr!

Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebb tekintetbe vévén azon éhinséget, melly Magyarország nemely vármegyéiben helyenként mutatkozik s az adózó nép iránti atyai indúlatánál s gondoskodásánál fogva, azon szomorú következéseket, mellyek az élelmi szerek fogyatkozásából a bekövetkező aratási időig egyeseket és az egész országot érhetnék, lehetőleg elhárítani óhajtván, e végből f. é. martius 6-án kibocsátott k. határozata által a királyi kincstárból kétszázezer pengő forintot kölcsön gyanánt ollyképen kegy. utalványozni méltóztatott, hogy a mennyire azt a szükség okvetlenül követelné, ezen hat év alatt visszafizetendő öszvegnek fele a katonai élelmezés könyebbítésére kamatfizetés nélkül, másik fele pedig az inséggel küzdők felsegélyésére, négy százalékos kamatfizetés mellett, fordittassék, továbbá hogy az egyes szűkölködőknek az illető községek kezessége mellett, vagy a községeknek magoknak kölcsön adandó öszvegről olly kötelezvények vétessenek, mellyekben ezek magokat egyetemleges kezesség mellett a felvett összegnek az említett feltételek szerinti visszafizetésére kötelezik. Minthogy pedig a fenforgó körűlmények, gyakran a hely színén szükséges rögtöni intézkedést s okszerűen központosított lehetőleg sietős rendelkezést igényelnének: Ő cs. kir. Felsége ezeknek vezérlését és eszközlését Nagyméltóságodra, mint a ki illy terhes feladásoknak sikerteljes megoldásában megkülönböztetett tevékenységének, eszélyes tapintatának s józan takarékosságának már máskor is nyilvános jeleit adván, magát a legfelsőbb

bizodalomra olly annyira érdemesíté, királyi biztosi miniműségében kegy. ruházni és mellé segítségűl Ambró Antal kir. helytartótanácsi tanácsost, hasonlólag királyi biztosképen, kirendelni méltóztatott, olly meghagyással, miszerint Nagyméltóságod a rendelkezésére bízott kincstári pénzösszeggel lehető legszigorúbban gazdálkodva bánjék, és ebből részletes sommákat csak ott utalványozzon, hol a legsürgetősebb szükség mutatkozik és ennek elhárítása sem az egyesek, sem a hatóságok által nem eszközölhető. Egy úttal pedig Ő cs. kir. Felsége Nagyméltóságodat oda útasítani rendelé: hogy a kölcsön adandó öszvegek visszafizetésének biztosítása iránt kellőleg intézkedjék, és a mennyire lehet a földbirtokosokat is a visszafizetési kezesség elvállalására bírja; végre a rendelkezésére bízott pénzeknek mirefordításáról maga idejében pontos számadást adjon. Mit is midőn Ő cs. kir. Felsége legkegy. meghagyásából ezennel Nagyméltóságodnak tudtára adni sietek, kötelességemnek tartom egy úttal Nagyméltóságodat felszólítani, miszerint haladék nélkűl Gömör, Torna, s Abauj vármegyéken keresztűl, a segítséget legsürgetőbben igénylő Zemplén és Sáros vármegyékben megjelenni iparkodjék; és onnan a közelebb fekvő Marmaros, Ung, Bereg és Szepes vármegyékre fordítván figyelmét, a távolabb fekvő Árva, Trencsén, Liptó és egyéb vármegyékbe bölcs belátása szerint Ambró kir. helytartótanácsi tanácsost kellő útasítással küldje ki, és a részint a katonaság elhelyeztetése és élelmezése, részint az inséggel küzdők felsegélése iránt megkivántató czélszerű rendeleteket, minél előbb tegye meg, a tapasztalandókról és eljárásáról pedig mind a nagyméltóságú helytartótanácsot, mind közvetlenűl engemet is azonnal, és biztosi működésének folytatása alatt időnként is értesítsen; az ez ügyben szükséges rendeletek egy úttal a

kir. kincstári hivataloknál, a hadi kormányoknál és illető kormányoknál megtétetvén.

Egyébiránt szokott tisztelettel maradok

Nagyméltóságodnak

Bécsben, bőjtmáshó 7-én 1847.

köteles szolgája:

Gróf Apponyi György s. k.

6932.
672.

Nagyméltóságú és Méltóságos Báró és Koronaőr,

Igen tisztelt Úr!

Folyó hó 3-án kelt becses jelentése következtében, mellyben az ország némelly éjszaki vármegyéiben uralkodó éhinség tárgyában a hely színén szerzett saját tapasztalásáról, valamint az Ő Felsége által Nagyméltóságodba helyezett bizodalomnak teljesen megfelelő tapintattal és buzgósággal tett igen czélirányos rendeleteiről számot adván, a létező kiterjedt közinség és nyomor enyhítése, de leginkább a szükséges tavaszi vetés elmulasztása által jövő évben előre láthatólag származható meg nagyobb nyomornak és az ezt kísérni szokott bajoknak elhárítása végett az Ő Felsége által kegy. már utalványozott 200,000 pfrton felül még 150,000 pfrtnak kegy. megadásáért esedezett, a csász. kir. egyetemes kamara elnökét Nagyméltóságod esedezésének pártolása iránt haladéktalanúl minél nyomatékosabban megkerestem. Kinek is épen most vevém felette örvendetes feleletét, melly szerint Nagyméltóságod által feljelentett alapos okoknak engedve, Ő Felsége kegyes helybenhagyása reményében, saját felelőssége mellett, a kivánt 150,000 pfrtot, a Nagyméltóságod előtt már tudva levő feltételek

alatt és különösen 100,000 pfrtot az inséggel küzdők és főleg a szükséges veteményi mag megszerzésére 4% kamat fizetése mellett, 50,000 pfrtot pedig a katonaság élelmezése felsegélésére kamat nélkül utalványozott, és ezen pénzösszletnek a Nagyméltóságod által teendő felszólításra való kifizetését az illető kincstári hivataloknál elrendelte. Midőn tehát ezen kedvező eseményt Nagyméltóságoddal közlöm, kötelességemnek tartom Nagyméltóságodat ujolag hivatalosan felszólítani, miszerint eddig bizonyított éles belátásával és buzgóságával, melylyel Ő Felségének Nagyméltóságodba helyezett magas bizodalmát annyira igazolá, minden módon kieszközölni iparkodjék: hogy az Ő Felsége atyai gondoskodása által a kir: kincstárnak jelen szorult állapotában is kegy. engedett pénzösszlet az előbbi 200,000 pfrtra nézve kiszabott feltételek alatt adassék ki, és ennek, ha lehet, a meghatározott 6 év lefolyása előtti visszafizetése kitelhetőleg a földes Uraknak kezessége mellett köttessék ki. Egy úttal Nagyméltóságodnak hivatalos használat végett tudtúl adni sietek, hogy Ő Felsége az inséggel küzdők számára szükséges, kirekesztőleg e czélra fordítandó és kereskedés tárgyává nem való olly gabonának, melly Moldvából, Olaszországból és Galicziából, Nagyméltóságod különös utalványozása mellett, behozatandik, a harminczad adó alóli felmentetése iránt már alázatosan megkéretett, s hogy Ő Felségének e tárgybani határozata e napokban váratik. Végre a Bihar, Arad, s Temes vármegyék által kért segedelem iránt folyó hó 7-én kelt, s a magy. kir. helytartótanács útján felterjesztett jelentését illetőleg, miután az eddig felérkezett jelentések szerint Temes vármegye vagyonos földbirtokosai még tetemesebb tőlök könnyen kitelő áldozatokat nem tettek, Arad vármegyében pedig az ottani főispáni helytartó elnöki

jelentése szerint a boldog emlékezetű nádor ő fensége által a szűkölködőknek közmunka szerzés általi felsegélésére nagyobbszerű rendeletek tétettek, de egyes földes uraknak alattvalóik iránti kitűnő atyáskodása és azon remény mellett, hogy azon jó példa követés nélkül nem maradand, e megyék a mint látszik jelenleg segedelmet az Ő-Felsége által utalványozott öszvegből nem is igényelhetnek; miután továbbá Bihar vármegye már nagyobb sommákat vetett ki, a birtokosokra, melly az éhinség eltávolítására elégséges lehet, Nagyméltóságod által javaslott egy második segéd királyi biztosnak kiküldése jelenleg szükségesnek még nem látszott. Szerencsém van tehát ezt Nagyméltóságod értésére azon hozzátétellel juttatni, hogy az említett vármegyékben létező szükségről magának az illető megyei főkormányzók által bővebb tudósítást szerezvén, a fenforgó környülállások szerint ugyanazoknak útján intézkedjék; a kivánt tartány só kiadása iránt pótlólag közlendvén a maga útján teendő rendeleteket.

Egyéb iránt szokott tisztelettel maradok

Nagyméltóságodnak

Bécsben, szentgyörgyhó 16-án 1847.

köteles szolgája:

Gróf Apponyi György s. k.

Bécs, October elsején 1846.

Kegyelmes Uram!

Tisztelt Barátom!

Tüstént megérkeztem után siettem Apponyi barátunkkal az előtted ismeretes tárgy iránt értekezni. Elősoroltam nékie a dolog történeti menetelét; előadtam az

elágazó vélemények indokait, megemlítettem mind azon nehézségeket, melyeket hozzája írt leveledben szokott bölcseséggel megérintettél; végre kifejtettem a dolgok illy állásában a teendők iránti véleményedet. Örömmel tapasztaltam, hogy Apponyi nézeteidet egész kiterjedésökben osztja; de éppen azért a Nádor által kifejtett aggodalmakat, ha a dolog azon értelemben kezeltetik, még is némileg alaptalanoknak tekinti. Ő t. i. el sem képzelhet honunkban más conservativ pártot, mint a kormány törvényes működésének istápolására alakúlt kormánypártot; ő sem hisz a megyékben más anyagi organisatiót lehetőnek v. kivánatosnak, mint a' pártnak a' főkormányzók általi vezérletét; az ellenzéknek nyilt hadat izenni tsak annyiban akar, a' mennyiben elvei v. eljárása egyenesen forradalmiak lennének. Azért is fölfogása szerint a' legközelebbi conservativ összejövetelnél, mellynek lelkesedését hüledezésnek kitenni még is veszélyesnek tartaná, részéről egészen a' te javaslatod szerént kiván eljárni, tudatni t. i. embereinkkel h. a' kormány positiv javaslatokkal és tervezetekkel foglalatoskodik, de hogy ezekre nézve a tényleges föllépés ideje tsak akkor beérkezend, midőn az országgyűlési teendők irányában nagyobb mozgékonyság váland szükségessé és úgy egynéhány hónapokban, az O. Gy. megnyitása előtt. Illy kinyilatkoztatás mellett, azt hiszi, nem bocsátja ki kezéből a' pártvezérséget; nem izen az ellenzéknek más hadat, mint azt, melyet az előkerülő egyes esetekben a szükség mellőzhetetlenűl igényel, és elhárítja nagy részben a' F. H. levelében megérintett nehézségeket a nélkűl, h. a' conservativ pártnak tsak most kifejlésnek induló tevékenységét kelletén túl megszorítaná. Mi azon kérdéseket illeti, valljon kivánatos é hogy a' legközelebbi conservativ összejövetelre nagyobb számú conser-

vativek hívattassanak, és valljon mit leend az indítványozott pénztárt illetőleg határozandó? Ap. úgy látszik még magával sincsen tisztában, és ezekre önmaga fog neked válaszolni; annyit azonban már most kijelentett, h. ha újabb conservativ egyéneknek Pestre való meghívása azoknak az O. Gy. való megjelenésökre előzményként szolgálhatna, ámbár azt magában idő előttinek tartja, mégis ezen esetben nem ellenzené. A cassáról, ugy látszik, azt hiszi, hogy még korán van erről gondoskodni.

A Cancellária Igazgatójának kinevezését napiglan várja. A mennyire nekem mondá, az O. Gy. munkálatok iránti előkészületek már folyamatba tétettek, ugy, h. azok bevégzését az esztendő végére várja, és semmit sem kételkedik, h. azok a jövő esz. első felében felsőbb helyen is megállapíttatván, a' kormány jóval az országgyülés megnyitása előtt magával tisztában, és úgy a te nézeted szerént is, képes leend a Megyékben czéljai kivitelére józan értelemben agitálni.

Ki egyébiránt becses jóakaratodba és barátságos kegyeidbe továbbá is ajánlott őszinte tisztelettel maradok

barátod és tisztelőd

Szécsen Antal s. k.

Bécsben, Január 11-én 1847.

Kedves Barátom!

A' Pesti bonyodalmak iránti Helytartói tanácskozásról írt becses leveledet igaz köszönettel vettem, és csak azt óhajtottam volna, hogy annak eredménye bölcs nézeteid és férfias, elhatározott fellépésed értelmében

ütött volna ki. A' szegény haldokló Nádorunk is iratott e tárgyban az országbíró által, ki saját véleményét is kijelenté külön feliratban, — ők szinte csak dorgáló Leiratot javasolnak, és ha ez el nem fogadtatnék, kir: biztost, de a' további lépések tervezését, a' kifejlendő körülményektől feltételezvén, azokat, akkorára halasztják. A' fenséges Nádor még a' büntetésseli fenyegetést is a' rescriptumból ki hagyatni — és az országbíróval egyetértőleg a' Megyét olly szabályoknak alkotására felszólítatni kivánja, melyek által a rend és szólás szabadság biztosíttatnék!

Széchényi hasonlókép arra kér erősen, hogy el ne hamarkodjunk semmit, 's ne okozzunk nagyobb szigorúság által ollyas reactiot az országban, mely a közelgő országgyűlést elronthatná. Úgy látszik, hogy mindenki attól tart leginkább, hogy ha szigorúan rója meg a' kormány a Pesti kicsapongókat, ez által az ország zavarba hozattatnék, de attól: hogy ha ezeket továbbá tűri a' kormány, és ha azután *ez* gyengeségnek, hogy ne mondjam gyávaságnak fogna tekintetni, és a conservativ párt csüggedve minden reményeiben és bizalmában, mind inkább megint ritkúlni fog, míg az ellenfél annál bátrabban lépend fel, és a' diadalt ünneplendi, attól mondom nem tartanak; 's pedig az elnézésnek és lavirozásnak utóbb az lesz a' következése, hogy az ellenzék még nagyobb merényekre vetemedvén, sokkal szigorúbb intézkedésre lesz szükség — még országgyűlés előtt! De nehéz, kedves barátom, ha a solidaritást kerűlik illy tekintélyek is! és az ember utóljára csak maga áll, mint te magad állottál a Helytartó-Tanács tárgyalásában. Már most felveendjük a' kérdést minálunk is, 's nem tudom hogy vergődünk ki belőle, miről azonban tudósítani foglak. A' Fenséges Nádornak desperatus ál-

lapotja igen complicálja állásunkat. Hát ha bekövetkezend, mitől minden órában tartanunk kell? pedig mi dolgozunk itt, és milly szép eredményeket várhatnánk az ország gyűlésétől, ha azután volna ott erős, szilárd akarat az Elnöki székben! Ezekről többet más alkalommal, mert országgyűlési terveimet véled mi előbb tudatni fogom; ma csak a' szegény Nádorról szólok, és pedig a' végett, hogy általad tudjam meg hitelesen, mi hatást tesz a Fenséges Úrnak jelen állapotja a kedélyekre, mi készületek tétetődnek für den schlimmsten Fall? Mit gondolsz te, kedves barátom: mi teendő volna ez esetben, hogy a' mozgalmakat megelőzzük, és általuk ne látszassunk sodortatni! mit vélnek elvbarátaink? ezeknek közléséért kérlek, és pedig sürgetve kérlek.

Hogy még is egy pár kellemetes sor is jöjjön elő ezen levelemben, melyet — mint tapasztalod — aggasztó ingerült állapotban irom, sietve tudatom véled, hogy Ő Felsége a' Gazdasági Egyesület folyamodása következtében a' köztelek számára 15 ezer pengő forintokat resolvalt, minek én szivemből örvendek. És evvel befejezem soraimat, ismételvén hála érzetem kijelentését azon buzgó elszántságodért, mellyel, mint minden alkalommal, úgy a Pesti zavarok iránt folyt tanácskozásban is a' jó ügyet védelmezőleg és előmozdítólag léptél fel.

Laczi* szívesen köszönt; ó de örvendek hogy őt bírhatom és hogy együtt bírhatjuk a' sok munkát és gondot. Er ist eine wahre Perle.

Állandó hív barátod

Apponyi s. k.

* Szőgyény László.

Bécs Január 13-án 1847.

Kedves Miklósom!

Vedd szíves köszönetemet két rendbeli érdekes leveledért. A szegedi dologban, ez úttal *érdemleg* csak ugyan — mint látszik — a Haymonfiaknak van igazuk, de a' *modorban* nagyon el vala részükről hibázva a fellépés. — Három rendbeli tudósitásom van a' tárgy iránt, mind annyi irányba s' színezettel írva. Az ő részükről Pál informált. — Egyébiránt sürgetjük a szegedi bizottsági munkának eldöntetését, — mi nemsokára be is következendik. Babarczynak nincs min aggódni, — legyen tehát nyugodt; — de viszont kiméltesd vélek az öregeket. — A' Pesti készületek gyönyörűek, azomban bennünket sem találnak készületlenül, — mert *többet* s' *többre* figyelmezve, bizony még soha sem dolgozott a' Magyar Kormány mint most. — Pest iránti felirástokat is birjuk már; — mit lészünk vélle teendők? majd meglássuk. — A' kérdés felette fontos és nehéz. — De hiszen *mások* bölcsessége, kik helyettünk *gondolkozni* és *irni* szíveskednek, majd kisegit bennünket a bajból. Egy budai tollból folyt Rescripti projectum fekszik előttem, tömött irással majd egy ívnyi hosszú, — melly Manifestumként az országhoz, *némi* figyelmet érdemelhetne, de Rescriptumnak merő nevetség. Azomban kérlek erről senkinek se szóllj, 's hozzám intézendő leveledben is hallgass, mert a szerző színlett szerénységű levelében mély titokba tartást kér Gyuszitól. Ezek azonban jelenleg secundæ curæ: miután Nádorunk közelgő végórája absorbeál bennünket egészen. De e' részben sem vagyunk kellő készület nélkül; — s' várva várjuk Gyuszi

levelére válaszodat. Reám különös szomorúsággal hat a' roppant veszteség, — mert érzem a csapás' súlyát, melly általa szegény hazánkra újra nehezedik, s' azon atyai kegyességet és kegyelmet, melyet zsenge koromtúl óta Részéről tapasztaltam, siromig hordandom — mélyen bevésve — hálás szívemben!

Mond meg kérlek Fiáthnak: irná meg nékem körülményesen: hol, mikor, 's kinek adta be a' Kamarásság iránti folyamodását? mert meg szeretnénk a dolgot indittatni, 's Gyuszi kész azt maga helyén pártolni; — de az esedezésnek nem tudunk hamarjában nyomába akadni.

Somsich Pálnak azt üzenem, hogy levelét köszönettel vettem. — A «Jelenkor» programmja iránti észrevételeit tellyesen osztjuk; ellenben a' conservativ összejöveteleknek *vélt felsőbb kárhoztatása* iránt nincs mit aggódnia. Mert csak némelly *formakérdések* valának, melyek iránt a' dolgainkba kevésbé avatottakat kelle felvilágositani. — *Érdemleg,* mindazoknál, kik hatályos részt vesznek ügyeink birálatában s eldöntésükben, tökéletes rokonszenvet s méltánylást szült az egész fellépés. *Rosszalólag* csak azok nyilatkoznak, kiknek az idők *fejökbe-,* s' kik körülményeinkből ki-nővén, a' közéletnek szükség parancsolta új jeleneteivel már csak azért sem tudnak megbarátkozni, mert azokban nékik *kiváló* szerep nem jutott.

Debreczeni tanáraidat figyelemmel tartandom. — Dolgom temérdek. — Naponként 10—11 órát dolgozok s' azért vagyok bátor barátságodat igénybe venni, hogy némely részemről mondandókat Te kegyeskedjél az illetőknek megmondani, különben is érdekemben lévén, hogy azok a Te réveden jussanak azoknak tudomására.

A Tárnokot tisztelem, — Vált köszöntöm, Téged

pedig felette tisztelt kegyes jó barátom! ölelve maradok holtig hű

*László.**

Nagyméltóságú Báró Úr!

Midőn megakarván a' honi hatóságok küldöttségeit, kik engem királyi helytartói pályámon üdvözölni fognának, a' hosszú 's költséges utazásoktul kimélni, egy úttal pedig az ország viszonyaival részemről közelebb megismerkedni óhajtván, arra határoztam magam, miszerint az országban egy körutazást teszek, 's ekként az útba eső alkalmas helyeken fogadom a hatóságok' üdvözlő küldöttségeit: ez útambani kísérőül nem óhajthattam magamnak senkit inkább Nagyméltóságodnál, kiben rendkívüli ismereteinél fogva biztos útmutatóra, valamint személyes tulajdoninál fogva kedves útitársra számíthatok.

Igen örvendettem tehát, Nagyméltóságodnak Gróf Apponyi György m. k. u. Cancellárhoz intézett 's ő általa velem is közlött leveléből láthatni, hogy Nagyméltóságod ezen körutazásról nem csak bővebben gondolkozott, de e' részben már egy általános tervet is készített; úgy, hogy midőn Nagyméltóságodat a' szóban levő útra kísérőmnek ezennel meghivom, e' tárgynak már csak részletei vannak hátra köztünk megállapítandók.

Mindenekelőtt azon kérdéseket illetőleg, mellyek' előleges elhatározása nélkül részletes útiterv nem igen készülhetne, szükségesnek látom Nagyméltóságodat a következőkről értesíteni; ugyanis:

Szóban levő utamra *öt* hetet akarok szánni, mely

* Szőgyény László.

időbül az ország némely szebb részeinek is, minő a' Balaton vidéke, Vágvölgye, Bányavárosok s. a. t. rövid megérintése 's különösen Fiumének meglátogatása is kitelhetnék; a' megállapodási pontokról legföllebb csak azon nevezetességek' megtekintése végett fognék kivételkép kirándulni, mellyek ezt különösen megérdemelnék s mellette kevés időt igényelnek; valamint szinte az itt-ott útba eső magánosokhoz is kizárólag csak azon esetre fognék betérni, ha fogadtatásomrúl máskép gondoskodni nem lehetne; végre, a' vendégeket ebéddel saját konyhámból ollyas helyeken szívesen ellátandom, hol erre éppen szükség lessz, 's hová konyhám előlegesen jó idején elrendelhető.

S' ezek azon pontok, mikhez volna idomítandó azon inkább csak általános úti terv, mellyet Nagyméltóságod eddig kijelölt 's mely nagyjában is tökéletes helyeslésemet is bírja.

Megkeresem tehát Nagyméltóságodat, miszerint ezek nyomán úti tervünk' részleteit is kidolgozni 's velem közleni szíveskedjék, hogy netaláni észrevételeimet megtehetvén, még jókor tisztába hozhassuk ez ügyet, mely igen sok előleges rendelést tévén szükségessé, Nagyméltóságod gondoskodását különben is még nagy mértékben fogja igénybe venni.

Mely részletes tervet minél előbb elvárván, megkülömböztetett hajlandósággal maradok

Nagyméltóságod' legszívesb jóakarója

Prága, Sz. Iván hó 27-én 1847.

István s. k.
k. helytartó.

Nagyméltóságú Báró Úr!

Azon tervet, mellyet Magyarországbani körutazásomra nézve Nagyméltóságod folyó hó 5-éről megküldött, igen helyesnek látván, ugyan azt némi kis módosítással, *azon időhöz alkalmazva, melyet ez útamra szánhatok*, az ide mellékelt íven Nagyméltóságoddal ismét közlöm.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy az egyes napokat, egész bizonyossággal meg nem határozhatom, 's így Nagyméltóságod is e' részbeni rendeleteiben a' napokat csak «körülbelül» tűzheti ki, hogy ekként kissé szabadabban is lehessen mozognunk; hirnök mindenesetre szükséges lévén, ki bennünket egy nappal minden állomáson megelőzzön 's megérkezésem idejét az illetőknek határozottan hírűl hozza.

Mi a konyhát illeti, szinte egy véleményben vagyok Nagyméltóságoddal, és szakácsomat magammal vinni nem fogom. Még Balassa-Gyarmaton is, csak vacsorálni szándékozván, az ottani vendéglő is el fog bennünket láthatni; azt pedig, hogy Jászberényben én főzessek-e? még majd csak Budáról fogom elhatározhatni.

Kíséretem valószínüleg 3 kocsin menend, 's így nekem öszvesen 4 kocsim lesz, melyekhez 16 ló fog kivántatni. Azt, hogy kit fogok magammal vinni, szinte majd csak utóbb adandom tudtúl Nagyméltóságodnak.

Ha netán még valami észrevétele akadna Nagyméltóságodnak az utazási terv iránt, szíveskedjék azt velem ismét közleni, egyébiránt pedig azok értelmében, mellyekre nézve eddig már tisztában vagyunk, a' szükséges intézkedéseket annak idején megtenni.

Többnyire megkülömböztetett hajlandósággal maradok Nagyméltóságod' legszívesb jóakarója

Franzensbad, Sz. Jakab h. 14-én 1847.

István s. k.

Bécs, Január 19-én 1847.

Kedves Miklósom!

A' nagy óra tehát csakugyan bekövetkezett! Nem vagyok képes kimagyarázni mily mélyen érzem a' roppant csapás súlyát, — 's nem tudnám meghatározni: a közvesztességbeni részvétem, vagy saját elenyészhetlen hálám, tiszteletem, s kegyeletem magasztos tárgyának elragadtatása feletti szomorúságom nagyobb-é? Tegnap, mikor örök nyugalomra tevétek Magyar Ország legnagyobb Nádorának hült tetemeit, gondolatban élénken közibéték varázsolám magamat, 's egy fohászt küldék az Egek Urához: vajha azt, mit az Atyában veszténk, fiában lehetnénk szerencsések ismét fellelhetni!

Ez tehát ki van Kir. Helytartóul nevezve; — reménylem' méltányolni fogják a Hon' jobbjai a' gyorsaságot és készséget, mellyel Ő Felsége a Haza óhajtásával találkozni sietett. Gyurinak ebben is, — mint *mindenben*, mi jó történik — legnagyobb része van; s bámulatra és mély tiszteletre méltó azon önzéstelen feláldozás, mellyel a' Haza ügyeit s érdekeit felkarolva, fáradhatatlan munka, tapintat, 's tevékenység által, mindent tesz, s mindenre gondol, mi az országnak szükséges, jó és hasznos. Négy kanczellárt értem, — de hozzá egy sem hasonlítható! — Csupa gyönyörűség vélle szolgálni, — kivált miután nézeteink mindenben olly annyira meg-

egyeznek. A' dolgok legújjabb fejleményében nagy vigasztalásunkra szolgált, hogy Te s Széchényi is egyetértettek véllünk. Bölcs leveledet nagy érdekkel olvastuk, 's az azt kiegészítő sorokat is közlöttem Györgygyel. Mily benyomást tőn a' Helytartó kinevezése? 's a' többi e' szomorú ötletből történt intézkedések? Csinos felirástokat ki szerkeszté? A' kis Kárász mégis csak komisz emberke; — de hiszem, az általad ecsetelt jelenet is — melyről még mi tudomásunk sem volt — hattyúdalához tartozik. Van-é valami abban: hogy a' Tárnok hivatalárol le akar mondani? Ezt nagyon sajnálnám, mert igen szives tisztelője vagyok az öreg Úrnak. A' kir. Helytartót várjuk ide fel, 's alig hiszem, hogy egy hamar átvegye a' kormányt, mi szinte kivánatos, hogy magát állapotainkba kissé tájékozhassa.

Kegyeskedjél Fiáthnak megmondani, hogy folyamodványa már megtaláltatott; de alig hiszem, hogy czélt érjen vélle, mert régi nemességének bebizonyítására nem mutat egyebet elő, mint édes attyának kamarási rendelvényét, — melly azomban 1818-ról, — midőn *pénzért* osztogatták a kulcsokat, — lévén, próbául nem szokott bevétettni: was du ihm auf gescheite Art beibringen könntest.

Gyuri különös köszönetet mondat leveleidért, melyek akár hozzá, akár hozzám legyenek intézve, mindég *fő-fő érdekkel* birnak reánk nézve; nemsokára válaszoland maga is, addig azonban arra kéret, hogy, ha jónak látnád, a Nádor halála, 's Hlytó kinevezése iránti Leiratunkat és Rendeletünket, per extensum eszközöljed, a Tárnokkal egyetértve, a' conservativ lapokba beigtattatni.

E pillanatban veszem 17-éről beeses soraidat, melyeknek érdekes tárgyai közül csak kettőt emelek ki. 1. Den Demonstrationen hoffe ich, ist durch die Ernennung

des Stadthalters ein Riegel vorgeschoben. 2. Czechet szükséges, hogy magad is Kedves Miklósom! segítsél tartanom; mert a szegény ördögöt minden oldalról gyanusítják. Így közelébb a' szépséges Lázi vádolá be őt Gyurinál: hogy Egressy által lett parodiroztatása iránti felszóllalása azért nem engedtetett a lapokba felvétetni, mert Czech Egressynek *barátja*. Dachte manchmal ein Wort über seine Tüchtigkeit und Verlässlichkeit, dürfte ihm sehr nützlich sein. — S' ha az érintettem boszorkányper iránti körülmények tudomásába juthatnál, azoknak kellő felderítése sem lenne utolsó szolgálat a szegény parókás Schwarzstrümpfler-nek!

A negyedik Haimonfi részéről ambitió és arrogantia tekintetében, engem mi sem lep meg, még azt sem csudálnám, ha a Nádorságra csak magát vélné érdemesnek s hivatottnak. Itélőmester akarna lenni Ő Mga? Ám lássa mit tesz, ki megteszi! — az ambitioser Bandwurm mellé, — legalább modorban és alkatban legjobban illene; más pedig úgy sem tenné. Referendisim??? Ohó!!! A Hlytó tanácsot vezetni? Szép szerep! de sajnállom a vezetetteket, mert rajtok egy mákszemnyi becsületet sem hagyand a' híres vezér! Schade um die viele schlechte Zuwage, zu dem sonst gewiss sehr begabten Hirn. A' Tárnokot tisztelem. Élj boldogul s szeresd holtig hű

László dat.

1848—1849

Kegyelmes Uram!*

Rögtön parancsot küldtem gyorsfutárral Gyulafehérvárra, hogy Kegyelmességed kivánatai teljesüljenek! A másik ezer fegyverhez való ládák tehát legközelebb szintén készen lesznek. Excellentiád szándékainak tekintetéből is valószínüleg előnyösebb lesz, ha az önkénytesek részére egyelőre még nem szükségelt fegyverek ideiglenesen a várban maradnak elhelyezve, a mennyiben ismételten kell azzal az esettel is számolnom, hogy ha a még nem teljes számú önkénytesek valamely véletlen folytán távoznak abból a községből, a melyben a tartalék fegyverek őriztetnek, a fegyverek utáni általános vágy mellett bizonyára erőszakkal elvétetnének és ily módon nem arra való kezekbe kerülhetnének. Hiszen már azt is csak fáradsággal lehetett megakadályozni, hogy a fegyvereket a várból el ne vigyék, sőt arra is láttunk eseteket, hogy egyik város a másiknak hadszereit erőszakkal elvitte. De meg különben sem tudjuk, milyen terjedelmet akar a miniszterium adni a sorcsapatokhoz való ujonczozásnak és bizonyára rajtam maradna a felelőség terhe, ha ilyen hadcsapatok fegyver nélkül maradnának, míg másutt felhasználatlanul hevernek fegyverek. Ugyanígy áll a dolog a fehér szíjneműekkel, mely a legközelebbi ujonczozáshoz is alig lesz elegendő, míg fekete szíjneműek az önkénytesek számára kioszt-

* Eredetije német.

hatók. De törekednünk kell az önkénytesekkel megértetni, hogy valamely tisztnek váratlan megjelenése a felszerelési bizottság előtt soha sem járhat a követelmények rögtöni kielégítésével, hanem, hogy szükséges annak érkeztéről előlegesen hírt adni.

Apel tábornok utolsó hírei szerint immár ott nincs ok aggodalomra, ennélfogva fölösleges egy sorszázadnak a Vaskapu szoroshoz való detachirozása, és a határőrök egy a szorosban magában elhelyezett piquet kivételével visszatérhetnek a mezei munkához, hasonlóképen a lovas ordonáncz kurzus is az escadronokhoz bevonható s általuk a «chevaux legers»-k erősíthetők. Excellentiád véleményéhez képest még némi sorcsapatot Brassóba hagyok. Sajnos ennek meg kell történnie, mint hogy a második székely ezred vonakodik a brassói szorosokat őrizni, mint Excellentiád egy hivatalos jelentésből láthatja. Minden megtétetett az irányban, hogy ezen ezred kielégíttessék. Ennek betetőzésére volt szánva az az enyhe bánásmód is, melylyel a kivonulásnál történt kihágások büntettettek, de nem igen fog ott többé sikerülni a más oldalról jövő izgatás hatását ellensúlyozni. Csak attól félek, hogy ez a hangulat ismét akadályozni fogja azon ezrednek az országban garnizonok és kommandókra való felhasználását és hogy az első ezred sem venné szívesen azt a feladatot, hogy mindezen detachirozásokra egyedül használtassék fel.

Az elvonult gránátos zászlóalj ideiglenes pótlására néhány csapattal egyetemben egy század az első oláh ezredből is bevonatott Nagy-Szebenbe, a mely is magát mostanig nyugodtan és engedelmesen viselte. Természetesen magam is helyeselném, hogy Kolozsvárra székelyek jöjjenek, csakhogy ezeket a kevésbbé elcsábított első ezredből kellene venni. De még ezek sem lesznek haj-

landók, félreértve a legénység ünnepeltetését, máshova való küldetéseknek engedelmeskedni. Semmi esetre sem jöhetnének oly számosan, a milyen a mostani garnizon. Mihelyt az új beszállásolási helyek megállapítva lesznek, azonnal megállapítható lesz a csapatok elhelyezése is, a mikor is annyi székely lesz oda disponálva, a mennyit a viszonyok megengednek.

Sajnos! félő, hogy ha Magyarországon, mint Excellentiád is említette, zavarok állnának be, úgy ezeket itt, — mint mindent — félremagyaráznák, a mi rendzavarásokra vezethetne. Ezért legalázatosabban kérem, méltóztassék a főispán urakat oly irányban informálni, hogy egyelőre hagyjanak fel minden kemény és izgató rendszabálylyal mindaddig, míg Excellentiád magas belátása szerint a krizist befejezettnek s az időt elérkezettnek véli arra, hogy a rendes eljárás újra életbe léphessen. Ránk nézve valósággal nehéz idők járnak most, midőn nagy veszedelmek izzanak a hamu alatt. Ilyenkor nagyon kell óvakodnunk attól, hogy az úgyszólván már szervezkedett mozgalom kitörésére alkalmat szolgáltassunk, a mely mozgalom erőszakos leverésére kellő erővel már nem rendelkezünk. Némely eljárásmódok, különösen elfogatások, nagyon alkalmas és kivánatos eszközök az izgatók részére arra, hogy a népet befolyásolják; az összes izgatókat összefogdosni pedig lehetetlen.

Nem mondhatok ítéletet a fölött, megengedhető volt-e, hogy az itteni két oláh tanár Marosvásárhelyt kihallgattassék, mert a két biztosíték jelentőségét nem tudom, úgy hiszem azonban, hogy ha azon biztosítékok szövege ottan a kihallgatást megengedi, úgy a kihallgatandókat ügyeik rendezése végett előbb értesíteni kellene. (Úgy hallom, hogy egyikük egy művet ad ki és kiadójával kötött szerződése szerint időközönként itt kell

lennie.) Nem tudom milyen benyomást keltene az ottani kihallgatás inszinuációja, azt sem jósolhatom meg, hogy vajjon, ha elterjed az utazás híre (mely igéret szerint szabadlábon történend), az az utazás nem fog-e veszedelmes diadalúttá változni az egész országon. Minthogy azonban másrészről a Marosvásárhelyen ülésezendő delegált bíróságtól nem várható az, hogy e két ember miatt Nagy-Szebenbe utazzék, minthogy továbbá nem tudom, hogy a kihallgatást más birák is elvégezhetnék-e itt, talán még sokkal tanácsosabb volna, minthogy a kiküldött bíróság úgy is csak 20-án ül össze, ezt az egész dolgot elodázni, míg ki nem tünik, hogy az általunk gyanított magyarországi válság csakugyan bekövetkezik-e és káros hatást gyakorol-e majd erre az országra is. Hogy mennyiben helyeslendő az, hogy Laureani kormánya kifogása daczára olyan sokáig itt maradjon, azt nagyon meg kellene gondolni. Könnyű volna azután egy székely századot Marosvásárhelyre helyezni át, ellenben nehéz volna a meg sem erősített úgynevezett várat börtönök számára berendezni.

Az ujonczozáshoz való végleges parancs kiadásakor a legnagyobb elővigyázatra lesz szükség, de az erre vonatkozó rendszabályokat nem lehet kiadni, míg az ujonczozás czélba vett terjedelme nem ismeretes. Az ülés miatt nem nézhettem meg az üteghez való 16 lovat, de oly sok szépet jelentenek nékem azokról, hogy már most kifejezhetem köszönetemet. Ezt az üteget most teljesen fel fogom szerelni, a többi ütegek pedig csak végső szükség esetére lesznek fentartva, most úgy sem lesz rangirozott zászlóaljakkal dolgunk. Azok tökéletlensége azonban ideiglenes alkalmazhatóságuknak nem fognak útjokban állani. Pfersmann csak ma van a veszélyen túl, igen köszöni a szíves részvétet; itt majd

mindenki szenved a kis kolerában, mely más régi bajokat is felidéz; valóságos koleráról azonban még szó sincsen; azért merészkedem Excellentiádhoz azzal a kéréssel fordulni, nem volna-e szíves fia urát rám bízni, hogy neki az itteni vidéket megmutassam.

Fogadja Kegyelmességed azon kitünő mély tisztelet-nek kifejezését, a melylyel maradok Excellentiádnak

alázatos szolgája

Nagy-Szeben 1848. Sept. 6.

Puchner s. k.

P. S. Bechtold hadteste felől rossz hírek! Kisebb baj volna a fölkelők sikerült rohama előörseinkre, hanem az ott önkénytesek gyanánt tartózkodó magyar urak disgustó-ja nagyon aggasztó. Az az általános vélemény, hogy ezt a Pestről jött szemrehányásoknak és korai ítéletmondásoknak kell tulajdonítani, de egyúttal úgy is vélekednek, hogy az általánosan tisztelt hadügyminister jelenléte a kedélyeket megnyugtathatná. Minden jól ment volna, ha nem hiányoznék oly nagy mértékben nyugodtság és meggondoltság.

Pest, Septemb. 12-e 1848.

Kedves Barátom!

E barátságos soraimat hivatalos sürgönynyel küldöm; mert a tárgy, melyről irok, köz dolgot illet, fontos és sürgető, 's hivatalod körébe tartozik. Erdélyből jövő ismerőseink mondják, miként ők útjokban Fülei kormányszéki titoknokkal találkoztak, ki azon hírt viszi Erdélybe, hogy itt Kossuth Dictátornak kikiáltatott.

Tudván, hogy e' hír Kolozsvártt bizonyosan zavart okozna 's rosz következésű lehetne: szükségesnek vélem Téged' sietve tudósítani a' felől, hogy az említettem hír nem igaz. Az előtted bizonyosan tudva levő okok miatt Batthyány 's a többi ministerek Szemerén kívül lemondottak tegnap. Az alsóház felszóllította a ministereket, maradnának helyeiken, míg új ministerium alakul. E felszóllításra csak Kossuth foglalta el újra helyét. A' nádor ma törvényszabta joga 's kötelessége szerint ministerelnököt nevezett ki a Batthyány Lajos személyében, ki azt, olly móddal el is fogadta, hogy ha az őt megerősítendő Felség elfogadja az általa tett feltételeket, melyek közt első helytt áll, hogy Jellasich vissza 's csendre utasíttassék. Az alsó ház a Batthyány kineveztetését ma este közhelyesléssel fogadta.

Becses barátságodba ajánlva maradok barátod

Wesselényi s. k.

2143
e.

A' honvédelmi bizottmány Elnöke — Báró Vay Miklós úrnak.

A honvédelmi bizottmány által nem in specie a Báró Úr ellen lévén vizsgálat rendelve, hanem az erdélyi mindazon események megvizsgálására, melyeknek szomorú következménye lőn, miszerint Erdélyt haderővel kellett a' nemzettnek visszaszerezni:

Azért mind addig, míg Beőthy Ödön t. h. biztos úr jelentése be nem lesz adva, sem azt, hogy Báró Úrnak tettei jönnek-e' kérdés alá, sem azt, hogy Báró Úr eljárása ellen semmi észrevétel nincs, a' honvédelmi bizottmány nem mondhatja.

De valamint Beőthy Ödön th. kormánybiztos úr jelentésének minél előbbi beadására felhivatott, úgy ha azon jelentésben ne talán Báró Úr eljárása ellen is fordulnának elő észrevételek, azok Báró Úrral azonnal fognak közöltetni és a' honvédelmi bizottmány minden útat nyitva hagyand, hogy a vétlenség napfényre derítethessék, 's Báró Úrnak hazánk javának előmozdítására hazafiúi készsége szerint alkalom szolgáltassék.

Kelt Debreczenben február 20-án 1849.

A' honvédelmi bizottmány elnöke:

Kossuth Lajos s. k.

6197.
k.

Az ország kormányzó elnöke — B. Vay Miklós úrnak.

Folyó hó 26-áról hozzám intézett levelére ezennel válaszolom:

Az igazságügyi ministerium, a' melyhez az illető irományokat egybevetés 's véleményadás végett áttenni rendeltem, folyó hó 25-éről 6195. szám alatt tett hivatalos felterjesztésében véleménykép azt adván elő: hogy ha netalán merülnének is fel az iránt némi kérdések és kétkedések, valjon kormánybiztosi eljárásában némely dolgokban óvatosabban, erélyesebben, nem intézkedhetett volna-e? miután Báró úrhoz az utasítások részint a' bel-, részint a' hadügyi ministeriumtól, később pedig a honvédelmi bizottmánytól adattak-ki, — 's így az eljárás felett ugyanazoknak kellett őrködniök — az irományok ezekhez lennének egybevetés 's végdöntés végett átteendők.

Szemere Bertalan urat, ki az idő szerint belügy-

minister volt, 's a belügyeket jelenleg is átveendi, minden órán várom.

A mint megjő, gondom lesz, hogy a' szóban lévő tárgyban eljárván — az végkép eldöntessék.

És akkor kedves kötelességemnek ismerendem önt az eredményről — mi kétségtelenül megnyugtató leend — azonnal hivatalosan értesíttetni.

Kelt Debreczenben, április 27-én 1849.

Az ország kormányzó elnöke:

Kossuth Lajos s. k.

Szolnok, 1849. Máj. 21.*

Drága barátom!

Fél órával Buda ostroma után, a mely oly fényesen sikerült, keresztül törtem magamat a zűrzavaron és el tudtam jutni a feleségedhez, a kit anyáddal és gyermekeiddel együtt, bár teljesen elpusztított lakásban, de különben jólétben és egészségesen találtam. Megigértem a feleségednek, hogy ezt késedelem nélkül estafetaliter vagy bármi más úton tudomásodra hozom, hogy a hozzátartozódnak hogyléte felől teljesen meg lehess nyugtatva. Édes anyádat felkerestem a pinczében, a hol őt felöltözve friss és jó egészségben és több más hölgytől körülvéve találtam, az asszonyok mind nagyon bátran viselték magukat; a pinczét a felállított őrök miatt respectálták. Feleségedet lakásában vagy száz fosztogatótól körülvéve találtam, mert általános volt a rablás;

* Eredetije német.

úgy hiszem, hogy minden érték-tárgy a pinczében lett elhelyezve.

Mina egy kevéssé rosszul érzi magát, azt hiszem, kissé meghült.

Minthogy nincs időm hosszabb levélírásra, igen kérlek, tedd meg nekem azt a szívességet, azonnal keresd fel Klapkát és mondd meg neki, hogy ellenőrző körutamban Czeglédről tettem ezt a kirándulást ide Pestre, hogy Görgeynek, a kit még nem ösmertem, bemutatkozzam; épen az ostromhoz értem ide.

Kéretem Klapkát, emlékezzék vissza a személyesen rám vonatkozó két ügyre.

Fogadd szívélyes üdvözletemet. Én azonnal Szegedre utazom gőzhajóval.

A mi veszteségünk körülbelül 300 halott és 500 sebesült, de a diadal nagyszerű. Kitünő bátorságot tanusítottak mindkét fél csapatai.

Őszinte barátod

Hadik s. k.

Az országos honvédelmi bizottmányhoz.

Minő alapokra fektettem légyen az erdélyi részekben reám ruházott biztosi működésemet s előtől kezdve a' ministeriumok 's majd az orsz. honv. bizottmány útasításai szellemében folytattam legyen-é azt, leginkább hivatalos irataim egybevetésiből lészen megítélhető, — a' mint hogy az egyes figyelmet gerjeszthető események is csak minden tényezők kellő esmerete mellett fognak igazságosan megbiráltathatni; — azért is itt felmutatott jelentésemet felsőbb helyekről időnként nyert útasításaimból, oda tett feliratimból, az erdélyi egyházi, pol-

gári 's katonai több mint negyven hatóság — 's húsz korm. biztossal folytatott levelezéseimből, szóval az ide 5198 darabban mellékelt eredeti 's a szintúgy ide csatolt 2448 számra terjedő jegyzőkönyvben kivonatilag is feltalálható irományokból leszek merítendő.

Alap-útasításom szerint fő teendőm vala «a' bomladozó Erdélyben a' csendet, rendet, békét, lelki uniót s testvéri egyetértést — a történtek fonalának a' főkormányzótól, B. Puchnertől és B. Perényi Zsigmondtól lett átvétele után — minden áron fentartani».

E czél elérhetése tekintetéből főleg «az orosz szemmeltartására, a' havasalföldeli 's oláhországgali egyetértésre, az erdélyi oláh néppeli óvatos bánásra, annak lecsillapítására 's kielégítésére, a legkevésbé veszedelmes szászok bújtogató vezérei megrettentésire, és végre a székelyeknek a' törvény hozás' felőllöki kedvező rendezéseig fegyverben leendő tartására» útasittattam.

Meghagyatott továbbá, miszerént «a' rám ruházott kir. biztosi teljhatalmat az erdélyi kormányzóval és kormányszékkel egyetértve, 's a' hatóságok' arányában a' létező formák' óvatos kímélése mellett gyakoroljam, az alám rendelt szebeni főparancsnoksággal is lehetőleg fentartván a' jó egyetértést».

Hasonló értelemben útasíttattak az elősorolt hivatalok és hatóságok is, 's én a' m. év Jun. hó utolsó napján Kolozsvárra megérkezvén, azonnal hozá kezdék a' fentebbiek szerinti működésemhez.

Ugyanis nehány napi előkészület 's magam tájékozása után, jelesen Júl. 6-án K.-Fehérvárra mentem, a honnan részint mindjárt akkor, részint a' székely 's szász vidékekről oda lett visszaérkezésem alkalmával u. m. Júl. 25-én, a' honvéd zászlóaljak' kiállításával megbizott Dobay ezredes kiséretében — a' rejtek helyek megvizs-

gálását sem felejtvén el — számba vettünk minden a' várban talált fegyvereket 's kelméket, azok jegyzékét maga a' várparancsnok Horák tábornok által küldetvén a főhadparancsnokság útján fel a' hadügyministeriumnak, a' mint hogy a' tisztelt ministerium az időnként előfordúlt szükség eseteiben, ezen jegyzék alapján közvetlenűl is rendelkezett gyakorta a szebeni főhadparancsnokságnál, — így utalványozván nevezetesen számomra is két ízben azon 2950 különféle lőfegyvereket, mellyek a felállíttatni szándékolt 4. honvédzászlóalj és a tartalék seregek részire szükségelt 's 6000 darabra menő gyutacsos puskák' visszatartóztatása és 4741 leszerelt csöveknek Budapestre rendelt szállíttatása után, még felmaradtak.

A várbeli őrsereg az időben a' Károly Ferdinánd és Leiningen gyalogságból állott, — az alkotmányrai hitet azonban, a' szebeni főbb tisztekkel és az Erdélyben tanyázó sorezredbeli és székely katonasággal együtt, az oláh végezredbeliek kivételével, csak Augustusban, az uniót tárgyazó törvény sanctiója' Erdélyhez is lett megérkezte után tevé le, a mint hogy ezt Puchner főhadparancsnok maga jelenté még akkor mindjárt fel, az őtet ezzel közvetlenűl megbízott hadi miniszteriumnak.

Hogy a K. Fehérvári erősségbe székelyek szállíttassanak 's egy biztos magyar szellemű várparancsnok alá rendeltessenek, folyvást sürgetém, e' tekintetben azonban még a' hadügyminister úrnak is hiúsúltak ismételt rendeletei 's az általa parancsnokúl kinevezett Donát ezredes is Puchner engedetlensége 's nyakassága 's azon körűlmény miatt, miszerént rendeleteimet közvetlenűl hiába intézém egyes ezredbeli, vagy osztályparancsnokokhoz 's katonai egyénekhez, helyét soha el nem foglalhatá, — sőt utolsóbb időkben — rendeleteim daczára —

még oláh végezredbeli katonákat is vitetett fel Puchner az általam akkor aztán élelmi szerekkel elláttatni sokáig minden módon akadályozott várba.

Utam innen tovább lett folytatása közben — az Oláhországban ideiglenesen alakúlt kormánynak érkezett hozám, az ottani mozgalmak' elnyomására hírszerént közeledő orosz seregek ellen — állítása szerént — a magyar ministeriumnál is már oltalmat keresett küldöttje: míg másrészről, csakhamar e' találkozásom után Bibecsko herczegnek, 's a' vele Erdélybe menekűlt számos bojároknak vettem, kormányunk pártfogását, 's a' szász földön leendő további megszenvedtetésöket szorgalmazó folyamodványukat, — és miután e tárgyban már jóval előbb fel küldém, más forrásból is merített jelentésemet, a szükséges intézkedéseket, nevezetesen a mondott herczeg, 's a' pártján lévő menekűltek eltávolítását, egyenesen a ministerelnök úr rendelete alapján léptettem életbe, később is azon okból távolítván el mindent, mi az oláh vagy moldva ügyekbe való avatkozásnak viselhette volna színét, mivel Gr. Medem orosz követ' H. Esterházy Pálnak Insbruckban e tárgyban adott 's az adrianopoli egyességre vonatkozott nyilatkozata szerént egyik oka lett volna az orosz seregek megindúlásának, a' szomszéd fejedelmességekbeni rend ellen törekvő bár milly fegyveres erő magyar földön megszenvedett letelepedése.

Hogy azonban a részünkről tanusított óvatosság mellett is 40,000 főből álló orosz sereg miként szállotta meg később az érintett fejedelemségeket, részletesen vólt maga idejében feljelenteni szerencsém.

Az érintett körülményeknek egyébberánt, belügyeink vezetésére nézve nem vala, a' folytonos felvigyázat és a határszéleknek nagyobb gonddali őriztetésén kívűl, más

befolyása, 's hogy e tekintetben, valamint a székely katonaságnak ugyan ez időben lett némi nehézségekkel járt kimozdítása körűl miként jártam el, mutatják számosb, a' székely földről Július és Augustusban felküldött, Erdély honnak e' nevezetes részét egyebekben is tárgyazó előterjesztéseim.

Ugyanis mindenek előtt itt óhajtám, a' törvényhozás' útján keletkezendő rendeletek' életbeléptetéseig is teljesen megbarátkoztatni az embereket az unió magasztos eszméivel s itt teremteni ki leginkább az anyagi, további intézkedéseimnek szükség esetiben nyomatékot szerezhető erőt, — a' mint hogy e' végett Háromszéket, a' legnépszerűbb emberek kiséretében, majdnem faluról falura eljárván, — Csíkszéket egész Somlyóig hasonlóképen beútazván, — Maros és Udvarhely székben is húzamosabb időt töltvén, — a megnevezett helyekről körűlményesen megírtam, mikép tartottam markalis gyűléseken vagy nagyszerű tanácskozmányokon kívűl, népgyűléseket is minden valamire való, a nép felvilágosítását vagy lelkesítését igénylett helységben; bejelentettem továbbá mindazon intézkedéseimet is, mellyeket az egyes székek' helyzetéhez s viszonyaihoz képest, a' fegyveres erő különféle alakokbani kiállítására nézve tettem, — előadván végre azon kisebbszerű eljárásimat is, melyeket itt ott a' helybeli körűlmények követelének egy vagy más tekintetben 's részletesen tőlem.

Ezen körútam eredményével a ministerium teljesen meg vala elégedve, — részemről azonban lehetetlen volt nem fájlalnom, hogy a' későbben is oly sokszor sürgetett lőfegyverek hiánya miatt, az általam lehetőleg jól elrendezett 's pontosan egybe iratott erőt, kellőleg soha ki nem fejthetém; juttaték ugyan a' károlyfejérvári, részemre utalványozott 's a' magyar vidékekben alakúlt

nemzetőrök közt azonnal kiosztott puskákból ide is, a' mennyit csak lehetett, 's készítteték nagy mennyiségű láncsákat is a székelység számára, de mind ez a' kivánt czélt avagy csak távolról sem éretheté el vélem.

Különben a tapasztalás bizonyítá, miként a székelységet, onnan lett eltávozásom után, mint teljesen megnyertet lehete tekinteni 's Erdély e' nevezetes vidéke anyagi 's szellemi erejének a többi részek arányábani okszerű s tapintatos felhasználása, kétségtelenül nagy és csalhatatlan eredményeket szülhetett vólna; hogy azomban improvisált és sokak által akkor is már pengetett kihozatalát valamely rendezetlen székely tömegnek, eleitől fogva úgy tekintém, mint «szántszándékos előidézését a' legvéresebb polgárháborúnak» több mint egy a' ministeriumokhoz intézett feliratom mutatja, — 's fájdalom, hogy a' hírem 's tudtom nélkül kihirdetett 's minden felsőbb rendeletek daczára megtartott agyagfalvi gyűlés következményei, nagy részben igazolják előleges meggyőződésemet.

Oroszhegyi Józsának 's több akkoriban már véllem együtt működött kormánybiztosnak e tárgyban tett jelentései, azokkal együtt, melyeket a' körül nekem is több ízben vólt elmondani szerencsém, kellőleg felderítheték mind azt, mi e' dologra tartozott, úgy hogy ez úttal csak azok ellenében vagyok még 's oly végből kénytelen Berzenczey Lászlónak September hó 20-d s 28-d-áról a' ministerelnökhöz 's ugyan azon hó 26-án Mikes Kelemenhez intézett saját leveleire hivatkozni, hogy azok, valamint a ministeriumnak a' két elsőbbre kelt válaszai által meg légyen czáfolva a' mondott — mint magát nevezé — székely főbiztosnak, a képviselőház előtt a' véllemi folytonos egyetértést 's rendeleteimtőli függést erősített, maga mentségére felhozott előadása.

Hogy a szász nemzet Erdélybe kir. biztosi minőségben lett küldetésem ellen mindjárt kezdetben tiltakozott, tudva van a tisztelt orsz. honv. bizottmány előtt; — e' véllem is tudatott lépése azomban a kebelébeni megjelenéstől nem tartóztatott vissza 's a' székely földöni működésem közben. a' szászságot is bejártam.

Hosszasan leírtam Szebenből 's Brassóból, két ízbeni ott mulatásom ideje alatt a szászok ügyei körűl tapasztaltakat 's erányukban tett intézkedéseimet; el mondám miként a nemzeti tisztség csak az úniót tárgyazó törvénynek sanctionáltatása s megérkezte után méltata hivatalos függést tanúsított figyelmére, míg ellenben — Szebent kivéve — a' városi 's helységbeli előljáróságok és maga a' földnépe — külsőleg legalább — nem mutatott semmi ellenszenvet hivatalos fellépéseim 's rendelkezéseim erányában, — sőt ez utolsónál, a kir. dézsma űgyében éppen akkor jött kedvező rendeletek, a' lehető legjobb hangulatot idézték elé; — a szász helységekben is szólék több alkalmakkal a' néphez 's az erre leendő jó befolyás gyakorlata tekintetéből, a szász lelkészeket is éppen úgy összehívatám Szebenbe, mint elébb már Kolozsvárt a református papok synodussa nyújtott hasonló kedvező alkalmat részemre. Brassóban, hol kitünőleg jó vala akkoriban a hangúlat, az oláh és német hírlapokat darab időre megszerzém ügyünknek, — míg ellenben a szebeninek nem valék képes megakadályoztatni garázdálkodásait.

A' fegyverhordásra Szebent, Brassót, Medgyest 's a' nagyobb szász városokat kivéve, hajlamot nem találék, 's azt természetesen sehol nem is gerjeszték, — feltűnt azomban már akkor is előttem, mikép Puchner, ki a' magyar nemzetőrök részére, nékem csak két ízbeni ministeri rendelet után adott ki 2950. puskát, a szászok-

nak, még mielőtt én Erdélybe érkeztem vólna, kétezer néhány száz darabot szolgáltatott ki.

Miután kétségbe sem vonattathatott, hogy az erdélyi reactiónak Szeben vala fészke, az itt utolsó időkben nyilván működött, de a' kormányszék által Június végén eloszlatott Comitenák innen túl titokban sem lehető működése vala gondjaim főbb tárgya; és e tekintetben a' megszökött főbb bűnösök elfogatása különben is már kormányszékileg el lévén rendelve — a' helyben vólt 's a' rendőrséggel is folytonos viszonyban állott főhadparancsnokságot tevén minden e' féle egybejövetelekért felelőssé.

Puchner folyvást a' legmegnyugtatóbb jelentéseket tevé e' tárgyban hozzám, — én ellenben időjártával értesűlvén annak újból lett alakúlásáról 's a' Saguna püspök neve alatti működéséről, nem késtem a dologban rendelkezni, — a' mint hogy osztán ekkor történtek Béldy Ferencz dobokai főispán által azon elfogatások, melyek az oláhságot, Szebent s környékét és nevezetesen az orláthi végezredet annyira felláziták, hogy a főhadparancsnokság magát a' lázadás fegyveres erőveli elnyomására elégtelennek nyilvánítá, — saját felelőssége és főbb tisztjei kezességök alatt szorgalmazván az érintett foglyoknak, a' béke csak e' ként állított feltarthatása tekintetéből kibocsájtatását.

A minister elnök úr, az e' tárgyra felkívánt minden iratok átvizsgáltatása után, helyesli a kérdéses foglyoknak, Laureani és Balicescu nevű egyéneknek biztos kezességre lett kibocsájtatásokat, én azonban sürgetően esedezék ez alkalommal nálla, mi szerént tételne Saguna Püspök jövendőben minden neve alatt Erdélyben történőkért felelőssé 's az előttem hitelét mind inkább vesztő Puchner helyett, küldetne mi-elébb más biztos

jellemű hadparancsnok az erdélyi részekbe: — hasonlót javallék nem egyszer, a szász grófra nézve is.

Miként mondá fel a' szebenszéki közönség October elején, még a kormányszéknek is azon eseten az engedelmességet, ha az rendeleteit azon túl is még a' magyar kormány útasításain alapítaná, ugyan azon hó 8-án bőven megiratott a miniszteriumnak, — valamint későbbi jelentéseimből kiderül az is, hogy a szebeni széknek e' megmásoltatni hiába próbált nyilatkozata után, a' főhadparancsnokságot, a kincstárt 's tartományi biztosságot kebeléből Kolozsvárra rendeltem elszálíttatni; miután pedig ennek a katonaság s városi nép ellene szegűltek, a mondott hivatalokat egyenként megszűntettem s helyettök ideigleneseket állíték fel Kolozsvártt, — és mind ezt ország szerte köröztetvén, nevezetesen sikerrel rendelkezék minden Puchner által még el nem foglalhatott közpénztárakbeli summáknak is azon-túl Kolozsváron lett szállíttatások eránt.

Az ország többi, sőt majd minden részeiben lett utazásaim egyes jelentések alakjában leírása, valamint a' fővárosbani folytonos munkálódásomról szóló minden előterjesztéseim különben is fel lévén eredetökben mutatva, itt azokból leginkább a mindjárt eleitől kezdve számosabb proclamátiók 's magamnak a papsággal lett érintkezésbe tétele által részünkre megnyerni törekedett oláhságra vonatkozólag leszek némely fontosabbakat megemlítendő:

A' nemzetőrseregnek, az ezzel hadiminiszteri rendelet által megbízott Graefer tábornok felügyelete alatt munkába vett, azonban főleg a' magyar részekre szorított szervezése szolgáltatott első alkalmat arra, hogy az eddig csak egyes földesurak 's tisztviselők zsarnoksága 's egyéb — nevezetesen a megindúlt orsz. gyűlési követ

választásoknál is tagadhatatlanúl napi renden vólt elnyomások ellen panaszkodott oláhság mint külön nemzetiséget képező nép-osztály, jelenté magát nemzetörseregek alakíthatása, hadi gyakorlatok tehetése 's fegyverek nyerhetése végett nállam.

Bár milyen kíméletesen kezelém is ezen az akkor még semmi ellenséges lépésre nem vetemült oláhság arányában kényesnek mutatkozott kérdést, még sem elégíthetém ki a' folyamodók, illetőleg követelők várakozását, 's a nép-vezetői, ez ürügyet használva kísérték meg mindúntalan a' nagyobb oláh népgyűlések tartását. Sokszor sikerült ezeket meggátolnom, szélyel oszlatnom, mígnem a September elején törvényileg megrendelt újonczozás, Urbánnak ez elleni, a' főhadparancsnokság által kezdetben csak tűrt, később azonban helyeselt 's pártolt, azért is általam — erő hiánya miatt — meg nem akadályoztathatott nép-kegy hajhászó fellépése, — de leginkább a' mondott hó 12-én az újonczok belügyi ministeri rendelet által erővel is megkísértendő összeiratásából származott 's annyira esmeretes «lónai» véres összeütközés után egyszerre olly erővel 's olly nagy tömegekben tódúlt az oláhság Balásfalva felé, hogy egy ottani nagyszerű oláhnépi összejövetelnek — bár annak megakadályozását ez úttal sem hagyám kísérletlenűl, — elejét egyáltalában nem vehetém többé.

A mondott helyen pár nap alatt 15—20 ezer ember gyűlt olly végből egybe, hogy ott magát rendezvén, rablólag ömöljék az egész országban azon esetre szét, ha a' kormányszék nem teljesítendi hozzája benyújtott kérelmét. — Puchner ismételt felszólításaim daczára is, alig rendelt ki annyi fegyveres erőt, mellyel ennyi nép között csak a' fegyelmet is fel lehetett volna biztosan tartani, 's határozottan kimondá, miszerint katonái ere-

jét s szellemét ösmerve, erőszakos, könnyen compromissiójába kerülhető lépésekhez semmi esetre nyúlni nem fog.

Így részemre ismét nem maradt egyébb hátra, mint békés kiegyenlítésnek próbálni meg útját; a' mint hogy e' béli eljárásomról a' hely színén lett megjelenésem 's húzamosabb ott mulatásom után Sept. 30-án volt terjedelmes jelentést tenni szerencsém. Az oláhság fő kívánata volt egy, Nov. 1-ső napján összehívandó, saját ügyeiben határozandó rendezett népgyűlés tarthatásának megengedése, — mit azonban utolsó perczig határozottan megtagadtam; — továbbá az ujonczozást kéré megszűntetni, — a mi is a lónai esemény után ministeri rendeletnél fogva már nehány nappal elébb be vala tiltva; a politicus vétkesekre kért általános amnestia helyett azok' egy részinek biztos kezesség meletti kibocsáttatásával kelle az oláhságnak beérnie; — és itt meg kell jegyeznem, hogy mind ezen, úgynevezett politikus vétkesek közt szorosan véve alig volt több két tetemesebben terhelt egyénnél; — ezeket is pedig u. m. az abrudbányai nyomozások után ott fogva tartott vörös-pataki lelkészt Bálintot, és az offenbányai jegyzőt Mógát, a' nyomozási iratok felküldése is elrendeltetvén — Saguna püspök közbenjárására, maga a miniszterelnök rendelé a' korm. szék utján kezességre kibocsáttatni; — mert az ezeken kívűl hírlapilag olly sokszor felemlített vásárhelyi fogoly Mikásnak, még Jún. elején meg vala — vétsége kisebb volta tekintetéből — a' korm. szék által fogságának kezesség melletti, a balázsfalvi gyűlésig azonban azzal élni nem kívánt, elhagyhatása engedve.

Igy van arra nézve is a dolog, miszerént több oldalról állíttaték, hogy Balásfalván a lázadó oláhok egyenként «salvus conductust» nyertenek tőlem, — míg a

valósággal csak annyi egyezik meg, hogy az oláhok közűl azok, kik felszólításomra azonnal elhagyák Balásfalvát, olly tartalmú nyomtatott kis czédulát nyertek, mely által a' lehető öszveütközések' kikerűlése tekintetéből el valának — az illetők, nevezetesen a Maros mentében cordont húzott nemzetőrök, a' békésen haza térők több helyt megkísértett bántásától tiltva, 's ha e' beli sok egyes félénkeket ily módon eltávolított intézkedésem nevezetesen sietteté a vész-jóslott, általam utólsó perczig szemmel tartott gyülekezetnek minden kihágás nélkűl történt szétoszlását, — tapasztalásból mondhatom.

Ez időtől fogva azonban még sem térhetett többé vissza az országnak, addig gondosan megóvott békéje; — Urbán nagyszerűen űzé gyalázatos játékát s fondorkodásait; Puchner pedig, ki eddig is folyvást ki tudá a' katonaság elhelyezését, a' székely katonaság kihozatalát ágyúknak Kolozsvárra leendő szállítását s. a. t. tárgyazó rendeleteim játszani, részint az általa megakadályoztatni szándékolt agyagfalvi székelygyűlés, részint az egyes vidékek oltalmára kiküldött kisebb csapatainak a' magyar nemzetőrseregek által történt lefegyverzése, 's katonáinak több állomásokon a' honvédek közzé lett besoroztatása miatt még inkább kezdé öszvehúzni erejét, — úgy hogy ez eránt a' hadi ministeriumnak is sürgetőleg kénteleníttettem jelentést tenni; — az onnan érkezett parancsnak sem lett azonban egyeb sikere, minthogy a főhadkormányzó meghagyott Kolozsvártt hat hiányos század Károly Ferdinánd ezredbeli egytűl egyig oláhokból álló, azért is általam tisztjeivel együtt újból felesketett 's nemzeti lobogóval ellátott gyalogságot.

Még ekkor nem lépvén tettleg fel a' sorkatonaság ellenünk, sikerűlt elnyomnunk az oláhok által itt ott már megkísértett kissebb s nagyobb erőszakos fellépé-

seket; midőn ellenben két nappal az Oct. 16-ára hirdetett agyagfalvi székely gyűlés megtartása után, Puchner kibocsátá, az egész országnak ostromállapotba lett tételét tárgyazó hirdetményét, és az általam ezért hivatalától fel is függesztett Saguna püspök is szét küldötte Puchner e' lépését helyeslő pásztori levelét 's miután elterjedt az oláhság között nehány lázító 's úgynevezett oláh *tribun* röglönzátélet által kevés idővel az előtt történt kivégeztetésének híre, — megkezdődtek — a' csakhamar ezek után bekövetkezett rendetlen 's szerencsétlen székely hadjárás által még mindinkább növelt — zavarok, — meg, Puchner, Saguna, 's Urbán firmái alatt, azon istentelen pusztítások, 's gyilkolások, melyek' meggátlása, elegendő erő hiányában nem állott többé hatalmamban.

Öszvesen nem rendelkezhettem u. i. — a' honvédek 's Mátyás-huszárok' nagy részének M. Vásárhelyre lett beszoríttatása után — többel mint egy gyenge zászlóalj honvéddel, pár száz Mátyás- és aranyos székbeli székely lovasok s a fentemlített Károly Ferdinánd ezredbeli oláhokból álló s azért véreik ellen nem is használhatott gyalogsággal; — mert hogy az országban szét szórt 's különben sem számos magyar nemzetőröket vészfenyegette tűzhelyeiktől távol eső vidékeken használni nem lehetett, 's hogy az erdélyi magyar népfelkelés nagyobb szerű védelmi vagy ellentállási tényezőnek az ottani körülmények között nem tekinthetett, tárgyavatott által bizonyosan nem fog tagadtathatni.

Irataimból láthatni, hányszor alkalmatlankodtam szorongattatásaim között a kormánynál nem csak én, de mellém rendelt korm. biztos társaim is segélyért; — kiderül azokból továbbá, nevezetesen az Oct. 21 's 23-dik napjain kiadott hirdetményeimből, hogy mennyire igye-

kezém az országban a' megmentésünkre szükségeseknek vélteket kifejteni 's miként törekvém e' végre a' bihari, szabolcsi, hajdú kerületi, debreczeni stb. nemzeti őröket megnyerni, — de kiviláglik ugyanonnan az is, hogy mennyiszer hiúsultak meg mint p. o. a' G. Károlyi Ede határozott időre beérkezni igért serege' elmaradásánál, a Katona Miklós csapatja elkésésénél sat. — előre táplált reményeim.

Igy történt, hogy az ellenség, mellyel pedig Puchner Oct. 29-én nyilvánított látszólagos hajlama mellett sem vala Nov. 2-án hozzá intézett feleletemben kifejtettek szerint valamely tisztességes egyezkedés vagy békekötés reményelhető, és melynek ereje az 1974. sz. a. látható, eredetiben az orsz. honv. bizottmány rendeletéből fel küldött kimutatás szerént, az újonczok kihagyásával 11,460 gyalog, 1680 lovas rendezett katonaságból és nanagyobb mennyiségű ágyú ütegekből állott, minden nagyobb akadály nélkül folytathatá hódításait, mígnem az. magának Kolozsvárnak is megkísérté elfoglalását. Az ennek közelében esett szamosújvári első szerencsétlen csatának, tábornokúl kinevezett 's a' vezérséget is több levelei tanúsága szerént elfogadott s gyakorlott Baldacci által készűlt körűlményes leirása, a hadi ministeriumhoz maga idejében fel ment, 's az ezt csakhamar követett kolozsvári szerencsétlen visszavonulásról, — rajta kívűl — többünk által is tétettek akkor mindjárt hivatalos jelentések.

Részemről e tekintetben leginkább azokra hivatkozom, melyeket 2254 és 2290 számok alatti feliratainban valék előterjeszteni szerencsés; nevezetesen az utolsónak ·/. alatti, a' visszavonúlás felett tartott katonai tanácskozmány eredményét tanúsító, a ·//. alatti okirattal együtt, eredetiben még akkor mindjárt felküldött rekeszt-

vényeire, — melyeknek pedig elseje, időközben kétségtelenül nyert az által becsben s jelentőségben, miszerént aláírói egyike vitéz halálával, másika sebeivel 's a' többiek hősies magok viselete által szerzének meg nagyobb hitelt, akkoriban sokak részéről bátorság hiányával gyanúsított állításaiknak; minthogy ez okból rám nézve szintúgy nőtt belbecse az ugyanezek által kezemhez küldött fent már megemlített · · alatti bizonyítványnak.

Az érintett hadi tanácsi jegyzőkönyv szerént a' kolozsvári védseregek' kivonúlását, a' helybeli nemzetőrsereg gyávasága, a' városban tanyázó Karl Ferdinánd ezredbeliek — később is valósúlt — rosz hangulata, saját összesen egy gyenge zászlóalj gyaloghonvédből, egy osztály lovasságból 's hat gyakorlatlan, nagy részt még ütközetben sem volt tűzérekkel ellátott ágyúból álló seregünk' csekély s a Magyarországból kérésemre beküldött bihari, szabolcsi és hajdúvárosi, a 2018, 2155 és 2172. számok alatti levelek tanúsága szerént ugyan jelentékeny számú, de legnagyobb részben fegyvertelen s egytűl egyig gyakorlatlan nemzetőröknek elegendő rendes sorkatonaság hiánya miatti — használhatatlan volta 's azon zavarok tették elkerűlhetlenné, melyeket Baldaccinak a' kolozsvári nép által az elválasztó utolsó pillanatokban történt elfogatása a' táborban okozott.

Ellenben, hogy a több oldalról közeledett ellenségnek miből állott legyen a' többször felhívott jegyzőkönyvben is megemlített a' mienket sokszorosan felűl múlt ereje, bizonyíthatja Kolozsvár városa előljárósága, melynek falai között eltávozásunk után nehány napon át több tanyázott 10,000 sorkatonaságnál.

Szerencsénk vala, hogy ágyúinkat, az álladalmi összes pénztárt s annak egyéb javait, nagy részben meg-

mentheténk, a' mint hogy mind ezekkel 's öszves seregünkkel Nov. 17-én Hunyadra vonúltunk.

E szerencsétlen napot kevéssel megelőzve 2914. sz. a. kelt rendeletében azt méltóztatott a' tiszt. orsz. honv. bizottmány meghagyni, miszerént visszavonúlás esetében N. Váradról kezdessenek meg ismét a' hadi működések, — későbben kötelességemmé tétetvén, hogy részemről is kövessek el mindent, a' mi az elmozdított Baldacci helyébe kinevezett főparancsnok Kolozsvár mentűl előbbi visszafoglalása körűli működéseit elősegítendi; a' honnan ez időtől kezdve nem hagyám többé el az erdélyi részekből egészen soha ki nem vonúlt tábort 's annak főleg élelmezéséről 's egyéb szükségei fedezéséről igyekeztem mind addig kellőleg gondoskodni, míg nem Kolozsvár ismét vissza lőn a hős bajnok Bem által foglalva, a hol is még nehány napig működvén, kir. biztosi hivatalomat a tisztelt orsz. honv. bizottmány rendelete szerint, nem késtem utódomnak Beőthy Ödön bihar megyei főispánnak általaladni.

És ezzel megszűnt majdnem 7 hónapon keresztűl lehető legnagyobb erőmegfeszítéssel vitt, keblemben azonban terhes tisztem híven lett teljesítésének öntudatán kivűl, keserű tapasztalások emlékénél egyebet hátra nem hagyott megbízattatásom.

Kelt Debreczenben Auguszt 5.-d 1849.

B. Vay.

Rof, 12 Octóber 1849.

Igen tisztelt Barátom!

Elértünk a szerencsétlen revolutiónak utolsó stadiumában, mikor már nincs egyébb hátra, mint hogy

mindenki, hibás és nem hibás, magát lehetőségig ki mentse. És az elsők, az utolsók ügyét igen is nehezítik, mert a hamis bizonyítások napi renden vagynak — de azért az, ki ártatlan sem tehet egyebet, mint hogy magát hiteles és való bizonyítványokkal igazolja — osztán a birák lelkiösmeretétől függ egyiket a másiktól megkülönböztetni. — Nekem valótlanságokhoz folyamodni nem szükséges, meg köszönöm azt, ha az igazságot ki tudom elegendőleg tűntetni.

Hogy én mint kormánybiztos Erdélyben mit tettem, és mit nem tettem, azt Puchner után (kitől biztosan remélhetem, hogy saját kedvező nyilatkozatait melyeket irányomban tett, meghazudtolni nem fogja) leginkább te tudod; minél fogva bátor vagyok ezennel föl szólítani, méltóztass *német* nyelven nekem a következő tartalmú bizonyítványt adni lehető leg innepélyesebb alakban — és ezen alkalom által Rofra el küldeni mentől elébb t. i.: — hogy én

mint kormánybiztos Kolozsvárra érkeztem October első napja körűl — a napját határozottan nem tudom, de egy pár nap külömbségnél több semmi esetben nintsen — lehetne úgy is irni, hogy September utolsó vagy Oktober első napjaiban érkeztem Kolozsvárra.

Hogy addig míg Szebenbe mentem mint kormánybiztos, nehány napokat Kolozsvártt töltöttem, de teljes tétlenségben, a nélkül, hogy valamiben elegyedtem volna. Hogy Szebenben (már nem tudom mennyiben tudod) magamat negative és Puchnernek telyes megelégedésére viseltem. Hogy onnan Kolozsvárra visszatérve, ott mulattam néhány napokat telyes tétlenségben. Hogy Kolozsvárról October vége felé Pestre fel indúlván, az óta tudtodra (mi úgy is van) Erdélyben nem is voltam; addig pedig mig Erdélyben voltam, a Székely zavarokban oláh

csatározásokban és egyes személyek ellen hozott itéletekben legkisebb befolyásom sem volt.

Mind ezen pontok az igazsággal telyesleg meg egyeznek, minél fogva remélhetem, hogy ezekre nézve adhatsz bizonyítványt a nélkül, hogy magad compromittálnád, — mit még azon esetben sem óhajtanék, ha az által magamat menthetném.

Ha a felyebbi pontokat egyes adatok és példák s nyilatkozatok által, de melyek az igazságnak megfelelnek, megerősítheted — ugy annál jobb.

Egyébb eránt jó lessz minden bizonyítványokat németül írni.

Én a napokban indulok vissza Pestre — de azért csak méltóztass a bizonyítványokat — a Pestre szólókat is mind Rofra küldeni — honnan kézbe fogjuk kapni. Egyébb eránt hogy ezen bizonyítványoknak nyerése igen sürgetős, azt újabb idők elegendőleg bebizonyították.

Bocsánatot kérve alkalmatlankodásomért, és kérésemet újjítva vagyok alázatos szolgád, barátod:

B. Kemény Domokos.

U. i. Tiszánénak ide zárt levelét én bontottam fel, mivel lehetséges, hogy nőddel nem leszel egy helyt. — Egyébb eránt e levelet Tiszáné előttem föl olvasván, — tartalmát már előre tudtam, s azért voltam bátor föl-bontani.

*

Felszólíttatván ifj. gróf Bethlen János által, hogy adnék bizonyságot azon tetteiről, melyeket Erdélyben korm. biztossága alatt tett, azok iránt, a' mennyiben előttem tudva vannak, következőleg teszek hiteles bizonyságot, — s felhatalmazom egyszersmind az illető

grófot, hogy ezen bizonyítványomat bármely bíró előtt használhassa; — Nevezetesen:

I. Tudom, hogy a' mult 1848-ik évi September hó elején leérkezvén ifj. gróf Bethlen János Erdélybe, mint az akkor ő felsége által megerősített Ministerelnök grót Batthyány Lajostól Báró Vay Miklós Erdélyi korm. biztos ő excellentiája mellé kinevezett segéd biztos, — itt több napokon át teljes tétlenségben ült Kolozsvárt, egészen addig, mig

II. Híre jövén annak, hogy az agyagfalvi gyűlésre Székely nemzeti ülés hirdettetett, mit a kedélyek akkori ingerült állapotában helyeselni lehetetlen volt, általam, mint akkori kormányzó által M.-Vásárhelyre küldetett oly czélból, hogy az említett gyűlés megtartását lehetőségig gátolja meg addig is, mig én oda személyesen megérkezhetném.

III. Az October 6-án 1848. tartott ülésen, valamint az azt megelőző napokon is tanuja voltam, miként a' nevezett gróf mindent elkövetett arra, hogy a' felizgatott nép kedélyét lecsillapítsa; ugyanis

1., Azon Conferentiában, mely a' gyűlés napját megelőzött napon tartatott, közre munkált arra, hogy mondassék ki a Conferentiában, miként a tömeget oly határozat hozatalára kell bírni, miszerint az egybe gyűlt, és semmi rendet 's fenyítéket nem ismerő nép ne vitessék ki tömegestől a' magyar földre; hanem csak arra szólíttassanak fel az egyes székely székek, hogy saját védelmökre gyüjtsenek erőt, következésképen a gyüjtendő erőt csak Erdély belcsendességére csak akkor és annyiban ajánlják fel, mikor és amennyiben azt törvényes hatalom veendi igénybe; — és hogy ezen szellemben szolittassanak fel Erdély minden ajkú polgárai a' bel közcsend és béke fentartására.

2., A' Conferentiában igy kimondott elveket a nyilvános nép űlésben is erélyesen pártolta, a' midőn pedig több agitátorok nem mulaszták el a' nevezett gróf Bethlen Jánost és mérsékeltebb pártját kimondott és sürgetett elveikért fenyegetőzésekkel megtámadni, annyira mig határozatba is tették, a' gróf ellenére, hogy a' székely tábor rögtön alakittassék és tömegestől vitessék ki. Az eképen keletkezett veszélyes határozat ellen működni

3., nem szűnt meg a törzstisztekből 's korm. biztosokból kinevezett választmányban is, mert egész erejéből azon volt ott is, hogy a székely sereg ne organisáltassék rögtön, hanem az 1. pont alatti terv vétessék teljesedésbe. És ez gróf Bethlen Jánosnak és több hasonló érzelműeknek működése következtében az agyagfalvi téren, egy malomban tartott conferentiában el is határoztatott a' többség által. Azonban

4., Midőn ezen határozatot ki kellett volna mondani, az agitátorok felhasználván a' Románok által a' magyarokon minden felé elkövetett kegyetlenségek és elfogások hírét, annyira felbőszitették a népet, hogy midőn ifj. Bethlen János és többek bék.tő szellemben szólottak, őket mindenféle fenyegetéssel illették, nevezetesen épen a' grófot agyonlövéssel is fenyegették. E szerint

5., A' grófnak és a vele tartott mérsékletebbeknek minden igyekezete dacára elhatároztatván, hogy a székelyek rögtön kihozattassanak, még pedig tömegestől, ekkor Berzenczey László polgári biztosnak, 's Zsombori katonai parancsnoknak oly hatalommal neveztettek ki, hogy azokat, kik nem engedelmeskednek, halállal is megbüntethessék.

6., Gróf Bethlen János pedig a' Dorsner vezérsége alatti előcsapattal élelmi biztosúl küldetett el, nem levén

a' katonai eljárásban semmi hatalma s nem is elegyedvén abba.

7., Midőn a felbőszitett nép a' gyűlés alatt a' Gr. Latour által küldött 's M.-Vásárhelyen elfogatott courir kiadatását sürgette, gróf Bethlen János több hasonló érzelműekkel szegűlt a' veszélyes czélzat életbe léptetése ellen, s vitte ki végre a népnek e részbeni lecsendesítését, mely körülményhez tiszta tudatomból állíthatom azt is, miszerint az emlitett curir akkor fogatott el M.-Vásárhelyt, midőn a gróf még biztos nem volt.

IV. Tudom azt is, miszerint a' M.-Vásárhelyt statarialiter kivégeztetett román tribunus Pap László halála, pár nappal előbb történt, mint a' nevezett gról ott biztos lett volna.

V. Agyagfalváról visszamenő utamban a' fellázadt románok miatt több napokat kénytelen lévén M.-Vásárhelyt mulatni, 's az alatt gróf Tholdalagi Ferencz a főtisztségről lemondván, kénytelen voltam ifj. Bethlen Jánost Marosszék kormányzására helyettesi minőségben kinevezni; ki is ezen kineveztetését, kedve ellenére, s azon nyilatkozata mellett fogadta el, miszerint egyedűl az anarchia megelőzése tekintetéből, és csak a fenforgó zavarok lecsendesítéseig viszi helyettesi hivatalát, reményelve, hogy helyette minél előbb más fog kineveztetni. Igy elvállalt helyettességében el is követett mindent a kedélyek lecsillapítására, 's minden kihágásoknak és kegyetlenségeknek mindenkor nyilván ellene mondott.

Melyekről, mint tiszta tudomásomra levő dolgokról hitelesen bizonyítok.

Pest, October 11-ike 1849.

(P. H.) *Gróf Mikó Imre* s. k.

A PESTI ÚJÉPÜLET ÉS THERESIENSTADT

1852 AUGUSZTUS 16 — 1853 JUNIUS 7

ÖT HÉT A PESTI ÚJÉPULETBEN.*

1852 aug. 16. Ma reggel kilencz órakor hirdették ki előttem itéletemet egy szűk szobában, egy valóságos régiségi lomtárban. Ott állt az egész hadi törvényszék: sirból kilépett nyugdíjas katonatisztek,** hülye rokkantak, gondolkozni és érezni képtelen öregek, aztán egynéhány altiszt és közlegény, mindnyájan fedett fővel és kivont karddal. A zsoldos gyilkosok kört képeztek. Én középre álltam és keresztbe font karral, fölemelt fővel, nyugodt szívvel (meg vagyok győződve, hogy üterem egy csöppet sem sietett) hallgattam a legaljasabb hazugságok ama férczeletét, mely engem négy évi börtönre érdemesített. Annyira fölötte éreztem magamat ennek az engem környező egyenruhás rongynépnek, annak a láthatlan hatalomnak, mely ezt az akarat nélküli nyomorult gépet mozgatta, — annyira megbotránkoztam eme lelkiismeretlen és hálátlan eljárás alávalóságán, hogy fájdalom, keserv vagy mélyebb felindulásnak legcsekélyebb nyomát sem éreztem, sőt valóságos büszke érzés vett erőt rajtam a mint kiléptem a szobából, melynek ajtaja nyitva maradt s így nagy embertömeg tolakodott oda, hogy az itéletet meghallja. Visszatérésemkor miny-

* Eredetije német.

** Egyike ezeknek a bakóknak, Schwäby nevű, félig vak, $^3/_4$ süket, az insurrectióban 1807-ben az atyám alatt szolgált, mint hadnagy, most főhadnagyi nyugdíjából s a hadi törvényszékeknél nyert napdíjaiból él; ma bizonyosan kétszeres díjat fog kapni. *B. V. M. jegyzete.*

nyájan levették fövegjeiket, tisztelettel helyet csináltak, sőt sokan hangosan is kifejezték bosszankodásukat.

Ezután auditoromhoz vezettek * a ki a porkolábnak ** adott át. Ez megmutatta nagy tágas szobámat a harmadik emeleten, pompás kilátással a Dunára. A szoba teljesen üres és szörnyen piszkos volt. Estvére kitakarították s az «Európa» vendéglőből bebútorozták. És most itt ülök elzárva az én jámbor, jó lelkiismeretemmel. A császárt holnapra várják Pestre. Tegnap tudakozódott utánam dr. Bach, vajjon fogva vagyok-e már? Nos tehát elérte czélját az eb; én azonban istenre és üdvösségemre esküszöm, hogy szivesebben vagyok államfogoly, mint lettem volna Magyarország Helytartója az ő áruló terve szerint. Magam is csodálom, mily nyugodt és elszánt vagyok. Sokat tesz erre a bizonyosság érzése is. Négy éve hajszol engem ez a most hatalmon levő söpredék. Most tudom, hogy vagyonom gyermekeimé marad, így ők gond nélkül élhetnek. Szegény anyám, ha ezt a csapást túléli; Katim erős lelkű s még inkább szeret engem, mintha ingadoztam és a kisértéseknek engedtem volna! — Most csak egészséget. Megtörhetnek engem a nyomorult gazok, de soha meg nem hajlíthatnak.

Aug. 17. Talán sohsem aludtam jobban, soha nyugodtabban, mint az elmult éjjel; erősítő az igaznak álma. Rendbehoztam a szobámat; megöltem a falon egy légió óriás poloskát, míg végre egy katona lépett be hozzám szolgálatra s ki akarta tisztítani «a mondúro-

* Ezt Bilkonak hivták, egy ostoba cseh s a mellett félénk, mint a nyúl. Midőn peremet átvette, százados volt, annak ohajtott bevégzése után soronkívül őrnagygyá léptették elő.

** Neve Rajtko volt, még fiatal ember. *B. V. M. jegyzete.*

mat», a mely azonban már ki volt tisztítva. Reggelimért küldtem őt.

Most a porkoláb is utána nézett, vajon nem szöktem-e meg tőle s elmondta nekem, hogy ebből a szobából vitték a vesztő helyre Batthyany Lajost, Csányit, Perényit és Jeszenákot; maga a hely is, a hol bitójok állott, látható volt ablakom alatt.

E látogatás után egy második következett: egy kövér asszonyság mutatta be magát mint dr. Balogh neje s elmondta, hogy bennünket csak a konyha választ egymástól, hogy ő négy hónapra van elitélve, görcsökben szenved, ezért hetenkint delejezteti magát, mert a delejes álom felüdíti stb, e mellett rendelkezésemre bocsátotta könyvtárát, ajánlotta szolgálatát ha kifelé levelezni, vagy valamit ide becsempészni akarnék. Mindent megköszöntem neki, leginkább pedig látogatása ismétlését.

Tizenegy órakor sétálni mentem az udvarra, egy szűk napfénytelen térre, mint valami mély kútba. A társaság nem valami kellemes volt, de közte számos ismerősre találtam: Hertelendy Miksa, egy Török nevű úr Békésből, Simonyi a festő, kit egykor Londonban herczeg Eszterházy Pálnak ajánlottam, a ki ezért most igen hálásnak mutatta magát irántam, — Székely Dávid, a kit a testőrséghez segítettem, — Elek Ferencz, Natali, Macskásy, Boér, Fejér stb. A folyosókról néhány fogolynő kiváncsian néz az ablakon, köztök Lövey Klára. Teleky Blanka is itt ül ebben a ketreczben, a hol jelenleg 130-an vagyunk szenvedőtársak.

A porkolábnál ebédeltem, hol havonkint 15 frtért fogadtam étkezést. A «téns asszony is» velünk ebédelt, egy eredeti káplárné, Téns asszonynak hivatja magát. Ugyancsak papucs alatt tartja a férjét. Néha furcsa

beszédet tesz . . . «Higyje meg Nagyságod, így szólt Hertelendyhez, nekem olyan finom nevelésem volt, hogy most is eltársaloghatok akármicsoda excellentiás asszonynyal . . . a teremtését.» Egy három éves csudaszép gyermekkel sok tréfánk van. Hír szerint több látogatás volt bejelentve, de valamennyit visszautasították. Ugy hallom, az auditor Albrecht főherczegtől kapta eljárási szabályait. A császár azonnal a Palota melletti táborba szállott.

Aug. 18. Kora reggel harangzúgás és ágyúdörgés hirdette a császár születésnapját. Isten bocsássa meg neki, a mit ellenem vétkezett.

Még semmi látogatás! A helyett egy szép virágkosár, pompás gyümölcsökkel, ismeretlen kéztől. Egy névtelen levél, mely nagy részvétről s általános megbotránkozásról beszél; női kéztől, hibás orthographiával, torzított vonások, durva papir.

Aug. 19. Alant az udvarban egy szivattyu és kút van. Nagyon meleg volt s egy pohár vizet kértem egy fogolytól, egy lánczban levő tisztes kinézésű öreg embertől. Észrevettem róla, hogy Debreczen vidékéről valónak kell lennie. Ugy is volt. Madarasról való. Természetes hogy itt engem látásból már ismert. Debreczenben is látott. Csendesen ezeket a szavakat mondta: «Jól tudjuk miért van itt Excellentiája. Isten erősítse. Hazáért, vallásért szenvedni szép dolog. Két hónap mulva haza megyek; megmondom tiszteletes uramnak, hogy láttam a mi kegyes főcurátorunkat.» Szegény parasztember; két politikai menekültnek két napi szállást adott s ezért már négy hónap óta csörgeti itt a lánczot.

Meglátogatott gróf Mikes János, Sigmondy és Kossalko.

Aug. 20. Erdélyben működésem idején Sombory volt

a székely huszárok ezredese. Három évre ítélték. Az itteni fogházban tölti ma az éjet Josefstadt felé utaztában. Szörnyen le van verve, szinte vigasztalhatlan. Papot kívánt — reformatus — hogy estve vele imádkozhassék. Megértettem vele, hogy ez nehézségekkel jár; a helyett szobámba hívtam, a hol egészen derültté és vidámmá lett. Holnap tovább utazik.

Aug. 21. Ma érkezett meg Duschek. Sírt mint egy gyerek, hogy magamhoz kértem s kényelméről már előre gondoskodtam. Szegény mint a templom egere s családjának sorsa felett aggódik. Ez a jutalom azért, hogy a kormánynak megmentett egy pár milliót a forradalomból.

Aug. 22. Egy kedves levél az én jó, *erős* lelkü anyámtól 18-dikról. Megnyugtat állapota felől. Felel az én levelemre, melyben jelentettem, hogy be vagyok zárva. Csudálom lelki erejét s bizonynyal mindvégig hozzá méltónak fogom mutatni magamat. Meglepett a látogatásával testvérem Lajos, Zsolczáról. Fölkeresett Gyürki is, a ki nagyon felindult volt azon, hogy leánya, a férjétől Jankovicstól megszökött s Vay Józsival szerte kóborol, — ezeket kellene becsukni.

Aug. 23. Mészáros segédtisztjeinek egyike Német János, a ki kegyelmet kapott, ma Bilkonál, a városszobában talált engem. Történetesen ő volt az, a ki Debreczenben a Madarász által szobám elé rendelt őrt onnan elrendelte. «Mit? így szólt az auditorhoz, hát ezt is elitélték a bécsi urak? Hiszen ezt mi mint «Schwarczgelbet» fel akartuk akasztatni. Az már igaz, hogy maguk nem tudják mit cselekesznek.» — Vén fecsegő, kinek semmit sem vehetni rossz néven. Lakásomnak az a kellemetlensége, hogy ablakom alatt «botoznak». Alig mulik el nap, hogy legtisztességesebb emberek 12—25—

30 botot ne kapjanak, a mi borzasztó! Ma büntettek így két testvért, egy üvegest és egy szabómestert. Szívszaggató volt. Becsukjuk a külső ablakokat, midőn ezek az istentelen kínzások kezdődnek, de a jajkiáltás mégis felhallatszik. Csaknem mindnyájan «másod fokú felségsértésért» kapják az ilyen büntetést, tudniillik a császár szidalmazásáért. Megvallom, mesének tartottam azt, a mit a közönségnél a «neugebaudeban» gyakorolt kínzásokról beszélnek. Most azonban naponkint kapom róla a bizonyosságot.

A porkoláb beszélte nekem, hogy a még mindig működő három hadi törvényszék tagjai, mint kérdezősködnek ő nála minden reggel, vajon «nem érkeztek-e új foglyok»? Szomoruan távoznak el, ha — a mi ritkaság — kérdésökre *nem* a felelet. Hiszen az ebek többnyire a reájok eső napdíjból élnek. Valóságos vérpénz.

Aug. 24. Meglátogatott ma az én jó Gyurcsányi Gáborom. — Duschek rosszul van. A lánczcsörgés és a botozás ablakunk alatt egészen izgatottá teszi.

Ma az történt, hogy a szolgánk ily szavakkal vett búcsút tőlünk: «Nagyságos urak, ma kikapok még 25 botot, aztán eleresztenek, azért isten áldja meg a nagyságos urakat.» Megajándékoztam s intettem, hogy erősen tartsa magát. «De hiszen, nincs a császárnak olyan káplárja, a ki én belőlem egy hangot is kivegyen.» A botozásnál a porkolábon kívül az illető auditor is jelen van. Egyik, egy egészen fiatal főhadnagy, biztatja a verőket, hogy erősebben vágjanak, a mit azok egyébiránt, kivált jól öltözött embereknél, kedvteléssel cselekszenek; a parasztok iránt enyhébbek.

Aug. 25. Duschek annyira izgatott, hogy aggódni kezdek miatta. Éjjel sohajtozik, nyög, sír. Szánni való, szegény. Nem rabnak való. Most nyugodtan alszik. Az

egész napot poloskaöléssel és egérfogással töltötte — az egykori pénzügyminiszter!

Meglátogattak: Szilassy, Usz kapitány, Dercsényiné, az én szegény barátom Bene, a ki azt mondá, hogy hozzám szivesen bezáratná magát, Ráday és Patay.

Aug. 26. Bilko irodájában a helyettese Dehek őrnagy van, egy belga. Ma lenn voltam, hogy nehány levelet átvegyek. Két vasba vert parasztember szintén hireket kapott. Minthogy a levelek magyarul voltak irva, Dehek pedig azt nem érti, engem kért meg, hogy olvassam föl azokat az illetők előtt, egyszersmind mondjam meg neki nincs-e bennök valami gyanus. Egyiknek az anyja ir, másiknak a felesége, egyszerűn, szívből, megindítólag. Mind a kettő könnyekig megindult, nem különben maga a felolvasó is. Az őrnagy megbizása folytán megmondtam nekik, hogy a levélre válaszolhatnak, csakhogy a mit irnak természetesen az irodába kell beadniok. «Igen uram, de mi nem tudunk ám irni; aztán hol vegyünk téntát meg papirost.» Mily hálásan vették ajánlatomat, hogy én majd irni fogok helyettök! Igen is meg voltak aztán elégedve munkámmal.

Ebben az átkozott léghuzamos udvarban oly köhögést kaptam, hogy kénytelen voltam dr. Kovácsért küldeni.

Aug. 27. Az én kedves Katim visszatért Bécsből s meglátogatott, úgy szintén Hertelendy Ignácz is, egykori torontali főispán, ki testvérének Miksának hozta megkegyelmeztetése hirét. Ő maga bántatlan maradt, pedig ott volt velünk Debreczenben s mi mindent el nem követett, hogy alkalmazást nyerjen Kossuth alatt, sőt hir szerint, még Szegeden is jelen volt.

Aug. 28. Ma a sógorom *Lützow* látogatott meg nejével és leányával, kedves Katim és Klára is itt voltak velök.

Aug. 29. Kedves nőm elhozta magával Sigmondyt. Némi házi ügyeinket rendezgettük.

Aug. 30. Gulácsi szép dinnyéket hozott Bugyiból, nagy örömére a porkolábnénak. Asztali borral is ellátam férjét, a ki kedveli a jó poharat.

Aug. 31. A látogatók közt volt Kóczán, Ráday, Patay, stb. Uj kellemetlenség, hogy a mi udvarunkban állitottak kórházat a táborban megbetegültek számára. Mondják, vérhas uralkodik. Dr. Kudler — így hívják a mi katonaorvosunkat — azt állítja, hogy már 300-at hoztak be. Még kétannyi részére van hely. A halottas kocsi is az ablakom alatt áll. Ez szolgál arra is, hogy a vesztőhelyről a holttesteket napnyugta után a boncz-kamarába hordja, a mit az én szobámból szintén láthatni. Szeretném, ha dr. Bach vagy principálisa, akármely várba vinni engednének innen. Az én jó Katim Therezienstadt mellett tett lépéseket.

Ma hoztak be a csendőrök Dunavecséről egy rablót, kedvesével együtt, a ki szintén a bandához tartozott s a ki még most is férfi ruhában rejtőzik. Most a birákra ismét napdíj vár! Fehér kabátjokról és kémlő-viseletökről — Bilko titkos rendőrei — «farkasoknak» «Vulpeseknek» nevezik őket.

Szept. 1. Bilko ugyancsak megijedt, a mint látogatásom végett egyszerre jelentkeznek: Báró Wesselényi Miklós, Báró Bruckenthal, Báró Kemény Domokos, Báró Szalbek, gróf Bethlen János, minnyájan Erdélyből. Mindjárt is egy «Vulpest» commandirozott a szobába, ahol az urakat fogadtam. Örömmel hallottam az általános megbotránkozásról az összes erdélyiek közt; természetes, ők itélhetik meg legjobban, mily Bach-féle szemtelenség kellett ahoz, hogy engem főnöke által bezárasson. Kedveseimen kívül meglátogattak még Majthényi Laczi, dr. Leblin, Usz stb.

Szept. 2. Nehéz szívvel vettem búcsút kedveseimtől, a kik anyámhoz Golopra siettek. Holnap minnyájan elutaznak.

Szept. 3. Mint függ az ember élete gyakran egy fonalszálon! Már tegnap előtt hire terjedt, hogy a dunavecsei rablót, kedvesével együtt felfogják akasztani. A férfi perét, a hadi törvényszék tegnap végezte be a déli órákban. Az itélet lőpor és golyó általi halálra szólott. Azonban a hosszu várakozásba beleunt tanuk minnyájan megszöktek, ma pedig már harmadik napja, hogy a rablónőt befogták; a tanúkat nem találták, nem találják; e szerint elmult a rögtönbirósági határidő, így a rendes törvényszéknek fogják őt átadni. Ellenben a férfit estve az én ablakom előtt főbe lőtték. A végrehajtás alatt Bilko szobájába mentem, de láttam a szerencsétlent előttünk elhaladni, bátran, elhatározottan. Hallottam a hármas lövést. A porkoláb csakhamar azután hideg vérrel jelentette, hogy az itélet végrehajtatott. Bilko nyugodtan hallgatta meg a jelentést, füstfelleget fújt a levegőbe, a kis szelidnek látszó cseh-ember!

Meglátogattak Ürményi Józsi, Babarczy Tóni és Horváth János, a ki Erdélyben titkárom volt. Ő jól ismerte ottani működésemet, és mindazt, a mit azért a forradalmi párt részéről szenvednem kellett. Elszörnyedése tehát megfogható volt. Csak azért jött be jószágáról, hogy engem meglásson.

Szept. 4. Usz bemutatta nekem Knapp századost. a ki unokahúgomnak Dercsényi Clairenek udvarol. — Virág, gyümölcs, szöllő kosárszámra özönlik hozzám, isten tudja honnan. — Ismét új szolgám van, egy német. «Hát mit követtél el?» — «Éljen a Kossuth», volt a felelet. Ezért a kiáltásért t. i. kéthónapot kapott vasban és ötven botot «kétizben kiszolgáltatva».

Szept. 5. Ma egy megindító látogatásom volt: Baumgarten százados, a ki Erdélyben alattam szolgált. Egy bizonyítvány által megmentettem őt a bezáratástól Walmoden idejében. Ez ugyanis az én irásbeli nyilatkozatom következtén elengedte neki a két évre szóló hadi törvényszéki itéletet. Hogy köszönte, hogy sírt most ez az ember! Nálam voltak még dr. Kovács, B. Kemény Zsigmond.

Egy Gyertyánfi úr, Duscheknek egykori iskolatársa, a ki őt azóta alig látta valaha, felkereste őt ma s eröltette, hogy fogadjon el tőle egy jelentékeny pénzösszeget, sőt gondoskodni akart róla fogsága egész ideje alatt. Duschek nem fogadta ugyan el, de megigérte, hogy hozzá fordúl, ha szüksége lesz rá.

Szept. 6. Majthényi Luise Kálnáról jött meglátogatni két idősebb leányával. Ott volt még nálam Usz százados és nyomorult beteges testvére. Alig távoztak el unokahúgaim, ismét egy kivégzés történt. Erről már étkezésközben volt szó a porkolábnál. A felesége egy kendőt keresett elő ruhaszekrényéből, a melylyel majd az elitélt szemét bekötik. A porkoláb azt állította, hogy az ilyen kendőt a kivégzés után rendesen elárverezik, többnyire azonban előre eligérik vagy eladják. Isten tudja miféle babonaság van hozzá kötve. Duschek bele sápadt a mint a porkolábné a magyarázatot adta s a mint férje a szerencsétlen kendőt zsebébe dugta. Csak el! el! ebből a gyilkos barlangból.

Szept. 7. Még az öreg Bod Pál is fölkeresett. Nem akarták beereszteni; de fenyegetődzni kezdett Albrecht főherczeggel, a táborban levő császárral. Egészen könybe olvadt. Még *nekem* kell vigasztalni az embereket. — Deresényiék is bent voltak.

Szept. 8. Valóban örökké nagyra kell vennem gróf

Teleky Luisenak, hogy meglátogatott. Itt látogatott meg, a hol annyira szeretett testvérét, kivégzése előtt egy pár órával látta utoljára. Teleky Blankához nem bocsátották. Alig távozott el a *vendég*, Bilko jött siralmas, édeskés arczczal, mely szánalmat akart kifejezni s követelte tőlem kamaráskulcsomat és rendjelemet. Mindkettőtől igen könnyen váltam ugyan meg, de ismételve kinyilatkoztattam, hogy törvényellenes rablásnak tartom, hogy egy előbbi jó akaratú fejedelemtől kapott eme jeleket tőlem elveszik. Bizonyára nem viseltem volna ezeket. Janku és Axentie, kiknek Bach rendeket adott, rég elvették attól a kedvemet, hogy magamat, habár a mi Ferdinándunk ajándékaival díszitsem. «Te sem fogsz megmenekedni a Ferencz József rendtől» mondják a bécsi utczagyerkőczök, ha valakit gúnyolni akarnak.

Szept. 9. Megint kivégzés történt. Székács lelkész kisérte a szerencsétlent a vesztőhelyre, egy nagy, erős fiatal embert. A porkoláb beszélte, hogy nem engedte a szemét bekötni. Egészen nyugodt volt. Borzasztó, hogy a három golyó daczára sem maradt rögtön halva s mint egy megsebzett bika ordított, míg egy ujabb lövés ledöntötte az óriást.

Szirmay Sándor és Sigmondy voltak az egyedüli látogatóim. A többieket elutasították.

Szept. 10. Bene barátom és Kriegshaber egy pár órát töltöttek nálam. A mint eltávoztak s én Bilko irodáján átmentem, nagy felindulásban találtam őt. Tudniillik a hadi törvényszékek azt az utasítást kapták, hogy mindazon perekben, melyek a hadparancsnokságnál tovább nem mennek, igen szigorún itéljenek, hogy így Albrecht főherczeg kiméletet gyakorolhasson s a bűntetést leszállíthassa. Igy a mult héten egész csomó ilyen itélet ment föl, a melyekben azt kellett várni, hogy

mindegyik felére, vagy egyharmadára fog leszállíttatni. Azonban ma valamennyi, a hadi törvényszéki ítéletek megerősítésével jött vissza, Lichtenberg altábornagy által aláírva. A főherczeg tudniillik távol van s helyettese vagy semmit sem tudott ezen kedélyes intézkedésről, vagy nem volt bátorsága magát kegyelem osztogatóra játszani. A vége mindenesetre az, hogy 20—30 ember, vagy illetőleg emberi k . . . a, kétszer háromszor több botot kap, mint a mennyit a különben is eléggé «bőkezű» vértörvényszékek belátása szerint kapnia kellett volna. Igy megy minden, viribus unitis!

Szept. 11. A mint ma reggel ablakomat kinyitottam, láttam hogy a vesztőhely és környéke emberektől hullámzik. Gyorsan felöltöztem, nem kétkedve hogy Bilko és czimborái megint «végrehajtást» rögtönöztek. Az irodába mentem, hogy távol legyek a mészárlástól. Oda érkezve hallám, hogy már őrjáratot küldtek a tömeg szétkergetésére. Az emberek tudni illik arra a hamis hirre csoportosultak össze, hogy Teleky Blankát végzik ki. Ő maga is meghallotta ezt és őt a ki különben oly bátran viseli magát fogságában, oly izgatottságba hozta az esemény, hogy dr. Kudlert hívták hozzá, kinek megkeresése folytán egy pár üveg tokajit küldöttem neki.

Szept. 12. Ma reggel megint az a komédia volt. Ismét tolakodtak az emberek, kik a szegény Blanka felakasztását akarták látni. Ebből látszik az a jó vélemény, melyet a közönség a hadi törvényszékekről táplál. Méltóknak is mutatják magokat erre. Holnap reggelre már ismét egy főbelövendő-jelöltjök van, első szereplése egy ifju főhadnagy-auditornak.

Mérey Károly és az ifju Duschek voltak nálam.

Szept. 13. A kivégzés csak estve történt, mivel

Albrecht főherczeg a táborban volt ő felségénél, s az itélet megerősítése csak a császári ebéd után történhetett. Tudván, hogy a főherczeg ő felsége közelében tartózkodik, az emberek kegyelmet reméltek.

Az aradi vár felé utaztában meglátogatott az éjet itt töltő egykori komáromi katholikus lelkész Lipovniczky, egy szellemes, tanult fiatal ember. Az is érdekes, a mi ő vele történt. Csakhamar a komáromi capitulatio után őt is hadi törvényszék elé állították, de teljesen fölmentették s az itéletet a felsőbbség is helyben hagyta, a mint nyilvánosan ismeretes volt. A mult évben azt az írásbeli parancsot kapta a primástól, hogy egyházi beszédre készüljön, melyet Szent István napján a pesti székes egyházban fog tartani. Lipovniczky fölkereste Esztergomban a primást s figyelmeztette, hogy talán tanácsosabb lenne valamely más jobb «gutgesinnt» hirben álló lelkészt tisztelni meg ezzel a működéssel. A primás ragaszkodott előbbi határozatához, a minek azonban hire futott és Gehringer nem késett megkeresni a primást, hogy említett szándékától eltérítse s Lipovniczky helyett más valakit nevezzen ki.

Az egyházfejedelem fölbosszankodva a miatt, hogy a lutheranus magyar polgári kormányzó az ő ügyeibe avatkozik; maga szónokol ugyan, de bevádolja a «Geringstent» egyenesen a császárnál. Gehringer a Bach háta mögé bujik s megmutatni, hogy a primás választása csakugyan botrányos volt s Gehringernek a ki Bach megbizásából cselekedett, igaza volt: a pozsonyi hadi törvényszék parancsot kapott, hogy Lipovniczkyt ujra vegyék elő s itéljék akasztófára. A mi meg is történt, csakhogy két évi fogságra kegyelmezték.

Szept. 14. A szegény Duschek megvált fiától, a ki holnap Bécsbe utazik, kieszközölni, hogy atyja is

Theresienstadtba küldessék, a hová menni nekem kilátásom van.

Szept. 15. A nap minden különösebb esemény nélkül mult, csakhogy a mit már gyakran vettünk észre, egypár szekér idegent, ez uttal angolokat, vezettek a cselédek megtekinteni a vesztőhelyet, a hol Batthyány Lajos és a többiek kivégeztettek.

Szept. 16. Unokahúgom Gyürky Erzsi, Bártfayné, Dercsényi, Elek Miska stb. látogattak meg. Megjött a rendelet is, hogy Theresienstadtba megyek, Duschek pedig Josephstadtba. Azonban reméljük, Duschekre nézve ujabb rendelet fog érkezni s ő is velem együtt utazik.

Szept. 17. Sietnek az urak engem innen elexpediálni. Holnap indulnom kell, Duscheknek is utra kell kelnie Josephstadt felé; de betegnek jelentettük s e közben sürgöljük a bécsi potentátoknál, hogy hozzám tegyék. Nehezemre esnék tőle megválni. Már mindenki búcsúzik tőlem. Bizony nehéz még távolabbra költözni kedveseimtől és hazámtól; de az Ujépületben maradni is irtóztató volna. A sok kivégezés közben végre magát az embert is felköthetnék egy kis elnézésből, vagy félre értésből. A mire a nélkül sem hiányzik nálok a jó akarat!

Isten veled, te naponkénti iszonyuságok hajléka!

THERESIENSTADTI NAPLÓ.*

Theresienstadt, Szept. utolján 1852.

Folyó hó 18-dika óta ezek hozzád az első sorok. Csupán anyámnak írtam, hogy épen hír nélkül ne legyetek felőlem. Mert itt leveleinket a félvilág előbb elolvassa, mintsem expediálnák. Most azonban remélem, e lapokat biztos alkalomtól juttathatom hozzád. Ennélfogva mindent közleni akarok veled, a mit a fentemlített nap óta átéltem.

Mindenekelőtt azt kell megemlítenem, mi történt a szegény Duschekkel s mily állapotban hagytam őt hátra. A mint tudod, őt azon a napon, melyen én Theresienstadtba indultam, Josephstadtba kellett volna szállítani. Történt azonban, hogy még két fogoly volt szintén oda rendelve s neki a hosszú útat ezekkel együtt kellett megtennie, két becstelen, dühös kamaszszal, kik feltették magokban, hogy Duscheket az úton vérig bosszantják s részére Josefstadtban a legrosszabb fogadtatást készítik. Annyi tekintettel sem voltak iránta, hogy külön őrkíséretet adjanak neki. Szerencsére tudomásunkra jött ez ármány; Duscheknek beteggé kellett magát tennie. Csak így menekülhetett a reá váró kellemetlenségektől. Igy

* Ezek a levelek nejéhez vannak intézve németül. Naplónak nevezi b. Vay a csomagot átfogó boritékon. A mi vagy igen kevéssé érdekes vagy igen is magán vonatkozásu, kihagyatott a jelen közleményből.

most már ide fog jönni, a hol reá a legjobb fogadtatás vár.

A mi magamat illet, én reggel 10 órakor hagytam el az Újépületet. A holmimmal két vadászkatona utazott előre, én pedig egy nagyon kedves őrmesterrel bérkocsiba szálltam, mely bennünket a vasúthoz vitt. Ő mindig távolban tartózkodott tőlem, hogy senki ne sejtse kisérete czélját; én meg épen az ellenkezőt akartam, s nem engedtem őt távozni mellőlem. Az első helyen foglaltunk ülést. A hiányt mindenütt én fizettem rá, mert a magas kegyelmes kincstár csak a harmadik helyet fizette értünk.

Csaknem minden állomáson találtam ismerősöket; kisérőm nem birt eléggé csodálkozni rajta, kivált minthogy ép úgy Pozsonyban, mint Brünnben, sőt Prágában is ez volt az eset. Az utazás mindenütt gyorsan haladt. A málhát Pesttől Gänsendorfig s innen Theresienstadtig adhatni fel. Személyek számára Pesten, Gänsendorfban és Brünnben válthatni jegyeket s kocsit szintúgy háromszor kell változtatni. . . .

Szeptember 19-én d. u. ½ órakor áll meg a vonat a theresienstadti állomásnál, a honnan omnibuszok, vagy más megrendelt kocsik viszik az utasokat a várba, a mi alig kerül néhány perczbe. Pontban két órakor vonultam be uj rendeltetési helyemre. A helyiség egy igen nagy négyszögű térből áll, melyen át a drezdai országút vezet. Ettől jobbra-balra két emeletes házak állanak, melyekben az udvarra s egyszersmind az országútra kilátással, a börtönök vannak. A be- és kijárást természetesen őrökkel jól megrakott kapuk őrzik.

Ezen épületek egyike előtt állapodtunk meg s jelentkeztünk a porkolábnál, a ki engem mindjárt által vett s nehogy kedvem kerekedjék a megszökésre, személy-

leirásomat azonnal bevezette s földszint két szobát engedett választásomra. Mind a kettő nagyon nyomoruságosan nézett ki, mázolt ajtókkal, piszkos padlóval, tisztátlan falakkal, igen gyengén butorozva, a mennyiben egy szalmazsákos lóczán, egy asztalon, egy széken és egy ruhafogason kívül semmi kényelemre való nem volt benne. Itt helyezkedtem tehát el.

Csakhamar azután megérkeztek ládáim és bőröndjeim; azokat most át kellett vizsgálni, a mi azonban igen lovagiasan történt, csak épen az íróeszközöket kivánták el tőlem azzal az igérettel, hogy valahányszor szükségem lesz rá, mindig átadják. Míg mindez épen nem kellemetlen módon megtörtént, az itt levő egész fogolytársaság összegyült Luzsénszky Pál vezetése alatt s elhalmoztak engem jó tanácscsal és mindenféle ajánlatokkal. Legelsőbben Luzsénszkyhoz mentem, hol mindaddig kellett maradnom, míg szobámat teljesen rendbe hozták. Aztán följegyeztem a szükségeseknek hitt butorokat. A meszelés és a zsurolás a kincstár feladata volt.

Luzsénszky itt az első emeleten egy igen nagy szobában lakik. Ennélfogva nála rendesen sokan gyülnek össze. Az én ünnepélyes beigtatásomra örege, ifja mind ott volt. Több ismerőst találtam; de szenvedő társaimat csak később fogom neked bemutatni. Megemlítem, hogy a mi vidám, de tisztességes mulatságunk alatt egy alezredes, a ki Ramberg parancsnok után a mi közvetlen felügyelőnk, megjelent köztünk, átadta nekem Ramberg üdvözletét s azzal eltávozott. Azután még kilencz óráig voltunk együtt s kölcsönös ismeretségünkkel megelégedve váltunk el. Erre csakhamar mély és nyugalmas álmot aludtam.

Másnap reggel a térkapitány Montini jött ismét

Ramberg nevében tudakozódni hogylétemről, de egyszersmind azzal a parancscsal, hogy számomra az első emeleten egy szobát ürítsenek ki. Ezt a parancsot teljesíteni a várhadnagy kötelessége volt, a ki egy házban lakik velünk. Ő épen abban a szándékban volt, hogy itt egy régebbi előjoggal biró egyént helyez el, mire én kinyilatkoztattam, hogy a részemre először kimutatott lakásban maradok s egyszersmindenkorra lemondok minden kedvezményről, melyben a többi foglyok velem nem osztozhatnak.

Ennek híre egyszerre futó tűzként terjedt el minden szobában és zárkában s látni kellett az igyekezetet, a mint az urak magok vigyáztak fel szobám rendbehozására: egyik a falat meszelni segített, másik a piszkos ajtót ragasztotta be zöld papirral, úgy hogy szinte festettnek látszott. Hozzájárulásom nélkül zöld kelmével vonták be a falat, mely mellett nyoszolyám álland. Az ablakokat szintén így feldiszítették és függönyökkel látták el.

Butoraim csak negyedik napon érkeztek meg. Semmi módon nem volt szabad bemennem, míg mindent rendbe nem hoztak és el nem helyeztek. Még a szekrényeimet is berakva találtam már, a kályhát kifűtve, egy szőnyeget elterítve, két nagy virágbokrétát stb. Egy szóval a szobám legtisztább, legkényelmesebb és leglakályosabb lett, a nélkül, hogy az ujjamat mozdítottam volna. Butoraim: egy kényelmes tábori ágy szalmazsákkal és derekaljjal; ágytakarót és egy szőnyeget Duchange adott, egy nagy ruhaszekrény, egy kanapé, hat szék, egy rendkívül kényelmes nagy kredencz, egy igen czélszerű öltöző asztal, egy asztal a kanapé előtt. Még a mosdó kádacska felett is függöny van vonva, hogy a kivánesi szemektől védje. A legdiszesebb butorom azonban iró-

asztalom, melynek párkányán arczképeim, itteni egyedüli kincseim vannak elhelyezve. A felett függ egy fali óra, aztán egy tükör. Végül megemlítem a szépen virágozott kályhaellenzőt, s mögötte a belől-fűtő igen jó vaskályhát és egy nagy fonott kosarat, melyet naponkint 25 font kincstári puha száraz fával töltenek meg s azt én naponkint mindig hűségesen elégetem. Ezért a dús ellátásért azonban havonkint 6 ezüst forintot fizetek.

A mint ez mind így rendben volt, Luzsénszkytól lementem a lakásomba, melyet azóta minden ingóságommal együtt a szolgám tart a legszebb rendben, egy sánczmunkára ítélt politikai fegyencz, Luchesini nevü olasz. Kellemetlen csak az, hogy mikor reggel bejön, bár mindig lábujjhegyen közelít a kályhához a tüzet éleszteni, még sem kerülheti ki, hogy láncza ne csörögjön, a mi engem önkénytelen valami krampuszra emlékeztet.

Szolgálatommal is tisztában lévén, elkezdődött a látogatók fogadása. Egy szép reggel a közös séta bevégzése után, az egész fogolyvilág, tudniillik a politikaiak, kik egész elkülönítve élnek itt a közönséges gonosztevőktől, díszbe öltözködött s tiszteletemre jött. A bemutatkozás egy pár óráig tartott. Megemlítek közülök néhányat: Blaskovich, egykor cs. k. őrnagy s a szegény elhalt Rhraboszky hadsegédje, — Braun, a bécsi nemzetőrség kapitánya, — Fürdős, egykori tolnai alispán, — a hirhedt, most beteges és egészen hülyévé lett Besze, — Koffler, Békefy, Pauer, Molnár előbb cs. k. azután honvédtisztek, — Cseremitzky, hajdan, még herczeg Metternich alatt a külügyminiszterium szolgálatában, — Salamoni, olasz lelkész Cremonából, — Venturini egykori hajóskapitány, — egy báró Fahnenberg, — Csiszár és Fülöp Erdélyből. Ezek mind tekintélyes

emberek, a kiket Luzsénszky, Blaskovich és Braun tart rendben, ha egyik vagy másik valamiben túl akarna lépni.

Egyébiránt engem ők legkevésbé sem feszélyeznek. Közelebbi társalgást csak Blaskovichcsal folytatok, a ki igen művelt kedves ember. Már három éve van itt, felesége is folyvást itt lakik a városban, Steinbach-leány. Van egy négy éves bájos leánykájok és egy hat hónapos fiok. Néhány nappal ezelőtt azonban egy különös vendéget kaptunk javítás végett, szökés kisérlete, ellentállás és tűrhetetlenség miatt küldték ide B. Schlechtát, egy bécsi nagy úr fiát, még pedig Kufsteinból. Igen vidor, nem képzetlen fiatal ember, a ki minden európai nyelvet beszél, fest, zenél stb. Azonban, kivéve a nap három óráját, melyben velünk társalkodnia szabad, mindig be van csukva.

A háztartásunkról is kell valamit szólnom. Korán reggel kinyitják külső ajtóinkat. A belsőket magunk zárjuk be. Ez az évszak szerint 5—7 órakor történik. Ettől kezdve 8—9 óráig, a nap minden órájában szabad ki és bejárni, az udvaron, vagy a belső sánczokon a szép fák alatt sétálni, látogatni stb. Csak az említett estveli órakor jön a börtönőr nagy hajlongással s «nyugodalmas jó éjszakát» kiván, vagy inkább utána néz, vajjon ott vagyunk-e és ráfordítja a külső zárat.

Időmet én következőleg osztottam be: 7 órakor föl-kelek, elkészítem reggelimet, ujságot olvasok s csak $^1/_2$10-kor megyek sétálni; $^1/_2$12-ig mozgok sétálva, vagy kuglit játszva. $^1/_2$1-ig naponkint látogatásokat fogadok; egy órakor szobámban ebédelek. Ebéd után megfőzöm fekete kávémat, dohányzom és olvasok míg az asztal elbontva s a szoba ismét rendbe hozva lesz. Akkor szolgámmal bezáratom magamat, hogy munkámban 4 óráig

senki se háborgasson. 4-től 6-ig ismét sétálni megyek, aztán vissza szobámba s elkészítem theámat és estelimet — naponkint burgonyát vajjal — mialatt legtöbbször valaki van nálam. Pont ½8-kor Luzsénszkyhoz megyünk s ott maradunk öten-hatan a «takarodó»-ig.

Az étkezést a porkolábné adja, négy tál ételt naponkint 24 ez. krajczárért; csekélyebb élelmezést felényiért. Most az étkezés jó, mert a konyhában István főherczeg egykori szakácsa van, a ki ez idő szerint «sánczmunkás». A ma kapott számla után ítélve, nem sokkal fog nekem többe kerülni havonkint 20—30 frtnál. De természetesen, vannak rendkívüli kiadások is. Szörnyű a szegénység az olyan foglyok közt, kiknek javai többnyire lefoglaltattak; különösen a «sánczmunkások», a kik közt tisztán politikai fegyenczek is vannak, jó házakból való fiatal emberek. Nem lehet elkerülni, hogy az ember ezeknek kéz alatt valamit oda ne csúsztasson. Ezért irtam én M.-nek, hogy engem vagyontalannak jelentsenek, ha ez iránt kérdés történik. Miért ajándékozzak én a kincstárnak havonkint 5 frtot, a fát stb. Inkább a szegényeknek adom azt.

Ebből láthatod, hogy nem hiába áll jó hírben ez a vár. De ezt nem kell ám tovább mondani, innen irni pedig még kevésbbé. A mi engem leginkább boszant, az, hogy a levelezés úgy meg van nehezítve. Minden levelemet elolvassák itt, aztán Bécsbe küldik s onnan expediálják. E miatt még egy levélre sem válaszoltam. Egyszer irtam M.-nek s a levelet Blaskovichné csempészte ki. A hozzám érkezett levelek is először Bécsbe jutottak s csak azután adattak át nekem. De az itteni emberek oly szívesek, hogy az ilyeneket előzetesen közlik velem s csak azután küldik Bécsbe . . .

Az is kellemes dolog itt, hogy az ember senkit sem

lát az előljárók közül. Ramberg kétszer jön egy évben, az alezredes hetenkint egyszer, de ő senkinek sincs terhére, — a tér-őrnagy különös esetekben —; nagy csapás rajtunk csupán a hadnagy, a ki itt a házban lakik, egy B. Sternthal alhadnagy, a ki egyedül tiszti fizetéséből él s 8, mond nyolcz élő gyermekkel van megáldva. Ez minden tehetősebb fogoly nyúzója. Sorba pumpolgatja őket. Igaz, hogy kevéssel, 2—5 frttal is pompásan megelégszik. A két porkoláb szolid ember. Nekik meghozza a nyereséget az étkezés, a reggeli, a kenyér és a mosás. Ez utóbbi rettenetes. Félek, hogy az én szép ingeim mind tönkre mennek.

A parancsnokról különbözők a vélemények. Hallomásom és tapasztalásom szerint végtelenül aggodalmas: alantasaival szigorú és heveskedő. Nejét kevélynek tartják; de ki tudja, mi az igaz! Annyi bizonyos, hogy az öreg csak néhány nappal ez előtt kapott a császártól egy sajátkezű megrovást azért, hogy néhány sánczmunkásról a vasat levétette. Azóta még óvatosabb s épen ma estve kéretett tőlem bocsánatot, ha többet nem tehet értem, mint a többi foglyokért. — — —

radtam . . . E sorokat, mint általában a többieket, mindig akkor irom, mikor a börtönőr már «nyugodalmas jó éjszakát» kivánt s minden háborgatástól biztosítva vagyok. Ebből kitetszik, hogy iró eszközökkel bőven el vagyok látva s csak nappal teszem azokat félre.

Duschek még mindig távol van. Minthogy itt az urak hirlapokat tartanak s én tőlök kapom a Fremdenblattot, a Wanderert, a Lloydot és a Magyar Ujságot, én is meg akartam rendelni egy évnegyedre az Allgemeine Zeitungot s Ramberg nem engedte, mivel az «külföldi lap»!! Nem panaszkodom a miatt, mert más oldalról meg kell vallanom, hogy ilyen fogság, mint ez a miénk, csak bitorolja a várfogság nevet. Hiszen azt, a mi ebben fájdalmas és érzékeny, ő nem enyhítheti. Az ég bocsásson meg a tulajdonképeni okozóknak! Nem tudták s még most sem tudják, mit cselekszenek.

Okt. 5. A mint neked Pestről is jelentettem, pénzzel bőven el vagyok látva. Erre a hónapra még 300 frtom van. Nem örömest küldetek magamnak jövőre is Liedemann által, mert az is az illető hatóságok útján történik s a mint a csőcselék ezt megtudja, minden oldalról jön a megpumpolás. Ha tehát ez év folyamában biztos alkalmad lesz, küldj nekem pár száz forintot, három-négy hónapra elég pénzem lesz. Még gazdaságos is a bezáratás! Fiaim egyikének* fél pótdíjával (Zulage) minden mellékes kiadásokkal együtt kijövök, stb.

Okt. 6. Isten őrizzen attól, hogy új parancsnok jöjjön ide, mert mi tulajdonkép egészen annak önkényétől függünk s egy új parancsnok «a maga foglyait» egészen saját kénye-kedve szerint gyötörhetné. Kuffstein-

* Két katonafia: Henrik és Ödön.

ról szörnyű dolgokat beszél B. Schlechta. Az itteni sánczmunkásokról is szívszaggatókat lehetne irni.

Én semmi jóra nem számitok, míg annak a gaz Bachnak bele nem törik a bicskája. Ez az egy ember az, a kin meg akarom, meg fogom boszulni magamat, stb.

Okt. 9. Ödön társaságában mesésen múlik tőlem az idő: délelőtt tizenegy óra körül jön s esti hat óráig marad, mivel nem akarom, hogy sötétben még valami további éjjeli sétát tegyen. Az estéket R.-nél tölti, a hol már meglehetősen otthonosnak látszik. . .

Ismétlem, nem látom idejét annak, hogy megkegyelmeztetésemért most lépések történjenek. . . Nem akarlak benneteket elutasító válasznak kitenni, s magamat olyan félig való megkegyelmeztetésnek, a mi rám nézve egy új szörnyű itélet volna. E sorokat késő estve irom, nem sejtém, hogy még valaki jő hozzám s mégis ép most távozott el tőlem a mi hadnagyunk, a ki előtt irásomat elrejteni alig volt időm. A parancsnok küldte őt hozzám olyat kérdezni, a mi szót sem érdemel. Ma már másodszor volt nálam. Legközelebb bizonyosan megpumpol.

Ödön feltette magában, hogy majd a váron kívül, mindent körülményesen le fog irni. Hadd lássák az emberek, hogy a mi állapotunk mégsem valami irigylésre méltó. Én pedig mindvégig kitartok, daczára amaz istentelen csőcseléknek, mely talán azt hiszi, hogy engem megalázhat. Csak rá kell gondolnom arra a rongy népre, hogy önérzetem, velök összehasonlítva feltüntesse saját szememben a magam értékét.

Okt. 10. Ödön még mindig nem akar elutazni. Duschekről semmit sem tudhatok. Helyette lembergiek érkeztek, de ám a sánczokra: egy festő, egy tanuló és egy könyvárus. Nem szörnyűség-e ez? Sőt beszélik, hogy herczeg Potoczky is ebbe a várba kerül. . . Nem tudom.

vajjon lesz-e elég bátorságok a magyar hatóságoknak, engedélyezni részetekre az úrbéri kárpótlást? Ez és a salétromfőzés ügye inkább szívemen fekszik, mint kiszabadulásom.

Ha ez a két tárgy rendezve lesz, majd rám kerülhet a sor. Talán még gyorsabban megy, ha én egy ideig csukva maradok. Egyébiránt arról is meg vagyok győződve, hogy a mint tetszik az embereknek én nálam mindent rosszra magyarázni, azt is rossz néven veszik, ha büntetésem hátra levő idejének elengedéséért nem előbb, vagy nem később folyamodunk. Valóban fájdalmas, hogy ily lelkületü emberektől kell függnünk. Csak ki lehetne vándorolnunk! De hol van most biztosság, hol nyugalom? És aztán az én életem már nem hosszú! Csak gyermekeimnek lenne jobb dolgok!

Okt. 12. Megkaptam anyám levelét, melyben körülményesen értesít a karlsruhei közbenjárásról. Hiszen a maga idején nem volna haszon nélkül az uralkodó herczegtől egy jó szó, csak lealacsonyodnunk nem szabad. Inkább ülök tíz évig Kuffsteinben, mintsem hogy te egy lépést tégy oly gazembernél, mint az az istentelen lerchenfeldi torlasz-hős.

Ödöntől az egész Ramberg-család el van ragadtatva. Tegnap hozzájok kellett vinnie a te arczképedet. Ödön szörnyen megharagudott a miatt, hogy az öreg Rambergné tégedet ifjukori barátnéjának nevezett. Tegnap ablakom alatt láttam őt elmenni férjével és leányával. Én is azt találom, úgy néz ki, hogy anyád lehetne. Ödön holmi apróságot visz innen magával, melyeket itt *mi* gyártottunk. Nevetnem kell fölötte, mint szándékszik ő a mi helyzetünket rajzolni! . . . Legrosszabb az önkény. Egy óráig sem biztos az ember, nem éri-e kellemetlenség a följelentések folytán.

Liedemann értesít, hogy Duschek jól van s pár nap mulva elexpediálják.

Okt. 13. Holnap el fog hagyni Ödönünk. Nehezen válok meg tőle, gondolhatod. De ő sincs velem különben. Nekem azonban megnyugvásomra szolgál, hogy láttam s ő nektek beszélhet rólam.

Okt. 21. Mégis csak szörnyű dolog úgy levelezni, hogy az ember tudja, hogy leveleit, mielőtt elküldenék, minden oldalról átkutatják. A komédia a levelek elvételével még mindig tart. . . Ödön eltávozása óta az a nagy dolog történt itt, hogy két ládácska bort kaptam. Az ilyen itt szörnyű esemény. . . Hogy Ramberg meglátogatott engem, már megirtam. Úgy viselte magát, hogy oly tapintatosnak még sohasem látták. Én is meg voltam vele elégedve. Egyszersmind meglátogatta a konyhát is s rajtam kívül még egy pár urat, aztán csakhamar eltávozott.

A mult vasárnap nagyszerű lakomát adtam, melyen két társunkat kivéve, mindnyájan jelen voltak. Luzsénszkynél volt a gyülekezési hely. Huszonhárman voltunk együtt. Elfogyasztottunk néhány kenyeret, 70 pár virslit tormával, ahhoz 30 palaczk sört; ennyi volt az egész. Kedélyesen folyt a mulatság. Végül egy úr guitáron játszott, egy másik fuvolán, egy pár dalolt és pour la bonne bouche, B. Schlechta szavalt nekünk néhány csinos darabot Saphiertól.

Másnap Fahnenberg, egyike az elmaradottaknak, a ki Luzsénszkyhez soha sem megy, adott theaestélyt, mint másoknak mondá, az én tiszteletemre, a hová még több úr volt meghiva. Ez azonban oly nevetséges díszszel ment, mint valami petite maitressenél, a mi végül sok anyagot szolgáltatott a gúnyra. Az lett a köszönet azért, hogy ő 20—30 forintot kiadott. Az enyim alig került

ennek egy ötödébe. Különben sem mulik el egy estve a nélkül, hogy egyiknél vagy másiknál káposzta, gulyáshús, túrós galuska ne volna; én azonban vagy egyedül vagyok theafőzőm mellett, vagy Blaskovichcsal, a ki végre is a legkülönb. Ha Duschek megjönne, társalgás tekintetében biztosítva lennék.

Most ránk nézve a nap csak 7 órakor kezdődik s estvéli 8 óráig tart. Nincs ellene kifogásom, mert egész napon által egy szabad, nyugodt órám sincsen. . .

Schlechta bárónő esti 9 órakor utazott innen vissza Bécsbe. Sokat beszélt az ottani dolgokról, de ránk nézve semmi örvendeteset. Grüne még mindig mindenható s még inkább az a közönséges semmirekellő «Bach», az emberiség eme förtelme és szégyenfoltja.

Még mindig történnek elitélések a legiszonyatosabb módon. Szó sincs az enyhébb, emberiesebb hangulatról. Ide is érkezett egy pár nappal ezelőtt három úr. Erősen lánczba verve vonszolták magokat, egy hatvan éves öreg, egy legjobb korban levő férfi és egy virágzó fiatal ember. Az erős őrkíséret a porkolábnak adta át őket. Pár órával később már szakálloktól és hosszú hajoktól megfosztva, ruhájokból kivetkőztetve, sánczmunkás-öltönybe bujtatva láttuk őket visszatérni. A kazamátákba rablók és gyilkosok közé vetették mindnyájokat, a hol folyvást vasba verten gyötrődve, irtózatos élelmezéssel, puszta deszkán heverve, minden krajczártól, minden könyvtől megfosztva kell elsenyvedniök. Csak taligatolásra használják őket a vármunkálatoknál, különben foglalkozás nélkül ülnek elzártan. Mindnyájan művelt emberek: egy könyvárus és nyomdatulajdonos, egy orvos és egy festő, mindhárman Lembergből, politikai vétségért 10—16 esztendőre itélve!! Ez aztán annak a véreb Bachnak atyai kormányzása. Az említetteken kívül legalább még nyolcz

magyar van ott a legjobb családokból, ügyvédek, egykori hivatalnokok, altisztek stb.

Csak kéz alatt könnyíthetünk valamit a szerencsétleneken; még a segítség sincs megengedve. Köztünk is vannak néhányan, a kiknek havonkint nincs öt forintjoknál több s becsülni való az, a mily bátran és elszántan viselik sorsokat. Az előtt olykor jótékony kezektől több száz forint folyt be évenkint mindezen szerencsétlenek számára. Most nagyrészt e források is bedugultak.

Egyébiránt alig van egy mindnyájok közt, a kin már a búskomorságnak vagy más effélének vonása ne látszanék, a mi a fogság következménye. Az egyik minden reggel elbeszéli álmait s ettől függ aztán hangulata az egész napon. Egy pár úgy gyülöli egymást, hogy soha nem hagyják el a szobát ugyanazon időben. A harmadik reggeli 7 órától a záróráig folytonosan sétál. Egy másik pedig az egész áldott napon át káposztát főz. Egy szerelmesünk is van. Szenvedélyének tárgya egy legfölebb 14 éves púpos leányka. A nagy vitéz Besze napról-napra várja az általános amnestiát. Mondhatom, hogy nem sokkal néz ki másképen a bolondok háza. Kiváncsi vagyok rá, miféle mázt fogok én fölvenni négy év alatt.

Az egészség kivétel nélkül mindnyájoknál meggyengült. Valamennyiök közt én nézek ki legjobban.

November 4. Így van az, ha az ember az egészségével dicsekszik s utána nem teszi az «unberufen» varázsigét. A mult vasárnap egy lutheránus pap jött ide a szomszédból s egy fűtetlen szobában oltárt állított, hogy az úrvacsorát kiszolgáltassa. Én is vettem azt az ő kezéből kenyér alakjában; de meghültem, régi szokásom szerint úgy, hogy csak ma hagytam el az ágyat. Az ájtatosság egyszerű volt, de épületes. A papocska

röviden, de jól és alkalomszerűleg beszélt. Vendégei száma bizony csekély volt, rajtam kívül mindössze is négy, B. Schlechtát és Budát nem számítva, a kiket a kiváncsiság hozott oda. A papot Kovácsnak hívják. Atyja Magyarországból jött, Csehországban lelkészkedett s így folytatta itt hivatalát. Az ifju Kovács már egy szót sem tud magyarul, de azért igen derék, kedves kis ember. Megigérte, hogy húsvétre is el fog jönni. Ha akkor melegebb nem lesz, saját szobámat fogom az úr templomává alakíttatni, de lelkiüdvemért nem teszem ki másodszor magamat meghűlésnek Theresienstadtban.

Itt betegnek lenni valóságos tortura. Mert minden fogoly ápolni, látogatni s őrizni akarja a beteget. Második nap mindjárt jött hozzám Steinthal hadnagy, a kit közönségesen «gavallérnak» hívnak. Éjjelre rám akart erőszakolni egy «börtönőrt». Harmadik napon Ramberg küldötte hozzám a térkapitányt és egy sebészt a kórházból, hogy nálam őrködjék. Végre fölkeltem, hogy megszabaduljak ettől a jóakaratu csapástól.

De egy kínzást, mióta az idő rosszabbá lett, el nem háríthatok magamtól. Tudniillik az a nevetséges szokás van itt, hogy a sánczfegyenczek után mindig egy-egy katona jár fegyveres kézzel, töltött puskával. Ha tehát az én Luchesinim a kútra, a konyhába, vagy egyik szobából a másikba megy, utána, valamint a bennünket kiszolgáló hasonló foglyok után egy-egy kamasz oláh katona vonul. Ezeknek a félvadaknak gyakran semmi teendőjük nincs, mert szolgáink sokszor szobáinkban vannak, vagy foglalkozás nélküliek. Ilyenkor 10—12 efféle őr tartózkodik ajtóim előtt s oly lármát csinál, hogy belebolondulhat az ember. Egyik fütyül, a másik oláh nótát danol, a harmadik ásítozik, a negyedik tánczol stb. Mondhatom, hogy néha már kihozott a sod-

romból, mióta ez a csőcselék az eső miatt a szárazat keresi. Épen ez az ezred, a Károly Ferdinand, Baldacci ezredessel volt Erdélyben az én időmben; mostani ezredese ugyanaz, a ki mint őrnagy oldalamnál jelen volt a balázsfalvi oláh gyűlésen, melyet a magyarok nekem oly nagy vétkül tulajdonítottak s a hol én Puchner dicséretét és köszönetét oly nagy mértékben megnyertem. Ugyanazon tisztek állnak az ezred élén, kiknek lefegyverzését Kolozsvártt elutazásom utolsó perczeiben megakadályoztam.

Nov. 5. Elvesztettük a mi jó szakácsunkat. Összeperelt az öreg porkolábbal s most nem szabad többé kijönnie a kazamátákból. A leginkább rászedettek azonban mi vagyunk, mert a főprofoszné úgy főz, mintha disznó volna, vagy disznóknak főzne. Régóta nem éheztem így. Talán használ javuló egészségemnek. Mások kárpótolják magokat estve burgonyával, káposztával, virslivel stb., én is így fogok tenni. Van ebben a várfogsági életben egy és más, a mit soha sem fog meghallani az, a ki meg nem izlelte. Mindenekelőtt ez a porkolábgazdálkodás, ez a ravasz intézmény, mely a foglyok legkisebb kiadásánál is kiveszi a maga részét. Itt nem vehetni egy tojást, egy darab fát, egy korty sört, s a legcsekélyebb apróságot másnál, mint a derék felügyelő személyzetnek egyikénél, vagy másikánál. A legszebb az, hogy a ki pénzét egyik porkolábnál költi el, azt a másik üldözi és boszantja. Én a költséget kettőjök közt osztottam meg. Herz porkoláb — vulgó tömlő!! — ad nekem ebédet, olykor vacsorát, szeszt, gyertyát és olajat, Döme porkoláb tejet, tojást, mosást, itatós papirt s holmi apróságot. Így mind a kettővel békében élek. Az öreg porkolábné — a Frau Mutter — azt mondta: bár csak ázt a kedves, jó b. Vay urat el

ne vennék tőlünk egyhamar, az ilyen derék embereket soha sem kellene szabadon bocsátani; ha tőlem kérdenék, inkább tíz más urat adnék helyette. A másik porkolábnét, a ki valamivel kevésbbé öreg, «Mutterle»-nek hívják.

A legboszantóbb nyomtaték azonban Steinthal. Odaadom neki, a mit megtakaríthatok, de az ő zsebe feneketlen, s hozzá még szemtelen is a ficzkó. S mégis örülhetünk, hogy ő a közvetlen felügyelőnk. Ha akarná, némelyikünket halálra boszanthatna. Az itteni életnek egyik legkellemetlenebb oldala az, hogy az ember ily közönséges kamaszoktól, goromba s ritkán józan porkolábóktól, hitvány börtönőröktől és káplároktól lenne kénytelen függeni, ha pénze nem volna. Igy ők mégis a mi szolgáink, sőt inasaink s kevéssel megelégszenek. Sokan csak 6 krt adnak nekik, a hol a jobbmóduak forintjával fizetnek s czélt is érnek. Itt mindent ki lehetne vinni, mindent elérni, minden intézkedést megkerülni, ha szükség volna rá, vagy rászánná magát az ember.

Besze, a nagy férfiu, még mindig várja az amnestiát. Köztünk ő a legközönségesebb ficzkó. Egészen ki is selejteztük. . . Tokaji borunk rendkívül tetszik itt, de az egy Steinthalt kivéve, a ki nyolcz üveget kapott, az urak közül senki sem mert elfogadni egyet is, habár a nyálok folyt értte. Montigni térkapitány jön néha hozzám, ez a mindegyiknél jobb ember s megiszik egy pohárral, egy palaczkot pedig eldug. Igy félnek itt a jobbak a nyomorult följelentőktől, a kik mindenfelé hemzsegnek.

Nov. 6. Egyik társunknak, Salamoni cremonai lelkésznek nem rég egy üveg tokajit küldtem, mely igen izlett neki. Ma egy darab pompás minőségű sajtot és

szalámit kaptam tőle viszonzásul. Dúsgazdag ember s úgy él, mint egy koldús. Őt is az én Luchesinim szolgálja ki, a kinek ezért hetenkint tíz krajczárt fizet. Azt tapasztaltam ma, hogy a porkoláb havonkint viseleti jegyzéket, conduitelistát, küld rólunk Bécsbe. No, ha a felesége kívánságát teljesíti, az enyim rosszúl fog kiütni. Nádasdyról azt irta egyszer: «jó nevelésű és a társalgásban mívelt».

Nagy esemény volt ma itt egy illatárus zsidó. Estvére már mindenki tudta, hogy mit vásárolt tőle egyik másik s mulatságunk volt vele. Általában furcsák vagyunk e tekintetben. Ha az egyik nagyobb gombóczot kap, mint a másik, vagy borjuszelet helyett ürüczombot, két ugorka helyett egyet, az már izgalomba hozza a társaságot, úgy hogy a hónap végén mindenki figyeli, mennyire megy kinek-kinek a számlája s ezt aztán megjegyzésekkel kísérik. Az enyém, annak daczára, hogy Ödön 8 napig itt volt s kettőnk részére főzettem, néhányszor vacsorát is, sőt egyszer fáczánt is kaptunk, nem ment többre 30 frtnál, a mi valóban tűrhető.

Nov. 7. Soha nem volt oly élénk álmom, mint a mult éjjel. Téged láttalak . . . de végül keserű ébredés görcsösen szorítá össze szívemet, úgy hogy azon 12 hét óta, mióta a jóságos császár haragja börtönben sínlődtet, most először érzém ingadozni eddig szilárdan maradt bátorságomat. Az utánad való vágyakozás megtörte eddig rendületlenül maradt akaraterőmet. . . Hiszen én a világgal már különben is leszámoltam. Az rám nézve jelentéktelen, élő sír. . . Világom még egyedül csak te vagy, te töltöd azt be nékem egészen. . .

Pár nap előtt költözött ki innen egy sánczfegyencz, egy bécsi polgár, foglalkozására nézve hentes. Egy évig volt itt. Búcsúzásából nem igen látszott valami különös javulás. Politikai bűnös volt. Egy kém jelenlétében han-

gosan kimondta azt, a mit ezrek gondolnak és éreznek. Ma egy olyannal beszéltem, a ki már 18 éve húzza itt a taligát; még két éve van hátra!

Nov. 8. Érdemes tudni, hogy a várfoglyokról — ez a mi czímünk — milyen jól gondoskodnak a császár kegyelméből. Ha valakinek minden vagyonát elrabolták, azt bezárják és bár előbb milliókkal birt, kap egy szobát, ritkán egyedül, hanem többekkel együtt, a melyben mindenki részére van egy-egy nyoszolya szalmazsákkal, egy asztal, egy szék, egy ruhafogas, egy teljes öltözet világos szürke posztóból, fűtőfa, s olaj a világításra. Mindez nov. 1-től kezdve. Végre naponkint 10 krajczár és egy fél komiszkenyér. A sánczfegyenczek, a 10 krt leszámítva, mindezt kapják és az étkezést, melyért a porkoláb reggelenkint 4 krt kap. Az étkezés naponkint egy ételből áll, többnyire hüvelyesből s hetenkint kétszer húsból. Ilyen étkezőt a porkoláb körülbelül mindig 300-at számít fel; jelenleg 275-ből áll a liszta.

Minden vasárnap reggeli 8 órakor kivonul az egész csapat a várudvaron levő kápolnába. A sok meglánczolt láb csörömpölése oly irtózatos zajt csinál, mely messziről hallgatva egy távoli tenger zúgásához hasonló. Az isteni tiszteleten gyakran imádkoznak a haza atyjáért, a mit a kedves gyermekek rendesen köhögéssel, torokreszeléssel s lánczcsörgéssel kísérnek, míg őket az oltár mellől a pap le nem szidja s minden illetékes czimzésekkel rendbe nem szedi. Ez kivált azóta történik, mióta a császár nem rég itt járt s egy 10 év óta kínzott fegyencz azzal a kéréssel vetette magát lábához, hogy hátra levő büntetését, 2 évet, elengedni méltóztassék. A császár a nélkül, hogy viselete felől kérdezősködött volna, ridegen e szavakkal utasította el: «hogy'is ne!», «warum denn nicht gar?»

Ma Duschek is megjött végre. Nyolcz héttel ez előtt még Budára az a parancs érkezett felülről, hogy őt Theresienstadtba kell szállítani. A hadparancsnokságnál valami ostoba irnok azt irta rá: «miután Duschek polgári fegyencz Josephstadtba már elvitetett, ezen elkésett rendelet ad acta tétetik». Aztán teljes nyolcz hét kellett ahhoz, míg az ügyvezetés megengedte, hogy elszállíttathassék. Íme ezek a jótéteményei a centralisatiónak s a katonai bürocraticus uralomnak! . . .

Ma levelet kaptam Szabótól, mely Debreczenből négy nap alatt vitorlázott ide. Ez a szerencsétlen levél magyarul volt irva — magyarul! és Debreczenből! Ez elég arra, hogy felségsértést szagoljanak ki belőle. Meg is kerestek engem, hogy azt visszaküldjem s fordítást mellékeljek hozzá, a mit kevés szóval meg is tettem s meg voltak vele elégedve.

Duschek úgy találja, hogy rossz színben vagyok, pedig már csaknem megjavultam, bár még mindig szedem a gyengén oldó lapdacsokat. Új vendégünket ideiglenesen Luzsénszky vette szobájába, míg később más elhelyezés történhetnék. Rajta leszek, hogy egy kettős szobát kapjunk, akkor magamhoz veszem őt, a mi rám nézve különösen akkor lesz jótékony, ha betegségem ismétlődnék.

Nov. 10. Az egész napon reátok gondoltam. Vajjon ti is mindnyájan én reám? Mily öröm azt hinnem, hogy ma minden gyermekünk körültted sereglik s hogy mindnyájan jól vagytok? Én azonban, fájdalom, a ti hosszú, leirhatlanul fájdalmas hallgatástok miatt végtelen aggodalomban vagyok.

Mióta az időjárás és lábaim miatt kevesebbet mozoghatok, az a jó szokásom van, hogy csak reggeli 3—4 órakor alszom el. Igy hát estvétől 7—8 órányi időm

van a töprengésre. Mily kellemes, kivált ha az ember két héten át semmit sem tud az övéiről.

Nov. 14. Végre ma vettem leveledet. Igazán szégyenlenem kell magamat, mily kétségbe esett voltam a mult napokban. De mit tehetek róla, hogy annyira csüggök rajtatok! S ha néhány napig leveletek nélkül vagyok, oly sok aggodalmat csinálok magamnak, oly sok eszme, gond, kétség kerít hatalmába, hogy aztán a zürzavarból alig tudok kimenekülni . . .

Duschek ebéd után mindig nálam van, együtt olvassuk az újságokat s aztán estve 6 órától 8-ig.

Nov. 16. Tegnap megint egy sáncz-fegyencz szabadult innen, valami Katona nevű, Miskolczról. Megindulva búcsúzott tőlem s igérte, hogy meg fogja látogatni Lajost. Mindezen gaznépnél nagy kegyben állok. A melyik hozzám közelíthet, mindjárt meg is teszi. A ki e szerencsétlenek közül kiszabadul, 6 frt utiköltséget kap; a várfogoly azonban egy fillért sem, s a megkegyelmezettek gyakran a legnagyobb zavarban vannak, hogy mint hagyják el a várat. Én azonban e miatt legkevésbé sem aggódom.

Majd be tudnám én dolgaimat rendezni, ha megszállná a Szentlélek a lovagias császárt, az ő gavallérsága azonban... Tegnap egy harisnyámat foldoztam meg, de oly göröngyösen, hogy alig fogom benne kiállani. Hiába! Mindent tanulni kell . . .

Mily boldoggá tette az embereket az a néhány könyv, melyet magammal hoztam! Még a kazamatákba is becsempészik némelyiket. Általában jelentékeny szerepet kezdek már itt játszani. Hogy hozzám közeledhessenek, minden párt kibékült egymással; csak két rabiatus kerüli egymást, kiknél a gyülölet rögeszmévé vált; ezek egyenkint jőnek hozzám.

Egy olasz hajóskapitány s bizonyos Cseremiczky levelet kaptak, melyben reményt nyujtanak nekik arra, hogy csakhamar ki fognak szabadulni. Mily keserű lehet majd csalódások!

Tegnap itt a kisebbik váron ment által Ramberg vadászatra. Én épen az udvaron voltam s hosszasan beszéltem vele. Igen nyájas volt s a felnyitott levelekből tudta már, hogy csakhamar jönni fogsz.

Ma voltam Sternthalnál, másodszor mióta itt vagyok. Mily szegénység! Ma a nejét is láttam; valóságos képe a nyomornak; láttam felnőtt lányát is, aráját egy innen kiszabadult lengyel ifjúnak. A többi gyermekei, szám szerint négyen, naponkint legalább egyszer bejönnek szobámba, hol egy pár almát, vagy kenyeret adok nekik. Az éhség gyakran beűzi hozzám a szegényeket.

Duschek ismét búskomor, kivált azért, mert hír szerint, a felesége súlyos beteg. Ismét igen szorgalmasan dolgozik; de Luzsénszkyt szorgalomban senki se mulja felül. Igen szép az, a mit mostanában készített, tudniillik a saját és a Blaskovich szobájának összes butorzatát. Ha szerénytelenség nem volna, én is arra a szívességre kérném.

Nekem az idő ekkoráig nem volt igen hosszú, úgy hogy én sem efféle dolgokkal nem foglalkozom, sem nem kártyázom. Ha kedvencz hangjegyeim itt volnának, akkor néha zenélnék, de azok híján, ritkán játszom; hanem népdalt éneklek s a mellett rád gondolok.

Nov. 20. Ma estve Duschek és két fiatal ember volt nálam, a kikkel gesztenye és thea mellett türhetőleg mult el az est. A mint eltávoztak, később fehérneműimet javítgattam ki, mert holnap vasárnap és a szennyesek a porkolábnéhoz vándorolnak. Holnap már kilencz hete

lesz, hogy itt ülök s egy évnegyede, mióta a császárnak örömet szerzek azzal, hogy kosztosa vagyok.

Nov. 21. Isten vezéreljen ide benneteket minél hamarább. Vajha egy lépést sem tennétek értem. Ki ne tedd magadat semmi Bach-féle megaláztatásnak. Inkább itt pusztuljak el, sem hogy még egyszer gorombáskodjék veled az a pokoli eb. Van köztünk egy Braun nevű, a ki jól ismeri azt a söpredéket azon időből, mikor még torlaszhős volt. Azt kell meghallgatni, hogy helyes fogalma legyen az embernek erről a gézengúzról, erről a lerchenfeldi fiaker-fajzatról. És az aljasság eme czímere most a császár első, legközelebbi megbizottja!!!

Nov. 23. Az idő igen rút. Talán innen ered rosszullétem. Álmatlanságom már nagyon bosszant. Nemcsak hogy későn alszom el, de gyakran föl is ébredek, a mi egy fogolyra nézve rossz állapot. Az ily életmód mellett sok fa fogy el és sok gyertya s a legrosszabb, hogy általa az életerő és a szemvilág szenved.

Nov. 25. Ma is, mint mindig, te voltál első gondolatom, drága, híven, bensőleg és örökké szeretett névnapom! te vagy az utolsó a késő estveli órákban is, általában mondhatnám, az az egyetlenegy, mely engem egészen eltölt, az egyetlenegy, melybe mint erős horgonyba kapaszkodom. Megértem e napot, a nélkül, hogy bizonyosan tudnám, hová kövessenek áldó kívánataim. Az éghez intézem hát azokat, mely téged nekem üdvemül adott. Vajha meghallgatást nyernének.

Ha széttekintek az emberek ama tágas körében, mely engemet az életben közel és távol körülvett, számosakat találok, a kik nekem igen-igen le vannak kötelezve s nehezen lesznek valaha képesek adósságokat leróni; míg én az ilyes hitelezőket örömest s lehetségig gyorsan kielégítettem. E tekintetben nem hiszem, hogy

valakinek adósa volnék. Gyermeki kötelességeimet is minden helyzetben híven teljesítettem s hiszem, hogy a mennyire lehetséges, szüleimnek soha meg nem jutalmazható szeretetét hálásan viszonoztam s e tekintetben is nyugodt lehetek.

Csak te, drága Katim, csak te adtál életem mérlegébe oly kincset, te árasztottad rám az önfeláldozás, az önmegtagadás és szeretet oly gazdagságát, te halmozol napról-napra új meg új áldozatot az alig megszámlálható régiekhez oly mértékben, hogy kétkednem kell, vajjon leróhatom-e valaha legkisebb részét is annak, a mit értem tettél, értem, a ki neked végül terhedre, vesződségedre és gyötrelmedre válni kényszerültem. Mindezt élénkebben érzem ma, mint valaha, midőn a helyett hogy neked valami örömet adhatnék, vagy szerezhetnék, gondjaid és aggodalmaid tárgya vagyok.

Késő éj van s engem kerül az álom. Minden csendes, csak az őr szabályos léptei hangzanak ablakom alatt és az időnként közelgő őrjárat «Halt, wer da» kiáltása. De nyájasan lobog a tűz kályhámban s egyedül a láng lobogása ad némi életet és mozgást környezetemnek.

Nov. 29. Ramberg ma azzal a figyelemmel volt irántam, hogy közölte velem azon rendelet másolatát, melyben tudatják vele, hogy Henrik fiamnak megengedtetett négy heti szabadságidejét Theresienstadtban tölteni. Ez kissé hallatlan kitüntetés.

Ma hagytam el betegszobámat is, dr. Langbein nem adott több orvosságot. Mondják, a mellett hogy ő az egész környéken a legjobb orvos, egyszersmind dictator a polgárok közt és sok jót eszközöl. Nem érdek embere, mert a mi szegény foglyainknál egyszeri látogatásért 6 krt számít fel. Ő beszéli, hogy ezt az egész várost, lé-

tezése kezdetén, elbocsátott várfoglyokkal s különösen sánczfegyenczekkel népesítették s a jelenlegi nemzedék azoktól származott. Még most is mindenki, a ki a városban házat akar építeni, a telket ingyen kapja s maga és gyermekei 30 évig adómentesek; fiai nem katonakötelesek. Néhány éve még építési anyagot is előállítási áron kaptak s a kincstárnak egy frtjával fizették vissza. Talán annyira meg fogom szeretni az itt tartózkodást, hogy magam is ilyen üzletbe kezdek itt . . . Oh! el ne hidd! Egy pusztán, egyedül veled, «a hol fesztelenül s kémektől nem környezve lélegzhetünk» . . . De most mindenütt ilyenek vannak. És hol nem nyomasztó, hol nem fullasztó a levegő, a hová a Bach-féle piszok elhatott? Szinte szégyenlem magamat, hogy majd minden gondolatomnak refrainje ez a kancsal semmiházi . . .

Nov. 30. Ma meglepett engem az én kedves Katim, Henrikkel és Klárával. Nem mondhatom, mennyire megörvendeztetett látások. Mi mindent közlöttek velem! Szerencsére több jót, mint rosszat, bár ez utóbbi sem maradhatott el egészen. Nagyon örülök, hogy értem csak épen az az elkerülhetlen lépés történt, hogy két katona fiam, a császár kegyét megköszönve, könyörgött kiszabadításomért. Henrik, mint idősebb, volt a szószóló s előterjesztvén kívánságokat, oly erősen nézett a fiatal uralkodóra, hogy ez nem sokáig tarthatta ki az ő tekintetét. Egyébiránt közbenjáróim a legjobbat remélik ettől a jó fogadtatástól — én épen semmit. Okos dolog volt, hogy irásban semmit sem nyujtottak be, mert akkor, a mi most igen gyakori, legfölebb két évet engedtek volna el, a mi engem jobban bántott volna, mint maga a haditörvényszék itélete. «Ganz muss die Gnade sein, sonst ist sie keine». Türhetlen volna rám nézve, ha más fajta pártfogást vennének igénybe (Grüne et Comp.).

Deczember 1. Az én kedves vendégeim itt léte új életet hozott a foglyok közé. Az üdvözlők mindnyájan kicsipték magokat. Duschek is most vágta le szakállát először, mióta Theresienstadtban ül. Luzsénszkyt sosem láttam másként, mint szennyes hálóköntösben; ma egész dandy lett. Blaskovich frakkot öltött és fénymázas topánt. A többiek holnap fognak tisztelegni.

Decz. 3. Ma Henrik is nálunk volt ebéden. Duschek egészen boldog volt, hogy velünk étkezhetik. Miután kedves Katim megtiltotta neki, hogy megmozduljon s cseléd hiányában ketten szolgáltunk fel neki, azt mondta, hogy úgy nézi magát most, mint a koldusok a zöld csütörtöki lábmosásnál.

Decz. 5. Ma volt a nevem estvéje. Fogolytársaim közül egy sem maradt el a szokásos üdvözlésről. Egy részök szobámba jött, a nagyobb rész Luzsénszkynál várt reám, hol a háziúr mindnyájok nevében üdvözölt s a kis Blaskovich Ilka geniusnak öltözve, koszorút nyújtott át, kedveseim is jelen voltak, s jól adta az ég, hogy ott voltak, mert különben talán a szívem hasadt volna meg. Így is magasan dobogott az, a mint távollevő kedveseimre gondoltam. — Mégis csak van abban valami vigasztaló, hogy az emberek becsülnek és szeretnek bennünket. Ily kárpótlás mellett a kebel és a lélek könnyen nélkülözi a rendjeleket és a kegyeket.

Decz. 6. Nem nevetséges-e az, hogy a mi egész felügyelő személyzetünk a legnagyobb díszben üdvözölt engem? Aztán egy sereg ajándékot kaptam a foglyoktól, még a sánczfegyenczektől is: költeményeket, verseket, névjegyeket; nevezetesen egy rövid iratot minden itt levő magyar nevében. Valóban sajátságos körülmény, hogy kedvenczévé kellett lennem sok tiszteletre méltó embernek is ugyan, de igen sok semmirekellőnek is.

Ezek azonban kedvesebbek nekem, mint a szerteszéjjel csavargó Bach- és Grüne-féle banda!

Decz. 11. Néhány nap óta rosszúl érzem magamat. Régi májbajom jelentkezik. Nagyon kellemetlen volna, ha elhatalmazna rajtam. Horváth tábornok meglepett ma látogatásával. A felügyelő személyzet nagy szemeket meresztett e miatt. A jelenlegi kormányzatnak, rosszaságáról nem is szólva, ostobaságát semmi sem bizonyítja inkább, mint Magyarországon a forradalmi pártnak ama mindenfelé hangoztatott érzülete, mely engem még most is a dynastia emberének tart s meg van győződve, hogy én az ellen soha semmit nem tettem s nekem még most is «Schwarzgelb» nevet ad. Nem tekint magához tartozónak, de mégis büszke arra, hogy Bach és rongyczimborasága engem is hozzá sorozott s így a történelemben a forradalom örökségévé tette az én nevemet is, mely azt inkább fogja emelni, mint sok más a többiek közül emelni képes volna.

Még inkább ez az eset Duschekkel, a ki a mostani kormánynak positiv szolgálatot tett, a mit én, magam is megvallom, legkevésbé sem tettem. Ő, az egyetlen, nem az oroszoknak, hanem az osztrákoknak adta meg magát. Aranyban, ezüstben többet adott át nekik félmilliónál. Daczára a forradalmi párt rábeszélésének, aranyban-ezüstben mintegy másfélmilliót hagyott hátra a pesti bankban, a mint az országgyűlés Debreczenbe menekült. Ezt mind Windischgrätz vette át s tiszta nyeresége volt a kormánynak, mert az egy forintos bankjegyek, melyeknek az fedezetül szolgált, sohsem váltattak be, hanem megsemmisíttettek. Rézpénzben átadott mintegy 2—300 ezer forintnyi értéket. És vajjon 1848 kezdetén melyik kamaraelnök mert volna tíz millió bankjegyet kétszer huszonnégy óra alatt Budáról Bécsbe szállíttatni?

S Duschek, mint alelnök, megtette azt. És végre 65 millió magyar bankjegyről a kormánynak oly pontosan beszámolt, mint ha csak ugyanannyi krajczárról lett volna szó.

És Ferencz József kormányának látható feje, az a nyomorult eb, halálra ítélteti ezt az embert; megkegyelmezteti, de úgy, hogy 17 frt 20 krral viszik a fogságba; családjának inséggel küzdve kell nyomorognia s ma sincs annyija, hogy magának egy meleg reggelit rendelhetne. Ítéljen fölötte az utókor a mint akar, de az az egy megdönthetlen marad, hogy ő a magyar forradalom alatt, tehát a legválságosabb időben, midőn százak lettek koldusból dúsgazdag emberekké és most részint szabadon járnakkelnek, részint a Bach-féle kamarilla kegyenczei, daczára annak, hogy ő száz meg száz milliót kezelt, mai nap nejével és gyermekeivel együtt egy koldus, a ki itt tíz krajczárból él naponkint s a jövő évben, ha öltözete lekopik róla, a császár komisz fegyenczruháját fogja viselni. Bizonyos azonban, hogy a halálra ítélt miniszter szive nyugodtabban fog az alatt dobogni, mint összezsugorodott belei (mert tagadom, hogy szivök volna) az ő hálátlan hitvány hóhérainak.

Decz. 13. Prágában egy fiatal ember azt az elméncz-séget követte el, hogy azt kérdezte: «melyik a legmagasabb trón?» s azt felelte rá: az osztrák, mert arra F. J. négy év óta nem bír felkapaszkodni. Ezért a szójátékért a szegény ördögöt négy évi vár-sánczfogságra ítélték és ide küldötték. Néhány hóval ezelőtt okadatolva jelentették innen Bécsbe, hogy gyöngesége és lábköszvénye miatt nem birja hordozni a szerencsétlen a 6—7 fontnyi nehéz vasat, különben tönkre megy a miatt. Csakhamar megérkezett a rendelet a legfelsőbb helyről, hogy kegyelem útján levehető ugyan a vas a lábáról, de ugyanoly

nehézségűt kell tenni testének más egészséges részére. Nem hittem volna ezt a barbárságot, ha ma saját szememmel meg nem győződtem volna, hogy azt a vasat, melyet szenvedőtársai lábokon viselnek, ő a két kezén czipelve, egy homokkal megrakott taligát tolni volt kénytelen.

Ha József császár, Ferencz, vagy Ferdinánd idejében minden bécsi szójátékot ily módon sánczmunkával büntettek volna, ez ugyancsak sok dolgot adott volna. De ők az ilyes gúny és gyalázkodáson magasan felülemelkedtek. Csak a ki magát találva érzi, forralhat boszút ilyes haszontalanságokért.

Decz. 14. Megint egy császári katonatiszt látogatott meg, még pedig egy német ezredtől. Bánhidy kapitány kisérte ki kedveseimet. Természetes ismét nagy súgás-búgás lett a felügyelők és a foglyok közt. Különben semmi újság e bezárt világban.

Decz. 16. Eseménydús nap. Mindjárt reggel hire futott, hogy a császár Theresienstadton fog keresztül utazni. Minden mozgásba jött. A katonaságnak riadót fujtak, a parancsnokoknak díszbe kellett csapni magokat, hogy a pályaudvarnál üdvözöljék a haza atyját s talán a várba is bekisérjék. Még oly gyönge fejűek is akadtak köztünk, a kik részletes amnestiát reméltek. Pedig az egész annyiból állott, hogy az ifjú úr Berlin felé utaztában egy pillanatig megállt a legközelebbi vasuti állomáson s tovább repült.

Örvendetesebb volt ennél Mérey látogatása, a ki Duscheket akarta látni. Az estét nálunk töltötte. Katim vidám estélyt rendezett számára.

Decz. 19. Az események halmozódnak! A parancsnok jött ma, hogy bennünket ismét lásson, hogy az ő «kedveseinek» fejét megszámlálja. S íme! egy drága fő

sem hiányzott, sőt még többet talált egygyel. Tudniillik Duscheket még nem látta. Ez azt a kívánságot nyilvánította, hogy néha engedtetnék meg a sánczokon sétálnunk, mert különben sötét szobáinkban és szűk udvarainkban megvakulunk. És íme! a parancsnok oly kegyes volt, hogy mindnyájunkat maga vezetett föl. A kilátás olyan csudaszép. Jót tesz az különösen azoknak, a kik évek óta senyvednek itt s ma vettek részt először ebben az élvezetben. Nekem azonban Kisfaludy szavai jutottak eszembe:

Innen nézem bátorságból
A világ nagy tengerét,
Innen nézem szabadságból
A föld sok rab emberét.

Mint gyermek sokszor egy magas szekrényre, vagy magas nyoszolyára másztam fel s onnan declamáltam ezeket a verseket. Ma hiányzik nálam a szabadság, én vagyok a *rab;* de még rosszabb az a sors, mely a börtönfalakon kívül élőkre nehezedik.

Decz. 22. Ma nagyszerű rab-theaestélyünk volt. A szegény emberek oly falánkak voltak, mint a farkasok. Jól esett nekik. Katim mód nélkül kedves volt s minden szivet megnyert. Azt a megjegyzést tette, hogy mily különbség azon emberek közt, a kik most bennünket környeznek, és azok közt, a kiknek körében előbb éltünk! Mikép érezné magát ezen urak közt például gróf Szécsen Miklós, a kik közt a legjobb is 10—20 évi várfogságra van itélve! Ha igazság volna e világon, bizony ő ülne most itt egyikünk-másikunknak helyén; én legalább nem cserélnék vele . . .

Decz. 24. Karácsony estéjét meglehetős vidáman töltöttük. Henrik is megérkezett Bánhidyval, a ki itt már meglehetősen otthonossá lett. A czéltábla Sternthal volt,

a ki földig lerészegedett. Hogy töltötte ezen órákat az én szegény anyám? nem kellene arra gondolnom! És mégis hálát kell adnunk az istennek, hogy habár szétszórtan, rész szerint fogságban, mégis élve örvendhetünk a multaknak.

Decz. 26. Ma lett nagykorúvá az én Miklósom. Kevés fiatal ember tesz ilyen koráig oly sok s gyakran keserű tapasztalást. Tartsa meg őt az ég s kimélje meg a sors további csapásaitól. Huszonnégy évvel ez előtt ezen órában nem gondoltuk volna, hogy csak annyi napot is érjen, a mennyi évet most elért. Hogyan kétkedhetnék hát az ember az isten jóságában, s mily nem kisebb veszélyben forgott akkor az én Katim, ez a mi legdrágábbunk, a mi mindenünk, most még inkább mint akkor!

Egyébiránt ma fájdalmas pillanatot kellett átélnem, mert ma hagytak el kedveseim.

Decz. 30. Már sötét volt, midőn a porkoláb tegnapi egy pár sorodat nekem átadta. Bepecsételve érkezett s nem kivánták vissza. Hál istennek, hogy szerencsésen megérkeztetek. Még egy ládika szőllőt kaptam Pestről. Egy Csernák János nevű úr adta fel, s Josefstadtba volt czímezve. Azt gyanítom, hogy Gyurcsányi küldte.

Az itteni régibb foglyoknak csakugyan igazok volt. Ma figyelmeztetés érkezett Sternthalhoz, mely szerint a séta a sánczokon ezután tiltva van, és csak azon a magaslaton, a hol először Ramberggel voltunk együtt, tartózkodhatnak koronként a gyöngébb szemű urak. Nagy kaczajjal és szitkozódással fogadták.

Ma este Luchesini megnyitotta előttem a szívét. Arra kért, hogy tartanám még magam mellett tizenegy hónapig, mikor szabadulni fog. Én azonban a $3^1/_2$ évvel mentekeztem, melyet még itt kell töltenem.

Schlechta kezd a szerepéből kiesni. Ma már oly aljas czivakodása volt Fülleppel, hogy ismételt esetben megint könnyen elkülöníthetik tőlünk. Úgy tünik föl előttem, mint valami pudli, mely a «szolgálást» megtanulta s à la madame Patavia, igyekszik a nagy dámát játszani. De a pudlitermészet nála az uralkodó, s mielőtt észrevennők, négy lábon áll vagy szalad a «pudlidáma». Igy ő rajta is erőt vesz végre a lerchenfeldi svihák természet. Néha azonban mégis vannak jó ötletei. Nemrég a hirlapokban egy rendelet volt, mely szerint ünnep és vasárnapokon minden hivatalnok templomba *tartozik* menni. Némelyek túltették magokat ezen a kényszer-rendszabályon; ő azonban azt gondolta, hogy ez azért szükséges, mert különben minden templom üres maradna, melyben csakhamar senki sem fogna többé imádni olyan istent, a ki dr. Bach és czimborái minden gonoszságát büntetlenül engedi.

Decz. 31. Szilveszter estéjét Luzsénszkynél töltöttük. Én már fél 8 órakor szobámba vonultam; a többiek még puncs-lakomát csaptak Braunnál, a mely 10 óráig tartott. Épen üt az éjféli óra, melyet ébren akartam bevárni, vele elhangzik az ó-év is, melyből engem a te alakod, védszellemem gyanánt vezetett át az újba. Vajha nyugalmasabban alakulna, mint gonosz elődje! Bár az isten őrködnék felettetek, távollevő kedveseim! szegény anyám felett! öt kedvenczem (gyermekeim) felett s mindenekelőtt tefölötted, te örökké, bensőleg, mindig inkább-inkább szeretett, imádott angyalom! Ezen imával, isten bölcseségébe, gondoskodásába és jóságába vetett erős hittel akarom én üdvözleni az ép most elrepült keserves év utolsó óráit, s köszönteni a most kezdődő, még elfátyolozott újév kezdetét!

1853. Január 1. Mily borult ma az ég! Vajha el-

takart fénye ne legyen rossz előjele a beállott új esztendőnek. Az egész délelőtt üdvözlésekkel tölt el, melyeket minden oldalról fogadnom kellett. Úgy tódultak hozzám, hogy alig tudtam felöltözködni. Ebéd után még Montigny is eljött nejével és leányával. — Luchesini a mai «takaródó» előtt arra kért, hogy tartanám őt meg szolgámnak «egész életében». Még tizenegy hónapja van hátra, de kitartja itt velem a négy esztendőt, ha megigérem neki a szolgálatot. Természetes, hogy el nem fogadhattam, de meghatott ennek a rám nézve végre is egészen idegen embernek ajánlata.

Besze szavát tartotta; neje betegsége alatt elnémultak húrjai. Ma jobb hireket kapott, erre most már megeresztette a zabolát. Ha egy kissé önző volnék, kétkednem kellene a felesége gyógyulásában.

Sajátságos hatást tett rám a Puchner hirtelen halála. Tehát őt is szélhűdés érte, mint eme hóhér-rend nagymesterét korai hirtelen halál a mult évi április 5-én. Istenem! mennyi vér tapadt ennek az embernek kezéhez! Módjában volt Erdélyt virágzón, egy emberáldozat nélkül megtartani fejedelmének, vagy a legiszonyúbb polgárháborút fölidézni: ő ez utóbbinak adott előnyt! Egyik lábával már a sírban, *hazudott* a gyalázatos öreg s rágalmazott engem oly dolgokban, melyekben én ő reá, az ő *katonai becsületére* hivatkoztam; utczai gyerkőcz módjára eltagadott oly dolgokat, melyekben én őt irott okmányokkal meghazudtoltam . . . Vétek volna az isten itéletébe avatkozni akarni: de ott a hol nem segít a hazugság, a hol nem zsoldos hóhérok ülnek törvényszéket s a gazemberek nem leplezhetik kölcsönösen egymás gyalázatos tetteit: ott bizonyosan nem várhat ő reá babérkoszorú, melyet itt a földön az isten képmása tett az ő bűnös fejére.

Január. 3. Nincs meghatóbb, mint egy várfogoly temetése, mely semmi szín alatt nem térhet el a szabálytól. A temetés ideje késő este. Naplemente után jön a lelkész négy hordárral, kik az egyszerű fehér deszkakoporsót a holttesttel vállokra emelik s egész csendben elviszik. A fogolytársak közül csak ketten követhetik; ezeknek is vissza kell térniök a vár határától, a hol a lelkész is, megáldás után, elválik a halottól, mikor aztán a négy bérszolga, a szegényt, habár ezer barátja és rokona volna is, egy már kész sírba dobják a legközelebbi temetőben (a falu neve Pansovitz). Ez az utolsó cselekmény rendesen sötétben történik, ha épen a hold oda nem kölcsönzi bágyadt világát, vagy egy istálló-lámpa fénye nincs kéznél. Vajjon kivételt fognak-e tenni Rhaboszkynál? Neje bizonyosan nem fogja engedni, hogy holttestét meggyalázzák.

Január 10. Valódi szerencse, hogy tegnap oly korán lejöttem a Luzsénszky névestéjén tartott vendégségből. Az urak engedélyt eszközöltek, hogy 9 óráig együtt maradhatnak. Fájdalom! arra használták az engedélyt, hogy legtöbben barommódon leitták magokat. Még az öreg papot, Salamonit is félholtan vitték haza. Képzelhetni, hogy Duschek mily kínosan érezte magát a társaságban. Hozzám menekülni nem volt bátorsága. Attól féltem, úgymond, hogy megvernek, azért csak fent maradtam. Ma délután, minthogy Bl. ki nem jött, egy kissé zenéltünk az ő szobájában, egyébiránt úgy telt a nap mint rendesen már csaknem egy félévi fogságom alatt.

Január 13. Ramberg kijött ma hozzánk Montigny társaságában s egyenesen szobámba rohant. Nem talált otthon, sétálni voltam. Az utczán találkoztam vele. Elhagyta a körülte levő foglyokat, barátságos arczczal közelített hozzám s félre vonva így szólt: «gratulálok ön-

nek, tudja már miért».* Daczára annak, hogy Ramberg csendesen és bizonyos távolban beszélt velem, a környező rabok mégis meghallották a «gratulálok» szót és már azt látták lélekben, hogy kegyelmet kaptam. Természetes, hogy a dolog mibenlétét nem kötöttem az orrukra. A nélkül is elég gyalázkodásra ád okot később e csőcseléknél az, hogy a leányomat egy «durch und durch schwarzgelb» vasasnémethez adtam, a ki saját hazája ellen harczolt.

Horváth kapitány ismerősünk szerencsésen keresztül vitte, hogy testvére 18 évét 6 évre leszállították. Minthogy már négy év óta ül itt, aránylag rövid idő mulva kiszabadul. Kevésbé voltak szerencsések a Blazevics rokonai; ő egyáltalában semmi vigasztaló hírt nem kapott. Csak katonai pártfogás használhat valamit. Az én két vitézemnek ugyan semmi hatása nincs, Bánhidy Grünnebe bizakodik, a ki Babarczy őrnagygyal jól van. Mindig elfeledtem téged arra kérni, hogy hivasd őt magadhoz. Ő velem együtt volt Erdélyben, látta és méltányolta ottani helyzetemet s felajánlotta minden körülmények közt, eddig még soha igénybe nem vett szolgálatát.

Ma két ismerősünk haláláról értesültem. Jászay Szántóról és a füredi fürdőorvos Adler.

Közel van az éjfél: aludjál jól. Én meg Dumas Memoire-jait olvasom, midőn azonban a könyvet bezárom s az oly epedve várt több órai önfeledésnek adom át magamat, még egyszer feltünik lelkem előtt a te alakod, melyet az fogva tart s felébredéskor újra elém varázsol. Te vagy első és utolsó gondolatom, kedves jó Katim, te és minden kedveseim, oh mily gazdag

* B. Vay leányát, Klárát pár nappal azelőtt jegyezte el Theresienstadtban B. Bánhidy Sándor, a ki akkor Prágában volt állomáson mint kapitány egy vasas ezredben. Ismeretségök Theresienstadtban kezdődött.

is vagyok, mily gazdag és szerencsés, hogy titeket magaméinak nevezhetlek!

Január 16. Kedves anyám utolsó levelében ismét azon szándékáról ír, hogy a legközelebbi tavaszszal meglátogat. Ez rám nézve borzasztó. Miként fogja kiállani az utazást, mint veti magát alá az itteni kényelmetlen életnek; végre az elválás mint törné meg! hisz magamról tudom, hogy a tőletek való elbucsúzás mint szorította össze szivemet. S mégis mikép gátolhatjuk őt abban? Végre nem marad egyéb hátra, mint előbb még kisérletet tenni megkegyelmeztetésem végett, talán több oldalról is, de mindent magánál a császárnál, legfölebb ha anyám írna az anyacsászárnéhoz, Dorottya főherczegnőhöz, Amália svéd herczegnőhöz; ugyanazon időben meg lehetne mozgatni a bádenieket is, valamint a Vayakat: Ábrist, Lajost, Lojzit, Gyürkyt, meg Pallavicinit is stb. Grünnére pedig Jósika, különösen Apponyi, Babarczy és Bánhidy birnának némi hatással. Meg vagyok győződve, hogy eszélyesen kezdeményezve, egykori egyházkerületemtől is lehetne kérvényt kieszközölni: de vajjon nem többet ártana ez? az már más kérdés.

Mindezt csak azért mondom el neked, mert épen fejemben kóválygott és különösen azért, hogy ha Klára egybekeléséből csakugyan lesz valami, a miben nem kétkedem, mégis csak szeretnék ott lenni . . . Azt sem tagadhatom, hogy egészségem nagyon hanyatlik; nevezetesen ismét szédülésekben szenvedek. Ha mindez nem sikerül: beletörődünk s isten nevében apródonkint belenyugszunk.

Január 18. Bánhidy tegnap este Prágába utazott, ma még inkább egyedül valék, mint különben. Uj kellemes dolog az udvarban kezdett bizonyos épitkezés. Uj

őrházat építnek s intézkednek helyiségek állításáról még száz sánczfegyencz számára.

Borzadva olvastam a mai hirlapban, hogy Pesten és Budán, daczára az ostromállapotnak, daczára a haditörvényszéki eljárásnak, még bőségesen hirdetnek rögtönbirósági itéleteket, tehát a békés kormányzat négy éve után, az ostromállapot végleges megszüntetése helyett még a rögtönitélő törvényszék! Ez teszi fel a koronát Bach kormányára.

Január 21. . . . Csakhamar azután, hogy titkos levélvivőm eltávozott tőlem, R. a feleségével együtt udvarunkon át tipegett, talán a «lőporos toronyhoz». A nő oly közel ment el ablakom mellett, hogy nem maradhatott előttem észrevétlenül az a nagy változás, melyet az idő Carlsbad óta idézett elő rajta. Ha ablakrostélyomon áttekinthet, vajjon nem tette volna-e ő is ezt az észrevételt?

Azonban a házaspár meglehetősen rosszkor érkezett egyik fogolytársunkra nézve. A szegény a sétaóra után véletlenül a vár sánczán volt (természetes egy tömlöcztartóval) állítólag azért, hogy megkeresse tollkését, melyet kevéssel az előtt, a mint mi többiek is ott voltunk, elvesztett. E miatt a porkolábok megidéztettek s erősen megdorgáltattak; a mellett meghagyatott nekik, hogy mi csak egyik kisebb sánczon tartózkodhatunk s ott csak szétnézhetünk, de nem járkálhatunk, azért mert azzal a gyöpben kár esnék.

... Meglátogattam ma a szegény Zaninit. Először láttam, mert mindig beteg s különben is rossz hirű fráter. De most atyja halála miatt kétszeresen szerencsétlen. Aztán a részvét fölemeli az embert. És a ki maga is igazságtalan üldözések miatt szenved, némi okot talál arra, hogy szenvedő társai iránt szelidebb érzelmű le-

gyen. Szóval nem riadtam vissza s az elárvultnak némi vigaszt nyujték, a mit ő végtelen hálával fogadott. Szinte érezni látszott, a mit a költő mond :

«Pótolhattok férjet, kedvest, barátot:
Ám a derék atya valódi kincs,
Melyet csak egyszer ád nekünk az ég.»

Mily gyakran szomszéd a fenségessel a nevetséges! Az én látogatásomon is együtt volt a tragicum a comicummal. Tudnillik volt Fahnenbergnek egy rövid szabású zöld szinű nyári frakkja, melyet valószinűleg berlini régi kedvese szabatott rá valamikor «a hársak alatt». Minthogy könnyű kelméből volt s egy kissé már kopott is, még a mult őszön eladta azt a tulajdonos a beteg Zanininak, a ki a hitvány öltönyt a maga eredeti alakjában folyvást hiven megőrizte egész mostanig. Most azonban rájött a mély gyász s világos ruhánál nem volt neki egyebe, a mit nem talált a gyászhoz illőnek. Elővette hát a zöld frakkot, egy fazékba tintát kevert s én úgy találtam czellájában a gyászoló fiut, a mint felgyűrkőzve fekete festékkel vonta be az egykori Fahnenberg-féle gúnyát. Senkinek sem szóltam a dolog felől, de a szegény! megjelent estve vacsorán az öreg porkolábnál s kezének feketesége elárulta őt, aztán nem is csinált titkot szándékából, hogy így akart szert tenni gyászruhára.

Ha az én tárczám is oly fekete nem volna, mint a Zanini tintás fazeka, biz' adnék neki nehány forintot nyomoru felruházkodására. Mellette is Luchesini szolgál. Nem bír előttem eleget beszélni szegénységéről. Atyja ezredes volt. Ha szerencsére egy nagybátyja nem volna, a ki nyugalmazott altábornagy, a szerencsétlen ember tisztán tönkre menne, mert elhalt atyja után semmije

se maradt. Sajátlag gyermekei miatt esett ily nyomorba. Két fia van, mind a kettő börtönben ül lopásért.

Január 25. Mióta Bánhidy a Klára kezét megkérte, csak egy a gondolatom. Kellene, hogy kellemesen érintsen, szórakoztasson, s elvonja lelkemet azoktól, a mik mégis kellemetlenebbek. És mégis helyzetem azóta tűrhetlenebb. Honvágyam méginkább fokozódott s annak tudata, hogy e mindnyájunkra nézve oly fontos, s oly sok tevékenységet kivánó pillanatban távol kell lennem tőled, sőt gondjaidat még szaporítnom kell, rám nézve oly nyomasztó, hogy szinte leroskadok alatta. Úgy látszom magam előtt, mint egy halott, a kinek még holt teste is gondot és bajt okoz a hátrahagyottaknak. Ha téged nem birnálak, ha állandó érzelmem örökké nem tifelétek irányulna, kik engem még a külvilághoz csatoltok, bár eléggé terhetekre vagyok is, kétkedném az én hasztalan és elhibázott létezésem fölött. Csak akkor bizom abban, midőn így az estveli órákban veled csevegnek: de kárhoztatom mint a te boldogságod megzavarásának forrását.

A kazamátákban nagy lázadás történt. A politikai foglyok azt akarják, hogy szolgáink 3 hónapról 3 hónapra váltassanak fel, mivel ezeknek minden tekintetben jobb dolguk van, mint a többieknek. Ennek a kívánatnak kitörésére, melyet állítólag Ramberg elé terjesztettek, Luchesini vigyázatlansága adott alkalmat; mert ő nem győzte eléggé dicsérni, mily jól megy nálam a dolga s mily sokat keres *nálunk*.

Január 26. Ma nagy mozgalom van nálunk. Reggel 2 órakor érkezett a parancs, hogy a mi várőrségünk, az egészségi csapat egy százada, pár nap mulva eltávozik innen. Dalmácziába kell vonulnia s helyére kapunk — mily szép ajándék! egy «straf-compániát». Sőt némelyek

tudni akarják azt is, hogy a hábórus kilátások következtében bennünket innen mindenestől másuvá szállítanak.

Schlechta valószinüleg, hogy megboszúlja rajtam magát azért, mert nem engedtem festész-szeszélyének s mai napig nem hagytam magamat általa elcsufittatni, egy általa készített szomorújátékot adott által nekem azzal a kéréssel, hogy «leplezetlenül» nyilatkoztatnám arról véleményemet. De egyszersmind hozzá tette, hogy szeszélyének ezt a szüleményét már Bécsben egyik legnagyobb költő átolvasta s birálatát ebbe az egy szóba foglalta: «isteni!» Tegnap tehát túlestem az «isteninek találandó» kéziraton. Nem gondolhatni annál nyomorultabbat. Rímes versekben van irva. Gyakran elhagyja a «szép németség» s csaknem a «lerchenfeldi»-hez kell tartania magát . . . Annyi bizonyos, hogy hónapok óta nem aludtam el oly gyorsan, mint tegnap ennek az unalmas ostobaságnak elolvasásán. S ez volt a dologban a «legistenibb». Bevalljam-e ezt neki leplezetlenül? . . .

Január 28. Épen most jöttem haza egy nagyszerü tivornyáról. Molnár névnapja volt: így jöttünk össze az öreg porkolábnál, a hová kolbászt és sört hozattunk. Duschek, Braun, Schlechta, Fahnenberg, Hoffman, Cseremiczky, az ünnep hőse és az én csekélységem voltunk együtt hat órától nyolczig. Eléggé vígan mulattunk.

Az öreg porkoláb ma arról értesíte bennünket, hogy várőrségünk oly tolvaj népségből áll, a kik előtt, az ő tanácsa szerint, ajtónkat egy pillanatig sem kell nyitva hagynunk. Schlechta azonban úgy gondolta, hogy ily módon kilátásunk van rá, hogy magunkat is ellopnak, a mi neki mindenesetre kellemesebb volna, mint itt bezárva lenni és savanyú répát falni. «Ejnye — gondolta az öreg porkoláb — a répa pedig jó zöldség

Zuspeis, mikor maga a törzsorvos úr is igen ajánlja.» No hát csak abrakolja vele a maga törzsorvosát — felelte rá Schlechta.

Január 31. Ismét oda egy hónap! Oh vajha azzal rövid életünk egy jelentékeny szakasza is el ne tünt volna! De ez pogány gondolat, vagy csupán itt alant kell azzal korlátot állítanuk. La vie de ce monde est à l'éternité ce que la seconde est à un siècle. Nous vivons une seconde sur la terre, nous vivons une éternité près de Dieu. Talán még ránk is derülnek jobb napok! Dieu a détourné un instant ses yeux de nous, et pendant cet instant l'ange du mal a passé au dessus de nos têtes et nous a touchés.

Szükségem levén a Montignynál levő könyveimre, hozzá küldöttem s visszakértem tőle a régieket. Egy részét meg is kaptam, még pedig azzal a mentegetéssel, hogy azokat Pachta grófné is átlapozta. E könyvek egyike volt a Dumas «Egy galamb története». A mint lapozgattam, a magam által megjelölt következő helyet találtam benne: «les prisons étaient devenues des Sepulcres destinés à ensevelir les vrais serviteurs du roi, est le crime de lèse majesté n'était plus d'attenter contre le roi ou contre son état, mais de n'avoir pas un zèle et une obéissance aveugle pour toutes les volontés et les desseins de son ministre.» Ezt ugyan Zelma grófné nem igen mutatta meg a papájának; ha igen, akkor sajnálnom kellene, hogy ahhoz még nehány szél-jegyzetet is nem irtam, melyekből arra a k — a Bachra ráismert volna. Aláhúzva találtam még a szavakat, melyek kommentárt nem kívánnak, de melyek lelkemből szólnak: «quant à la ruine de mon rang, de mes dignités et de ma fortune, je les accueille avec un sourir de mépris. Les hommes m'avaient ôté tout ce que pouvaient me donner

les hommes; mais ils avaient été forcés de me laisser ce qui me venait de Dieu — votre amour» — ezt a nehány nap mulva negyedszázados, engem boldogító, híven viszonzott, elenyészhetlen, s első ifju üdeségét érző szeretetet! . . .

Február 2. Itt ülök ismét egy áttengetett nap után s nálad keresek üdülést, drága angyalom. Mint sajnálom azokat, kik nem bírnak az életben egy oly szilárd ponttal, mint minőt én tebenned birok. Mily örömem és vigasztalásom vagy te nekem, kivált mostani helyzetemben. Ha nem birom gondolataimat lekötni s mármár szinte összezavarodnak, hozzád vezetem azokat s azonnal száműzve van a kedvetlenség, az unatkozás, az életunalom démona.

Nagy feltűnést keltett a kis vár-közönségnél a mi szelid érzületű fejedelmünk ama hallatlan kegyelmi ténye, hogy egy két évre itélt olasz sánczfegyenczneknek büntetése hátra lévő részét, mintegy 17 hónapot, vele született nagylelküségénél fogva elengedni méltóztatott.

Egyidejüleg olvassuk a hírlapokban, hogy Napoleon L. császár háromezer politikai fogolynak szabadságát egy tollvonással visszaadta.

Február 4. Tegnap czudar napom volt. Ma már jelentékenyen jobban vagyok. Néha szinte belezavarodom. Hidd meg, nem tehetek róla; a testből ered a baj. Ha a fejem szabad, gondolataim is tisztábbak s kevésbbé komorak. Csak életelevenségem csappan. Nem tudok olvasni és írni a nélkül, hogy gondolatim szét ne szóródjanak s akkor mindjárt le vagyok verve.

Ma reggel Bl. levelet kapott az öreg Sternthaltól azzal a reménynyel, hogy a nagyhéten egynehányan kegyelmet fognak nyerni. Délig már általános amnestiát csináltak a hírből. A bécsi vonattal egy jól öltözött

pufók, nagy hasú úr érkezett ide meglánczolva. Szabályszerint csakhamar levetkőztették, de nagy aggodalmára a porkolábnak, mert a sánczfegyenczek egész ruhatárában nincs olyan kabát vagy nadrág, a melybe őt bele lehetne rázni. Egye csak egy pár hétig a porkoláb kosztját, akkor majd bele fér. A neve Kessler, gazdag gyógyszerész Lembergből.

Február 7. Ma Lajos és Béla* csak egy órakor jöttek ki, mert nem szabadúlhattak Rambergtől. Estére nem hívta meg őket, valószinűleg azért, mert Lajos ily szavakkal mutatta be magát neki: «testvérét jött meglátogatni, de meg kell vallania, hogy ha egy csöpp igazság volna Ausztriában, mindenesetre *neki* kellene most itt ülnie s inkább rendén volna, hogy akkor *én* legyek nála látogatóban». Ramberg sajnálatát nyilvánította s egyszersmind bámulatát a felett, hogy te Bécsben semmit ki nem eszközölhettél. Lajos erre megjegyezte, hogy bár két fiam megjelent a császárnál, de különben semmi más lépés nem történt. A császár, úgy vélte a várparancsnok, ebben nem fődolog, hanem a belügyminister, a kinek neve nem jutott az eszébe. Igen, mondá Lajos, Dr. Bach, a ki testvéremnek Magyarország helytartóságát ajánlotta fel s mivel ő azt visszautasította, ezért egyenérték gyanánt a kisebb vár egyik zárkájába utasította.

Különben Ramberg igen nyájas volt s emlékezett a Sáromberkiekre, igy Lillára is, mikor ő még

* B. Vay Lajos, a Miklós öcscse, Borsodmegye főispánja, a borsodi nemzetőrök parancsnoka volt s részt vett velök a Schwehati ütközetben. — Béla, a Lajos fia s később a borsodi főispánságban utódja. — Sáromberke Erdélyben a gr. Telekiek birtoka; onnan vette nőül B. Vay Lajos gróf Teleki Lillát. — B. Vay Miklós lelkes neje folyvást segítette a foglyokat. Ellátta őket a legszükségesebbekkel.

gyermek volt. Furcsán beszélte el a testvérem, hogy Ramberg sántítva jött elébe. Erősen meg volt győződve, hogy valamely «dicsőséges» seb gátolja őt különben is rövid és görbe lába használatában, holott pedig, mint később bevallotta, egy pár tyukszem akadályozta a járásban.

Lajos átadta nekem a szivar-ládikát. Figyelmed egész a könyekig meghatott. Csókolják kezedet szenvedő társaim. Valóban őrangyalunk vagy, mindnyájunk jól tevője. Hartlebentől is megkaptam egynehány munka folytatását, így hónapokra mentve vagyok az unalomtól. Mily sokaknak jól fog esni, ha ezekből néhányat nekik is juttatok!

Lajos számára a szokott étkezést fogadtam fel, csak épen a *pecsenyét* kötöttem ki hozzá, melyet, mint tudod, Lajos nem szivesen nélkülöz. Ebéd után elmentem vele Duschekhez és Luzsinszkyhez, hol nehány más urat is találtunk. . . Az estét az én szobámban töltöttük, hol Fahnenberg is jelen volt. Lajos némely dologra emlékeztette, a mit ő restellett. Például, hogy őt Szemere Miskolczról, a hol rejtőzködött, megvasalva akarta zászlóaljához küldeni, s csak dr. Katona orvosi bizonyítványa mentette őt meg e kellemetlenségtől. Anyai ágon levő nagyanyja gr. Wurmbrandtnak második neje volt, ennél fogva ő a Zsolczaiakkal nagyon közel rokonságba akarta magát hozni, sőt kiterjesztette ezt az összeköttetést egészen Vay Gyuláig, a kinél ezen ürügy alatt több hónapon át tartózkodott. — Este nyolcz órakor váltunk el egymástól, csúnya időben.

Február 9. Tegnap szándékosan későn feküdtem le, s félvakságig olvastam, csakhogy minden kellemetlen gondolatot elűzzek magamtól s éjjel föl ne ébredjek. Az utóbbi sikerült is: de azért mégsem voltam ura álmaimnak.

Csupa fris mezei virágokat, menyasszonyi koszorúkat és fátyolokat láttam, de mindezt össze-vissza. Csak midőn fölébredtem, illesztettem össze az egészet. A mint ura lettem magamnak s önzésemet legyőztem, éberen álmodtam vissza magamat 25 évvel azelőttre s rágondoltam akkori boldogságomra. Aztán könyörögtem az én kedves Klárám részére ugyanazt a boldogító érzést, mindenek előtt pedig azt, hogy majd egy negyedszázad múltán, ép úgy mint én ma teszem, hálatelt szívvel emelhesse szemét az ég felé egy egész boldogságteljes életért és hogy február 9-dikét igen sok szép és zavartalan öröm forrásául tekinthesse.

És most hozzád fordulok, kútfejéhez mindannak, a mi jót és kedvest az életben tapasztaltam. Legszerencsésb halandó volnék, ha azzal a meggyőződéssel bírhatnék, hogy a te életboldogságodat én is így alapítottam meg. Az az egy biztos vigaszod lehet azonban, drága kedves Katim, hogy én ma, daczára ősz hajamnak, ép oly ifjúi érzéssel szeretlek téged, mint 1828-ban épen ezen éjjeli tizenegy órakor, melyben ezen szavakat leírom. Csak azért ohajtanék még élni, hogy létem minden napját, minden perczét neked szentelhessem, hogy a mennyire lehet, csak egy csekély részét is lefizethessem annak a tartozásnak, melyet hosszú évek során keresztül rám hárított a te soha megnem rendült hűséged, szereteted és gondosságod mindnyájunk iránt, a kiknek téged védszellemeül adott az ég.

Ah! mily rosszúl esett, hogy senki előtt nem nyilatkozhattam! Magamba zártam örömemet, fájdalmamat. Egész nap szórakozni s kábulni akartam, míg végre késő este, isten színe előtt szabad folyvást engedhettem vegyes érzelmeimnek s imádkoztam, sőt még most e pillanatban is imádkozom hozzá, imádkozom kedves

gyermekem boldogságáért és a magaméért, melyet te általad adott ő nekem, te hőn szeretett, egyetlen drága angyalom!

Február 11. Vendégeimnek kettős estélyök volt. Béla és a fiatalabb urak Fahnenbergnél töltötték az estét: Lajos Blazeviesnél játszott, a hol én is voltam. Egyébiránt B. meglehetősen kedvetlen volt, mert büntetésideje hátralevő részének elengedéséért benyujtott kérvényét Ő felsége egyszerűen elutasította, a nélkül, hogy azt előbb csak tárgyalás alá is vétette volna . . . Szép kilátás! . . .

Valóban azt kellene hinni, hogy Theresienstadt a mi gyermekeinkre házasodási befolyást gyakorol. Tudniillik Lajos, a legszigorúbb titok pecsétje alatt beszélte el nekem, hogy Béla tegnap lefekvéskor kinyilatkoztatta neki, hogy házasodni akar, még pedig azon szerény hozzáadással, hogy mivel maga is belátja, hogy még nagyon fiatal s választottja is ebben a naponkint javúló bajban szenved, ő minden esetre várni akarna még — egy félévig: Választása pedig Teleki Domokos idősebb leányára esett s hizeleg magának, hogy az sem egészen közönyös iránta. A fontos lépés a hazatérés alkalmával Pesten talán megtörténik s így az én látogatásomból Béla is mint vőlegény fog haza térni. Neki közelében marad az atyja, engem pedig dúsan pótol az anyám, a kihez nincs több hasonló e földön.

Február 13. Ha az ember ezeket az ujságokat olvassa, melyek többet elhallgatnak, mint közlenek (az olasz zavarokról), bizony gondolkozóba esik az, a kinek két fia és még egy veje van a katonaságnál. — Mióta Lajos itt van, keveset beszélt még a Klára házasságáról. Ma azonban kinyílt a szíve s elmondta, hogy az egész ország megbotránkozott azon, hogy fiaim a császárnál

szolgálnak, a ki oly gyalázatosan bánt atyjokkal. Aztán a vőmről csak annyiban szólt, hogy ha becsület lakózik benne, sógoraival együtt el kell hagynia a katonaságot, ha engem minél előbb szabadon nem bocsátnak. — A Bécsben legközelebb elitéltek közül hír szerint, egy tömeg az itteni sánczokra is fog jönni. És még igen számosan várják ott elitéltetésöket . . .

Február 15. Testvérem elutazása és a te megfoghatlan hallgatásod miatt ismét oly kedélyhangulatba jutottam, melyben szeretne az ember véget vetni az ily gyalázatos létezésnek.

Február 16. Épen fél év óta vagyok jól ellátott kosztosa ő császári apostoli királyi Felségének; áldozata egy császári királyi gonosz szeszélynek, elárasztva rágalmazó ugatásától egy lerchenfeldi ebnek, egy fölpaszományozott rabló kapitánynak, a minden gonoszságok Doctor miniszterének Bachnak, a gyalázatos oláh gyilkos és gyujtogató Urbánnak, nem említve az egykori bűnös Puchnert, minthogy utálatos életét ő már bevégezte . . .

Február 18. Montigni egy nyugalmazott tábornokról beszélt nekem, Dorschnerről, a kit Erdélyből én is ismertem. Gratzban élt s csak most vonták hadi törvényszéki vizsgálat alá. Annyira lelkére vette, hogy szive megtört, meghalt. Ezt biz én az ebszülöttek kedveért nem tettem. Ellenkezőleg sohse dobogott és nem dobog szivem magasabban, mint midőn ezen hóhérok hadára gondolok s mind inkább azt a meggyőződést nyerem, hogy ők engem, mint a ki utjokban álltam, tönkre juttatni s egyszer-mindenkorra lehetetlenné tenni akartak. Hogy azonban ez az erős szív a hosszan tartó elválás fájdalma és a honvágy miatt nem törik-e meg, az más kérdés.

Február 19. Ma a kisebb várban nagy mozgalom volt. Először Fahnenberg holnap el fog utazni és a «bácsi»-ja is kimaradt, bár mindenfelé adós. Továbbá Komáromból az a jelzés érkezett, hogy onnan egy új lakótársat fognak kapni, Szentiványi Ödönt: isten tudja mit csinált ott, de egyik miniszteriumtól az a parancs jött, hogy vele a legszigorúbban kell bánni. Mindig szigor, ismét szigor. Tegnap megint harmincz egynehány elitélés volt sánczra, vasban. Egy nap sem múlik legalább egy kivégzés nélkül. Csak aztán ez a Schwarzenberg-Bachféle rendszer meg ne teremje igen hamar a rossz gyümölcsöt. Mert a mi sok, az megárt . . .

Február 21. Valóban tartozom szenvedő társaimnak azzal, hogy fentartsam magamat s lehetőleg tűrhető kedélyállapotban legyek. Ha rám jön a komorság, akkor az egész tisztelt társaság le van verve. De ha magamhoz térek, a mi mindig megtörténik, ha rólatok jó hireket kapok, akkor ők is ujra élednek. Igy ma Duscheket hivtam teára szobámba: azon felül egy regaliaszivart is adtam neki, melyet Lajos küldött nekem Prágából. Úgy felvidítottam, hogy bár egész nap föl sem kelt a divánról s szörnyű fejfájásról panaszkodott, nyolcz órakor mintegy átváltozva távozott tőlem.

Schlechta mind inkább «mauvais sujet»-nek bizonyúl. Itt is mindenkihez csapja magát, csak én iránta van nagy tartózkodással. A többi urak saját módjok szerint élnek. Csak Kofflert és Molnárt látom naponkint szivesen. Nagy jótétemény volt köztünk a szegényekre nézve, hogy Tóni és Lajos jelentékeny összeget adott át nekem kiosztás végett.

Február 23. Mily gyarló anyag ez az emberi test! Tegnap előtt oly egészségesen feküdtem le, a mint csak physicai érzésemtől kitelhetett s reggel már oly rosszul

lettem s egész nap oly elesett, hogy csak estve felé tértem magamhoz. Ma már jobban vagyok s reggelig, remélem, ismét lábra állhatok.

Fahnenberg ma utazott el. Az egypár nap alatt, melyet itt mint szabad ficzkó töltött, annyi sok csint követett el, hogy csak egy hajszálon mult, hogy Ramberg vagy ismét be nem záratta, vagy el nem tolonczoltatta. Valami gonoszabbat, elvetemültebbet nem képzelhetni. Sajnos azonban! helyette új vendéget kaptunk. Szentiványi Ödönt, egykor liptói alispánt, majd főispánt, Albrecht főherczeg Komáromból ide szállíttatta. Egy hadnagy, egy káplár, két közember és két csendőr hozta őt ide ma délben megvasalva. Isten tudja, micsoda új vétket követett el. Bosszant, hogy épen, de épen, mellettem helyezték el. Egy fal választja el egymástól az ágyunkat. Utasítás érkezett, hogy a legszigorúbban bánjanak vele, azonban egy sánczmunkásnak, egy istentelen gazgyilkosnak és tolvajnak megkegyelmeztek.

Február. 26. A mult csütörtökön azt a titkot közölték velünk, hogy a komáromi visszaélések miatt a főtörvényszék elrendelte minden várban éjjeli kutatás tartását a foglyoknál. Azóta minden éjjel várjuk a kedves vendégeket. Habár egyikünknél sem fognak semmit találni, képzelhető, mily kellemes valami ez.

Szentiványi mennyre-földre esküszik, hogy ő Komáromban semmit nem követett el, semmibe nem keveredett s mégis egyszerre csak elfogták, vasba verték s ide vonszolták. Csak hallomásból tudja, hogy nehány más ottani foglyot, tiltott levelezés miatt, a mellettök szolgáló sánczfegyencz feladása következtében elvittek onnan. Ennélfogva lehetséges, hogy őt is ily följelentés folytán expediálták el alattomban, minden kihallgatás nélkül. Ő egyébiránt egy testestől, lelkestől «Schwarz-

gelb» ember, a ki igen szivesen csatlakoznék hozzánk, kik az itteni többség előtt hasonló színben állunk. Eddig azonban senkivel sem szabad érintkeznie. De hogy mégis érintkezett, a fentebbiekből látható. Azonban én még eddig nem láttam.

Az én Luchesinim szenved a lábára a rajta levő vas miatt, még pedig úgy, hogy alkalmasint kórházba kell mennie. Egy ideig azonban Langbein által kezeltetem.

Február 28. Tegnap is kutatást tartottak a levelezések, irószerek, nagyobb pénzösszegek(!) stb. tárgyában. Nálam az csak igen kiméletesen végzett formalitás volt. De még mindig vár reánk ilyen éjjeli megrohanás Prágából. Ez istentelenség. Ha a gazok most, épen e pillanatban jőnének!

Csiszár holnap eltávozik; ő is kiállta büntetésidejét. — Duschek ma a velem átellenes szobába költözött, a minek nagyon örvend; de most Luzsénszky egészen magára maradt, mert Csiszár vele lakott.

Márczius 1. A mult éjjel egész két óráig olvastam és irtam. Aztán oly mélyen elaludtam, hogy hihetőleg későn vettem észre, hogy takaratlanúl feküdtem a kihült szobában. Az eredmény jelentékeny torokfájás és láz lett, úgy hogy csak most este 8 órakor érzem magamat jobban . . . Az én Luchesinim sokat szenved sebes lába miatt s nem birom kieszközölni, hogy levegyék róla a vasat. Ez csak a kórházban történhetnék, de attól nagyon fél a szegény! s naponta Salamoni lelkésznél rejtőzködik. Ideiglenesen nálam egy nagy bécsi német Hammenberger szolgál fel. — Szentiványi ma meglátogatott. Keveset nyert vele a társaság . . .

Márczius 6. Három nap óta folytonosan hire jár, hogy a prágai törzs-hadbiró már itt van, hogy egy vizsgáló bizottság fog bennünket meglepni stb. Eddig

még nem történt; a helyett azonban azt a rendeletet hirdették ki ma, «hogy a foglyok nejei jövőre hetenkint csak kétszer bocsáthatók férjeikhez és csak a helyőrségi hadnagy jelenlétében beszélhetnek egymással» . . . Jobb lenne, hogy idejöveteled csak nehány hét mulva történnék. Az is lehet, hogy Bécsben a hadügyminiszteriumnál külön engedélyt kell majd kieszközölnöd. Mind ez a komáromi nők viseletének eredménye, a kik fogoly férjeiknek a levelezésre segélyt nyujtottak. Hálát adok istennek, hogy a mi levelezésünk most már egészen rendben van!

Kedves anyám levele könyekre fakasztott. Hiszen ha megnyugtatná bármi úton-módon való benyujtása egy kérvénynek! De fia nem volt *eltévelyedett*. Tisztán csak becsületének áldozata. Csak utólagosan lett világossá előttem, mimódon akart engem Bach rászedni és felhasználni, mily arczot vágott, mily dühös-gúnyosan nézett, a mint neki véleményemet megmondtam. Már akkor feltette magában, hogy megsemmisít. Ma azonban kérdezhetném tőle: kinek volt hát igaza kettőnk közül? Ő a király valódi gyilkosa, nem az a szabó («Libényi»).

Duschekkel együtt most rövid életrajzomon dolgozom. Fel akarunk abban világosítni némely dolgokat, különösen tüzetesen megczáfolni a hadi törvényszéki itéletet, melyet a legelvetemültebb gonoszság diktált, embertelen rabulisták férczeltek össze s hallatlan mæhiavellismus léptetett életbe. Erős az én hitem, hogy egy veréb sem eshetik le a ház fedeléről isten tudta és akarata nélkül. Nem hiában engedte ő, hogy Schwarzenberg-Bach-féle értelemben hazaárulónak bélyegeztessem. Ennélfogva nem is védekezem az ellen. Ha anyám nem volna, semmi nem birna rá, hogy gyilkosaim kegyeért folyamodjam, egy év lefolyása előtt semmi esetre. Mert

elengednének talán két esztendőt s ez az én fogalmam szerint nem volna többé kegyelem! De a ti kedvetekért kész vagyok mindenre ráállni.

Huszonöt hete, hogy therezienstadti lakos vagyok. De itt is vannak örvendetes pillanataim. Tudva van, mit tettem Luchesiniért. Tegnap jelenlétemben bekötöztettem sebét Langbein által. A mint az orvos eltávozott, azt mondá nekem, mi alatt könyek folytak az arczán: «higyje el Báró úr, ha nem remélném, hogy egész életemben ön mellett lehetek, inkább most mindjárt meghalnék» . . . Mily könnyű megnyerni a sziveket! mily kevéssel megelégesznek azok, a kiket minden elhagyott, a kikkel senki sem törődik, a kiket minden üldöz! Képzeld, a Cseremiczkyvel való gyakori érintkezés által annyira megszoktam kezeimmel és újjaimmal hadonászni, hogy már karomat be akartam pólyázni! Ma Duscheket figyelmeztettem erre, s kértem, hogy szoktasson el engem ettől az izetlenségtől: de figyelmeztettem arra is, hogy ő se tanúljon el valami effélét Blazevicstől.

Márczius 11. A körültünk történt események közt e pillanatban a legfőbb a következő. B. Ramberg, ez a vén asszony megijedt attól, hogy a várparancsnok B. Simoncsicsot Komáromban nyugalmazták, méginkább megijedt pedig a ma innen elutazott prágai bizottságtól, melyről már emlékeztem, s mely a mint látszik, ellene némi kifogásokat emelt. Ennélfogva most már minden kedvezményét megszünteti. A legkevesebb, a mit már holnap várunk, a következő megszorítások: a levelezések mindig csak Bécsen át történhetnek, úgy a mint az nálunk már egyszer volt, — nőt, vagy gyermeket hetenkint csak egyszer egy félórára lehet látni a porkoláb, vagy a hadnagy jelenlétében, — két órát délelőtt, két órát délután kivéve mindig bezárva kell lenni, — senki-

nek sem szabad csak egy krajczárt is magánál tartani, hanem mindent a porkolábnak kell átadni. A legroszszabb, hogy Sternthalt alkalmasint elveszítjük s így a rendszabályok megkerülésére tartósan nem számíthatunk. Egy időre én segítni fogok magamon.

Van még egy pár száz forintom, de azt nem igen akarnám oda adni s el akarnám rejteni a kutatás elől. Erről a kutatásról fogalmad sincs. Prágából jött egy törzs-hadbiró, Faulhueber nevű — már maga ez a név! Ez magához vette Schiller tábornokot és egy őrnagyot s kijött egy reggel, hogy bennünket meglepjen. De már két nappal az előtt, magok a porkolábok még a sánczmunkásokat is értesítették, hogy mindent elrejtsenek. Mint három kamasz lépett be ez a hármas lóhere, mindenikünkhöz: átszaglászott minden szekrényt, könyvet, levelet: kémkedett Ramberg ellen és az egész személyzet ellen s oly aljasan viselte magát, hogy a porkolábnék köptek is rá.

Schillertől csudáltam ezt a nyerseséget. Mindenütt kilátszott belőle, hogy egy pesti suszter fia. És mondá Blazevics, mit várhatni Faulhuebertől, a ki Bécs városánál lakott, reggelenkint egy messzely pálinkát ivott, négy napért 5 frt 33 krt fizetett és a szobalánynak tíz krajczár borravalót adott. Mindezt ő elutazása után mindjárt egy órával megtudta.

Valóban nevetséges volt, a mint ma este arra a hirre, hogy a «grandporkoláb» eltünt, a pinczékből, a porkolábnék szobáiból mint keresték elő a sok holmit, a mit az emberek ama szaglászok orra elől elrejtettek. Legszebb, hogy a pénztárban, mely a főhadnagynál áll, 300 frt hiányzott. Ezt a kutatás előtt helyre pótolta az öreg «tömlő» (porkoláb), de a mint vége volt, mindjárt vissza vette és most mindnyájan tudjuk, hogy a hiány ismét megvan. Ugyan szépen szolgálják ő felségét!

Luchesini egészséges. A szegény L. egészen koldus. Őt is segítenünk kell. Rá sem lehet ismerni, úgy le van verve. Már Duschek is kölcsönzött neki; pedig ez nagy szó!

Március 15. Mily nyomort hozott ez a nap monarchiánkra, s az én szegény hazámra! Öt évvel ez előtt eseménydús volt ez milliókra nézve s reánk szegény várfoglyokra ma nem kevésbé. Folytatni akarom e hó 12-e óta félbeszakadt tudósításomat. Az én kedves Sándim, a ki engem megérkeztekor szabadon sétálgatva, mindig sokaktól környezve talált, ma bezárva, magamra hagyva látott ismét, a min láthatólag elszörnyedt.

Mint már említém, Prágából egy bizottság volt itt. Alkalmasint titkos feljelentések folytán. A foglyokra semmi sem sült ki, de igenis az, hogy Ramberg több kedvezést adott nekünk, mint mennyit az a híres 1806-diki utasítás megenged. Sternthalnak kellett meginnia a levét. Egy irodába tették át a nagy várban. Montigny fogja a főfelügyeletet vezetni. A porkolábok eddig helyükön maradtak, valamint a börtönőrök is; tőlünk azonban minden kényelmet, minden kedvezést elvontak, úgy hogy e pillanatban sehol sincs a foglyoknak rosszabb dolguk, mint az annyira magasztalt Theresienstadtban. Az előtt reggeli 6 órától estveli 8—9 óráig szabadon jöhettünk mehettünk, most ajtóink mindig be vannak zárva. A séta nyolcz személyenkint történik 3 csapatban; mindegyik csapat délelőtt és délután csak $^3/_4$ órát járkálhat. Tehát csak ezen idő alatt láthatja egymást. Ezelőtt kedveseink látogatását fogadhattuk s ezek az egész napot velünk tölthették, velünk beszélhettek; most ez hetenként kétszer egy-egy félórára van szorítva a porkoláb jelenlétében. Pénzünket az utolsó krajczárig elvették s kiadásainkról a porkoláb gondoskodik.

Kétségbe kellene esnem az estvék miatt, 3 órától

11—12 óráig egyedül maradva, ha kilátásom nem volna, hogy 10—14 nap mulva két egymásba nyiló szobát kapok, a mikor aztán Duschekkel együtt fogok lakni. Csiszár meglátogatta Pesten Szentiványinét. A mint tőle kijött, rögtön elfogták és az Ujépületbe vitték, de mivel semmit sem találtak nála, elbocsátották, az innen csak mostanában elbocsátottat.

Rhrabovszkyt, egy ott jelen volt tiszt elbeszélése szerint, épen úgy temették el, a mint azt néked innen megírtam. Csak Moga és egy pap kisérte a deszkakoporsót. Hiszen az akkor már voltaképen mindegy, de mégis borzasztó. A golopi földben örömest hajtanám fejemet nyugalomra.

Édes anyám emléklapjai valódi kincs és édes vigasztalás az én mostani hangulatomban. Mily gyakran elolvasom! Mily sok nőiség, szelídség, szerénység és életbölcseség van azokban! Egy imakönyv se lehetne épületesebb.

Március 16. Hét hónap óta vagyok várfogoly; még negyvenegy van hátra. Ez úttal a kedves Sándimtól való válás fájdalma, a ki ma reggel hagyott el, messze túl haladta a viszontlátás és megzavart rövid együttlét örömeit. Mily elkeseredett szívvel utazott el! Ez a tapasztalás, ez a benyomás bizonyosan mély nyomot fog hagyni az ő fiatal, lágy kedélyében. Így nevelődik a legközelebbi jövő nemzedék, így aczélozódik a jellem, igy képződik, így hangolódik.

Ramberg tisztára megbolondult. A felharagított Sternthal mutatta ma nekem az utasítást, mely szerint négy órán át mindenikünk szabad levegőn lehet. Az ő elbocsátása az elmozdítási rendeletben egyedül azzal van indokolva, hogy «az általános veszélyes körülmények más egyéniséget tesznek kivánatossá.» A «gavallér» most

gyalázkodik s irogat is némely pártfogójához védelemért ezen igazságtalan eljárás ellen.

A mai lapok hozták a hírt Haynau haláláról; Milder érsek is néhány órával előzte őt meg. Ugyan mily mértékkel fognak nekik majd mérni? Itt mind a kettőjüknek egyforma, fájdalom nélküli halála volt; guta ütés. Schwarzenberg, Puchner és Haynau nincsenek többé, de még sok czimborájok maradt hátra. Mások nőnek utánuk. A suszter-tábornok Schiller, bizonyosan fontos szerepet fog játszani köztök. A mi rosszabbodott helyzetünk főleg az ő műve. Maguk a porkolábok és börtönőrök is szabadon beszélnek a rájok parancsolt rendszabályokról. Természetes, némely dolog az ő figyelmöket is kikerüli, különösen az öregekét. Azért hiszem is, hogy egy és más dolog másképen is lesz; kivált a rövid séta idő ellen fogunk in corpore óvást emelni. Ha te eljössz hozzánk, úgy vélik az urak, minden másképen lesz; még a sánczokra is ismét fel fogunk jutni.

Márczius 18. Bennünket folyvást sanyargatnak. Ma reggel már 8 órakor az udvaron kellett lennem, ha egy órát a szabadban akarok tölteni. Így kilencz órától délutáni két óráig, azután délutáni háromtól késő éjig egészen egyedül kellett bezárva ülnöm. Sőt Montigny arról értesített ma, hogy Prágából parancs érkezett, mely szerint mindenikünk hetenkint csak háromszor sétálhat egy-egy órát, különben pedig egyedül bezárva kell ülnie. Apródonkint akarnak bennünket elpusztítni.

A hirlapok ma jelentik Scitovszky primásnak bibornokká kinevezését. 1832-ben rozsnyói püspök volt s én a kolera idején, mint királyi biztos lényeges szolgálatokat tettem neki. Reviczky arról győzött meg, hogy ő a Szedlniczky kémje volt. Talán ezért nem állhatta ki József nádor főherczeg. A pápai kinevezésben ez a for-

mula van: «fejedelmek fölé helyezlek tégedet, királyokkal egyenlővé teszlek tégedet!» Méltó collegát kaptak ő Felségeik.

Március 22. Már négy napja nem vagyok jól, tegnap óta pedig komolyan beteg. Anyám leveléből látom, hogy te is már több mint 14 napja őrzöd az ágyat. Fölötte megindultnak érzem magamat; istennél akartam vigaszt keresni s nehéz szívvel járultam az Úr asztalához. Fájdalom! könnyebbülés nélkül tértem onnan vissza. Átvonszoltam a napot. Estve egy levélpapirért küldtem, mire azt a választ nyertem, hogy további intézkedésig senkinek sem szabad irni. Megvallom, a guta környékezett s először éreztem életemben, hogy az ember a bosszuságtól beteggé lehet. Egy nappal azután hivattam Montignyt, a ki bár Ramberg föntemlített rendeletét teljesítette, de mégis azon hozzáadással, hogy az, csak az ő Prágából visszatérteig fog tartani . . . .

Tegnap már valóban életbe lépett, hogy ötösével, hetenkint háromszor szabad sétálnunk egy-egy órát a pavillon háta mögött, a hol a sertés ólak vannak. Vasárnap épen nem; a helyett van a templomba menetel. Csak képzeld, tegnap Duschek kikérte, hogy mint betegápolót bezárassa magát hozzám. Istenem! milyen dühbe volt!

Ramberget Prágába hivták a kerületi parancsnoksághoz, a hová a többi parancsnokokat is összegyüjtötték Josephstadtból és Königgrätzből. Talán még szigorubb rendszabályokat fog onnan visszahozni. Én csudálom, hogy Montigny ily gyalázatosságok végrehajtására odaadta magát. Egyébiránt alig vagyok egy pillanatig magamban. Az orvos kétszer jön napjában. Az öreg porkolábné szinte. Aztán hol egyik, hol másik belopja ide magát.

Március 23. Nálatok már tavasz van, nálunk pedig 8 fokos hideg s hóval borítva minden. Ma reggel Montigny volt nálam, még Duscheket is elhozta magával, a ki egész nap nálam van, s hűségesen borogat engem. Langbein is kétszer volt itt. Jól gondoznak, jól kiszolgálnak. Szenvedésem iránt mindenki benső részvéttel viseltetik. Még kanári madaram is mindig a párnámon ül most: Ma mikor fölébredtem, már mellettem találtam, még pedig mivel a szobában még sötét volt, szundikálva. Oly kedves volt!

Március 25. Ma volt örömem megkaphatni e hó 19-én írt kedves soraidat. Nekünk még mindig nem szabad irnunk. R . . . . még nem tért vissza. Mégis sok a mit ezek az emberek űznek. Fiatal embereink például három nap egymásután járnak ki egy órára, azután 4 napig az ajtó elé sem jönnek.

Új börtönőrünk van. Mindig ezzel a formulával zár el bennünket: «most pedig lesz szerencsém bezárni önöket», úgy találom, hogy az «édeskés gonosztevő» kifejezés teljesen illik valamennyi főnökünkre és felvigyázónkra. Sokaknál az a gyanu, hogy Fahnenberg szerezte nekünk ezeket az örömöket, — hogy ő haragudott Rambergre és Sternthalra s gyakran fenyegette őket, az bizonyos. De ez a rosszaság mégis csak sok volna.

Március 29. Tegnap előtt ismét megbetegedtem s mai nap délig az ágyat kellett őrzenem. Félek, hogy lábbadozásom sokáig fog tartani. Ma ebéd után kint voltam s nagyon jót tett egy kis séta, melyet bokáig érő sárban, egyedül, egy őr kiséretében végezhettem. Ezt az intézkedést a visszatért Rambergnek köszönhetjük. De ez nem az egyetlen. Így például Molnár és Koffler külön lesznek választva s külön szobákban helyeztetnek el. Blazevicsnénak távoznia kell. Leveleket irni

nem szabad. Mai nap még az iránt is elszedték tőlünk. Nincs arról fogalmad, mily nyomoruságosan néz ki most már körültem minden. Az én pavillonomban lakók mégis naponkint kilopják maguhat hozzám pillanatokra. Sokan borzasztóan néznek ki köztök; én magam is ezekhez tartozom, remélem azonban feljavulok, míg te ide jössz.

Sternthal csütörtökön a nagy várba hurczolkodik s Duschek velem az ő lakásába, a mi nagy jótétemény lesz, úgy hogy ha később talán a naponkénti kimenetelt is megengedik, én e dolognál mégis nyertem. Egyébiránt más várakban, még a feldicsért Aradon sem megy most jobban, mint nálunk. Ha türelmem néha fogyni kezd, akkor eszembe jut az a tapasztalat, mely szerint istennek még hálát kell adnom azért, mely szerint nem lévén tökéletes boldogság e földön, az én valóban ritka boldogságomat eddig elé egy kis elzáratáson kívül semmi sem zavarta meg.

Hogy síri magányomban mégis némi mozgalom legyen körültem, kályhámat mindenféle kigyókkal, szélmalmokkal, kerekekkel diszítettem, melyeket egy tűhöz erősítve a melegség hajt. Most egy egész körhinta szerkezetén dolgozom. Ugy-e reális foglalkozás?

April 1. Hálásan kell elismernem, hogy R. és M—y sok kiméléssel vannak irántam. Az utóbbi kihozta hozzám a törzsorvost, egy igen tisztességes embert, a ki sokáig feküdt Magyarországon s tökéletesen beszél magyarul. Hogy szükség esetén még inkább könnyíteni lehessen helyzetemen, átvette a főfelügyeletet orvosi kezelésem fölött. Egyszersmind pedig egyszersmindenkorra engedélyt nyertem naponkint kétszer kimehetni s ez nekem, az én jövő, szellős, tágas lakásom mellett, elegendő. Mióta melegszik az idő, szobám valóban egészen pinczeszerűvé vált. Rám nézve az új rendszabály jónak

bizonyult; csak eleinte esett nehezen az elzáratás. Most időmet a szerint rendeztem be s eléggé jól is megy a dolog.

April 2. Mára kevés a mondani valóm. Egy új rendelet megtiltotta a papirskatulák csinálását, mert rá jöttek, hogy leveleket és más iratokat csempésznek ki a borítékokban. De nálunk ily eset nem fordult elő.

Ma már sokkal jobban vagyok. Pár nap alatt friss és egészséges leszek.

April 3. Az előtt Beszén kívül, senki se járt templomba, most mindenki tolakodik oda, mert másként nincs lehetőség, hogy egymást lássák. Ma is így volt; csak Duschek és én maradtunk itthon. Kétszer voltam kint a szabad levegőn, a mi igen jót tett.

April 4. Új lakásom leirhatatlanúl barátságos. Nehány nap mulva kiköltözöm innen. Általában semmire sem panaszkodhatom, mint épen a levelezés eltíltása ellen, de ezzel is tulajdonkép kedveseink vannak büntetve. Mert nekünk a leveleket pontosan kézhez adják s még csak el sem kivánják.

A mai lapok megint tele vannak szörnyü itéletekkel. Csak Csongrádban nyolcz kivégzés történt egyszerre. Boldog az, ki távol maradhatott ettől a véres kormányzástól.

April 5. Ez mozgalmas, eseménydús nap volt. Már 7 órakor hirdették, hogy egy Superin*dátor* megérkezett, a ki mind a két felekezetü evangelicusoknak predikálni és urvacsorát osztani fog. Az isteni tiszteleten Ramberg is jelen lesz, azután bennünket, kedves gyermekeit, meglátogat stb. Szinlett lábadozásom miatt, nem engedtem magamat sodromból kihozni s hálóköntösben és papucsban nyugodtan vártam a dolgokat, a mint jőni fognak. Valóban jött is valami; nem Ramberg ugyan, hanem az

isteni tisztelet után Montigny kiséretében a tábori-superior Majlandból, a ki a mi fiainkat, különösen Ödönt nagyon jól ismeri s most ki van küldve, hogy a helyőrségeket és várakat Csehországban és Morvában meglátogassa. Neve Taubner. Hivatalát Dorottya főherczegnőnek köszöni. Én is személyesen ismerem őt. Tizennégy nap mulva ismét visszamegy Olaszországba. Meg igérte, hogy nálam tett látogatásáról azonnal értesíteni fogja Ödönt. Nagyon nyájas és tapintatos volt.

A mint mindketten eltávoztak, egészségesnek jelentettem magamat és sétálni mentem. Séta után hazatérve hallottam, hogy Luzsénszkyné itt van. Albrecht főherczegtől kapott engedélyt az ide jövetelre. Ramberg, ha igaz, gorombán fogadta. Annyi való, hogy látogatása alatt Montigny és a porkoláb egy perczig sem távoztak oldala mellől. Engem nem látogatott meg, a mi fölött én azonban vigasztalódni tudtam. Holnap már nem jöhet be. Másodszori látogatásához ismét új engedélyt kell szereznie. Blazevicsné is megjött. Hogy részrehajlóknak ne láttassanak, vele is azt a ceremoniát tartották meg.

Ezekhez még vásár is volt ma a várba. Ennélfogva udvarunk csak úgy hemzsegett az emberektől, szekerektől, barmoktól stb. E miatt azután a mikor sétálni mentem, öt, mondd öt katonaőr volt felállítva.

Az ujságokban olvastam Kiss Bálint esperes haláláról az én egykori egyházkerületemből. Elérte 81-dik évét. Kedves emberem volt a papok közt. Mayerffyné, a ki üzleti dolgokban jár itt, beszéli, hogy Nedelkovics is vizsgálat alatt áll. Furcsa volna, ha így akarnának lassankint megszabadulni saját hóhéraiktól.

April 7. Ma vonultunk be új lakásunkba. Mily leírhatatlanul jól érezzük magunkat, hogy a fatalis ablakrostélyoktól megszabadultunk s a helyett napsugarakat

nyertünk. Duschek ablaka előtt egy hársfa van, mely már rügyet hajtott. Én nehány hegycsúcsot látok. Ott a csakhamar megjelenő zöld, itt a messze látkör megóv bennünket a megvakulástól.

April 8. Rendkívül jót tesz, hogy pinczénkből napos lakásunkba jutottunk. Innen reméljük, a holdat is ujra megláthatjuk egyszer. Hét hónap óta nem jutottunk látásához. Végre meg sem ismerem többé. Utólszor a pesti új-épületben vetette sugarait rostélyos ablakunkra.

April 11. Ma az öreg porkoláb hivatalosan jelentette nekem, hogy «a legfőbb törvényszéktől engedély érkezett arra, hogy a 17. §. értelmében, naponkint három órát, s ha gyógyvizemet iszom, négy órát sétálni mehetek.» Mit érhet el az ember még többet? Ha elgondolom, hogy másokkal mint van a dolog, igazán szégyenlem magamat az irántam tanusított sok figyelem miatt. Hogy elvemhez híven semmit sem kértem, gondolhatod. Lakásunk igen kellemesnek bizonyúl, csakhogy Luchesininak folytonos harcza van a poloskákkal és bolhákkal.

April 14. Érzékenyebben már nem lehet valakit kínozni, mint a hogy én velem bánnak ezek a gazemberek. Különben is napirenden vannak a «tűszurások». Ma azt a rendeletet hirdették ki, hogy senkinek sem szabad bort inni, hogy minden két hónapban új szolgát kapunk, — hogy csak három hónaponkint irhatunk egy rövid levelet a várparancsnok irodájában stb. ehez járult az egész társaság kesergése, gyalázkodása, káromkodása. Mindig hálát adok az égnek valahányszor a zár nyikorgását hallom mögöttem és D. mögött; akkor legalább nyugton vagyunk s legjobban érezzük magunkat. Bizonyára olvastál valamit a hirlapokban az «asztalmozgásról», mi is meg akarjuk tenni vele a kísérletet.

Schlechta ma misét olvastatott elhalt édes anyjáért

a kis várkápolnában. Mindnyájunkat felkért a megjelenésre, de eltiltottak, a mi őt ép oly dühössé tette, mint az, hogy mindeddig nem engedték meg, hogy a hozzátartozók valamelyikének irhasson.

April 15. Végre meglátogatott ma Miklós a M—gny felügyelete alatt, de tartózkodás nélkül beszélhettem vele. A fiú sajátságos bűbájjal hatott rám. Még itt akar maradni, hogy legalább a rácsozaton keresztül láthasson engem. Talán kiszoríthatja még egy párszor a hozzám beléphetést. Semmi sem volna könnyebb, mint becsempészni őt ide, de azt nem akarom.

Ma 18 gólya repült az udvarunk felett. Ez volt a tavasz egyedüli jele, mert különben hideg van, mint télben.

April 16. Ismét eltelt fogságomból egy hónap. A legujabb az, hogy porkolábjainkat is elveszítjük. Isten tudja, minő új söpredék fog ide jönni. Az én Luchesinim is bevonúl május 1-én. Veszélyes, ha a szolgák sokáig vannak uraik mellett. Bizalmasakká válnak s összeesküdhetnek a kazamátákkal .... A tegnapi magyar ujságban közölve volt a mult évben kivégzettek jegyzéke. Abból Magyarországra 109 esik; az egész monarchiában 360-ra megy a szám. A folyó esztendő még termékenyebb lesz.

Óhajtandó volna, ha valamely lapban valami jelennék meg a mi állapotunkról. Én nyélbe ütöttem egy fogalmazatot, melyet itt följegyzek, nem azért, hogy fölhasználd — legalább most ne — csak épen az én mai napi lapom kipótlásául irom.*

April 17. Elgondolhatod, mint bánnak itt velünk,

* A pár lapnyi czikkben semmi új, vagy különösebb érdekű nincs. Azt az embertelen bánásmódot rajzolja, melynek részletei az itt közlött levelekben is fel vannak emlitve s melyet «határtalan önkény» kifolyásának tart.

ha elmondom, hogy Montigny ma arczképemet és egy szivartáskát, melyet Sándinak akartam küldeni a testvére által, a börtönőrtől elvette és lefoglalta. Nem tagadhatom, hogy türelmem a vége felé jár s mégsem remélek semmit a Bécsben tett lépésektől. Mindent könnyebben türnék, csak azt tudnám, hogy ti jól vagytok. — Duschek igen össze megy; sokszor határtalanúl le van verve.

April 18. Nyolcz nap alatt háromszor bocsátották hozzám Miklóst. Ma vett tőlem búcsút, mert Ramberg egyszerüen kinyilatkoztatta, hogy mai látogatásának az utolsónak kell lennie. Velencze ólomkamaráiban nem volt rá eset, hogy a fiúk ne látogathatták volna atyjokat. Holnap bizottság jön, mely minden könyvünket össze fogja irni. A mint Blazevics ma innen a zongoráját el akarta küldeni, egyszerre megjelent Montigny és egy porkoláb, hogy utána nézzen, vajjon nem csempész-e ki valamit a felhúrolt szekrényben, mint valami koporsóban. Koporsóban, igen! de holtan bizony jobb lenne kimenni innen, mint oly kedélyháborgást türni, minőt én az utóbbi időben türtem.

April 19. Duscheket még sohasem láttam oly bősznek, oly dühösnek, mint ma. Tegnap Montigny megajánlotta neki, hogy irjon a feleségének, ma pedig azt üzente, hogy ez csak három hónappal történhetik azon nap után, a melyen utóljára irt neki. Tehát a rendelet visszaható erővel bir. Hát nem igazibb és emberiesebb értelmezése volna annak az, hogy most azonnal minden fogoly adja tudtára az övéinek, hogy jövőre évenkint csak négyszer irhatnak nekik, tehát ahoz alkalmazkodjanak. A rémülettől ki sem ismerik már az emberek magokat.

April 20. A mai nap sem múlhatott el háborítás

nélkül. Montigny jött egy hadbiróval könyveinket összeirni. Hirlik, hogy el is akarják venni. A hirlapokat már eltiltották. Butoraink megkevesbítésére is rákerül a sor. Az új szolgákat már kiválogatták. Egyikök egy ex-pap, a ki daczára nőtlenségi fogadalmának, a világot szaporította, azután pedig a bölcsőben gyermekének nyakát metszette. — Duscheknek a levéltörténete miatt Montignyval igen heves jelenete volt. Aggódom szegény miatt. Néha oly forró a feje teteje, hogy az ember azt hinné, mindjárt megüti a guta. Ma úgy esik a hó, mint télben, de azért asztalomon egy tálka ibolya van. Mikor szedhetek én ilyet a golopi malomárokban! Addig bizony minden tagom «hült és merev» lesz.

April 21. Ma reggel nálunk mindent magas hó borított, csak délután tisztult kissé a levegő. — Duscheknek tegnap Montignyval történt jelenete azzal a jó eredménynyel járt, hogy az irást mindjárt mindenkinek megengedték és a három hónapot csak mostantól számítják. De mindenkinek, a porkolábtól és egy őrtől kisérve a nagy várba a vár-irodába kell mennie s ott vetni papirra nehány sort.

Nehány nappal ezelőtt meg volt irva a hirlapokban hány kivégzés történt a mult év folyamán Ausztriában. Nem különös-e, hogy ugyanazon lapnak mai számában a következőt olvashatni: megszámolták, hogy Singaporeban Keletindiában évenkint 360 embert tépnek szélyel a tigrisek. Mintha csak mind a két helyen szavokat adták volna egymásnak a tigrisek, hogy minden nap egy-egy gyilkosságot kövessenek el.

Ma olvastam Bulwer novelláiban egy helyet, a mely nem igen akart fejembe férni. «A ki mindent meg tud vetni, az mindent bír. Ha az ember megveti a szabadságot, akkor szabad», — ha oly sok kedvesünk nem

volna a szabadban, akkor inkább igaz lehetne ez: de az ilyen kincs nem engedi ám magát megvetni. Aztán idéz egy helyen egy franczia iróból a ki egész könyvet írt annak bebizonyítására, hogy a viszontagságok nemcsak szükségesebbek mint a szerencse, hanem hogy az élet minden szorongatása közt legkellemesebb és leghasznosabb a fogság. Az utolsó tétel igaz lehet, de az állítás első részének elismeréseig még nem birtam fölemelkedni.

April 23. Ma láttam az első fecskét, az első pillangót és a szivárványt. Amaz élő lények nem ámitottak, mert nyájas tavaszi estve volt; de az égi jel nyom nélkül eltűnt az utolsó napsugárral.

Úgy tünök fel magam előtt mint egy óramű: ha fel nincs huzva, megszünik a mechanikai élet. Az én éltető szellemem is csak nehány napig van mozgásban, ha tőletek hireket kapok: ha ezek kimaradnak, alélt-ságba esem jelentékeny testi szenvedéseim folytán. Luzsénszky ma egy szelenczét adott nekem, mely az én fogoly-szobámat ábrázolja. Csinos, bár szomorú emlék.

April 24. Az egyedűli esemény, hogy a törzsorvos, Montignyval meglátogatott. Neve ennek «Heil». Duscheknek, a mint ezt a nevet hallotta, eszébe jutott, hogy 1836-ban midőn az államtanácsnál volt, egy ezredorvos épen ezt a nevet kérte magának, minthogy előbbi neve – Gimpel – elriasztotta tőle a betegeket; pedig hír szerint ez a madárfaj magába szívja a kóranyagokat. Egyébiránt Heil csehül ép azt jelenti, a mit a Gimpel németül.

April 25—27. Új bosszantást hirdettek ő felsége nevében. Egyikünknek sem szabad mától kezdve hirlapot tartani, vagy olvasni.

A fentebb fölragasztott ibolya-párt* a sánczunkon találtam. Talán irántunk, szegény foglyok iránt érzett szánalomból vonult oda. A természet mégis jobb mint az emberek, kik tölünk minden élvezetet elrabolnak, még a szabad levegővel is fösvénykednek, melyet szívnunk kellene s mindennap új meg új «legmagasabb» kinzásokat találnak ki.

Mivel a viharos idő miatt (apr. 27.) az ajtón sem léphettünk ki, Duschek, Molnár, Koffler és én kisérletet tettünk a sokat emlegetett asztalmozgatással. Daczára annak, hogy egy egészen könnyü asztalt vettünk elő s majd másfél óráig ültünk mellette kapcsolatosan, meg nem mozdult, bennünket azonban szörnyü unalom szállott meg. Végre is az egész csak mystificatió, vagy csak a szabadban sikerül — szabadságban. Hiszen csak a szabadságban lehet élet, mi azonban börtönben kísérleteztünk, míg körültünk szolgáink lánczaikkal csörömpöltek.

April 28. Szívből köszönöm születésnapi jó kívánataitokat, az égnek is azt, hogy te most már kevésbé szenvedsz. Ez a hír az én legszebb, legkedvesebb születésnapi ajándékom.

Bizony bezárom a mai nappal életem ötvenegyedik évét; mikorra innen kimegyek, kész öreg vagyok, hacsak az ég előbb meg nem szán. Egyébiránt nem panaszkodom. Egész életem kiterítve fekszik előttem s naponkint szemlét tartok felette. Egy szép multból élek, melyet mostani helyzetem sem bír elsötétitni. Ha mindazokat, a kiket valaha ismertem, lélekben elvonultatom magam előtt, egy sincs köztök a kivel cserélnék. És óh!

* Az egy pár száraz ibolya az apr. 26-án irott levél homlokára van felragasztva. Ezután több levelét látta el ilyes csinosan odaillesztett tavaszi virágokkal.

mily sokan vannak a megmaradtak közt, a kikkel összehasonlítva, én még mindig szerencsefia vagyok! . . .

A kedves rendeletek még mindig érkeznek egymásután. A mai azt rendeli, hogy a várfoglyokhoz tartozók közűl senkinek sem szabad a várban időzni, s a kik itt volnának, azokat el kell távolítani.

April 29. Születésem napját legalább nyájas ég üdvözölte. Senki sem tudott róla s a szabadban töltöttem, gondolatban veletek. Három óráig kószáltam a sánczokon, egy csoda-szép ibolyakoszorút kötöttem, a mely most a te arczképeden függ.

Ma megint egy tisztességes öltözetü urat hoztak a sánczokra. Nekem még mindig borzasztó, mikor látom, hogy a porkoláb irodájából, a hol őket levetkeztették és fegyencz ruhába bujtatták, lánczba verve kilépnek s a kazamatákba rablók és gyilkosok közé dobatnak. Mívelt emberre nézve ez tizszeres halál. Már több mint 300 fegyencz van itt.

A mi udvarunk most rendkivűl zajos. Az itt fekvő Károly Ferdinand ezred 900 újonczot kapott, a kiket részben a mi szemünk előtt képeznek. Bár a lárma gyakran tűrhetetlen, de ezeknek a leendő hadfiaknak ügyetlensége sok tréfát szerez. Így például ma egy lóczát ugrattak volna át velök, de a fele a lóczára esett.

— — — — — — — — — — — — — —

April 30. Rövid szomorú ösvényünkön naponkint fejlődnek a virágok. Egyedül enyém az egész flóra. A kinek csak keze van, nekem szed ibolyát. Szobám úgy szaglik és illatozik, mint egy bokréta. Az új házirend szerint soha sem szabad kimennünk egy őr nélkül. Minthogy én többször mozgok a szabadban, mint mások, gyakran van szerencsém ilyen «négyszem-köziséghez». Eleinte tartózkodtam a ficzkóktól, most tréfát szerez,

hogy őket egyenkint mindig megjuhászitom s a szabály szerint tilalmas beszélgetésre birom. Nyelvöket rendesen megoldja egy-egy szivar. Akkor pedig nagyon örülnek, ha őket a közelebbi alkalommal, gyakran 10—14 nap mulva is megismerem. Minden egyes embernek meg van magára nézve a maga kis története, multja, jövője; a jelennel egy sincs megelégedve.

Duschek rettentően unatkozik. Órák hosszat ásít, a legragályozóbb módon.

Május 2. A bezárás és bosszantások daczára is örülök a belépett tavasznak. Kétszer voltam sétálni s egy friss ibolyafüzérrel tértem haza. A várbeli veteránok ijesztettek engem a nyárral s gondolták, hogy a rövid napokat könnyebb átélni. Való, hogy a szabadba vágyódás nagyobb akkor. Fájdalmasan esik bezárva lenni épen akkor, midőn legszebb oda künn; estve öt órakor már mindenkinek szobájában kell lennie. Az én honvágyam is erősebb, mint valaha; *én* azonban még erősebb vagyok s elűzöm a rossz gondolatokat, elnyomok némely sovárgó könnyet, s azok égve hullanak a megkövesült szivekre, melyek nekem oly sok fájdalmat szereztek. De mi indíthatná meg a követ!

Duschek ma ugyancsak rosszúl volt; de ő meglehetősen bakafántos is. Könnyen szerezhetne orvosi bizonyítványt s akkor kijárhatna; de arról tudni sem akar. Örülne ha elveszne bele. De én ám nem szeretném még azt az örömet szerezni dr. Bach et Comp.-nak.

Kedvesebb valamit nem is képzelhetni mint az én előbbi lakásom a Luzsénszky-féle szekrényben. Duschek mostanában tapétázta ki. De rejtve tartogatjuk, mert különben bizonyosan lefoglalná Montigny.

Május 3. Az én kedves Miklósom mult hó 29-én írt. Ő is megemlékezett születésem napjáról. Általa tu-

dom, hogy Henrik szerencsésen megérkezett állomására. Tehát huszárjaim, orvosi bizonyítványra támaszkodva, akarják eszközölni megkegyelmezésemet. De ahoz előbb még betegnek kellene lennem, mert most egészségesebb vagyok, mint sokkal előbb. Azonban nem is hiszem, hogy egyhamar valami könnyítést eszközölhessetek számomra. Az idők nem arra valók. Míg Bach és Urban befolyással birnak, a ti fáradozástok mind hajótörést szenved.

Május 4. Ma egy éve hozták meg fölöttem azt a gyalázatos ítéletet, melynek következtén harmadfél hónappal később az Újépületbe jutottam s az óta az emberi társaságtól meg vagyok fosztva.

Duschek ma kapott fiától levelet, melyben neje betegségét jelenti. Mérey tudatja vele, hogy D. fogsága ideje alatt a nő 300 frt évi kegydíjat kap. Dühös e miatt s haragját Montigny jelenlétében is kiöntötte. Attól tart, hogy ez által megkegyelmeztetését megnehezítette.

Azt hiszem, hogy előbbi szobámban elpusztultam volna. Annál jobban érzem magamat, mióta falainkra süt a nap. Ma egyébiránt hideg viharos időnk van.

Május 5. Ma megint nagy ingerültség uralkodott az én társaim közt. Tudniillik hét várfogoly érkezett, mind olasz; ennél fogva a régibb s most egyedül lakó várfoglyoknál beszállásolás fog történni, a mi őket szerencsétlenekké teszi. Az a hír is szárnyal, hogy Ramberget nyugalmazzák. Annyi igaz, hogy több mint nyolcz nap óta távol van.

Május 6. Még mindig érzékeny hideg van. Ablakomból jobb kézt, a melléképületen felül látok kiemelkedni egy magános hegyet, mely egészen olyan alakú, mint a mi «Sátorunk» Szántó mellett. Különösen ha napnyugot felé beáll ez a melancholikus börtöni csend, nem

birok rá tekinteni. — Most tudom igazán, mi az a «honvágy». Megfoghatom, hogy a miatt tönkre mehet az ember.

Ma meglátogatott Montigny és egy új ezredorvos, Murilló nevű. Spanyol névvel biró zsidó, komáromi kapitulans, Veszprémből való. Az az őr, a ki engem ma kisért, egy óriás; csaknem hét láb magas. Azt állította, hogy neki ő Felsége parancsából naponkint három adag kenyeret adnak. Az elhelyezési vita még mindig tart.

Május 8. Különös, hogy nehány nap óta az én megkegyelmeztetésemnek mindenki hitelt ad. — Luchesini is megújította kérését, hogy utánam jöhessen. Mások üvegeimet kérik tőlem. Duschek felhívta Molnárt és Kofflert, hogy majd az én szobámat foglalják el. Montigny is beszélt róla és egy látogatásról, melyet legalább neje és leánya nálad tennének. Más szenvedő társaimban is fölébredt a szabadulás reménye egy levél által, melyet állítólag Schlechta kapott, s melyben a legközelebbi Sófia-naptól sokat várnak.

Május 9. A nap nyugodtan és csendesen mult el. Az idő szép volt, de hideg. Az új porkoláb megérkezett. Nyolcz aprós gyermeke van; úgy látszik, szegény. Vele is majd jól meg lehet élni. Josephstadtból jön, hol 140 politikai várfogoly van, négy-öt egy szobában. Még itt is odáig fogunk jutni, ha igaz, hogy ismét oly sok elítélés történt. Mégis csak furcsa így eltemetve lenni, mint mi vagyunk s a külvilágról, különösen a politikáról legkisebbet sem tudni. — Duschek szörnyen rossz kedvű. Fáradságba került őt felvidítani, de azért az nekem csaknem mindig sikerül.

Május 10. Bánhidy ma nálam volt. Mindinkább megfoghatóvá lesz előttem, hogy az én ifju leánykámnak

tetszhetik. Ő is szabadításom körül serénykedik. Miklós, azon orvosi bizonyítványt illetőleg, melyet testvérének küldött, elfelejtett egy fontos dolgot, tudniillik azt, hogy annak másolatát elküldte volna Bánhidynak, hogy ez bizalmasan közölte volna az itteni törzsorvossal. Talán még pótolható lesz. Bármennyire örülök az ilyen látogatásoknak, de azok mégis újra felizgatnak s azután kimondhatlan kedvetlenség száll meg.

Míg hozzánk érkezel, készen leszünk életrajzommal. Én főképen anyámért és teérted egyeztem bele, hogy azt papirra tegyük. Egykor talán máskép használhatjuk azt, most csak kevesekkel közöld, bár szeretném egy másolatát Carlsruheba elküldeni a nagynénémnek. Te is találsz abban némely új dolgokat, különösen, hogy az ítéletemet méltatni tudhasd. Talán nemcsak egyszer olvasod el s szeretném ha úgy történnék, mert akkor egy pillanatig sem hihetnéd, hogy én valaha kötelességemtől csak egy hajszálnyira is eltértem. Itt-ott azonban meg fogod jegyezni, hogy én a távolban többet gondoltam rátok, mint saját magamra.

Az új porkoláb eléggé tisztességes ember. Josephstadtból jött. Könnyek gyűltek a szemébe, a mint azon általános szeretetre és tiszteletre gondolt, melylyel az ottani foglyok rólam emlékeznek. Több mint harmincz üdvözletet hozott onnan. Ott összesen 231 politikai fogoly van. Ma három rózsatőt kaptam. Különben is minden oldalról hozzák a bokrétákat, úgy, hogy alig tudok már mit csinálni velök.

Május 11. Ma van az atyám halálanapja. Akkor láttam utoljára, midőn Pesten bennünket a végső elválás előtt, a lépcsőig kisért, honnan mi azután kocsira szálltunk, ő pedig zokogva tért vissza szobájába. — Holnap lesz kilencz hónapja, hogy engemet anyám épen így

kisért a mi csendes golopi házunk lépcsőjeig, honnan én a börtönbe siettem. Fájdalmasan néztem őt s a kedves halottra gondoltam. Azért is mindig ott látom őt lélekben, ott, ugyanazon helyen állani. Csak az Isten tudhatja, nem volt-e ez is örök elválás! Csoda nélkül bizonyosan az.

Fél napig az én kis madaram foglalkoztatott bennünket. Kirepült az ablakon és eltünt. Azonban estve felé magától visszatért. Nem esett neki jól az ottlét, Ah ő egyedül van. Nincsenek kedvesei a külvilágban!

Május 14. Végre mégis melegedhetünk a napsugárnál. De a fák még oly kopaszok, mint télben. Luzsénszky a mi neveinkkel diszít egy nagy táblát, melyet egy láncz vesz körül; az egész domború, fáradságos munka. Duschek azt gondolja, hogy mi úgy kerültünk a társaságba, mint Pilatus a Credoba. Venturinináł oly kegyetlen kutatás volt, hogy Montigny még a nadrágzsebeibe is belenyult. Pfuj! ezeket ugyan nálam meglehetősen üreseknek találja. Egyébiránt kellemetlen volna, ha irásaimnak nyomára jönne, de gondoskodtam, hogy efféléket ne találjon.

Május 20. Sokáig nem irtam. Ismét beteg voltam. De Langbein ismét *lábra* állított, a mely nem volt ugyan «lang», de valóban «schwach». — Duschek pompás betegápoló; én kevésbbé jó beteg vagyok, a mint ő állítja. — Utógyógyszerül az jutott tudomásomra, hogy Sándort (látogatásomtól) elutasították. Lehet-e már valaki durvább, mint ezek az embertelenek? Hogy' fájhatott ez neki! mily fájdalmat okoz anyjának is! Az ilyennek igazán nevet sem adhatni. Valódi Madarász-fajta.

Május 21. Gondoltad volna-e négy évvel ezelőtt, midőn annyi sok beteg és egészséges császári katonatisztet részesítél védelmed, ápolásod és mindenféle jó-

tételményedben, hogy 1853-ban, Buda bevételének évforduló napján férjed, a ki akkor a magyarok keze közt volt, egy császári várban fog gyötörtetni? Ez igazán nevezetes. — Nálunk folyvást irtóztatón mennek a dolgok. Egy nap sem mulik kínzás és bosszantások nélkül. Engem utoljára kevéssé érdekelnek; de a többiek! Hiszen sokan vannak, a kik a régebben nekik engedett szabadsággal visszaéltek, a mi most lassankint világosságra jön. Effélék miatt kellett ma a börtönőrnek családjával együtt rögtön távoznia.

Május 23. A dolog új rende óta Ramberg ma volt először nálunk. Nem lehet neki kellemes, mikor valaki előtt oly aggodalmasan megáll. Velem egy pár pillanatig maradt egyedül s ekkor meglehetősen megnyílt a szíve. Ha Clamm nincs, akkor már nyugalmazták volna. Neki is az a gyanúja, hogy Fahnenberg adta fel. Alávaló ember. Mégis különös, hogy az emberek szigorúak akarnak lenni, de nem szeretik, ha a világ szigorúaknak tartja őket.

Blazevich 3—4 nappal ezelőtt irt a feleségének a szokott szabály szerint. Csak akkor ment el a levél, mikor G. és Montigny átvizsgálták. A «*kínteljes*» szó is benne volt, a mely általában a mi állapotunkra vonatkozott. Ez elég volt arra, hogy a levelet kézhez ne adják s most Ramberg nagyobb elővigyázatot rendelt a levelek küldése körül.

Május 24. Elképzelheted, mily egyedül, mily elhagyatva éreztem magamat ma, kedves anyám névnapján. Legalább az volt a vigasztalásom, hogy ti körülte voltatok. Bizonyára először történik életemben, hogy én őt ezen a napon legalább irásban nem üdvözölhetem. Mily sok év óta kellett már attól tartanom, a mint ez a nap újra visszatért, hogy a legközelebbit már nem fogjuk

együtt megérni. És mégis az ég a jelen óráig oly ritka kegyességünek mutatta magát irántunk. Az emberek, oh csak az emberek gonoszak, kegyetlenek, igazságtalanok! Még Duschekkel közleni sem volt erőm, mily ünnepélyes nap volt rám nézve a mai. Egy részvevő szó kivett volna mesterséges, fölkényszerített hangulatomból. Olyan vagyok, mint egy nagy behegedt seb. Egészen meggyógyítni nincs erőm, de van annyi, hogy elvérzésemet még megakadályozhattam. De semmit nem kell megrázni rajtam, különösen semmit a mi a kedélyre hat, ha még oly kicsiség is az.

Mondd meg utólagosan, hogy én e napon lélekben, szeretve, köszönve, imádva mellette voltam. Az ég vigasztalja és tartsa meg őt. Én még fel fogom őt találni, ha *itt* nem, *amott* bizonyosan, egész bizonyosan; ott fent nem fogom sokáig váratni magam után.

Május 25. Ma érkezett meg a rég várt hét mantuai. Igen tisztességes kinézésű férfiak, mindnyájan érett korúak. Lánczot fognak viselni. Más tizenöt elvált tőlök útközben s Josephstadba vitték őket.

Egy rendelet közöltetett velünk s vizsgálják, ki kapott Radáknétól segélyt. Tehát jót tenni sem szabad a foglyokkal. Az egész napon át viharzott. Három nap óta a házban étkezünk. Három hét óta most ettem először meleg levest, a mi nagyon kellemes érzés volt. Ez az előnye is megvan a nélkülözésnek, melyet ha kiálltunk, az, a mit sokáig nélkülöztünk, kettős értékkel bir. De azért nem mindent pótolhatni vissza, nem mindent tehetni ismét jóvá.

Május 27. Tegnap irat érkezett a várparancsnokhoz, melyben Albrecht főherczeg részére viseleti jegyzéket, conduitelisztát, kívánnak valamennyi magyar politikai fogolyról. Általános derültség! kilátás amnestiára! Fa-

batka! Ma volt az első nyári nap, az első reggel, melyen nem fűttettem.

Május 28. Bizonynyal téged is kellemetlenül érint, kedves Katim, hogy én nektek nem irhatok. Ez a lelkiismeretlen megszorítás egészen önkényes; mert ma kérdés intéztetett Bécsből Ramberghez: «mi adott alkalmat ezekre az erős rendszabályokra». Talán oda felülről emberségesebbek lesznek.

Két olasz, a most érkezett mantuaiak rokona, úgy tudja, hogy a császár augusztus 18-án megkoronáztatja magát. Természetes, erre a hirre nagyon felszöktek az amnestia-actiák. Montigny ma meglátogatott, de se erről, se az előbb említett viseleti jegyzékről nem szólt.

Május 29. Oly szép, bánatos olasz ének hangzik át a kazamátákból most minden estve, ebben a pillanatban is, hogy velőkig meghatja az embert. Tanult énekeseknek kell lenniök. Rendesen négyen vannak, de gyakran egész kar.

Ma ismerkedtem meg két mantuaival, egyik orvos, a másik bankár. Mívelt, nyájas emberek. Az utóbbi azt állította, hogy csak különös pártfogás mellett jutott ide, mint minden más vár közt elismert legjobb helyre. Mily kiábrándulás! Már a pokolban sem lehetne az embernek sokkal rosszabb dolga.

Május 30. Mikor éri már el czélját ez a megpróbáltatási idő! Mikor lesz eloltva ama vérengző emberek bosszúja, a kiknek mint az emberiesség és jóság példaképeinek kellene világítni előttünk? Az ember kétkedőbe esik az ég igazságos volta felett. Különben is gyakran borús itt. Alig van nap eső nélkül.

Május 31. Eddig csak elhúztuk a szolgáink változtatását; tovább azonban nem lehet. Holnap az én szegény Luchesinimnak is be kell vonulnia. Az elbucsúzás-

nál sirt mint egy gyermek. A szerencsétlenség mind inkább egymáshoz csatolja az embereket. Megint egy olaszt kapok, Trevisi nevűt, valódi prototypjét Montignynak; a mint mondják, az ő titkos rendőre. Ez azonban engem legkevésbbé sem bánt. Megesik az ember szíve, hogy az életbe léptetett szigorú, a mellett ostoba s naponkénti bosszantásokkal egybekötött bánásmód óta a a mi egész társaságunk mennyire el van keseredve és fel van izgatva. Kofflert és Molnárt kivéve, alig társalkodom többé valamelyikkel. Blazevics és Braun a legkiállhatlanabbak.

És daczára az ilyen életnek, az idő mégis csak elvesz. Ez a hónap is elrepült. Csaknem egy éve, hogy a haza atyja rajtam hűti haragját.....

Junius 3. Három egész nap óta nem volt erőm lapjaimat folytatni.... Vízgyógymódomat még mindig nem kezdhetem meg. A reggelek még folyvást hidegek. Egyébiránt testileg egészen türhető állapotban vagyok. A szigorú fogság legkevésbbé sem aggaszt. Naponta kétszer kimerülésig járkálhatok, virágot szedek, fák árnyékában olvasgatok s néha szenvedő társaim egyikével másikával érintkezem. Soha nem únom magamat. Egyébiránt mesterséges szellemi izgalom az, melybe én magamat elmerítem, hogy a legmélyebb búskomorságba ne merüljek el. A mit nélkülözök, az csak te vagy, életem géniusza! s anyám és gyermekeim. A börtönélet kínjait viselni több mint erős vagyok. Hiszen feladatom, hogy azt másoknak is, sokaknak, megkönnyítsem s elviselhetővé tegyem. Mi lett volna Duschekből én nélkülem? Mennyire érzi ő ezt maga is! mennyire köszöni ezt gyakran!

Valami különöset erről a hónapról nem mondhatok. A többi öt mantuait is megismertem; de nem nekem

valók. Az új szolga meglehetősen beválik. Egyébiránt egy idő óta a bosszantások és fondorkodások megszüntek: de nem is tudom, mint lehetett volna bennünket még inkább megszorítani. S meg tudom fogni, mily rettenetes a helyzete köztünk azoknak, a kik magokban semmi menedéket nem találnak, semmi belső életet magokban kifejteni nem képesek, s nincs anyagjok, melyet kiképezve, némi kárpótlást szerezhetnének a külvilágért!

Junius 5. Ugy-e kedves jó Katim, bámulod ezt a szép füzért?* Több mint ötvenféle növényt szedtem össze börtönöm szűk környékén. Csak a természet jó irántunk. Virágokat hint utunkra. Megadja az anyagot, hogy belőle könnyű füzéreket fonjunk, melyek vigasztalólag vegyék körül gondolatainkat, kárpótlásul azon lánczokért, melyeket ránk az emberi álnokság rakott. Mindenki maga az oka, ha a teremtő ajándékait figyelem nélkül hagyja. Akkor aztán a vas-csörgők kétszerte súlyosabbak. És mégis mily könnyű ez a teher, a szívet, a lelket gyötrő nélkülözésekhez képest!

Mindig utolsó foglalkozásom volt napi emlékezéseimet papirra vetni. Ma vihar fenyegetett. Ma vasárnap volt, a porkolábok el voltak foglalva. Én hát biztos voltam, hogy nem fognak háborgatni. Négy óra lehetett a mint a fentebbi sorokat bevégeztem. Ablakom alatt gyors lépteket és kardcsörgést hallok; Duscheket kérem, vigyázzon, hogy irásomban meg ne zavarjanak. Montigny úr megpillantja őt a rostélyon át. Rausch fehér kendőt lobogtat s mind a ketten kiáltják: «B. Vay szabad!» A kiáltás viszhangzott az egész udvarban, az én keblemben is. Rátok gondoltam; anyámra, te rád és a mi

* Ennek a levélnek homlokára különböző apró virágokból egy igen ügyesen alakított kis füzér van nagy gonddal felragasztva.

menyasszonyunkra (Klárára), Isten tudja, magamra kevésbé. Aztán a két úr feljött hozzánk. Látszott rajtok a részvét. Csak valamivel később jött az alezredes Ramberg irásbeli értesítésével. Dühös volt, hogy a más kettő megelőzte őt. A mint eltávoztak, mindenki rohant hozzám, hogy üdvözöljön. Nem használt semmi új rendszabály, semmi tilalom, senki sem maradt a maga czellájában. Ép úgy mint ide érkezésemkor, ma is mindenki tódult hozzám. Ez a jelenet nem kevéssé meghatott. Az általános búcsúzás után, a mint Duschekkel egyedül maradtam, a szegény nem annyira az örömtől, mint inkább a fájdalomtól sokáig nem bírt magához térni.

Ezzel tehát be volna végezve életemnek ez az időszaka. Keserves idő volt: de még sem szeretném kitörülni életemből. Rám nézve az nem veszett el; még a tulvilágra nézve sem. Sokat tanultam az élet könyvéből; tanultam ismerni sok nyomorúságot, de sok erényt is. Tapasztaltam némely megaláztatást, de szerencsére, érdemetlenül; ennél fogva azok csak benső öntudatomat emelték. Isten iránti bizodalmam soha sem hagyott el; az emberekre azonban keveset számítottam. Szerencsém, hogy ez a hitetlenség kudarczot vallott.

A mint azonban, drága angyalom, a te képed, a terád való gondolat mindig, még a legszomorúbb órákban is híven lebegett előttem, úgy az nyitja meg most nekem a börtön kapuit is. Törekvésed, szellemed megmentette gyermekeink vagyonát; a te eljárásod adta nekem vissza a szabadságot is. Tied marad, mint mindig, ezután is, az én életem.

Junius 6. Reggel tíz órakor Ramberghez mentem, a ki rendkívül kedvesen fogadott. Nála kellett ebédelnem. Elbeszélgettük az időt esti hat óráig. Azután búcsút

vettem alezredes Gaczbertől, Montignyitól, Sterndahltól, a törzsorvostól és dr. Langbeintól. Meglátogattam Herdrichet. Mindenki, még Rauschert sem véve ki, kedveskedéseivel és nyájasságával üldöz. Azon szándékomban, hogy a vidéket kissé megnézzem, megzavart egy rettentő zivatar, úgy hogy nyolcz óra felé szobámba vonultam s önként bezárattam magamat Duschekhez. Úgy elfáradtam, hogy úgy a mint voltam, elaludtam a divánon s csak tizenegy óra körül ébredtem fel. De ezeket a sorokat még lefekvés előtt, jó éjt kívánva, neked akartam szentelni.

Junius 7. Képzelheted, hogy ezt a napot nem csekély izgatottságban töltöttem. Hogy megkegyelmeztetésem hire már e hó 4-én tudva volt Budán, egy ma érkezett levélből olvasom . . . Ide jöveteled most már késő volna, mert én, miután Ramberg útiköltséggel ellátott, holnap útra kelek. Leitmeritzi útlevelembe úgy vagyok beírva, mint «volt koronaőr». De még egy csúfságot kellett rajtam elkövetnie a rendőrbiztosnak. Két évvel fiatalabbnak vagyok ugyan feltüntetve a valóságnál; de a «különös ismertető jelek» rovatánál azt szúrta oda: «kopasz».

Duscheket mindenkinek ajánlottam. Hiszem, hogy Rambergtől kezdve, mindenki jól fog vele bánni. Az én szobámba fog hurczolkodni s az elsőbe Molnár, Kofflerral. Pénzzel egy időre elláttam őt, mert otthonról semmit sem kap. Most már naponkint kétszer ki fog járni. Mindenemet összecsomagolta, a mi nem kis dolog volt, de őt szórakoztatta. Mindig könnyben úszik a szeme.

Mindenki azt állítja, hogy velem sokat vesztettek. Adná Isten, hogy az ég mielőbb megszánná a szegényeket; némelyek bizony megérdemelnék.

Holnap tehát kivonulok e falak közül, habár vidám

szívvel; de szeretném, ha túlestem volna már az utolsó bucsúzáson.

Ismét Rambergnél ebédeltem. Ő, a neje és mindnyájan a legbarátságosabban üdvözölnek téged, különösen Montignyné, a ki örömest látogatna egyszer hozzád. — Tehát a közel viszontlátásra, kedvesem! Oh vajha te is csakhamar megszabadulnál szenvedéseidtől, mint én fogságomtól!

CANCELLÁRSÁGA IDEJÉBŐL

1860—1861

Pozsony, jan. 3. 1860.

Igen tisztelt barátom!

Én nekem Hozzád egy specialis kérésem vagyon, melly a' magyar Akademiát illeti, és mellynek felkarolásával a' hazai tudományosságnak igen nagy szolgálatot tehetnél, egyszersmind pedig alkalmat szolgáltatnál, hogy a' Felség a' magyar nemzeti tudományosság iránti rokonszenvét olly módon tanúsithatná, melly mostan a financziák terheltetése nélkül történhetik.

Nagy Károly, magy. Akadémiai Tagnak (a' Daguerreotyp irójának, ki él és Bécsben lakik) Batthyányi Kázmér tömege ellen nevezetes követelése volt. Ennek jószágai az állam részére elkoboztattak. Nagy Károly igen sokáig nem tudott pénzéhez jutni; elvégre azon gondolatra jött, hogy ajándékozzon valamit a kormánynak. És így történt, hogy *Bicskei* házát, mellyel egy csillagászati observatorium vala összekötve, a benne lévő igen nagy becsű és tökélyű, a' tudomány legújabb fejleményei szerint készült csillagászati műszereivel, az államnak ajándékozza. Igy jutott Nagy Károly elvégre a pénzéhez. Az adománylevélben Nagy Károly kikötötte, hogy a műszerek a' *hazának* tartassanak meg.

Ezen műszerek most is Bicskén vagynak, semmi rendelés irántuk nem történt. — Stopfer Professor 1857-ben kiküldetés folytán megvizsgálta, 15,357/1857. szám alatt

most is ott hever a közoktatási ministeriumban ezen tanár jelentése, elintézetlenül.

Tudod, hogy az Akadémia most házat épit; — én a tervek készítésénél már előre reflectáltam arra, hogy mathematicai műszerek számára helyiségeink, sőt eventualiter a' meteorologicumon túl, csillagászati observatoriumunk is lehessen, — mert ezen műszerekre már régen speculálok.

Most e' tekintetben, gondolom, kedvezők a körülmények.

A' magyar Akademiát az európai tudományos világ előtt felettébb emelné, valamint nállunk is, a' tudományos haladást, ha Akademiánknak observatoriuma és csillagászati műszerei lennének — e' felett egy illy observatorium az ország központján valódi szükség, mert a' Budai a Gellért hegyén várrá van átalakítva, 's az Egyetem műszerei végképp elavúltak, és a' tudomány mai haladása mellett, hasznavehetetlenek.

Ime előtted fekszik az egész tárgy, és az én szívem óhajtása.

Én azt hiszem, hogy a' Felség igen hajlandó lesz, mihelyt a dolog elibe lesz terjesztve, ezen műszereket, melyek használatlanúl hevernek, és gondviselés hiánya mellett el fognak romlani, az Akadémiának ajándékozni. Hogy a' dolognak hatása bizonyosan jó lenne, az kétségtelen. A műszerek értéke 20 és 30 ezer között áll.

(Én megvallom Neked őszintén, hogy később, ha már a házépités egy kissé haladni fogott, [April elején kezdjük] czélom folyamodni, hogy 20. évi adómentességben részesíttessünk [rendesen az új házak 10. évig adómentesek] — azonban ez nem ide tartozik, és ezen kérés, tekintve hogy országos épületek úgy is adómentesek, teljesen motiválva leend, — különben is ország-

gyűlési úton az illy középületek adómentessége hihetőleg ki fog mondatni.)

A Felség, melly a' gazdasági Egyesület irányában igen szépen mutatta ki pártolását, az Akadémia érdekében nem tett még semmit.

És én azt tartom, igen szép alkalom volna most *egyelőre* legalább ennyit tenni. Hihetőleg koronázás alkalmával úgy is czélszerű leszen tenni többet is.

Ezen műszerek nem kerűlnek az államnak *semmibe*, és így a financziák jelen szorongatott állapotában sem lesz feltűnő, és senkinek sem fogja szemét szúrni, ha nekünk ajándékoztatnak.

. . . Beke Kálmán, Referendárius, ezen egész ügyről már tud. Végtelen bajaid között ezzel nem kívánlak terhelni. Ha reá bízod, ő bizonyosan el fogja Néked a kellő irományokat készíteni, — a' mi Felséges urunk pedig bizonyosan lesz kegyes ajánlásodat elfogadni.

Szép volna és jó egyszersmind, ha a dolog sokára nem haladna.

Hogy én, mint Elnök e' miatt folyamodjam, szükségtelen. Sokkal szebb és nagyobb hatású az egész, ha mint motu propriója jelenik meg az egész a' Felségnek, ki általad lőn figyelmeztetve; hogy meg vagynak a műszerek, hogy az Akadémia házat épít, és műszerei nincsenek, és ki magától jön a' gondolatra, hogy ezeket az Akadémiának ajándékozza.

Sapienti sat! Azon levélben, mellyben az ajándékot közlenéd velem, ezen egész esetnek azon fordúlatot adni, melly a' Felség generositását legjobban kitűnteti, könnyű leszen.

Én pedig majd megölellek érette, — mi nem nagy jutalom, mert szép asszony nem vagyok; — hanem iga-

zán igen nagy szolgálatot teendettél nekünk ezen adomány kieszközlésével.

Széchen Antal meg, a' Nénjét, az öreg Grassalkovichnét, kinek tömérdek a' pénze, reá vehetné, hogy adjon valamit az Akadémiai házépítésre. Irtam neki, de nem is felelt.

Én hónap Pestre megyek in Academicis negotiis.

Teleki László ügyét nobiliter intézte el a' Császár. Isten áldja meg érette. Lassanként már majd csak bele megyünk a' kerékvágásba! Adja Isten!

Nagyon kérlek mondjátok már egyszer ki az országgyűlés határidejét. A halasztás csak kárral járhat, haszonnal nem. Igaz tisztelőd:

Desseuffy Emil s. k.

Bécs 18/5. 1860.

Tisztelt barátom!

Miután hihetőleg eddig már hon vagy, oda intézem e soraimat, melyeknek czélja Téged értesíteni, hogy Apponyi tegnap ő Felségének határozott kívánságára a' birodalmi tanácsosságot elfogadá, 's ennek következtében vastag barátunk és a' kis Gyuri is ugyan ezt tevék. — Mind a' három férfiúnak jelleme méltán köztiszteletben állván, nem lehet, nem szabad senkinek indokaik becsületességén kételkedni. De miután a világnak romlottsága, s a kedélyeknek Hazánkbani ingerültsége mellett a' legtisztább szándok 's a' legönzéstelenebb cselekvés is félreértéseknek 's megtámadásoknak van kitéve; Ti néktek Jobbaknak és Higgadtabbaknak — lesz feladása ez ellen erélyesen fellépni, 's a nemtelen gyanúsításoknak seregét visszautasítani. Kivált Te, kedves Miklósom, vagy e tekin-

tetben a legkedvezőbb helyzetben, miután roppant befolyásoddal bárkinél többet tehetsz; 's meg is vagyunk győződve, hogy azt barátink és a jó ügy érdekében fel fogod használni. Nem is szükséges tehát, hogy erre különösen felkérjelek. Politikában elvégre is minden a' személyektől függ, kik abban ténylegesen szerepelnek. Valamint nem jó, vagy legalább nem egészen jó dolog, becsületes kezekben tűrhetővé, sőt positiv nagy jók forrásává válhat, úgy viszont; annyit pedig bátran merek állítani, hogy a haza érdekei becsületesebb kezekre bizva nem lehetnének, mint György barátainkéira, kivált másik két társainak támogatása mellett. Hej be kár, hogy Ti is bele nem mentetek! Talán, ha a' dolog illy kimenetelét sejthetted volna, még ma is Collegámat tisztelhetném benned.

Miként fogadták hitsorsosaid a vallásügyi legf. elhatározást? Reménylem, hogy, valamint itt várakozásomon felül tellyesen és kisszerűségekkel nem bíbelődve döntetett el a dolog, úgy oda lent is csak a lényeg — melly elérve van, — és nem részletek s alárendelt kérdések fognak tekintetbe vétetni, — nehogy jó akarat hijjával vádolhassatok 's uj bonyodalmak keletkezzenek, mellyek az üdvös czél elérését ismét a távol jövőbe taszíthatnák.

Isten Véled Kedves Miklósom, tartsd meg barátságodban fogytig hű barátodat:

László.

Bécsben, Május 18-án 1860.

Kedves Barátom!

Laczi leveléből tudod millyen fordúlatot vettek a' dolgok reánk nézve. Elszántuk magunkat, s most, miután megtörtént, szinte lehetetlennek tartom, hogy ellenkezőjét tettük volna. Az ingrata patriának soha sem hoztam nagyobb áldozatot ennél; ha siker nélkűl maradna is, öntudatom legalább meg lesz nyugtatva, mi nem lett volna, ha felmentetésemet erőltettem volna. Már most nem nézek vissza hátulon elégett hajóimra, nem rímánkodom, hanem bátran szállok szembe a' legyőzendő akadályokkal; szinte úgy tesznek Hansi és Gyuri barátaink. Miután azomban honunk véleményét épen nem ignoráljuk, bízunk benned, miszerint tettünk jelentősége felett, ott hol szükséges, nyiltan fogsz nyilatkozni, tanácsaiddal pedig törekvéseinket elősegítended.

Ezeket jól esik írnom, ámbár nem volt szándékomban, mert tudtam, hogy Laczink levelet írt neked. Soraimnak czélja más. Történetesen, de hitelesen értesűltem, hogy lemondásodat *alkalmasint* el nem fogadja a' Felség, hanem ennek kijelentése mellett szabadságot ád. Én ebbe nem folytam be, és be sem folyhattam; hanem fontos okoknál fogva szörnyen érdekelne tudni, hogy ebben az esetben mit tennél? Hétfőig meg kellene ezt tudnom; miért is igen kérlek, hogy telegramm által értesíts. Ha az Urlaubot elfogadnád — mire épen nem persvadírozlak (de szép szó!), bár mennyire óhajtom, telegraphírozz «Ich bin auf Urlaub», ellenkező esetben «Ich habe keinen Urlaub»; és ezt útasítsd Laczihoz Wollzeil 770.

Isten áldjon, kedves Miklósom; reménylem, hogy találkozunk nem sokára, minek tiszta szívből fog örvendeni

hiv barátod

Apponyi s. k.

Kedves barátom!*

Egy dolog jutott az eszembe.

Azon elvből indulván, hogy a régi főispányokat nem kérdezzük meg, suapte fluit, hogy a' kinevezéseknek arra való tekintet nélkül kellene történni és ki is hirdettetni.

Azonban Batthyányi Imre és Marich meg fogván kínáltatni, nem volna jó, ha azoknak Vay még ma telegraphirozna? Estig választ is kaphat. (Marichnak, Te). És pedig ennyit Batthyányinak: «ich beabsichtige Ew. Excellenz in Vorschlag zu bringen, damit Sie die Obergespanswürde des Zalader Comitates wieder übernehmen. Ich bitte um sofortige telegraphische Antwort. Ich hoffe Ew. Excellenz werden, das von Ihnen bekleidete Baronat, beibehalten wollen.»

Herczeg Eszterházy itt van — ezzel mindjárt lehetne beszélni, úgy hiszem nem fogja a' Megyét vinni akarni. Pálffy Fidélnek és Herczeg Batthyányinak lehetne szinte telegraphirozni, — ha mindezek nem akarnak mint hiszem, úgy az Administratorok kinevezése mindjárt így mehetne az újságba, hogy *elaggott koruk és egészségi állapotuk miatt magukat felmentetni kérvén stb.*

Hát Schönbornra nézve mit mondunk?

* Kelet nélkül. Talán Szögyényhez van intézve.

Vigyázni kell, nehogy kapczáskodjanak mindjárt kezdetben.

Vale & ama! Tuus

Aemilius.

Széchen mondása szerint az Úr kész a' Főispányok iránt Hétfőn intézkedni.

Pesten, October 12-én 1860.

Tisztelt Kedves Barátom!

Apponyi távsürgönyét nem kétlem, már vetted, — mi mindnyájan nagyon, de nagyon kérünk, «ne késsél Bécsbe jönni fel». Vasárnap október 14-én este Bécsbe leszünk, Emil — és Sennyei — is. Jelenléted mulhatatlanúl szükséges. Szécsen Tóni Ő Felsége egyenes felhatalmazása folytán Téged és minket hívott egybe, hogy a közelebbi teendőkről tanácskozzunk. Sikerűlni fog, nem kétlem, a még meglevő némi nehézségeket legyőzni. Soha a mostaninál kedvezőbb pillanat nem létezett, *nagyot* és *állandót* állítani lábra. Azért ismételve kérlek, ne késsél azonnal útnak indúlni. Régi híved:

Andrássy György s. k.

A mai Igazgató Ülésben Téged egyhangúlag Igazgatónak választának.*

* A M. T. Akadémiában.

Patak, okt: 23. 860.

Kegyelmes Uram!

A' Tarczali Gyűlésről vissza jövett itt találtam. Sennyey $1^1/_2$ soros levélkéjét, melyben Bécsi barátink azon ismételt óhajtását tudatja vélem: hogy mielébb Bécsbe rándúlnék.

Ily körűlmények közt — midőn a Jobbak solidaritása elannyira kívánatos, elmennék biz én a' tűzbe is, — de egyelőre az eránt is értesűlvén: hogy Excellentiád pár napra Golopra érkezik, Apponyi pedig 's többen Pestre rándulnak, meg írtam Palinak: hogy ez oknál fogva további értesitésig fel nem útazom; — hihetvén azt is: hogy az Esztergomi értekezlet — melytől én igen sokat várok — hihetőleg mihamar fog megkezdetni.

Egyéberánt én nem vagyok itt tétlen a szent-igék terjesztésében — s erre mint látom, nagy szükség lesz mindenfelé. Azonban egy jobb ösztön sugallata azt mondja nékem: hogy tán sikerűlni fog a' most még kevés számú *igaz* hazafiaknak meggyőzni egy nagyobb többséget a' felől: hogy a' kijelelt ösvényen erélyesen haladva többet, jobbat, 's állandóbbat érhet el szegény Hazánk, mint a merész tévelygések ismeretlen útján.

Ily szempontból fejtegetem én itt e' kérdést, 's elvbarátaim szolgálatjára kész vagyok bármi részben — noha — 's ezt sajnosan kell kimondanom — hogy gyönge egészségem nem engedi, miszerént tényleges szolgálatot válalnék; ezentúl azonban Nagyságtoknak őszinte szolgája lenni kivánok.

A' Hgné kimondhatatlanúl örvend ép úgy az ügynek, mint Excellentiád személyes győzelmének, és sok, igen sok szépet kíván általam át adatni. —

Irtam tegnap Palinak is: jó lesz *sietni* a' két koronaőr kinevezésével 's meg is neveztem szerény véleményem szerént jelöltjeimet: Barkóczy vagy Eötvös — Prónay Albert vagy Zsedényi — feltéve: hogy a jó Emilre reá lehet egy vacans Regni Baronatust erőszakolni.

Áldja Isten Excellentiádat 's vezérelje Jóra a' mi Királyunkat régi híve
sietve. *Szent-Iványi Vincze* s. k.

Pest 24/10. 1860.

Kedves Barátom!

A' tegnapi események felett írni, mind a' mellett hogy illúsióktól ment vagyok, nehezen esik. A' város kivilágitást akart, de tudva lévén az ellenkészületek, Benedek a kivilágítást megtiltotta. Ugy látszik, hogy a Leopold városa erről nem kapott értesítést, 's a' mint kezdték az ablakokat kivilágítani, azonnal kezdődött a dobálás, mely circa 400 ablakot tört össze, — a' kivilágítás erre elmaradt, de a' roppant számú iffjúság mindenféle csőcselék néppel teljes erővel cravalt akart; úgy mondják, hogy idegenek vezették és fizették őket. A' kihívó, gúnyteljes viselete a' tömegnek utóbb szükségessé tette a' katonai erőnek megjelenését, melynek majd mindenütt engedett a' tömeg, csak a' magyar szinház és Zrinyi tájékában volt összeütközés, hol 15 — vagy 30 kapott szurony- és kardsebet; 11 órakor csend uralkodott. Fogják-e ma ismételni a' botrányt nem tudom; szegény Benedek nagyon fájlalja, hogy ittlétének végső perczeiben kelle ennek történni. Ennek következtében a' tiszteletbeli polgárságot, mellyel ma kivánt kedves-

kedni Pest városa, el nem fogadta, úgy nyilatkozván, hogy csak akkor lesz hajlandó reá, ha meghallja, hogy Pest a' tegnapi esemény szeplőjétől megtisztúlt. Már hogyan és mikor? e' más kérdés!

Hogy a' forradalom, melynek lábai alul elhúztuk az alapot, ezen lebegő helyzetében nem nyugodhatik, és alapot keres —, azt előre láthatta mindenki; fájdalom hogy Deák, ki ellen legjobb barátai e' miatt neheztelnek, semmit sem akar tenni a jó ügy támogatására, ő tisztán a' nemlegességben keres menedéket, ha pedig nyilatkozik, csak árt. Eötvös is örökké mondja, hogy nem agitál ellenünk, de ezt annyinak mondja mindég ismételve, hogy mindent rosszal, miszerint nem tudom mit ért agitátió alatt? Ők ketten legtöbbet ártanak —, de úgy hiszem sikerülni fog — főképp befolyásoddal, 's pedig itt helyben, pártot alakítani. Holnapután szóval többet.

Hiv barátod

Apponyi s. k.

Patak, okt. 28. 1860. este 7 órakor.

Kegyelmes Uram!

Egy napra haza rándúlván, e perczben veszem a' tegnap érkezett táv. sürgönyt, mely azon kedvetlen helyzetbe juttat, hogy mint ép most táviratoztam, több körűlmények felett egészségi állapotom sem engedi azt, miszerént folytonos és állandó szolgálatot tehetnék. Ezt nékem Excellentiád őszinte szavamra annál inkább elhiszi, mert még a remények napjaiban is bizalmas beszélgetésünk közt úgy nyilatkoztam, és Sennyey barátomnak, mint egy 8 nap előtt már a priori megirtam,

hogy azok előtt, kik róllam megfognának emlékezni, határozottan így nyilatkozzék.

Azonban az elvonúltságot nem akarom úgy értelmeztetni, mintha én tétlen a' neutralitás kényelmes szerepére akarnék szorítkozni. Nem! máris tevékeny vagyok a kormány-párt szellemében, 's a maga módja szerént — tán nem siker nélkűl — jártam el e' kevés nap alatt is. 'S azt hiszem, hogy e' megye nem lesz rosz, 's én ily állapotban több szolgálatot vélek tehetni a közügynek, mint hivatalos bármily állásomban tehetnék. Engedje meg hát Excellentiád, hogy visszavonúlt helyzetemben is oly híve maradjak, mint voltam mindig.

'S ha már írok, nem lehet meg nem jegyeznem: hogy fődolog volna a fő Ispányokat mielőbb kinevezni, mi nem kis gondot adhat, mert ha ezek nem lesznek *igazi* barátai az ügynek, akkor ez megbukott. Én egyet sem neveznék ki, mig Excellentiád vélek maga nem szólt!!! Kérem, eszközölje azt, hogy legalább az adott szó kötelezze majd az illetőt. Zemplént tartaná meg Excellentiád, 's ha ez nem combinálható, ez esetben Andrássy Gyula. Ungvár lesz a legroszabb, oda én Sztáray Victorra gondolnék.

Ma itt van Dessewffyné leányaival, Zichy Henrik, Rudolf, Zsedényi, Sztáray Tóni.

Excellentiád szíves engedékenységére újra is számít

régi híve

Szent Iványi s. k.

Nagyméltóságú Báró Úr!
Kegyelmes Uram!

Azon erős hitnél fogva, hogy csekély egyéniségem Excellentiád emlékében mai napig is foglal el egy párányi tért, bátorkodom Excellentiádhoz szomorú körülményeim közt, betegágyamból a legőszintébb alázatos bizodalommal folyamodni.

Én Kegyelmes Uram, a nélkül hogy tudnám miért, a mult September hó 29-ke óta üldözés tárgya vagyok. Ugyanis a nevezett nap éjszakáján érkőrösi lakóházamat bizonyos Litinszki nevű Tasnádi cseh hivatalnok fegyveres lovas és gyalog katonasággal, csendőrökkel megrohanta, szobáimat felkutatta, nőm s leányom hálószobáit sem kimélve meg. Én szerencsémre, vagy szerencsétlenségemre honn nem lévén, engemet el nem foghatott s fegyveres erejével távozott, erőszakos működésük eredményéül azzal elégedvén meg, hogy némely csekélyebb értékű tárgyakat, mik kutatások körébe estek, elloptak. Az elfogattatási kisérlet családom által rögtön tudtomra adatván, én többé házamhoz vissza sem mentem, távolabb lakó barátim s rokonim között várom bizonytalan sorsom kimenetelét.

Ha, Kegyelmes Uram, bármi kis részben is érezném magamat hibásnak, üldöztetésemen a jelen viszonyok között nem csodálkoznám, de fogságomból lett kiszabadúlásom óta tökéletesen visszavonúlva élek, foglalkozva gazdaságom és financialis ügyeim rendbehozásával s épen nem tartom magamat méltónak, hogy Jósefvárba bellebbeztessem.

Hasonló szomorú körűlmények között bujdokolnak

Közép Szolnok megye több notabilitásai, kik szintén a fent írt éjszakán, épen Mihály napján lévén, a befogatást elkerűlhették, csakis egyet, László Imrét találták honn, kit ágyából rögtön szekérre tettek és kemény katonai őrizet alatt Jósefvárba hurczoltak.

Valódi okát ezen erőszakos és törvénytelen eljárásoknak senki sem képes kitalálni, mert azon aprólékos és ártatlan demonstratióknak, melyek nálunk a Kazinczy, Széchényi requiemekkor 's közelebbkor a Sz. István napkor történtek: józan észszel nem tulajdoníthatók. Inkább azt kell hinnünk, hogy ezen cseh hivatalnokok látván Ő Felségének Április 19-ki határozatát, látván a Birodalmi Tanács vitatkozásaiból, de sőt meg is győződhetvén hogy hivatalaiktól elesnek, mindent elkövettek, hogy egyfelől érdemeket szerezzenek magoknak, hogy más korona országokban ismét hivatalba jöhessenek, és hogy zsebek megtöltéséről gondoskodhassanak. E czélból az olyan községekbe, hol a vidék jelesebb egyénei laktak, a legerkölcstelenebb embereket alkalmazták Birói és Jegyzői állomásokra, azokkal spioniroztattak, az útak csinálásánál s az adók felhajtásánál szokatlan és költséges eljárásokat erőszakoltak, nemes embereket megbotoztattak s midőn eljárásaik által a közérzűletet maguk ellen lázították, a' megyét forradalmi törekvésekkel vádolták el, szükségesnek nyilvánítván a' jelesebb emberek összefogdostatását, hogy így egyfelől a megyét is terrorizálják, másfelől katonai fedezet alatt űzleteiket folytathassák, bosszujokat a magyarokon kitölthessék. Így történt, hogy a fentemlített Litinszky nevű cseh hivatalnok a mult September hó 21-ik napján több nemes embereket botbüntetésre ítélvén, egy igen jó szüléktől származott, de azonban elszegényedett Szakácsiba való Balogh nevezetű fiatal nemes embert hivatalos szobájába cseh

törvényszolgái segítségével, miután önkénytesen lefeküdni nem akart, saját maga lehúzott, a fejére ült s úgy verette el rajta a botbüntetést. Ezen aprólékos részleteket azért kivántam Excellentiáddal tudatni, hogy a dolgok állásáról Excellentiád magának annál biztosabb tudomást vehessen.

Megyém még mai napig is üldözés alatt álló egyéniségei Becsky Lajos, Pogonyi Dienes, Rásó Leopold, Szilágyi Lajos és Balásy Antal urak, kik szinte velem együtt várják sorsok kimenetelét.

Alázatos kérésem Excellentiádhoz úgy magam, mint említett több társaim érdekökbe és nevökbe az, hogy méltóztassék Excellentiád hathatós befolyásánál fogva oda működni, hogy úgy László Imre Josefvárba bellebbezett társunk, és mi még fennebb említett szabadok, vétessünk bírói rendes vizsgálat alá, hallgattassunk ki, 's ha hibásoknak találtatunk büntetődjünk, ellenesetben üldöztetésünk szüntettessék meg. Én, mint beteg ember, családi ápolásra lévén szükségem, egy pár nap mulva haza megyek, hol is ha a cseh erőszakoskodók eltalálnának fogni, ügyemet előlegesen is az Excellentiád kegyes figyelmébe ajánlom.

Engedje meg Excellentiád, hogy mély tiszteletem nyilvánítása mellett maradhassak

Excellentiádnak

Puszta Póó, Oct. 30. 1860.

alázatos szolgája:

Décsey László m. k.

Pesten oct. 30-án délben. 1860.

Kegyelmes Uram!

Parancsolatod folytán sietek arról, mit Pesten tapasztaltam, értesíteni.

A hangúlat jó, jobb mint gondoltam az intelligentia közt. Találkoztam Deákkal, Szentiványi Károly, Szalay historicus, Zsivora György, Tót Lőrincz, Havas doctor, Trefort Agostonnal, ezek mind szerencsének tartják a sikert, 's elegendőnek a kiindulási pontra, csak esennyen óhajtják, hogy a' főispánok mielébb neveztessenek, mert anarchikus mozgalmak mutatkoznak az országban.

Nyári Pál, úgy mondják, válal hivatalt. Mármarosban Máán Józsefet ajánlja Deák; szóval én azt hiszem, jól fog menni az elindúlás, csak az esztergomi tanácskozmányon szét ne váljanak. Deák és társai az 1847/8. választási törvénynek elfogadását provisorium képpen szükségesnek tartják, igy gondolkozik egész pártja.

Meggyőződtem róla, hogy az utczai demonstratióknak nincsen semmi nyomatékos fontossága, és csak a rendes hatóságok működése megkezdődjék, azok el fognak enyészni.

Esennyen várnak mindannyian. — Kegyességedben zárt kitünő tisztelettel maradok

alázatos szolgád

Somsich Pál s. k.

NB. Én holnap megyek Somogyba, hova per *Oedenburg, Sörnye, Sárdon*, parancsolatidat várom.

Tisztelt Barátom!

Hogy felszólítatlanúl soraimmal alkalmatlankodom, tulajdonítsd, kérlek, egyfelől irántad viseltető bizalmamnak, másfelől állásom azon teljes függetlenségének, miszerint igényeim épen semmik.

A f. h. 20-án kelt pátensek Erdélyről felette felületesen és hiánosan gondoskodnak. Az unio, mely Erdélyre nézve életkérdés 's Magyarországra is legnagyobb fontossággal bír, *egy meglevő törvény teljesítése helyett a vitatkozások, a nemzeti nyilvánulatok terére van áttéve.* A dolog ez állásában minden attól függ, hogy Erdély részéről is egy a válságos körűlményeknek megfelelő korlátnok neveztessék, a ki valamint általatok támogattatik, úgy minden kérdésekben s különösen az unióban is tudjon és akarjon titeket támogatni. Még Erdélyben is azok, kik a közelebbi intézkedések eránt kevés reménynyel viseltetnek felette számosak, a mérsékeltek bizalommal és örömmel értették, hogy kezdetben Kemény Ferencz és Mikóról volt szó az erdélyi korlátnok kinevezésénél, valamint később nem kis felháborodást okozott, hogy az írt egyénekről letettek azon oknál fogva, hogy miután a magyarországi korlátnok református, az erdélyinek catholicusnak kell lenni. Ily nyomorúlt elvek ellen ki remélheti, hogy válságos idők nehézségeit képesek lesztek legyőzni?

Légyetek tehát igyekezettel, hogy a fentebbi egyének közűl valamelyik neveztessék korlátnoknak, addig is pedig hívjátok fel azokat, hogy Erdély részéről is légyen legalább egy-két oly egyéniség fent, ki felvilágosítástokra és támogatástokra szolgálhasson, mert nem kis

aggodalomra szolgál okul itt az is, hogy midőn M. ország érdekei sikeresítésére oly számos nagytehetségű férfiak működnek, olyanoknak, kik Erdély érdekeit közelebbről ismernék — hiával vagytok. Te, kedves barátom, bizonyosan még jobban tudod mint én, hogy oly nehéz viszonyok közt, mint a jeleniek, egyedűl alkalmas egyéniségek képesek az elismert elvek, a megállapított szabályok és megszokott rendszer hiányát pótolni. Ha Erdély viszonyai kibonyolításánál is nem ez elvből indúltok ki, az irt országnak kétségen kívűl nagy szerencsétlenséget, de Magyarországnak és magatoknak is felette nagy bajt okoztok.!

Az ég áldása légyen véled és véletek. Ha sok bajaid közt nem feledned, kérlek tiszteletem Szögyényinek megmondani s alkalmatlankodásomért is bocsánatot kérve maradtam

Kolozsvár 30/10. 1860.

tisztelő barátod

Id. Teleki Domokos m. k.

Feladatunk.*

Miután a forradalom lábai alól a talajt kihúztuk, kisérletet kell tennünk arra, hogy a talajt ismét el ne érhesse. Óvatosaknak s mérsékelteknek kell tehát lennünk követeléseinkben; semmit a mi a lázadásnak ürügyűl szolgálhatna.

A szabadelvű párt meghasonlása már megtörtént; ezt föl kell tartani és nagyobbítani. Ha a fusio az ösz-

* Kelet nélkül, hihetőleg az októberi diploma után. Apponyi gróf sajátkezű német irata, de neve aláirása nélkül.

szességgel lehetetlen, úgy annyit, a mennyit csak lehet magunkhoz vonunk. A szájhősökkel és javithatlanokkal felhagyunk.

A nyert töredékkel, a szabadelvüekkel s az okos conservativekkel rögtön tanácskozást kell tartani, pl. Andrássy Gyulával, Lónyai Menyhérttel, Kiss Andrással, Rohonczyval.

Ezen tanácskozásban mindenekelőtt megállapítandó, hogy:

a) Mindent meg kell tenni, hogy az országgyűlést létre hozzuk.

b) Hogy addig minden ellenszegűlés, tényleges átalakúlás meggátoltassék, s minden az országbírói értekezlethez utasíttassék.

c) Hogy a fiatalság erőszakoskodásának, a clubboknak és az emigrátiónak ellene dolgozzanak.

E mellett a sajtó által is kellene a közvéleményre hatni, tanítva, csillapítva s a botrányokat korholva.

Bécsben a kormány által s a sajtó utján elejét kell venni annak, hogy azon útczai zavargásoknak, a melyek itt történtek, vagy történni fognak oly nagy fontosságot tulajdonítsanak, hogy ne álljon be bátortalanság vagy visszahatás.

A mi pedig Horvátországot s a Vojvodinát illeti, meg kell előzni, hogy a pesti fiatalság tüntetése ne hasson visszarettentőleg annak elfoglalására és visszakebelezésére.

Apponyi.

Pesten, November 2-án 1860.

Igen tisztelt barátom!

Jelen sorokkal nem a kanczellárt, hanem a régi jó barátot keresem meg, ki kevés szóból is megértend engemet, és helyzetemet méltányolni tudja.

Hosszabb idejű távollét után csak tegnap előtt érkezvén Pestre, hódoló érzéssel szemlélém a hírlapokban, mikép Ő Felsége által családi jogaim elismerésével, a Főispányi tisztség vitelére ismét felhívatám; de más részt fölötte meglepett az, hogy akár hová fordúlék, akár kivel érintkezésbe jöttem: e hivatalnak mind elfogadása, mind elfogadója iránt idegenkedést, vagy legalább is ingadozást tapasztalék. — S valóban e' körültekintő tartózkodás nem minden alap nélküli tünemény: hiszen ki tudná oly hirtelen fölszámítani, mily messze vágó ép a válság időszakában kivált megyei hivatal elére állani, 's mennyi áldozatot igénylend az, a hon, és Felség érdekeit szivén viselő hazafitól?

Ki ismerné éltem egész folyását jobban mint Te kedves barátom? *Előtted* leginkább tudva van, mikép a' hol hazámat s királyomat szolgálnom szükséges vala, ott én mindenkor önzéstelenül készen valék, s bár áldozatot kelle hoznom, vissza nem vonúltam. De tudva van az is előtted, hogy szolgálatim, bármely részről és mily mostohán, mily kevés elismeréssel fogadtattak, sőt fáradozásaim után még felreértéseknek, balitéleteknek is kelle kitéve lennem!

Mind a mellett, most kivált, miután nagy megnyugtatásomra e nehéz napok kormánya ép a Te ismert

eszélyességű kezeidre szállt, zászlód alatt örömmel hoznám a legnagyobb áldozatot, ha azon meggyőződés vezérelhetne, hogy hazámnak, királyomnak hasznára lehetek. Ámde kérlek őszinte bizalommal, lehet ezt várni tőlem, ha elszigetelten állok, ha honfitársaim, kik ugyanazon köztisztség viselésére nevük, vagyonuk és socialis állásuk nyomatékosságánál fogva hívatvák, visszavonúlnak?

Engedd őszintén kinyilatkoztatnom, hogy a mostani körűlmények között isolált helyzetben, se hazámnak 's királyomnak, sem végűl családomnak jót tehetni reményem nincs, — sőt a közvélemény mellőzésével a kivánt czélnak tán csak ártalmára lehetnék!

Személyesen kivántam ma Hozzád felútazni, de távollétem alatt összehalmozódott magány ügyeim miatt lehetetlen vala szabadúlnom. Egyelőre tehát ma csak azon kérdéssel bátorkodom baráti szívességedet megkeresni, valjon szükséges-e a *hírlapi* kineveztetésre már most választ terjeszteni föl, vagy pedig bevárhatom, mig a formaszerű kineveztetés hozzám hivatalosan megérkezend? Nagybecsű válaszodat kérve, állandó barátságodba zárt maradok tisztelő hű barátod:

Nádasdy Lipót s. k.

Pest 2. November 1860.

Igen tisztelt Bátyám!

Midőn sikerűlt az eddigi eredményeket kieszközölni, melyek előttem is ki nem elégítők, teljes elismeréssel voltam s vagyok azon hazafiak irányában 's nem kételkedem őszinte jó szándékukban, kik ha nem is a nem-

zet mindenbeni kivánságát, ha nem is a' törvényes alapot egész terjedelmében vívták ki, de mégis végkép megdönték a volt rendszert, és oly útat nyitának, melyen ha Austriának háborúja nem leend, egy jobb törvényes és alkotmányos állapot, a' magyar korona integritása és nemzetiségi érdekeink megvédése mellett kifejlődhetik.

Ezt előre bocsátom, hogy hivatalos levelem motivatióját adjam; ha nem mondták Emil és Pál barátim: alkalmasint nem mondák, mert máskép e' hivatalos sorokat írnom nem kellene, meg kell említenem, miszerint Emil a Hegyaljára, hol a szüreten voltam, telegraphirozott, jöjjek Pestre, s itt határozottan nyilvánítám, hogy én Főispánságot már azon oknál fogva sem vállalhatok, mert meg vagyok győződve, miszerint nekem helyem az alsó háznál van.

Tegnap reggel nagy meglepetésemre kellett olvasnom Czegléden a' portásnál vett újságból, hogy Ugocsai Főispánnak ki vagyok nevezve. Pestre jövet már akkor Tisza kiadta elhamarkodott nyilatkozatát, mely annyira hatott az emberekre, hogy a kinevezettek majdnem általános lemondását húzhatta volna maga után; ezen hatást jóváteendő, Andrássy Gyulával fel tettünk egy nyilatkozatot, úgy redigalva, hogy Tisza is aláírhatta, 's a' hónapi Naplóban meg fog jelenni; mi talán nem rosz hatással leend, én úgy vagyok meggyőződve, hogy nagy szerencsétlenség lenne, ha a' megyék gyorsan nem organisáltatnak. Sokaknak nagy scrupulust okoz a leteendő főispáni eskü; a' diplomára esküdni nem fognak; továbbá az is, hogy talán a' kormány azt fogná kívánni, miszerént ne választás, de főispáni kinevezés által töltessenek bé a' hivatalok. Jó lenne ez eránt a kinevezendőket megnyugtatni.

Maánnak és Gábor bátyámnak irok, hogy jó lenne elfogadniok a kinevezést. Ugocsába helyembe ajánlhatnám talán Albert testvéremet; ő Bereg-Ugocsában igen populáris ember, 's ha bizonyára nem mondhatom is, úgy hiszem elfogadná a kinevezést; minden esetre jobban esmeri az egyéneket mint én.

Egész bizalommal, 's úgy hogy magunk közt maradjanak, írom ezen sorokat. Én reá vettem barátimat, hogy, azok kik meghívatnak, elmenjenek Esztergomba 's az országgyűlésre, ide számítom Tiszát, Teleky Gyulát, Andrássy Gyulát sat.

Bocsánatot kérve, az idő rövidsége miatt gyorsan és olvashatlanúl írt soraimért, magam kegyeidbe ajánlva vagyok őszinte tisztelőd:

Lónyay Menyhért s. k.

A Cancellariához kinevezett referendáriusok és különösen a ministeri tanácsosokkal a közönség nincs megelégedve. Az egy Zsedényit kivéve, a többibe nincs bizalom. Neveli a bizalmatlanságot az, hogy *biztos* tudósítások szerint Sztratimirovics general helyről-helyre jár, és magyarország ellen agitál, a 48-diki mód szerint.

Pesten, November 3-án 1860.

Kegyelmes Uram!

Szükségesnek tartottam az itteni eseményekről, melyek komolyabb fordulatot vettek, Téged azonnal tudósítani.

Esztergomban a Primásnál, előttünk egy nappal, Károlyi István, Eötvös, és Danielik valának látogatásra,

és már ott találkoztunk József úr működésének nyomaival — mert míg ő az öreg úrnál a' választási census iránt igen higgadtan nyilatkozott, addig a kanonokokat a' 48-ki törvény mellett láttuk præoccupálva; — feltünő az indok, melylyel őket megnyerte: hogy t. i. Ő Felsége kéziratában mindazoknak, kik az 1608-ik törvénynél későbben nyertek politicai képviseleti jogot, ugyan ezt osztály különbség nélkül, — tehát azoknak is, kik a 48-ki törvény szerint ebben részesültek — biztositja, annyival is inkább, mert ugyan azon kéziratban kimondja, hogy a' fennálló törvények csupán országgyülésen, közösen Fejedelem és Nemzet közt változtathatnak meg. Az esztergomi tanácskozmány tehát — így okoskodik József — kénytelen a különben hiányos 48-ki törvény mellett nyilatkozni, külömben azon veszélynek teszi ki magát, hogy a' gesztenyét ő kaparja ki a parázsból, és végre avval agitáljanak Bécsből a' Nemzet ellen, hogy a' Császár megadta a' népnek a' jogot, és ezt el nem akarta vétetni még a $^1/_4$ telkestől sem, de az Esztergomi Conferentia vette reá Ő Felségét. Fájdalom, a' legesztelenebb okoskodás is, mihelyest bizalmatlanságra van fektetve, megtermi a hatást.

A' névjegyzéket a' Primás azonnal felküldendi, és nagyon óhajtaná, hogy legfeljebb 10-ig bocsájthatná ki a' meghivókat, mert különben az illetők ki fogynak az időből és 25-ig fel nem jöhetnek Esztergomba.

Egyébberánt a mostani körülmények közt, és a' mily keveset lehet az itteni emberekbe bízni, — meggondolni való dolog, valjon jó lesz 25-kén megtartani ezt a Conferentiát, és nem szükséges-é, hogy Te elébb az országban körülnézted légyen magadat? — a' küleseményeket is nagy befolyással lesznek.

Igen ajánlom a' névsornak újabbi meggondolását,

melly szerint az ellenfélnek lesz hihetőleg többsége — azt pedig látjuk, hogy egyezkedési hajlamra, vagy épen engedékenységre nállok nem számíthatunk. Egyébaránt feltűnt nékem, hogy az egész Bánya Városi vidékről fel a határig: Árva, Túrócz, Liptó s. a. t. — nincsen a listában egyetlen egy ember.

A' Primásnak szüksége lesz positiv útasitásokat adni; mert példáúl már Stenographok is környezték, a' mit természetesen kivertünk a' fejéből, és Forgách kanonokot megkértük, hogy a' megye termét úgy rendezze, hogy oda hallgatóság ne is férjen.

Megérkezvén Pestre, — sokat kelle a főispáni lemondásokról hallani, — ajánlom figyelmedbe a' két nyilatkozatot a' Pesti Naplóban. Az első Tiszáé, melly eleinte igen megijesztette az embereket, és, mint hiszem, Károlyi és Csáky lemondását okozta; alig jelent meg azonban a' lapban, már is megfordúlt a közvélemény Tisza ellen, és most általános a rosszalás, præpotentiának bélyegezvén az ő fellépését, kit a vezér szerep e' részben legkevésbé illethet. Saját elvbarátai mindent elkövettek e lépés visszatartóztatására, Andrássy Manó hirlapi czikket is akart ellene irni, de ez oly kevéssé volt kiclégítő, hogy ismét jóakarói kérték meg annak visszavételére; végtére a mai nyilatkozatban állapodtunk meg Andrássy Gyula, Lónyay M. és Tisza aláirása alatt, melly a dolog mérgét némileg enyhíti. Eötvös ezen utóbbi nyilatkozat érdemét magának tulajdonítja, és azt izeni Néked, hogy ha kapnál még több lemondást, azt ne fogadnád el mindjárt, hanem írnál még egyszer az illetőkre, hogy gondolnák meg jobban a dolgot. Károlyi György csupán félelemből nem fogadja el, és azonnal indúlt Csákóra. Nekem az a' benyomásom, hogy az emberek alakoskodnak, de most saját tapasztalásunk sze-

rint is, épen azok agitálnak az elfogadás mellett, kik visszaléptek. A. Gyula bevallotta, hogy megállapodás szerint az első bizottmányi ülésben, protestálni fognak az Oct. 20-ki engedmények ellen, és az 1848-ki állapotnak telyes restitutióját visszakövetelni; adó és katona megtagadásokat, a' mennyire lehet ellenezni fognak. Gyula határozottan megkért, hogy adnám tudtodra, miszerint Manót egy főispányság boldoggá tenné, — de az ő nézete szerint, — ámbár Szent-Iványi Károly őtet ajánlja Gömörbe, — ezen vármegyére gyenge, és csak kissebb megyében ajánlható. Zemplénben Gyula fél a' Tulipánoktól, és legjobban szeretné Szirmay Sándort, ha pedig ez el nem fogadná, Kazinczy Andrást. Biharból valami Beke nevezetű fő ellenzék petitiót hozott volna Eötvöshöz, mellyet Andrássy Gyula is olvasott, Haller Sándor mellett, ki átaljában igen népszerűnek mondatik, talán épen gyengesége miatt.

Végleges benyomásom az, hogy Néked kell mielébb az országba jönnöd, és szólni az emberekkel, — mert a közvélemény vár egy iránypontot, — és most is a' reactió oly stadiumában vagyunk, melyet fel lehetne használni.

Kegyeidbe ajánlott

hű barátod és szolgád:

Senyey Pál s. k.

A mostani Helytartóság még mindég az illető ministeriumoknak teszi felterjesztését, mert a kancellária alakulásáról nincs értesítve. Ez iránt Néked kell intézkedni, Kegyelmes Uram! De van egy nehézség! t. i. a' mostani testűletben, míg át nem alakittatik, nem lehet a' német nyelvet mellőzni, mert csak 3 ember tud magyarúl dolgozni; — mehetnek-é német feliratok a' ma-

gyar kanczelláriához? — Más részről régi szokás szerint a' felterjesztések Ő Felségéhez czímeztetvén, intézkedni kell a postán, hogy ezek mint hajdan, a' kancelláriához, és ne valahogy a' kabinetbe útasíttassanak.

Tisztelt Barátom!

Lajos Bátyám által tudtomra esett, miszerint te az én lemondásomat, mellyet e hó 1-én Hozzád intéztem, mind addig felsőbb helyre juttatni nem fogod, még én a dolgot jobban megfontolván, határozatomat talán meg nem változtatom. Ezen gyengéd barátságos eljárásért fogadd legszívesebb köszönetemet, és engedd meg hogy én is őszintén nyilatkozzam, s mint ifjúsági barátod és hajdan pajtásod szerény nézetemet és véleményemet veled tudassam. Mindenesetre bajos egy jól megfontolt lépést főképpen az én koromban visszavonni, de más felől meggondolván, hogy e' jelen alkalommal a' dolgok élére állani, és a' gyeplőt, mely most kezünkbe adatik megragadni majdnem polgári kötelesség, — nem ellenzeném a' lemondásomat visszavonni, a' mit a' te barátságos szívességedből még minden compromissió nélkül tehetnék, ha nem lenne előttem egy akadály, mely eránt még tisztában nem lehetek, az t. i. a' Főispányi eskü.

Ha az újon kinevezett Fő Ispányok a' 20-iki octóberi Diplomára lesznek kénytelenek esküdni, úgy bár mennyire sajnálom, de arra esküt letenni nem érzem magamat hívatva, és hiszem miszerint sokan a Collegáim közzül szinte ezen eskü letételétül vonatkozni fognak. Mert teljesen méltányolván azon sikeres eljárást, mellyet Apponyi és a Birodalmi Tanács magyar tagjai veled együtt kivivtak, még is minden magyar érzelmű

honpolgárnak feladata és kötelessége marad, legalis uton ugyan, de minden törekvéseit oda irányozni, hogy hazánk az elvesztett jogait tökéletesen vissza nyerje. A 20-ik octóberi Diplomára tett eskü pedig ezen törekvéssel többé meg nem férne. A' mi a' koronaőri kinevezést illeti, ezt csak azért nem fogadtam vólt el, mert szerénytelennek tartottam a' legkegyelmesebb kinevezésekben válogatni. — Ha tehát a Főispányságot elvállalom, úgy ezen díszes és az ország által később megválasztandó hivatalt szinte elfogadom. Én a jövő héten fel jövök Bécsbe, és mihelyest az eskü eránt aggodalmamat szétoszlatni szíves leszel, dispositiód alá rendelem magamat, és ha addig jobb, és alkalmasabb Főispányt Szathmárvármegyére nem találsz, bár mennyire szeretem a kényelmes életet, kötelességérzetből ezen legkegyelmesebben reám ruházott Hivatalokat el fogadom. Fogadd el ismételve köszönetemet, és tarts meg barátságos emlékben és jóvoltodban. Tisztelő barátod:

Károlyi György s. k.

Szénás-Puszta nov. 9-én 1860.

Nagy Méltóságú Báró, Cs. K. valóságos belső titkos tanácsos ect., Fő Kanczellár Úr!

Kegyelmes Uram!

Azon általános fájdalomérzés, melyet Erdélyországnak, Magyarországhoz vissza nem csatolása okozott egy részről, és más részről azon bizodalom, melyel Exciád csekély személyemet megtisztelni meltóztatott, kötelességemmé teszik, hogy mint román, ezen ügy körül magam nézeteit Excellentiáddal közöljem, annál is inkább, mert a' mint már is a' lapokból láthatni, helyül-helyül

az Erdélyi románok részéről oly nyilatkozatok merűlnek fel, melyek a közösen ohajtott egyesűlésnek nem a' leg kedvezőbbek.

Az 1848-ki szerencsétlen eseményeknek fő oka az volt, hogy az Erdélyi magyarság által, az akkori románságnak még akkor igen gyéren lévő, és elegendő kiképzettséggel bíró egyénei, kiképzettségökhöz képest hivatalokra nemcsak nem alkalmaztattak, de sokaknál, még a' képviselői állások elnyerésébeni törekvésök alkalmával minden elkövettetett hogy azok megbuktattassanak, és ez által idő engedtetett arra, hogy a közügy ellenei, kik résen állva csak alkalmas perczre lestek, hogy őket magokhoz csábíthassák, s nem is maradt eszköz probálatlan czéljok elérésére bárminő áldozatba kerűlt, mig fájdalom végre sikerűlt is.

Azonban a lefolyt 11 év igen nagy oskola volt, és sok ember tanúlt, ugy hogy bár az erdélyi magyarság kötelessége szerint nem tette a közeledést azon őszinteséggel, mint szükség lett volna, még is úgy hiszem, hogy ha a jelen körűlmények közt helyesen fog megragadtattni az alkalom az ő kibekítésökre, a' szerencsés sikerről kétség nem lehet.

Hogy tehát jelenleg a' bizodalom tökéletesen helyre állíttassék, mindenek felett oly lépés tétele szükségeltetik, mely a bizalmatlanságra nemcsak hogy legkisebb ürügyet ne szolgáltasson; de inkább abban az Erdélyi románok mint tűkörben jövőjöket tisztán láthassák, és meggyőződhessenek arról, hogy ő velök a kibékülés őszintén czéloztatik.

1-ször Illyennek tartanám, hogy a lehető legrövidebb idő alatt az Erdélyi ügyek teendőire nézve egy tanácskozmány hívattatna össze, melyben a' Románok felesen legyenek képviselve, addig is pedig

2-or a Brassói Gazetta 's különösön annak szerkesztője Baricz a magyar érdeknek minden áron megnyeressék,

3-or a viszsza állítandó megyékbe és legalább egy Szász- Székbe mint fökirály Bíró és vagy négy vagy öt Fő Ispány neveztessék ki a románokból, — továbbá a főbb kormányszékekhez és Törvény Székekhez a románokból tanácsos, ülnökök, titkárok és alsóbb ranguak többen neveztessenek ki.

A megyéknél és kir. városoknál, a hol csak arra való mívelt és kiképzett egyéniségek vagynak, múlhatatlanúl alkalmaztassanak, 's ugy ezek, mint a fentebbiek. addig is míg kineveztetnének, erről kéz alatt biztosíttassanak, — igen nagy okosság lenne, ha az ottani magyarság, ha ínyökre nincsen is, azt ne mutassák, sőt inkább szokott magyar őszinteséggel a legelőzékenyebben közeledjenek hozzájok, — vigyék be társaságokba és legyenek elnézők, bizonyosak lehetnek, hogy egy ily eljárás nem téveszthetí el hatását, 's százszorosan fog az a nemzetnek kamatozni; ezen eljárással az Erdélyi magyarok tartoznak a nemzetnek.

Részint az alakúlandó tanácskozmányokban, mint a magasabb hívatalokra, a' mennyire az egyéneket ösmerni szerencsém van, következőket vagyok bátor ajánlani:

a balásfalvi Érsek, egyesült és nem egyesült Püspökökön kívűl, kiket mellőzni nem lehet.

Pappfalvi Constantin és Czipar Thimosteus balásfalvi egyesült C. Kanonokok, Papp Macedon szamosújvári g. c. Prépost, bár magyarúl nem tud, de határozott egyén, s talán megnyerhető.

A világiakból, és pedig Fő-Ispányokká: Buda Sándor volt képviselő, Kővár vidékére, Boheczel Sándor

volt képviselő, Leményi Ferencz birtokos, Bab János birtokos, Luki N. volt kapitány, jelenleg tán Abrud-Bányai járási főnök; Axenti N. 1848-ban főszereplő, de igen határozott jellemű és 11. év alatt sokat tanúlt, nagy nyeremény lenne az ügyre. Balomérÿ N. volt képviselő Szász-Sebesi ügyvéd és jó birtokú ottani lakos; ezt a szász-sebesi székbe kellene kinevezni, miután a' Szászföldön csaknem annyi Román lakik mint Szász, nagy biztosítékúl szolgálna arra, hogy a Szászföldön sem fognak többé mellőztetni.

Egyébb hivatalokra Papp László jelenlegi Igazságügyi ministeriumnál osztály tanácsos; Moga Demeter volt ügyvéd Déesi főtszéki ülnök; ennek semmi szín alatt sem lehet kimaradni, mert egyike a legjobb jellemeknek, értelmes és tisztán látó fő. Dunka Pál fő tszéki Tanácsos Szebenben; Mecselár N. fő tszéki Tanácsos K. Fejérvárt; Moldován Demeter járás főnök, a földtehermentesítési ügyet vezette a' Guberniumnál Szebenben Baricz N. a' Gazetta szerkesztője; Borgó N., Ladoy N., Aldujanu N. tszéki Elnök, Angyal N. főtszéki Ülnök Pesten.

Lehet, hogy talán merültek fel többen s talán befolyásosabb egyéniségek is, de minthogy én ritkán forogtam köztök, nem ösmerem, de úgy hiszem, hogy Gróf Mikó ő Excellentiája biztos felvilágosítást adhat minden egyesről, valamint a felosztás czélszerűségéről is, valamint szintén Papp László osztálytanácsos úr is.

4-szer A' szamosújvári s balásfalvi g. e. megyebeli papságnak a' Congruát azonnal ha csekély összegben is megadni, előlegezésképpen addig is, mig a kinevezendő pap és világiakból öszve állítandó Bizotmány annak minő arányban felosztását megállapítaná véglegesen és meghatározni a módját, miként szabályoztassék ez a' nem egyesült lelkészeket is illetőleg, — végre

5-ör mulhatatlanúl szükségesnek látom, hogy midőn az Erdélyi megyék és Szász Székek újbóli rendezése fog történni, mindenüvé egy egy magyarországi egyén, ki a román nyelvet jól értse, küldessék ki, kinek vezetése alatt történjék a rendezés az illető főtisztek által, mert őszintén ki kell mondanom, hogy kevesek kivételével a magyarországi és erdélyi magyarok közt a szempont, melyből a' jelenlegi viszonyokat tekintik, igen különböző.

Ezek azok, melyeket én mulhatatlan szükségeseknek hiszek a' Magyar és Román nép közötti bizalmatlanság kiegyenlítésére. Excellentiád bölcs belátása, a vecndő felvilágositások után határozzon, ezekből mi és mennyi elfogadható.

Magamat magas kegyeibe ajánlván, alázatos és mély tisztelettel vagyok Excellentiádnak Bécs, November 12-én 1860 alázatos szolgája: *Mán József* s. k.

máramarosi Fő Ispány.

Pest 13-dik Nov. 1860.

Tisztelt Barátom!

A' mái hirlapokból láttam hogy az én kinevezésem Fő Ispányi Helyettesre (Administratorra) szól.

Én a minap e tisztet mint Helytartó Fő Ispány in sensu legum 1848. fogadtam el. Ha nézetetekben van engem csak Administratornak kinevezni, ezennel komolyan kinyilatkoztatom, hogy illyen kinevezést semmi esetben el nem fogadok.

A mit néked a minap mondottam, hogy e tisztet csak a jövő Nádorválasztásig akarom megtartani, azt most is ismétlem. Kegyeidbe ajánlott nagyra becsüléssel és hazafiúi üdvözlettel maradok hű barátod:

Károlyi István s. k.

Tisztelt barátom!

Lehetetlen nem sajnálnom a közbe jött félre értést; előterjesztésem az 1659-ik 76-ik Törvény Czikken alapúlt 's ennek nyomán keletkezett ily modorban a már kezemnél lévő kinevezés: «A' nádori méltóságnak s az azzal összekötött pestmegyei Főispánságnak törvényes betöltéséig, ezen főispáni hivatal' helytartójává, Ő Felsége Gróf Károlyi Istvánt kinevezni méltóztatott».

A' 848-iki Törvényekről e tekintetben szó közöttünk nem vólt 's bölcseségedre bízom annak megítélését, ha valjon lehet e' a' jelen viszonyok közt, midőn a' mondott ország-gyűlési év törvényei közzűl ő Felsége által csak a' határozottan kijelelt 8. 9. 10 és 13-ik T. Czikkek tartattak hatályban, arra kilátás, hogy e véletlenűl felmerűlt kérdés alkalmából, éppen azon 28-ik T. Cz. vétessék amazokon kívűl még rögtön foganatba, melynek tartalma, az eredményre nézve tökéletesen egy 's azonos a' kinevezésed alapjául szolgált 1659-ik 76-ik T. Czikkel; mert hiszen amannak 1. §-a sem szól másról, mint helytartóról; hazafiságodról pedig sokkal magasabb fogalmam van, mint sem hogy azt hihessem, miként attól függesszed fel egy fényes, annyi ezernyi magyar lakosból álló jeles megye mi előbbi felüdűlhetését, virágzását, boldogságát, ha valjon mint «főispáni helytartó» v. «helytartó főispán» veended annak főkormányát ügyes kezeidbe.

Magad vég elhatározása felől, midőn becses tudósításodat ezennel kikérem, régi igaz hű tisztelettel öröklök

Bécsben 15. Nov. 1860.

szolgálatra kész barátod.

Br. Vay Miklós s. k.

Pest. 18-ik November 1860.

Tisztelt Barátom!

Bocsáss meg hogy csak ma felelek tisztelt és kedves leveledre; de mindenek előtt azt kelletett tudnom: elfogadnak é, és hogy fogadnak a megyében; ebben tisztában vagyok; egy valami negyven előbbkelő tagokból álló Conferentia engem az elfogadásra kért. — Most csak a' Magistratus alakításárúl tanácskozunk, Isten segítségével ez is meg lesz.

Kérlek tehát, légy oly jó és küldjed meg nekem mentűl előbb a *Diplomát*, mert a nélkül a bizottmányt ném híhatom öszsze; a megye nagy és az öszsze hívásra egynéhány nap szükséges. Igen jó hatást tenne itten, hogy ha egynéhány napra le jöhetnél Pestre, személyiséged sokat kisimitana. *Sapienti pauca.* Nem akarlak drága időtűl hoszszabb levél olvasása által megfosztani. Tisztelt és nékem igen igen drága barátságodba ajánlván magamat maradok hű barátod:

Károlyi István s. k.

Fő Méltóságú M. Kir. Ud. Fő Canczellár!
Kegyelmes Uram!

Az 1848-ik év nem egy áldozatot kivánt hazánktul, s a Mindenhatóhoz a keservtellyes 12 évek lefolyta alatt nem egy család folyamodott a keserűségek pohara eltávolításáért, hol azonban sem az idő engesztelést, sem gyakori kérelmezések eredményt, sőt a 12 évi szenvedés még szánalmat sem tudott gerjeszteni: ott megengedi Excellentiád, hogy halmozott teendői közepett is privát

kérelemmel járúlni kötelességemnek tartom. — Báró Bémer László a szegény szerencsétlen volt Nagy-Váradi püspök, kivel nőm által közel rokonságban állok, s kinek multja Excellentiád előtt bizonyosan ösmeretes, 1850-ben halálra, kegyelem útján fogságra ítéltetvén, később Bécs mellett internalva, még jelenleg is Tirolban, Brixen melletti Neustift kolostorban, élte 73-ik évében, távol hazájától, erőben megfogyva, 's rangjához képest csekélység élelmezési összlettel ellátva, sínlik, — megengedi Excellentiád, ha ennél a ténynél többet, nehogy kérelmezésem keserű kifakadásra fajúljon, nem közölhetek; azt azonban előadni el nem mulaszthatom, hogy a szegény Püspök privát vagyona, sőt az Ipámé is, mely a Püspök által kezeltetett, elkoboztatván, később a hitelezők kérelmére csődútra utaltatott; ezen csőd 9 évek lefolyása alatt a hazánkban híressé vált csődper rendtartás oltalma alatt annyira haladott, hogy a perügyelők és Curatorok fizetései lassan lassan a hitelezők és örökösök vagyonát elfogyasztandják.

Kérésem, melyre Excellentiádhoz hazánkban támasztott bizodalom és ragaszkodás bátorított, abban pontosúl, hogy a szegény szerencsétlen Püspök részére ha lehet igazságot, vagy pedig hosszú szenvedéseinek enyhítést, hatalmas befolyása által kieszközölni méltóztassék, — esdekelvén, hogy az óhajtva várandó kegyelmi okmányt M. Zsedényi Ede Udv. Tanácsos Urnak átadni kegyeskedjék, ki atyám, Péchy Imre, volt Zágrábi Főispán iránti kegyeletből, azt nekem szívesen átküldendi.

Ki egyébiránt magas kegyeibe ajánlott mély tisztelettel maradtam Pécsújfalván 1860-ik évi Nov. 20-án.

Excellentiádnak

alázatos szolgálja:

Péchy Ferencz s. k.

30/10 estve 1860.

Kegyelmes Uram!

Ha ma délben jobb színben láttam a pesti hangúlatot, mint arról ma estve értesültem, annak oka nem én vagyok, hanem korunknak hullámzó álnoksága. Egy biztos és jól értesült körben hallottam, miként a' radikálok éppen azért nyilatkoznak, sött agitálnak most a' hivatalfogadásra, hogy a közgyűlések' megalakúltával arra tömegesen beseregeljenek, és az 1847/8-iki törvények érvényességét kikiáltsák.

Deák határozottan visszavonúl mindentől, Esztergomba sem megyen, azt mondja: «Die Rolle der Männer von 48, ist ausgespielt».

S. P.

Nagy Méltóságú Báró!
Magy. Udv. Fő Kancellár Úr!*

Ő Felségének kegyelmes a' Hatóságokhoz intézett legfelsőbb leíratát párban vevén, az ezt kísérő hozzám is intézett felszólítását Excellentiádnak, a' tárgy fontosságát szem előtt nem tévesztve, igyekeztem vólna olly határozat hozatát Borsodban kieszközleni, melly által törvényeink sértése nélkűl, a fenforgó környűlmények tekintetbe vételével, kikerültetthetnének a' Hatóságok részeiről olly intézkedéseknek szigorú fentartásuk, melyek által azon stadiumban sodortathatnának a' dolgok,

* Kelet nélkül. 1860-ból.

hogy az alig elfoglalt alkotmányos állásról ismét hatalom szó által leszoríttatva a' Hatóságok egyszersmint, az egyedűl gyökeres orvoslást eszközölhető országgyűlése tartása, újra bizonytalan időre elhalasztathatnék, bár kétségtelen, hogy az innen eredhető gyászos, még pedig mindkét félre nézve gyászos következményeket kiszámítani nem lehet. De kénytelen vagyok őszinte meg vallani, hogy illy, az eljárásra és eredményre nézve közvetítő módot sem magam ajánlatba hozni képes nem voltam, sem más valaki által illyen a' tanácskozás folyáma alatt nem terjesztetett elő.

A leiratra válasz feliratát a' felséges trón zsámolyahoz már felterjesztette tisztelettel a' Megye közönsége. Láthatja ebből Excellentiád, hogy miután ezen Megye is 11 évek alatt az egész országgal ősi alkotmányától megfosztva, önkény szülte rendeleteknek engedni kényteleníttetett, mert midőn a' 20-ik Octóberi nyilt parancs folytában felhatalmaztatott az önkormányzatban törvényeken alapúlt alkotmányos állását újból, bár részletesen visszafoglalni, azon vélekedésben van, hogy ezen biztos, de egyedűl azért biztos állását, mert törvényekre van alapítva, ingataggá tenni önként, ha eltérve a törvények parancsaitól olly intézkedésekben venne tetleg részt, melyektől éppen azon törvények által szigorúan eltiltatik, — és más részről ha önkormányzati törvényes állását egészben akarja vissza nyerni, igyekeznie kell azon határvonalig kiterjeszteni tevékenységét, a' meddig erre világos, szentesített törvényeink által nemcsak fel van jogosítva, sőtt inkább kötelezetve is.

Olly esetekben, hol világosan rendelkeznek a' törvények, ezeket latolgatni nem szabad és ezeknek hódolni kötelesség, még olly esetekben is, hol talán a' környűl-

mények mást tanácsolni látszattnak, mert eltérni, lelépni a' jogon, törvényen alapított állásról és így alkudozni a' környülményekkel, mindég veszélylyel járható próbatétel, de talán az erős ily kísérletet is tehet; de még nem hiheti a' Megye, hogy e' rövid újabb korszak alatt fel élesztett alkotmányos állása már annyira megerősödött vólna, erejének túlbecsülése nélkül már illy probatételbe ereszkedhetnék. — Alig szükség említenem, hogy a' nyilt parancsok általi kormányzás, adóajánlat és újonczok állítása országgyűlésén kívül, azon tárgyak, melyek eránt leghatározottabbak, tiszták, szigorúak törvényeink.

Midőn azonban határozottan kimondja a felíratban Borsod Megye, hogy el nem térhet a' törvények rendeleteitől, az ezek által kijelölt ösvénytől, hozzá teszi, hogy anyagi erőnek engedni kénytelen, és távol van gondolatjában is attól, hogy ábrándos reményekre támaszkodva a' síkamlós forradalmi térre akarná juttatni a' haza legszentebb űgyét, mert tettleg eddig is már tanúsította, hogy a' békés utoni átalakúlást ohajtja.

Én, ki megbizattam ezen Megye kormányzásával, biztosan merem állítani, hogy Borsod Megye, jóllehet el van határozva a lehetőségig fentartani alkotmányos hatósági állását, de a törvények által kijelölt határokon túl menni teljességgel nincs szándoka, több törvényes kivánságainak tellyesítését a' kitűzött országgyűlésétől 's ő Felségének, Nagyméltóságod által is kijelentett atyai jóakaratjától feltételezi, ezen országgyűlésnek a' kitűzött napig való megnyitását bizodalommal elvárja; de ha az epedve várt országgyűlése kinyitása újra elhalasztatnék, akkor minden reményeiben megcsalódván, egy jobb jövő eránt bizodalmát vesztvén, a' sujtott Hazával együtt nem fog-e' az általunk megszilárdíttatni óhajtott trón is

veszteni? a' jövőt setét fátyol takarván el, bizonysággal senki sem mondhatja.

Ki megkülömböztetett mély tisztelettel maradok

Nagy Méltóságodnak

alázatos szolgája:

Báró Vay Lajos s. k.

Borsod Megye Főispánja.

Kedves Bátyám!*

Igen köszönöm a' folyó hó 17-kén írott tudósításokat. Mi itt az nap kezdénk meg Gyűlésünket. Pest Megye közlé *nyilatkozatát*, ez alapul szolgált a' jollehet e' nélkül is el nem maradható discussionak; határoztatott: «Ir Borsodmegye nem a' Cancellárhoz, de az ő Felsége által választott *Tanácsához*, (mert illyet választani kétségtelenül joga van); kijelöltetnek aggodalmaink, támogattatnak a' Pesti pontok, kivévén az utolsó, melly eránt nézetünket alapos megfontolás után akarjuk kimondani, és e' végett először egy nagy küldöttség fogja meg rostálni a' kérdést. — Igaz, a' két pont az adó és a' törvényhozás fő dolog. — De tagadhatatlan, hogy ha csak vissza emlékezünk az 1822-dik évre, mikor bizony Magyar Ország nem állott forradalmi téren, és alkotmánya nem forgattatott fel, még is mikor az adót felemelték országgyűlésen kivűl, és újonczokat kivántak, sok megyék a végrehajtást megtagadták, ettől a Tisztviselőket eltiltották; tehetünk most kevesebbet? Nem jobb lett volna a' volt cs: Bezirkerekkel az egész restantiát béhajtatni, az új kivetést pedig az országgyűlésre

* Kelet nélkül. 1860-ból.

hagyni? Alkotmányos Megye és tisztviselői ebbe segéd kezet nyújtani nem fognak, igen kétlem.

Mi a törvénykezést illeti, igaz, képtelenség egy általlyános *moratorium*; nem kielégitő kimondani itélet alapjául az 1848 és az előtti törvények szolgáljanak, de képtelenség az is, hogy akkor Sz. Biráink reggel mint alkotmányos tisztviselők a közigazgatásban járjanak el, délután vagy még délelőtt pedig paragraphusok szerént ítéljenek, bélyeg rövidítést paragraphus szerént exequaljanak. De ha pro hic et nunc országgyűlésileg a' *stempliről* le mondanak, ki mondatik a' Sedria visszaállítása választás útján, rendeztetik feljebb vitel a' Királyi Táblához, általános szabály ideiglenesen az olly perekre nézve, mellyekről régibb törvényeink nincsenek, hozatnának, mint úgy is szóban van az ország bíró által, el húzódhatna a' tárgy, míg *törvények* elintézik. — Mert így, mint Borsod akarja próbálni is mehetne, de az egyformaság a' megyékben elérhetetlen. — Ezen nehézségeket mind át látják legalább nállunk, nem is akarják törésre hozni a' dolgot, de hogy Máry et Consortes paragraphusaikból, az adóhivatal, financz, gendarmerie nálunk tovább is egy czélra működhessenek, ez csak ugyan egy magyar embernek sem fér a' fejében, még kevésbé a' szívébe.

Ezért tűzzétek ki az országgyűlést, onnan rendeltessétek el a restans adó bészedését, ez nem fog nagy ellenzésre találni, csak azon oknál fogva, mert egy leg alább számra nagy rész béfizette, és inkább a tehetősebbek nem. — Borsod levelében benne van az is, hogy ha tiszta alkotmányos úton halad a' kormány, megadja mindazt, mit jogosan kivánhatunk; loyalitásáról biztosít.

Havas most adja át az átadandókat, szombaton me-

gyen Budára. Holnap gyűlésem van, kiadjuk az útasítást a' Sz. Biráknak, Ünnep és új év előtt általveszik a csász. Sz. Biráktól az actákat ect.

Bük Zs.-val . . megint bajom vólt a' gyűlésen; egy újság lapi czikkért le akart (vagy tettette) mondani, utánna a' 2-od A. Ispán; ekkor a' magistratus azt mondotta, az esetben nékiek sem lehet maradni; hogy fel tegyem a' gombot, kijelentém, hogy ez esetben keressenek más Fő Ispánt is; igy azután megint leült B. Zs. vége volt a comedianak, de mit restellek, a Bizottmány tette magáévá az ügyet, és felszóllította a szerkeztőt, kitől jött a' czikk? és köz pennával akarják megczáfolni, visszatorlani. — Én róllam, ki a czikket nem is olvastam, és mondák, hogy én is sértve vagyok benne, részemről mindjárt kipariroztam a dolgot, ki jelentvén a' végzést, az tettem, hogy ha elolvasván a' czikket, úgy találom, hogy sértve vagyok, a' magam ügyét magam végzem el; de ha tovább nem megy a polemia, én sértve nem érzem magam; este tartott conferentiáról van szó benne, de még e' szó sincs benne, hogy titkos; az egész jelenet szükségtelen vólt, B. fel hozza az esküt, és nem úgy mint áll a' dolog; ő arra, hogy 2-dik Al Ispán nem lesz, megesküdt, de nem az első végett.

Miskolczi fabricából kerűlt a czikk, de még nem vagyok bizonyos benne kitől.

Igen jó volna, ha már a' Helytartóság megkezdené levelezését a megyékkel, nem mindég a' Fő Ispánokkal, vagy van ennek oka? azért nem szeretem ezt, hogy belőllünk Főnököket ne csináljanak.

Valahogy Pozsonba ne hivjatok, elég Pestre is menni illy hideg időben.

ölel hű testvéred

Vay Lajos s. k.

7/XII. 860.

Kedves Miklósom!

Czirákyt haza küldtük, 's a' dolog elhatározását feljöveteledre halasztottuk. — A' részleteket elmondhatják Gyuri s' Pali Budapesten.

Leveledet mutattam a Császárnak, ki a' kunszentmiklósi parasztnak feleletén fájdalmasan mosolygott.

Vétseynek nincs még itt lemondása. Ha megérkezik, kivánságod szerint cselekszek.

Az Esztergomba meghívandó zsidót Schoosbergernek «der ältere» hivják.

Szécsényi Pál, Török Váli b. t. tanácsosoknak kinevezvék.

A' Jászkunok iránt már leküldöttem a szervezési rendeletet.

A szk. városokban is felhatalmazott a Császár ennek tevésére; de ezzel minden esetre bevárom feljöveteledet.

Nem tudom, vetted-é leveleimet, miután azokról mit sem szóllasz.

Bathány azt mondja, hogy Szlávay elfogadta a Bereghi helyettességet.

Vass Gerebennek megadtuk az újságot, de kérlek, hivasd őt Pesten magadhoz, 's adass magadnak némi biztosítékot a' veszélyes fegyvernek becsületes használása iránt.

Az erdélyi dolgok megoldásukhoz közelednek. — Keménynek minden kívánatai telyesíttetnek 's Mikó oda lent állíttatik a dolgok élére.

Jöjj fel Kedves Miklósom — kérlek — mi előbb,

nemcsak azért, hogy alig elviselhető terhem könyebbüljön, hanem hogy saját lelkinyugalmadból magamnak is kölcsönözhessek némi kis részt a tornyosodó bajok közt néha igen lehangolt kedélyem számára.

Mind inkább sürgetőssé válik feljöveteled. Itt van már Pozsony-megye közönségének felirata, a régi megyei hatóság helyreállítása iránt, melly egyenesen *személyedhez* van intézve. Erre tehát nem válaszolhatok, 's a' kanczellária által sem válaszoltathatok. Hallernek levelét azomban elküldöm, hogy arra belátásod szerint válaszolj, — úgy hiszem, figyelmeztetni kellene őt a *közgyűlés* összehívásának *utasítás ellenességére*, 's szükségtelenségére, miután a bizottmány alakítása az útasítás szabálya szerint is éppen olly jól megtörténhetik. Isten veled,— maradok híved

László.

Schmerlingnek Nosztitztzali belépése már mintegy lett dolog. Goluchowszky egészen visszalép. Tóni nagyon megelégszik Schmerling feltételeivel.

Kegyelmes Uram!

Bocsásson meg Excellentiád, ha hogy soraimmal ismét alkalmatlankodom, de hazafiságom nem engedi, hogy hazámat fenyitő újabb veszélyének néma tanúja legyek, 's lélek ösmereti 's hazafiúi kötelességemnek tartom erre Excellentiádat, kinek kezei közt létezik hazánk sorsa 's jövendője, ismételve figyelmeztetni, nehogy egykor hazám által méltán vádoltassam azzal: hogy Horvát országban lakván, 's hazám ellen szőtt ármányoknak szemtanúja lévén, ezeknek felfedezése elmulasztásával, hazám iránti kötelességemet is elmulasztottam.

Magány állásomban azomban nem lévén jogosítva ezek ellen még most nyiltan fellépni, de más részről Excellentiád' bölcsességében és hazafiságában tökéletesen megnyugodva, ez ármányoknak hirlapokbani felfedezése és hazám felébresztése által Excellentiádnak és a' kormánynak úgy is nőttön nőtt aggasztó gondjait sem szaporítani, sem pedig a kormány nézeteit s Rendeleteit megelőzve, az izgatást és harczot megkezdeni, vagy is inkább a' már is forrongó kedélyek közzé az égő kanóczot vetni akarván; — nem marad egyébb hátra, mint ezeket Excellenitádnak ezennel bizalmas úton feljelenteni.

«. . . . . in welcher wie es scheint von allen Seiten her ein Sturm sich erhebt, in welchem zwar auch *die Gerechten untergehen können, die ungerechten jedoch jedenfals zu Grunde gehen müssen*». Ezen jellemző szavakkal végzi a' báni conferentia f. é. Nov. 26-dikáról kelt 's egy horvát udvari kanczelláriának alakításáért esdeklő felterjesztését. — Már valamint a' Repræsentálisnak egész stylusából, úgy főleg ezen vakmerő s felségsértéshez közelítő kifejezésből kitetszik, mily elhatározottan lép fel az illir párt egy követeléssel, mely által nemcsak Magyar országtóli tökelletes függetlenségét biztosítani kivánja, hanem melyet a' királyi hatalom s Ő Felsége személye irányában is mintegy kihívó, és fenyegetődző modorban önteni merészel, ezen minden jobbágyi hódolatról megfeledkező nyilatkozatból végre nyilván kitetszik azon ármányos szövetségre való megújított kihívás, mely 1848-ban szegény hazánkat vérbe borítá, 's melynek a' Reaktióvali ismétlése reményében már is nyiltan kezdenek az illirek a' magyarok ellen zúgolódni, őket Rebelliseknek nevezgetni s a rend helyreállítására általok adandó erőhatalom szükségéről, sőt

az Orosz segítség meghívásáról beszélgetni. — Ezen nyilatkozatok nem az alsó, hanem legfelső körökben veszik eredetüket: Haulik bibornok előttem is így nyilatkozott.

Osegovich Metellnek (kiben az illir párt főkanczellárját s minden követeléseinek biztosítását látja) a' horvát függetlenség mellett irott hírlapi czikkei kéziratát magam szemeimmel látám itt a' szerkesztőségnél.

Strossmayer Diakovári püspöknek felette izgató 's ide '/. mellékelt lakomai Beszédje.

Fiumei «l'ecco» nevű újságnak egy magyarországi csatlakozást kívánó cikkért a' Bán által történt letiltása.

A Slavoniai magyar párt Programjának titkos útoni elsikasztása, s végre

Mura köznek báni parancs következtében egy határ ezreddeli megszállása — mindannyi tanúbizonyságai a célba vett ármányoknak, melyeknek kommentárra tovább nincs szükségük.

A pártok állása közt nevezetes tünemény, hogy a horvát népnek nagy többsége magyarországgali őszinte szövetséget kíván ugyan, de ennek szava soha napfényre nem jövend, mert ámbár az illir párt vezetői majdnem egytől egyig gyenge eszűek és semmi positivus tudománynyal és elmebeli tehetséggel nem bírnak (mint ezt politikus fellépésük s többnyire hamis históriai és statistikai adatokra épített követeléseik elannyira bizonyítják, hogy e napokban a' három istriai szigetnek követelt csatlakozását magok is nevetségesnek találván, 's ezeknek a német szövetséghez való kétségtelen tartozását átlátván — e' bakot most Busán Herman tudákosságának tulajdonítják) — mégis elszánt, 's erélyes működésük és izgatásuk által, a szinte többnyire gyenge

eszű, de e mellett még erélytelen, félénk, fösvény, áldozni mit sem akaró, 's mi több még anya-nyelvükben is gyakorlatlan 's igy cáfolni és feleselni sem képes magyar párt képviselőit, a csatatérről vajmi könnyű fáradsággal elűzik.

Végre a' mai nap tartott báni conferentiának eredményéről van szerencsém Excellentiádat tudósítani mint következik.

A felterjesztett követelésekre érkezett kir. válaszszal nem elégedvén ugyan meg, mégis már abban is megnyugodnak, hogy ügyeik nem a magyar kanczellária által tárgyaltatnak, megnyugodnak tovább főleg azért, mert másrészről kérelmök teljesítése, Dalmacia reincorporálása végett (szerintök) még várakozásukat is felűl mulja; — elhatároztatott tehát, Ő Felségének egy alázatos köszönő feliratot küldeni a teljesített kérelmekért, de egyúttal Ő Felségét újra megkérni, hogy a megigért *udvari horvát Comissió* nevét mint kedvetlen és törvénytelen hangúat megváltoztatni s annak más nevet adni (minőt, nem mondatik) ezt mielébb alakítani, 's ennek végre *egészlen és mindenben* azon hatáskört adni méltóztassék, melyet jelenleg a magyar udvari kancellária bir — mert állásuk (?) megkivánja hogy ezzel mindenben egyenlők legyenek; meghagyatván a' Bánnak, hogy a' főispányok kinevezésük iránt előterjesztését a' comissiónak kinevezendő Elnöke utján nyomban tegye meg. Biztosítva lévén végre arról, hogy Ő Felsége által már is Zágrábba rendelt Dalmát országi követek legfeljebb két hét mulva megérkezendenek, az országgyűlési követválasztási rendszer csak ezeknek jelenléttükben határoztatott tárgyaltatni, s jelenleg csak a megyei szervezet kidolgozásával megbizott választmánynak munkálata tanácskozás alá vétetni, melynek bevégeztével a'

conferentia, a Dalmát követek megérkezéséig elhalasztatik.

Kegyeibe ajánlott mély tisztelettel maradok
Excellentiádnak
Zágráb, December 10-én 1860
alázatos szolgája:
Mérey Károly s. k.

Kegyelmes Uram!

E perczben közli vélem Deák Ferencz azon expedienst, mellyet Hevesben a főispányi esküre nézve feltaláltak. Kijelentették ugyanis, hogy ők Főispányukban annyira bíznak, hogy az eskü letételét szükségesnek sem tartják, — minthogy azomban Zsigmond decretuma szerint (ugy hiszem 6-ik) a' főispánynak vagy a' király személye előtt, vagy pedig a' vármegyénél kell letenni az esküt, és első esetben a' megye bizonyítványt kivánhat tőle az eskü letételére nézve, ők a' főispánjukhoz viseltetett bizalomnál fogva nem bánják ha a hitet a' király kezéhez teendi le, és dispensálják attól, hogy erről bizonyítványt adasson magának. Deák különösen e' tárgy végett keresett fel engemet, kijelentvén, hogy nékie nagyon szívén van, miszerint ezen kényes tárgyban kiegyenlítés találtassék, és felhatalmazott engemet, hogy ezen esetet az ő nevében Véled tudassam.

Egy más tárgyat is óhajtott tudomásodra juttatni, Sztankovánszky lemondását illetőleg; ő hiszi, és reményli, hogy azon esetben, ha nékie ismételve irnál, és különösen figyelmeztetnéd, hogy lemondásával a megye szervezetét késlelteti, és a kormánynak bajt csinál — ő lemondását vissza venné.

Az Esztergomi tagok már jobbára érkeznek, és nagyban folynak az értekezések. Kegyeidbe ajánlva igaz híved

Pesten Decz. 14-kén 1860.

Senyey Pál s. k.

Pest 24. Decz. 1860.

Igen tisztelt Bátyám!

A meghivásokat átadtam még tegnap, válaszoltak is reá.

A Laczi esetéből nagy baj lessz, ha hamar el nem intéztetik. Pestmegye a' napokban tart gyűlést, ott szóba fog jönni, még pedig úgy, hogy minden megye követni fogja. Követelni fogják azonnal elbocsátását, 's ha bűnös, magyar törvényes bíróságok elébe való állítását. Eddig az egész országban ritka tapintattal, kerülték még az említését a Fejedelem személyének. Sehol egy rossz szó ellene nem mondatott, de most lehetetlen lessz, ha a törvénytelen elítélések, kivégzések szóba fognak jönni, annak élő tanúi és martírjai megeresztik svadájukat; ugy a gyűlölet érzete, mely eddig hallgatott, annyira fogja magát kimutatni, hogy ily discussiónak valódi eredményét kiszámítani nem lehet.

Teleki Gyula megy hozzá, hogy láthassa. Szegény László, ha soká még fogva lessz, nem hiszem, hogy meg nem őrűl. Méltóztass neki engedélyt a' kimenetelre adatni.

A leveled végén említett dietális referensről szóllottam mind az öreg urral, mind Pepivel; ők hamarjába nem tudtak mondani alkalmasat. Hisz reá lehetne parancsolni a' vállalást. Ha az öreg úr megmondaná Ghiczy

Kálmánnak, hogy mint magán ember jönne fel Bécsbe, és ott tollal és tanácscsal készitse elő az országgyűlési meghivásokat, előadásokat sat. — azt bizonyára megtenné.

Méltóztass ezt az öreg úrnak előhozni, de nem úgy mintha tőlem jönne.

Őszinte tisztelő hived

Lónyay Menyhért.

Tisztelt barátom!*

Lónyai harmadik kéz által felszólíttatott, nyilatkozzam, vajon tetszenék-e nekem egy udvari tanácsosi állás a magyar udvari cancelláriában?

Kitéve magamat azon veszélynek, hogy részvétlennek fognak tartani, mégis őszintén bevallom, hogy az országra nézve oly áldásdús kinevezésednek hirére szándékosan késtem örömteljes érzéseim kifejezésével, mivel a hizelgésnek még látszatát is ki akartam kerülni. — Ezen aggodalmat az említett felszólítás által elhárítottnak látom s nem hiszem, hogy átlépem a szerénység határait, sőt kötelességemnek tartom, hogy a tőlem kért véleményt közvetlenül az ősforrásnál, s pedig kötelességszerű nyiltsággal megadjam.

Kevélység és becsvágy soha sem volt az én bűnöm. Tizenegy év óta egy perczig sem panaszkodom állásom elvesztése fölött. Az a mi nehezen súlyosodott reám, a saját kenyérkeresésnek lehetetlensége volt. Szivesen fogadtam volna el magánszolgálatot; balcsillagom meghiúsította ebbeli törekvésemet. Magánszolgálat elfogadása

* Eredetije német.

nem hatott volna reám lealacsonyítólag. Máskép tekintem én a dolgot az állammal szemben. A legfiatalabb udvari tanácsossá való kinevezés, tehát azzá, a mi 22 évvel ezelőtt voltam, egy második elitéléshez, tudniillik lefokozáshoz látszanék hasonlítani, annál is inkább, mivel hadi törv. széki elitéltésemben hivatalom elvesztése nem volt kimondva s az állami közigazgatás elfelejtette a hivatalomtól való megfosztást ellenem utólagosan kimondani.

De ezen megaláztatásomon is túltenném magamat, ha azért kárpótlást azon szerencsében találnék, hogy a közjóért oly két férfiú vezetése alatt munkálkodhatom, kik nékem jóakaratuknak, — igen is büszkeséggel mondhatom — őszinte barátságúknak jeleit adták. Engem még akkor is egy körülmény akadályoz, melyet a te jóságod nem vett észre, s mely mégis a jelzett irányban való alkalmaztatásom ellen szólhat.

A magyar udvari cancellaria hivatalos nyelve most, a mint illik is, kizárólag magyar. Én nem birom azt oly mértékben, hogy abban előterjesztéseket tehessek és fogalmazásokat nyujthassak be. Nem volnék tehát képes a szolgálat követelményeinek úgy megfelelni, a mint ahoz 30 éven keresztül szokva voltam. Nemcsak hogy életem alkonyán azt a nehezen szerzett jó hírnevemet veszíteném el, hogy meglehetős jó hivatalnok voltam, hanem mint hasznavehetetlent csakhamar el is mellőznének. Ezen megszégyenítés azonban nem csupán engem, hanem ezen alkalmazás magas kezdeményezőjét is érné — mely utóbbihoz pedig semmi esetre sem akarok segédkezet nyujtani.

Bár én a korábbi tisztán magyar közigazgatás alatt is szolgáltam s ott helyemet meglehetősen jól be is töltöttem; de helyzetem ott akkor egészen más volt. Főnök

voltam; nem kelletett saját magamnak a tollat vezetni, elég volt, ha eszméimet és határozataimat kinyilatkoztattam; azokat kellő alakban papirosra vetni ügyes és megbizható személyek állottak rendelkezésemre.

Legyen szabad még egy kérdést érintenem, a nélkül, hogy arra a helyes feleletet megadni merészkedném: vajjon képes lesz-e a mostani magyar udvari kancellária a közvélemény sulyának és szeretett hazánk általános törekvésének sokáig ellentállani? Nem lesz-e talán csakhamar a 48-iki törvényeknek áldozata? Mi történik azután velem? Vajjon ezen udvari álláshoz való ideiglenes beosztásom ellátásomra még azon leggyöngébb reményt is nem zárná-e el, melyet a 47/48. törvények életbeléptetése esetén azoknak 3. czikkelye kilátásba helyez?

Kegyeskedjék az én fenkölt lelkű pártfogóm saját bölcsessége szerint maga elhatározni: hogy csakugyan és mi módon volna tanácsos jóakaró szándékát érvényesíteni? Mindenesetre azonban legyen biztosítva, hogy nagy jóságának ezen újabb bizonyitéka felette boldogít s a legbensőbb hálaérzettel tölti el keblemet.

Kérlek, ne értsd félre őszinte beszédemet s ne vedd azt magasabbra törekvés jelének. Az utóbbi távol van tőlem; nekem csak egy kivánságom van, személyemet illetőleg: egy darab biztos kenyér öreg napjaimra és nyugalom. Túlboldog volnék, ha rehabilitálva, előbbeni rangomba visszahelyeztetném, és hogy megélhessek, az ennek megfelelő rendes nyugdíjban részesíttetném.

Minden 48-as elitéltnek visszaadták jószágát, legújabb időben többeknek czímeit, méltóságát és rendjeleit. Sokkal becsületesebb, vagy ha úgy tetszik, sokkal ostobább levén, mintsem korábbi hivatalbeli állásomat hasznomra kiaknáztam volna, nem szereztem vagyont; egyedüli

jövedelmem fizetésem volt, ezt természetesen az említett kegyelmi tény által vissza nem kaptam, a mellett tehát üres kézzel maradtam, ámbár talán némi igényt tarthattam volna a méltatásra.

Midőn Therésienstadtból Bécsbe jöttem, rábeszélt egy magasrangú államférfiú, hogy tegyek lépéseket jövőm iránt; ő azt vélte, hogy azok nem maradnak eredmény nélkül. Én azt nem tettem; mert egyáltalában el voltam határozva, hogy semmit sem fogok kérni; legkevésbé koldulhattam pedig ott, a hol oly gyalázatosan bántak velem. A mostani közigazgatás férfiaitól ama kegyet szives köszönettel fogadnám el.

Én tehát ez ügyben nem kérelmezek az udvari kanczellár úr Ő Excellentiájánál, a mennyiben a legtávolabbról sem szándékom a magas államférfiút azon alternativ zavarba hozni: hogy vagy visszautasítson, vagy épen magas állását rendelje alá a barát jóakaró érzelmeinek. Ezen kivánságot csak azért bátorkodtam felemlíteni, mivel éppen azon voltam, hogy egész őszintén beszéljek s így egész énemet feltárjam.

De nagyon hosszadalmas kezdek lenni és elrabolom az a nélkül is túlterhelt államférfiútól érdemesebb ügyekre méltó idejét. Bocsánat a vétekért.

Egy kérést még is meg kell magamnak engednem: Légy kegyes a mi t. barátunknak Laczinak, azután ifj. B. Miklósnak az új udvari titkárnak szíves üdvözletemet átadni és légy meggyőződve változatlan szeretetéről és hű ragaszkodásáról

a te hálás odaadó

Duschekednek.

Bedekovčina 28/12 860.

Igen tisztelt barátom!*

Ide rekesztve küldöm azon levél copiáját, melyet Eötvös Jósinak küldtem. Ebből megláthatod a dolgok állását: soha embernek akkora popularitása nem volt Erdélyben, mint neked most, — minden reád függeszti szemeit, tőlled vár szabadúlást. Isten adja, hogy a körűlmények ne gátoljanak megfelelni nagy elhivatásodnak! Soha az erdélyi magyarok oly egygyesek nem voltak, mint most; mindenki azt mondja, mit Ferencz és Imre. Isten adja, hogy az egygyetértés jövőre is fenn maradjon — Isten adja, hogy a golopi Wechselwirtschaft a magyar Cancellariusi államra nézve államelvvé ne váljon, mert így minden veszve van!

Neked is azt írom, hogy ne válaszolj; tudom nincs időd reá, nem is ambitionálom magam, Isten világosítson és erősítsen

igaz hű barátod

Kemény Domokos s. k.

Másolat.

Igen tisztelt barátom!

Nem szokásom tanácsaimmal senkit, annyival kevésbé téged fárasztani, ki minden tekintetben fölöttem állasz, de soraim nem is tanácsot foglalnak magokban, hanem kérelmet, melyet én szegény kis hazám nevében, hozzád, a hatalmasabb testvérhonhoz intézek.

* Kelet nélkül 1860-ból.

Hogy az Unió Magyar hon érdekében kivánatos-é vagy nem, azt te jobban megitélheted nállamnál, de hogy az Erdélyi magyarság Unió nélkül el van veszve örökre, a felől nálunk az utolsó magyar paraszt is meg van győződve.

Az Unió kivitelének két útja van. — *Vagy* kijelenti Magyarország, hogy az Unió maga rendjén kelt ünnepélyes törvényczikkek által már életbe lévén léptetve, e felől vitatkozni többé nem lehet, következőleg megkivánja, hogy az erdélyi törvényhatóságok a magyar honi országgyűlésre küldjenek követet; e felől a kormány szükséges rendeleteit megtegye; *vagy* megvárjátok, hogy elébb ez ügyben az Erdélyi országgyűlés rendelkezzék.

E két út közzűl kétségen kivűl az első az, mely diplomaticai állásunkkal leginkább megegyező, mert az Unió már egy *fait accompli*, — azon óhajtás pedig, hogy az Unió mentűl kevesebb rázkódást okozzon Erdélyben, hasonlólag csak is az első uton elérhető.

Az Erdélyi magyarokat és székelyeket illetőleg, nincs eszme, melyet 12 év valaha annyira megérlelt volna, mint az Unió. Én ez ügy felől Kolosvár, Enyed, M. Vásárhely vidékén többekkel beszéltem, de sem az alsóbb, sem a felsőbb körökben még egyet sem találtam, ki e válság idejében az Uniót ne tartaná egyedüli palládiumának, sőt az alsóbb körökben — ha lehetséges — még forróbban karolják azt föl, erdélyi Cancellárjáról nem akarnak semmit tudni «mert hiszen Vay a mi Cancellárunk». E közönségesen elterjedt vélemény eléggé tanúsítja az alsóbb körök lelkűletét.

A szászok szokásuk szerint nem tudják mitevők legyenek — félnek ők egyfelől a magyar- másfelől még inkább az oláh-suprematiától — ők egymás közt egyenet-

lenebbek, mint valaha. Azonban miután a *szász föld* nagyobbára határos az Oláhországi és Moldovai szélekkel, miután az oláhnépesség itt is jóval felülhaladja a Szászok számát, miután a szászok nem bírnak valamely rokonszenvű harczias szomszéddal, mely őket szükség esetében megoltalmazhassa, mint a compact Székely nemzet, a megyékben szét szórt magyarokat, miután a szászok fél annyi energiával sem bírnak mint a magyarok; ezen nagyfontosságú okokat méltányolva, átlátták az értelmesebb szászok, hogy rosszabb lessz reájuk nézve egy külön vált megoláhosodott Erdély, mint az Unió. — Ily értelemben nyilatkoztak is már több Szászok magános körökben, de nyiltan föllépni — az oláhoktól való rettegés miatt — nem mernek. Minél fogva ha egy két szász bureaucrata valamely antiunionista nyilatkozattal lépne fel a szász nemzet nevében, meg lehettek győződve, hogy ez nem tolmácsolja az értelmesebb Szászok kivánatát, kik csak féltükben nem teendenek ellennyilatkozatot.

Oláh nemzet politicai értelemben még nincs nállunk. A földműves oláh azt sem tudja, mi az Unió, nemzetisége felől nem sokat aggódik, csak hogy ihassék pálinkát mentűl többet, és bűntetést ne kapjon mikor lop. — Ha nem lennének köztök nehány bújtogató radical oláh patrioták, fülöket sem mozditnák. Az oláh értelmiséget Erdélyben alig képezi 50—60 személy, kik nagyobb részint esküdt ellenségei az Uniónak, mivel Dacoromanum Imperiumról álmodoznak — de köztök is vannak értelmesebbek, kik átlátják, hogy az oláhokra nézve is jobb az Unió, mint a közelebbi 12 év alatti sinlődés, melybe Unió nélkűl okvetlen vissza esnének.

A feljebbiekből önként következik, hogy ha Magyarhon és a kormány az Uniót mint fait accompli-t procla-

málnák, ezt az erdélyi *magyarok és székelyek* a legnagyobb örömmel fogadandják, az értelmesebb *oláhok és szászok* azon megnyugosznak, sőtt az *egész szász nemzet* szívéről nagy kő fog leesni bár miként nyilatkoztak légyen azelőtt; az *oláh nemzet nagy tömege* egykedvűleg fogadandja azt, ha bujtogatások nem történnek, és igy csak a kevés számmal levő radical oláh patrioták azok, kik e fait accompli ellen ki kelnének, de kiket a kormány a bújtogatástól könnyen vissza tartóztathat. — A *fait accompli* proclamálása egy üdvös coup d'état lenne, mely minden előleges bujtogást és cselszövényeket megelőzne.

Ellenben elvárni, míg Erdély az Unióra nézve nyilatkozik, — ez a legszerencsétlenebb gondolat.

Ez út szegény kis honunkat a még eleven emlékezetben levő borzalmas időknek ujra kitenné. A megyei gyűlések megkezdése nállunk minden esetben *veszélyes válságot* fog előidézni, mert most legelébb fog — a szemközt álló nemzeti érdekek kivivására — a legalis csatatér kinyilni. Ha a megyei közgyűlések megtartását, még a fait accompli kimondása után is nagyszerű nehézségek környezik, — úgy majd lehetetlenné fog az válni, ha a követválasztás mellett az Unió kérdése is függőben tartatnék; az Unió feletti vitatkozás a kedélyeket annyira felcsigázná, hogy a közcsend fön tartását senki többé nem garantirozhatná, még a kormány sem.

De az Unió feletti vitatkozás a követválasztást több vármegyében is lehetetlenné tenné, s hol azok meg is választatnának, nem sok haszon lenne bennök, mivel ily körülmények közt magyar földön mást mint oláh követet alig lehetne várni. Szokás mondani, hogy Erdélyben a Székely, a városi követek, a regálisták, az Uniót minden esetre ki fogják vívni, s magam is remélem, ha

a függőben hagyott Unió kérdése szegény Erdélyt lángba nem borítja — de minő erkölcsi gyengeséget fog adni az ügynek, ha a magyar föld követei ellene nyilatkoznak! Minő satyra lesz ez! 's mennyire kimutatandja, hogy a magyar föld nem más, mint oláh hon!

Végre Erdély előleges megkérdezése veszélyes alkudozásokra adna alkalmat, oly ügy felett, mely felől többé szóllani nem is lenne szabad. Törvényczikkeink az Uniót *föltétlenül* mondták ki, de ha most az Unió újabbi vitatkozás tárgya lesz, semmi sem természetesebb, mint hogy a szemközt álló nemzetek költsönös alkudozásokba ereszkednek, minek könnyen lehet oly — számos kivételekkel, módosításokkal spékelt — Unió következménye, mely többé nem is Unió, sőt a rosszabbnál is rosszabb, mivel a két testvérhon közt surlódásra vezető anyagokat idéz elő; mindezen veszélyek, nehézségek megelőztethetnének, ha az Unió mint teljesedésbe ment tény kimondatván, a kormány rendelkeznék a felől, hogy a Magyarhoni országgyűlésre az erdélyi megyék követeket küldjenek.

E faite accompli az esztergomi gyűlésben gondolom kimondathatnék, mert hiszen arról lesz ott szó, miképpen rendeztethessenek a megyei gyűlések, és az erdélyi törvényhatóságok, melyek Magyarhonnak integrans részét teszik, e kérdés alkalmával el nem mellőztethetnek.

Tudom én, hogy ily határozatnak csak is ugy lehet kivánt következménye, ha abban a kormány megegyezik; nem is óhajtom az ellenkezőt, sőt meg vagyok győződve, hogy ha magyarország Erdélyt föl szóllítná követek küldésére, a kormány ellenkezőt rendelne; az ily visszálkodás, a loyalitást affectáló oláhok kezében veszélyes fegyver lenne ellenünk; de hogy a kormány az

Uniót, mint teljesedésbe ment tényt elösmerje, arra ti a körűlmények szerint, igen sokat tehettek.

Hogy Magyarhon az Unió mellett ne csak nyilatkozzék, hanem a legnagyobb energiával föllépjen s hogy a feljebb ajánlott utat válasszátok: múlhatatlanúl szükséges, különben *Erdély el van veszve.*

Ha az Unió kérdése függőben tartatván Erdély újra lángba borúl, ha a megyékben elszórt magyarok az Unió ellen fordúlnak, mely őket a vésznek kitette, de megvédeni nem tudta, ha kétségbe esve nemzetiségöket megtagadják, s az oláhval fognak kezet, csak hogy családjaikat újabbi mészárlásnak ki ne tegyék, — akkor senki reájok követ ne vessen, mert nem ők pártoltak el Magyarhontól, hanem Magyarhon hagyta őket cserben.

E bizalmas levelet csak neked írom — közönség eleibe nem való, mert nyilt szavaim sértenének; választ sem várok reá, mert tudom sok a dolgod; — nincs is arra semmi szükség, nem is kapna az itt engem, ki napokban indulok Pestre. Egyedűli czélom volt, téged fölkérni, hogy azon befolyást, melyet neked a' mennyei gondviselés adott, Erdély megmentésére felhasználd — és téged meggyőzzellek, hogy czélhoz csak is úgy juthatunk, ha az Unió *egy már teljesedésbe vitt ténynek vétetik*, mely véleményben minden erdélyi magyar honfi, kivel eddig elé beszéltem, nagygya kicsinynye megegyezik.

Mi a dynasticus érdeket illeti, — a magyar igaz ugyan hogy el van keseredve, — de ha lessz idő a kölcsönös bizalom kifejlődhetésére, a kibékűlés nem lehetetlen. Az oláh ellenben sine ira et studio valedicat, die scheiden in Frieden und ohne Groll, mihelyt a Dacoromanum hősei és protectorai elő állanak, — ha mindjárt tejbenvajban fürösztetnek is. Ez a nagy külömbség a kettő

közt. Ha tehát a kormány sípot ád az oláhok szájába: saját érdeke ellen cselekszik.

Bocsánatot kérve hosszas levelemért maradok alázatos szolgád, barátod:

Kemény Domokos s. k.

Utó irásúl jelenthetem, hogy a román atyafiak már gondoskodtak Dacoromán aristocratia felől is; e napokban jelent meg egy czikk, melyben több erdélyi család — többek közt a Kemény is, román eredetűnek proclamáltatik. — Auch gut!

Szombaton.

Kedves Barátom!*

Van alapos kilátás, hogy visszatértedig G. a miniszteriumból kilép, és Schmerling foglalja el helyét, kin kívül még tárcza nélkűl Nostitz neveztetnék. Mért Sch. és nem Hübner? azt néked élőszóval elbeszélendem; a fő ok az, hogy mindkettőjökre nézve csak egy hely volt megürűlve, minekutána H. tárcza nélküli állást elfogadni nem akart, és e föladatra nézve Schm. igazgatási jártassága nagyobbnak látszott. — Schm. vezéreszméi: A' Német—Szlav tartományokra nézve az Octóber 20-ki Programmának és diplomának komoly és őszinte életbeléptetése; Magyarországra nézve őszinte, komoly, becsületes megtartása az Octóber 20-ki diplomának; az elszakított részekre p. o. a Vajdaságra, — azután a' Magyar korona országaira p. o. Horvátországra és Erdélyre nézve, becsületes elhárítása minden magyarellenes

* Kelet nélkül. Valószinüleg 1860-ból.

irányzatnak vagy cselszövénynek, valamint az Ő Felsége egyenes akaratja (mondhatod többek közt az embereknek, hogy Ő Fge távollétedben egy egyenesen hozzá intézett oláh petitiót, mely nem méltányos kivánatokra, hanem egy agitationális népgyűlés tartására czélzott, egyenesen visszaútasitott) a magyar kérdések megítélése és eldöntése általad, és azok által, kik mint Majláth és Senyey az országban lévén, az engedélyek, ellentállás, tractatus kérdéseit egyedül képesek megítélni.

A Horvátkéziratot márma közöltettem másolatban veled. Nem lehetett a deputatiót visszatérésedig váratni; de az ideiglenes bizottmány Elnökének kinevezése nem fog semmi esetre befolyásod nélkül történni.

Reménylem, meg leszel elégedve; minden magyar igényletek szorosan megőrizvék; — az egész intézkedés *ideiglenes*; az elnök csak *előadó* a Miniszteri tanácsban, nem annak tagja; a' megyék szerkezeténél az örökös főispánságokat illetőleg, van egyenes utalás Magyarországra; a mindég magyar érzésű Erdődyek örökös főispáni jogát a kézirat által eleve biztosítottam.

Az erdélyi dolgok megértek; ha nem akad az utolsó szempillantásban nehézség, Keményen kívűl itt Mikó lesz a Gubernium elnöke; az egész rendezés K. előterjesztése szerint történik. Isten veled. Visszatérted' óhajtva várja

Szécsen, s. k.

November.*

Drága barátom!

Leveled valóságos jótétemény volt reám. Fogalmad sincs róla, mi mindent kellett kiállanom a közelebbi 8 nap alatt a minden oldalról jövő aggályoskodás és sürgetés folytán. Az ide szóló rendszabályok kibocsátása többé fel nem tartóztatható; nem a ministerek miatt, hanem mert az általános várakozás oly lázasan feszült, hogy további halogatásnak nincs helye. Minthogy visszatértedet élénk sajnálatomra, közbe jött megbetegesedésed késleltette, másrészt pedig a nyilvánosságrahozatal tovább el nem odázható, ennélfogva egyenesen parancsot kaptam Ő Felségétől, hogy téged felszólítsalak, hogy Te bennünket neved aláírására *táviratilag* felhatalmazz. Minden úgy marad, a mint itt létedkor megegyeztünk, kivéve, hogy az én indítványomban birodalmi gyűlés helyett ismét «Reichsrath» (birodalmi tanács) áll, és hogy e kifejezés: «Reichsangelegenheiten» (birodalmi ügyek) mindenütt kihagyatott, továbbá azon §. után, a mely a kiküldetés módját és egyenes választások lehetőségét fentartja, Magyarországra egy kikezdés van közbeszúrva, melyet számodra A. alatt mellékelek.

Hogy az ideiglenes rendszabályok (provisorische Maassregeln) elleni mindenféle aggálynak elejét vegyem, — kieszközöltem számodra, továbbá Mazuranič és Kemény számára a B. alatt kibocsájtott kéziratokat (Handbillette), a másodikat különösen azért, hogy a végleges szervezkedés a Magyarországhoz való viszony rendezésétől té-

* Kelet nélkül. A szöveg elsőfele német. Valószínüleg 1860-ból.

tessék függővé. Ösmerem barátainknak valamennyi ellenvetését és *osztom* azokat, a mint hogy jól tudod, milyen erélyesen szállottam értök síkra. De viszont ösmerem a viszonyokat is; — itt valaminek kellett történni. Itt puszta országos szabályzatokkal (Landesstatuten) a dolgot nem lehetett lerázni nyakunkról. A Magyarország nélkűli szűkebb birodalmi tanácsnak nem lehetett azt a hatáskört megadni, a mit a mult hó 20-ki diploma a szélesebb körűnek biztosított; az meg az előtted is ösmeretes pénzügyi okokból is lehetetlen, hogy a kérdések és alapelvek megállapítását mindaddig elhalasszuk, míg a magyarországi viszonyok tisztázódnak; hanem a §. melyet beszúrattam, tisztán mutatja, hogy tulajdonképen az októberi diploma határain túl, mely a magyar országgyűléssel való tárgyalást ily határozottan fel nem tartotta, de nobis sine nobisról nincs is szó. Barátaink azt állítják, hogy ezt a birodalmi Tanácsi Statutumot nem fogják védhetni; megengedem, de kérdeni merem, tudnak-e olyan formulázást, melyet jelenleg minden esetre és *minden részleteiben* védhettek volna? Azt hiszem, nem, és azért talán jobb, hogy oly alakban jelenik meg *qui donne de la marge aux transactiones*, mintha mindjárt oly képen alapíttatott volna meg, hogy ahoz minden részleteiben még akkor is kelletett volna ragaszkodni, ha az országgyűlés ezen részleteket is megtámadja. Sőt tudod, hogy ezen transactionális politika, mely a régi magyar ellenzék módorához hasonlít, nem épen az én politikám, de oly kényes időkben, mint a mostaniak, il fait faire fléche de tout bois. — Emil financziális eszméi teljes méltánylatra találnak és fog ez értelemben visszajöveteled után nyilatkozat történni.

Isten veled, feleletedet várva várom. Oly időt mint

az utolsó 8 nap volt, az októberi eseményeket kivéve, még alig értem.

Hű és őszinte barátod

Szécsen Antal.

Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak folyó hó 19-éről kelt kegyes útasítása folytán, melylyel egyszersmind Ő cs. kir. apostoli Felsége folyó hó 16-ról kelt Rendelete velem azon meghagyással közöltetik, hogy ezen királyi leiratnak kihirdetésére mielőbb bizottmányi ülést híván össze, arra törekedjem, hogy Ő Felségének atyáskodó szándokai méltányoltatván, rendelései tartozó engedelmességgel fogadtassanak s pontosan teljesíttessenek, — van szerencsém válaszolni, hogy az említett legmagasabb, a megye közönségéhez intézett rendelet, ép bizottmányi ülésünk estéjén, folyó hó 20-án érkezett s folyó hó 21-én azaz márma tárgyaltatott is, még Nagyméltóságodnak hozzám intézett kegyes sorait csak most este kaptam kezeimben.

A fent említett királyi leirat 4. pontja a megyét nem igen érdekli.

Az első pont azon egyéneknek választását semmisíti meg, — kik a birodalom ellenségeihez szegődtek sat. — e megyében ilyen tudtommal nem választatott; a mai tárgyalás alatt hallottam említeni valami Ihász urat, ki a külföldön van, de miért, nem tudom; annyit értettem, hogy honvéd volt, — de a birodalom ismeretes elleneiből a megye közönsége senkit sem választott.

A második ponttal az adók megakadályozására, vagy új adók kivetésére tett intézkedések megsemmisíttetnek;

a megyének az adók megakadályozására irányzott határozata sem létezik, — új adót kivetni jogosítva magát előbb sem, de az említett királyi leirat után épen nem érezvén, a megye szükségeinek pótlására megkivántató egy évi pénzösszeget szabad ajánlott kölcsön útján kivánta megszerezni, — mert alkotmányos hivatalnokait a cs. kir. pénztár által fizettetni alkotmányellenes tettnek hiszi.

3-szor. A törvénykezést illetőleg, a törvénykezést elvileg elfoglalta ugyan, de csak elvileg, s eddig törvényszéket nem is nevezett.

4-ik pont, mely az 1848-ki törvényeknek azonnali életbeléptetését tiltja, — e megye is kimondotta, hogy az 1848-ki törvényeket oly sérthetetleneknek tartja, mint más bármelyik sarkalatos törvényt, s ezt elvileg el is fogadta, — de a megyének ez alapon történt szervezésén túl, mit sem tett vagy határozott eddig, mi Ő cs. kir. apostoli Felségének atyáskodó szándokát, vagy Nagyméltóságodnak országszerte elismert hazafiúi feláldozása eredményeit veszélyeztetné.

A megye Ő Felségének márma tárgyalt legfelsőbb rendeletére egy alázatos felirást rendelt Ő Felségéhez, miben az 1848-ki törvényekhezi ragaszkodását fogja tolmácsolni, ezt akadályoznom nem lehetett, de nem is akartam, nehogy ezen királyi Rendelet szenvedélyes tárgyalása által hozassanak oly határozatok, melyek Ő Felsége nagylelkű igéretét, s Excellenciád önmegtagadó feláldozása sikerét komolyan gátolhatnák.

Legyen Excellenciád meggyőződve, hogy elkövettem s el fogok követni minden tőlem telő áldozattal is mindent, hogy a különb megyék szenvedélyességben vetélykedő, s szenvedélyekre számított, ezeket felkorbácsoló levelezések daczára is Excellenciád által czélba vett

hazafiúi nagy munkálatában, kormányzatomra bizott megyém által ne gátoltassék.

Veszprém, 1861 évi Január 22-én.

Excellenciád

alázatos szolgája

B. Fiáth Ferencz, s. k.
Veszprém megye főispánja.

Pesten, Január 24-kén 1861.

Kedves Barátom!

Ma volt második ülésünk és bevégeztük az általános discussiót, melyben a Septemvirek, ügyvédek, azonkivűl Deák Fer. és Ghyczy Kál. részt vettek, úgyszintén a' Tárnok és Barkóczy Ján. Egyhangúlag kimondatott, hogy bármennyire óhajtandó volna, mindazonáltal a régi törvényeknek és eljárásnak restitutiója, minden pótlás és változtatás nélkül, lehetetlen. Ezután kezdődött a vélemény elágazása. Ghyczy Kálmán csak a telekkönyvekre és büntető eljárásra nézve tartá szükségesnek a' provisorius intézkedést, a mennyiben azokat folytatva fentartani, az utóbbira nézve pedig a' jogegyenlőség elvét alkalmazni kellene, — egyébiránt a magyar törvények szerinti törvénykezést ajánlván bizonyos határidőtől kezdve, és minden azon polgári ügyekre nézve, melyekre a magyar törvényt alkalmazni már nem lehet, moratoriumot. Deák Fer. és vele az egész tanácskozmány a magyar törvénynek és eljárásnak alkalmazását ajánlják mindenekben, hol az a magánjogi viszonyoknak megrázkódtatása nélkűl megtörténhetik, de ideiglenes provisoriumot és moratoriumot azokra nézve, mik

időközben megváltoztak, úgyszinte a bűntető eljárásra nézve is, a jogegyenlőség tekintetéből. Milyen legyen ez a' provisorium? ezt a' választmányok fogják minden egyes törvénykezési ágra nézve tervezni. Annyi előre ki van mondva, hogy új octroyirozásról szó sem lehet, tehát mindenütt, hol hézag lesz, az a mostani eljárásból és törvényből fog ideiglenesen pótoltatni. Más mód nem létezik, melylyel valaki képes volna országunkban rendes törvénykezést kieszközölni. Így alkalmasint átesünk a' kérdésen. Csak a birói hatalom gyakorlását más kezekben hagyni, mint ollyanokban, mellyek tökéletesen törvényesek, — erre nem birja az országot senki; így történt, hogy a' Királyi Táblának visszaállítását és a' feltörvényszékeknek megszüntetését egyhangúlag kérte a' tanácskozmány. Én úgy hiszem, hogy rendezett törvénykezésünk lesz kevés idő mulva, és ha nem is teljesül, mi 20-ik Octóberban rendeltetett, t. i. a' Statusquo fentartása, más részt az sem történik, mit Nyáry Pál és a' megyék többsége akart, és így felsülnek és a közvélemény előtt nagy stragest szenvednek. Deák legjobb dispositiókban van, Ghyczy annál rosszabban. — Ezeket sietve irom, részletesen többet.

Isten áldjon!

hív barátod

Apponyi György, s. k.

Pest, 29. Január 1861.

Igen tisztelt Bátyám!

Folyó hó 27-éről kelt becses és bizalmas soraid ma vettem.

Tökéletesen felfogom a helyzet komolyságát s bé

látom azon erkölcsi küzdelmeket, melyeket elviselni csak is oly szerencsés kedély és valódi hazafiúság mint benned ritka mértékben megvan, — elviselni és kitartani képes.

Leveled tartalmát már közöltem és még közölni fogom ott' a hol és a' mennyiben szükséges.

Igért lejöveteled csak jó hatással lehet.

Úgy vélem, hogy az országgyűlés összejövetele s annak mielőbbi lehetősítése a' fődolog. Ha Februárban jön öszve, nyugodtabb elemekből fogott volna alakúlni, mint Aprilban. Aprilban ismét nyugodtabbakból, mintha talán ismét egy vagy két hónap mulva történnének a választások.

Ily criticus időben,, úgy hiszem meg kell tennünk azt, minek helyességéről lelkiismeretünk szerint, és nyugodt meggondolás után meggyőződve vagyunk. A többi aztán az Úr Isten dolga. Mint mindég őszinte tisztelőd s híved

L. M.

Hónap leend a Pest városi közgyűlés, hol a' 16-diki Decretum tárgyaltatni fog.

Miután a túlzók egy igen mérges felszólalásra készülnek, az öreg úr fog egy szelídebbet, melyet formulázott, előterjeszteni.

Bár csak November elején lépett volna ki tétlenségéből.

A Horváthok, mint ország kivánnak az országgyűlésre meghivatni, még pedig 6 követtel jelennének meg, kik szavazata 18-ba számíttatnék. Azt hiszem, azt nem bánnák nálunk.

Bécs, 25/I. 1861.

Kedves Miklósom!

Éppen most adta át Nákó kedves leveledet, melynek tartalma végtelenül megörvendeztetett! különösen annak zárszavai — saját kis táborunknak eszmezavarjában — jól estek megoldás után epedő szívemnek, mi csak úgy lehetséges, ha — mint Te magaddal — mindnyájan tisztába vagyunk magunkkal.

De *egyet* tartanék végtelenül szükségesnek; s ez az lenne, hogy *alúlról mutatkozzék némi bizalom* iránt unk, s hogy ez által a' németek irányábani állásunk tekintélyesebb legyen. Erre kettőnek kell történni.

1-ör. Man muss dem Herrn Schmerling ein wenig die Zähne zeigen, — mire éppen most kinálkozik az alkalom.

Sch. t. i. egy rácz püspököt proponál Karloviczra, s ez iránti kész propositióját közli veled, azt egyenesen személyedhez — zur eigenen Eröfnung — (tehát a Kancelláriának tüzetes kirekesztésével) intézvén. Úgy szinte két más notájiban közli, hogy Rajacsics a Leopold nagykeresztjét kapta, Massirievics *temesvári püspök* pedig bel. titk. tanácsos lett. — Én ugyan keveset törődöm ezen jó uraknak kitűntetéseivel; de minden oda mutat, hogy Schm. a szerbek dolgát véglegesen kezeiben akarja megtartani, s azokat czéljaira felhasználni.

Ezt tűrni immár nem lehetvén, irtam néki nevedben egy erős, férfias választ; — melyet ha helyesled, légy szives aláirni s nékem azonnal visszaküldeni; — ha pedig scrupulusaid vannak, tudasd kérlek azokat velem, — s kivánságod szerint leszek teendő.

2-or. Jó volna, hogy oda lent mind az ellenzéki lapok, mind — mi még fontosabb volna — a tekintélyesebb egyéniségek becsületes iparkodásunk *méltánylását* nyilvánítsák, hogy a németek lássák, miként oda lent nem éppen megvetett emberek vagyunk, és hogy mostani, már szinte türhetetlen «de haut en bas» viseletük irányunkban az országbani bizalmatlansággal indokolva nincs. — De ha ez lehető lenne, a méltánylásnak nem csupán *személyekre* kellene szorítkozni, hanem mindnyájunkra kellene terjeszkednie; — pedig hogy ha így közvetve én is részesülnék benne, az talán nem éppen jogtalanúl jutna nékem, Te jobban vagy képes megítélni.

Megnyugtathatnád azokat oda lent azzal: hogy ezt nem személyeink érdekében, s jövőnk (!) biztosítása kedvéért kivánjuk; — mert hiszen mi ma inkább mint holnap szabadúlnánk, s szivesen átadjuk a dolgokat nekik; — hanem az ügy érdekében, — itteni befolyásunk szilárdítása, — az alsó *lehető* kivánatok keresztűl vitelére, — s a németek fitymáló maguktartásának lehangolása végett birna nagy fontossággal.

Mi minden esetre csak átmeneti emberek vagyunk, tehát féltékenység ne tartóztassa őket, — hogy pedig mostani hálátlan, roppant nehéz feladatunk megoldásábani eljárásunk elismerést *érdemel*, a Mindenható tudja. Nem tennének tehát egyebet, mint a mivel tartoznak; ügyüknek pedig jó szolgálatot tennének.

A császári tisztviselők kivételes Jurisdictiójuk iránt erélyesen tiltakozott a kanczellária; s ebből még csúnya históriánk lesz. — A kanczellária, — me movente, — a véglegesre kész inkább, sem hogy azt publicálja.

Köszönöm kéréseim szíves teljesítését.

Mondd meg kérlek Emilnek, hogy a hitel intézet

iránt fogok Plenerrel szóllani. A jó öreg Torkost sajnálom. Isten nyugoszsza.

Ma érkezett az esztergomi polgármesternek egy lamentáló levele a katonaságnak ottani garázdálkodásai iránt.

Irok iránta hivatalosan Majláthnak. De Te talán barátságosan egy részről a Primás s más részről Lichtenstein által hathatnál a dolog elintézésére.

Isten veled, maradok

régi híved

László.

Bécs 26/I, 1861.

Kedves Miklósom!

Vettem ma reggel második kedves leveledet, 's ha az ez után érkezők ugyan ily mértékben fokozandják legtökéletesebb egyetértésemet mind azokkal, miket tapasztalsz és cselekszel, már legközelebbi levelednél el fogom mondhatni a vén Horáczczal: «sublimi feriam sidera vertice»; mert a miket irsz, annyira szivemből vannak véve, hogy én azokhoz tenni mit sem tudnék, és csak azt kivánhatom, miként azoknak teljesítésére ott és itt elég ildom, bátorság és jóakarat létezzék. Igenis, nincs más mód a bonyodalmakbóli kibontakozásra, mint a pragmatica sanctió *czéljainak* elfogúltalan becsületes *elismerése*, s az erre vezető eszközöknek idő s körülményekhez képesti *felkeresése* és megállapítása. — De minthogy a pragmatica sanctió *kétoldalú* szerződés; valamint szükséges, hogy a birodalom fen- és együttmaradásáról történjék czél- és időszerű gondoskodás, úgy jogos és alapos az országnak is követelése, hogy saját jogainak és szabadságainak megoltalmazására, 's az

elmultakhoz hasonló megtámadások elleni biztosítására minél hatályosabb intézkedések tétessenek.

Igy fogom én fel mind azon érdekes nyilatkozatokat, igéreteket, és készületeket, melyeket velem közleni szíves valál, 's melyekhez én parányiságomban mindenkor legteljesb készséggel nyujtandok kezet, — áldandván a' gondviselést, ha ezeknek keresztűlviteléhezi járulás után, a' haza és király iránti kötelmek hű teljesítésének érzetével térhetendek a magán életnek, sóvár vágyam czélját képező nyugalmába.

Nem csak tehát hogy nincs, mit becses közleményeidre — nézeteidtől eltérve — válaszolhatnék, — sött kérlek folytasd hatásodat ezen irányban következetesen, 's biztosítsd mindnyájokat legszívesb közremunkálkodásunkról. Ha a lényegre nézve könnyen megegyezendünk, a Schlachtenplan is nagyon czélszerűnek látszik.

Tóni barátunkkal is közlöttem mind két leveleidet, 's nem csak hogy azokkal teljesen egyetért, sondern er ist ganz entzückt über deren Inhalt. —

Tegnap Ő Felsége egy szárnysegédét küldte ki Zólyom, Árva, Liptó és Trencsénbe az ottani inség feletti tapasztalat szerzés és jelentés tétel végett. —

Az itteni bureaucratianak ellenünk való áskálódása már tűrhetlen, 's ha itt volnál, azt indítványoznám, menjünk Ő Felségéhez panaszra. — De így bevárom míg meghívat, s aztán elmondom sérelmeinket. A' *Fortschritt* már haldokló félben tűntet fel minket, 's tudni akarják, hogy Járy, Hegyessy és Remekházÿ titkos utasításokat kaptak, hogy magukat készen tartsák. — Embereink egészlen le vannak hangolva; 's aztán ily érzelemmel küzdjön az ember a' nagy nehézségek ellen! — Azért volna jó alúlrul egy kis támogatás.

Isten veled, maradok híved: *László.*

Bécs 28/I 861.

Kedves Miklósom!

Gyanítván, hogy már oda hagytad Pestet, Golopra intézem e' soraimat.

Tegnap netto egy óra hoszszat töltöttem Ő Felségénél. Oda meneti ötletem Apponyinak Pestről távozása volt, mire utólagosan a legfelsőbb jóváhagyást kivánta. Ha tudná a jó György mily könnyen lőn ez megadva! —

Ez után szóllottam mindenről, mi szivemen volt, s hiszem, ha ott vagy, meg lettél volna velem elégedve. — Először is leveleidnek minden érdekesb pontjait közlöttem, miket érdekkel hallgatott Urunk. — Természetesen a 48-ki törvényekre is reá került a szó. — Nem plaidiroztam ugyan mellettük, de mégis megjegyezém, miszerint ha kivitelükre nézve garantiákat mutatnak, elfogadtatásukat nem tartanám lehetetlennek. De a Cs. ezen garantiákban nem bízik, 's még most mit sem akar hallani ezen törvényekről. —

Elpanaszoltam aztán az itteni lapoknak irányunkbani magoktartását, melyben a ministereknek inspiratiója sejtetik, úgy szinte ezeknek irányunkbani hostilis viseletét, 's ügyeinkbe való illetéktelen beavatkozását. — Megvallá, hogy a' lapoknak a' magyar túlságos irány, nevezetesen Deák beszéde és a felirási javaslat elleni megtámadásai az ő tudtával s akaratával történnek; de a kanczellária ellen intézett ócsárlások szándoka nélkül tétetnek, — sőtt biztosított minnyájunkat további bizalmáról és megelégedéséről. — Ellenben a Htó tanácsra rendkívül neheztel, 's azt a legkeményebb kitételekkel haszontalannak s gyávának nevezte. — Említé mily nagy

önmegtagadásba kerül neki a' pesti badar és merész fecsegések türelmes meghallgatása. Többnyire mindennek refrainje csak: az adó 's szabadságosok beállítása volt. — Képzelheted, hogy csillapítottam a' mennyire bírtam, 's hogy mindég csak a főkérdések megoldásának 's a koronázás eszközölhetésének szükségét emelvén ki, minden egyéb iránt türelmet 's engedékenységet kértem. Ha azonban az országgyűlés az adó befizetését *eltiltaná*, annak rögtöni eloszlatását nem lehetne itt feltartani. —

Ugyan ily érdekes volt a' reá következett miniszteri Conferentia, melyben a megyéknek, nevezetesen Abaújnak adandó előlegezés iránti vitánk jött szőnyegre. Én — persze — sürgettem, 's Tóni is pártolt, — de a többiek mind ellene voltak. El akarták határozni, hogy magyar költségekre a' központi kincstárból már mi se adassék, miután az ország már 18 millióval tartozik, semmi sem jő be, s újabban is 40000 frt küldetett le országgyűlési s más szükségletekre. — Kemény kijelentések történtek. — Schm. *illusiónak* mondá Deák és Eötvös beszédeit s a naponta történő nyilatkozatok után, hinni, hogy kiegyenlítésről és békés megoldásról szó lehessen. Magyarország szerintük már most is insurrectióban van, 's *ellenségnek* tekintendő, melyet még segíteni akarni — képtelenség. Elhatároztatott, hogy csak azon megyéknek adatik előleg, melyek maguk kivetést nem tettek, s melyekben az adóbeszedés kielégítő folyamatban van.

Mily értelemben aztán Péchynek telegraphíroztam.

Isten veled, híved

László.

Pest, 1. Febr. 1861.

Igen tisztelt Bátyám!

Az öreg úr — mi okból — nem tudom, nem akart eljönni a' mai Pest városi közgyűlésbe, — hanem az általa feltett felirási javaslatot át adá a' főjegyzőnek.

Tegnap dél előtt sokat küzködtünk az előleges tanácskozmányban, Szilágyival; arra reá hagyta magát venni, hogy legyen felírat, de le nem mondott arról, miszerint el ne mondja már egyszer leírt és betanúlt pfilippikáját.

Lukács, Gorove, Kemény és én elhatározánk magunk elmenni 's a' Deák felirati javaslata mellett mindent megtenni, — de reánk nem volt szükség, mert Eötvös Pepi — noha katharális és lázas állapotban volt, eljött a gyűlésbe, — és egy igen alapos és szép beszédben Szilágyinak beszédét üres declamátióvá eltörpíté, — 's közhelyesléssel el is fogadtatott a komoly de még is szelíd modorú, törvényes 's egyszersmind monarchikus szellemű felírat.

Miután gyorsirók jegyezék a beszédeket, úgyhiszem a Pepi beszéde az osztrák tartományokban, hol neve nagyon esmeretes, — jó hatással leend.

Örvendek azon, hogy sikerűlt a Pest városi gyűlést ily irányba vinni. Most azon vagyunk, hogy a megyei gyűlés is akadályáúl ne legyen az országgyűlés megtarthatásának.

Nekem csak az a' belső meggyőződésemből eredő hazafiúi kérésem, hogy legalább az országgyűlesig ne botsásad ki kezedből a gyeplőket. Valóságos calamitásnak tartanám a nemzetünkre és a monarchikus elvre,

ha az országgyűlés elnapoltatnék. — Pedig itt arról beszélnek, hogy Bécsbe arról gondolkoznak.

Hol lesz az országgyűlés? — nem lesz-é baj abból, hogy Budára hívatott, — nem tudom, de azt tudom, hogy bárhol tartassék, a teremnek igen nagynak nem kell lenni, se a karzatoknak igen terjedelmeseknek nem szabad lenni, — ott van a szabad sajtó, mi a legnagyobb és valódi nyilvánosság. A Lovardáról beszélnek; bizon ott csak Besze erős hangjával fog szólhatni — s ott az egész kör befér lármázóságnak. Tehát ha Pesten lenne, már a Museum terme is elég lenne.

Mind ezeket egész bizalmasan írom 's egyedűl saját informatiodra.

Mindenesetre fontos történeti korszakot élünk, hol a' szerencse első helyre állíttatott; — nehéz idők és körűlmények közt vagyunk, melyekből csak erélyes eszközökkel lehet szerencsésen kivergődni s egyedűli biztos alap csak a' törvényesség.

Hosszas soraimért, melyeket még olvashatlanúl irék, — bocsánatot kérve vagyok

őszinte tisztelőd:

L. M.

18/2 861

Kedves Miklósom!

Ma kétszer hívatott Ő Felsége, mindég a Partiumok tárgyában; nagyon sürgeti a' bekebelezést, — miután Lichtenstein azt jelenti, hogy az ottani lakosság már nyugtalankodik.

Dolgoztatom a tárgyat Zsedényivel . . . ki bajomra egy kissé beteg. — Tartok tőle, hogy nagyobb nehéz-

ségek rejlenek az ügyben, sem mint azt hiszik. Igyekezni fogok azt visszajöveteledig rendbe hozni, vagy legalább úgy megérlelni, hogy azt tüstént elvégezhessed.

A Pesti lapokért neheztel Urunk, — kivált az Üstökösben (4 sz.) s a' Bolond Miskában foglalt torzképekért (Orpheus). — Nem tehetne ebben Kis György barátunk valamit? hogy a jó Úr ne bosszantassék folyvást újra a' haszontalan újságírók sületlen élczei által.

Éppen most értesít Crennewille, hogy Asboth elfogatott s Józsefvárra vitetett.

Ebből lárma lesz. — Apor nekem bajt csinált. A Regalisban *tudtom nélkül* megváltoztatott egy szót, — s most nem akarja Zsedényi azokat aláírni, — mert az «*útasítsák*» szó szerinte Instructióra értelmeztethetik, mi a 848-ki 5-ik szerint nem jár: az eredeti szövegben «*igazítsák*» volt.

Isten véled Kedves Miklósom. Örvendek a Conferentiában irántad nyilvánúlt bizalomnak.

Juttass abból egy keveset fogytig hű

*László*dnak-is.

Köszönöm tegnapi szíves soraidat.

Pest, 1861, febr. 18.*

Tisztelt Barátom!

Felette sajnálom, hogy itt tartózkodásod alatt oly ritkán volt alkalmam Téged látni. Igen el voltál foglalva a vég nélküli tanácskozmányokkal s igénybe vettek a

* Eredetije német.

látogatók. Mint az uralkodó hangúlatok figyelmes szemlélője és az országban történő dolgok ismerője, lefestettem volna előtted azt a benyomást, melyet a kormánynak az «Östr. Zeitung» által kikürtölt azon tervezete keltett az országban, mely 350 tagú Reichsrathot és annak a főrendiházzal való összfüggését veszi czélba; elmondtam volna, hogy ez a rendszabály mily nagy mértékben szaporítaná a nehézségeket és odázná el az országgyűléssel való megegyezés lehetőségét. — Nem kétkedem, hogy az a számos férfiú, kivel itt alkalmad nyilt értekezni, részletesen ecsetelte előtted az ország hangúlatát. Bizonyára belátod, mennyivel nehezebbé válnék a te helyzeted és a Szécsené egy ilyen rendszabály aláíratása esetén. Még ha ehhez azon fentartás fűződnék is, hogy a módozatok fölött, melyek szerint Magyarország *ezen* Reichsrathba tagokat választ, országgyűlési megegyezés döntene; még ha a császár *nem* is nevezne ki magyar tagokat az örökös tagok közé; még ha *nem* is foglaltatnék benn ezen rendszabályban az a czélba vett kikötés, hogy sürgősség esetén a Reichsrath egyenes választás utján kapná tagjait: még akkor sem lehetne tagadni, hogy túl mentetek október 20-án, és be volna bizonyítva, hogy a kormány nem akar alapot teremteni az alkudozásra és kiegyezésre.

Szécsen barátom előtt e tekintetben egészen őszintén nyilatkoztam, és megjelöltem a módozatokat, a melyek szerint az esetleges hátrányoknak elejét venni, és az okt 20-ka czéljainak szem előtt tartása mellett az országgyűléssel való kiegyezésre alapot teremteni lehetne. Röviden óhajtom itt ezen módozatot vázolni, azon reményben, hogy Bécsbe utazásodig marad időd annak megfontolására.

Szécsen barátom előtt következőket indítványoztam:

1. Királyi meghívó szétküldése és országgyűlés tartása Pesten.

2. Febr. 24-ke táján országos szabályzatok (Landes statuten) kibocsátása az osztrák tartományok számára, széles hatáskörrel és a Goluchovszky-féle hibák elkerülésével.

3. Február végén, tehát még a magyar országgyűlési választások megkezdése előtt a Schmerling által tervezett rendszabályok kibocsátása, *de* következő lényeges változtatásokkal:

a) Az okt. 20-ki diploma *végrehajtására* egy 225 tagú testület alkotása, a magy. korona országainak *kihagyásával.*

b) Ezen testület hatásköréről a diploma III. pontjának azon kikezdése gondoskodik, a mely «miután»-nal (nachdem) kezdődik.

c) Ezen testület az *osztrák-szláv* tartományok országgyűléseiből, választás útján alakulna.

d) Az örökös tagok tervbe vett testülete *ugyanezen* tartományok nagybirtokosságából és főpapságából alkottatnék meg.

e) Ezen testület a «*szükebb* birodalmi tanács» nevet viselné.

f) Annak hatásköréből a diploma II. pontjában foglalt jogok *kivonatnának.*

g) Ezen jogok gyakorlatára fenntartatnék a 100 tagú *általános* birodalmi tanács, az okt. 20-ki diploma alapján;

h) ámde *ezt reformálni* kellene, a mennyiben kimondatnék, hogy ez kezdeményezési joggal bírjon, tárgyalásai nyilvánosak legyenek, ügyrendjét maga állapítsa meg, elnököket választhasson, örökös — vagy a császár által élethossziglan kinevezett tagjai ne legyenek, hanem

szabad választás útján 1. a szűkebb Reichsrath, 2. a magyar korona országaiból alakúlva.

i) Egyidejűleg az *állandó birodalmi tanács* ezen intézményből kidobatnék.

k) Egyidejűleg meghatároztatnék azon tagok száma, a kiket a *német-szláv tartományok a szűkebb* Reichsrath köréből küldenének ki.

l) Egyidejűleg kimondatnék, hogy azon *módozatok*, a melyek szerint a magyar korona országai válasszanak, országgyűlési tárgyalásra hagyatnak fen.

m) Egyidejűleg kimondatnék:

1. hogy az általános Reichsrath in financiálibus csak azon ügyekkel foglalkozzék, melyek az *összmonarchia közös érdekeit és terheit érintik;*

2. hogy az *adó-törvényhozás joga*, a mennyiben az az ország belügye, minden országnak, különösen pedig a magy. korona országainak előbbi alkotmányaik értelmében *biztosíttatik;*

3. hogy azon megtakarítások, melyek az egyes országok administratiójának költségeinél törvényes intézkedések folytán az 1860. évvel összehasonlítva mutatkoznának, mindig az *illető ország javára* fordíttassanak.

Ez az íme, a mit Szécsennek suggeráltam. Megfontolás végett ajánlom Néked ezen eszméket.

Kétségtelennek látszik előttem:

1. hogy ily módon okt. 20-ikának az alapgondolata meg tartva, sőt úgyszólván végre hajtva lenne;

2. hogy bizonyos alap nyeretnék a magyar országgyűléssel való kiegyezéshez;

3. hogy igy Schmerling az ő tanácskozó testűletét megalakíthatná *anélkül*, hogy a magyar kérdést összebonyolítaná.

Ép oly kétségtelen előttem, hogy ha mindez nem

történik, akkor az ügy egy feloldhatatlan csomóvá gomolyodik és a Ti állásotoknak teljesen *tarthatatlanná* kell válnia! Ergo caveant consules! Abba vetem reményemet, hogy olyan rendszabály, a milyen kikürtöltetett, a Ti hozzájárulástok nélkül *nem* lehetséges, és hogy Ti *ilyet lehetségessé* tenni nem fogtok.

Hived

Emilius.

Bécs 22/II. 1861.

Kedves Miklósom!

Tegnap csak futtában írtam egy pár sort, 's azokat is elég olvashatlanúl; — mert a' sok és sokféle baj miatt alig értem anynyira is reá.

Szeretném ha e' levelem az utolsó lenne, melyet hozzád küldök, — mert alig várom feljöveteledet.

Tegnapi közléseim kiegészítéséül szolgáljanak ezek:

A' nappal az előtti Conferentia a Felség elnöklete alatt $3^1/_2$ óráig tartott. — Jelenlétem egészben felesleges vala, mert kirekesztőleg csak a német tartományok Statutumjairól volt szó, melyek iránt Urunk bámulatos szorgalmat, jártasságot és lelkiismeretességet fejtett ki, de Schmerling is fényesen megállotta a szigorú exament. — A' Reichsraths Statut még nem jött elő. Szegény Tóni barátunk szánandó állapotban van e miatt; miután ő személyes becsületi kérdést csinál annak Magyarországbani keresztűlvíteléből!! — pedig ki tehet róla, hogy az eszmét nem lehet az országban megkedveltetni. Nékem már október 20-án is kevés reményem volt hozzá; hát még az azóta történtek után ki tarthatna számot reá! —

Éppen most hívatott megint Ő Felsége. — Óhajtja,

véllem együtt, hogy mielőbb feljőjj. — Kérlek tedd, 's tudasd érkezésed napját. —

A' honvédi bizottmányok miatt nagyon neheztel Urunk. Kérlek igyekezzél az embereket ezen fatalis philantropiávali felhagyásra bírni.

Ma jön elő a' Reichsrath Statutum a Felség elnöklete alatt; én is jelen leszek; bár ne kellene! Apponyi Gy. ez iránt különös Aphorismákat írt nékem, melyeket Felséges Urunknak felolvastam. Azon passusára: «Die Pazifizirung Ungarns wird erfolgen, wenn man uns dazu Zeit lässt» — azt mondá: «na ja, wenn man wüsste 's uns L. Napoleon die Zeit lässt»! —

Egyébiránt az Apponyi féle bizottmány javaslatának jó ágyat vetettem; 's reménylem, — ha küzdelemmel is, — keresztűl visszük azt.

Tegnap Pálffy Pepi volt audientián, 's a Császár nem épűlt Pepuska bölcsességén. Károlyi Lajos itt van hasonló czélból.

Scheyt elhívattam; — nemcsak Hollán megválasztására, de még más két követre is vállalkozik.

A' pesti országgyűlésről még mit sem akar hallani Urunk, 's a Prímás aligha nem hijába fog ide fáradni! — Plener nagyon sürgeti az adóbeli intézkedéseket; 's ő Felsége is rajta van, hogy valami történjék. — Kérem tehát mi előbb Plenernek notáját. —

A' Kápolnánál elestekért Egerben tartandott gyászmisét Ő Felsége határozottan eltiltotta.

8½ oráig tartván a Conferentia, többet nem írhatok.

Isten veled!

László.

Privatissimum. Bécs, 1861. Martius 1-én.

Felelj. 3 órakor itthon vagyok.

Kedves Antonius!*

Sokat gondolkoztam a Miklós helyzetén. Mindenek előtt megjegyzem: a febr. 26-ki rendelet már maga is *Patent* nevet ad magának, puncto VII. Továbbá hasonlitsd össze az okt. 20-ki diploma IV. pontját a febr. 20-ikinak VI. pontjával és úgy fogod találni, hogy a császár az utóbbiban messzebb ment.

Szerintem czéltudatosan történt, hogy a császár az okt. 20-iki diplomában az állami alaptörvényről csak úgy beszél, mint irányadóról magára és utódaira nézve; először is nem hunyok szemet az előtt, miszerint magyar részről ezen tény elfogadása mellőzhetetlen, a végett, hogy ez beczikkelyeztessék; és másodszor ez a szövegezés csak természetes folyománya volt a megelőző I., II. és III. pontoknak, melyek tulajdonképen azt mondják ki, hogy a császár (a ki 12 éven át abszolut törvényhozó volt) az abszolut törvényhozási hatalomról lemond, s azt jövőben csak országgyűléseivel egyetemben s közreműködésével akarja gyakorolni.

Te tudod, milyen föltevésekre támaszkodva állitottuk mi ketten föl az okt. 20-ki diploma II. pontját. Ezek következők voltak: a birodalmi tanács teljes reformja és a pénzügyi rendszabály. Mikor Vay okt. 17-én ide érkezett, mi mindezt tudomására hoztuk. Hiszen csak nem gondolta ő, hogy az országgyűlés az okt. 20-ki

* Eredetije német.

diplomát csak úgy egyszerűen acceptálja és az ország a maga sarkalatos jogait feladni volna hajlandó.

Nos és most íme itt van a február 26-ki akta és a Vayhoz intézett kézirat.

A császár és a ministerek azt követelik, hogy ő a febr. 26-ki actát utólagos aláírás által elfogadja.

Azon értesítések szerint, melyeket épen az imént kaptam Lónyaitól, ki tegnap este utazott el Pestről, a febr. 26-ka elleni düh csak azért hagyott egy kevéssé alább, mert Vay nincs a *többiekkel* aláírva.

Febr. 26-ika daczára csakhamar nyilvánúlni fog az óhaj, hogy Vay maradjon. Nézetem szerint Vaynak egy a nyilvánosság elé szánt előterjesztés, és egy előre kicombinált kézirat által kellene helyzetét tisztázni, a mire a febr. 26-iki kézirat szolgáltatná az alkalmat.

Mindkettőt Vay, Szögyéni, Te és én állítanók össze s nekünk kellene a császárt és a ministereket ez iránt kedvezően hangolni, és pedig mihamar.

A gondolatmenet körülbelől ez lehetne:

A febr. 26-iki kéziratban Vay rendkívüli fontosságú megbízást nyert, melynek eleget kell tennie.

De neki a császárt már eleve figyelmeztetni kell arra, hogy a magyar országgyűléssel megkezdendő alkudozások nem fognak az április 29-ére összehivandó birod. tanács követeinek kiküldetésére szorítkozhatni.

Vay tisztában van az ország jogi felfogásával. Ő Felsége jónak látta az okt. 20-ki diploma II. pontjában és a febr. 26-iki akta 10. §-ában a birodalmi tanács hatáskörét körűlírni.

Vaynak mindig föl kellett tételeznie, hogy ez által az ország törvényes jogkörét nem akarják csorbítani. Mindig föltételezni kellett, hogy az országgyűléssel egyetemben előbb okvetetlenűl törvényes megállapodásra kell

jutni az iránt, hogy mily módozatok alapján lesz gondoskodva a jövőben Ő Felsége összes királyságainak és országainak jogairól, kötelességeiről és érdekeiről, mielőtt Magyarország együttes tanácskozásokba bocsátkozhatnék a monarchia többi országainak képviselőivel. Ebből továbbá Vaynak azt kellett következtetnie, hogy a birodalmi tanács competentiájába Ő Felsége az okt. 20-iki diplomában csupán az összes országokra közös érdekeket óhajtotta bevonatni, s e szerint a magyar törvényhozás illetékessége adóügyekben egyáltalán nem is lett kétségbe vonva. Következésképen Vay ugy fogta fel az okt. 20-iki diplomát, hogy az említett egyezmények alapján az állami költségelőirányzatnak a diploma II. pontjában contemplált megállapítása és vizsgálata szükségképen csupán a közös érdekekre szükséges fedezetre és kiadásokra fog szorítkozni, és egyébb dolgoknak a birodalmi tanács competencziájába való bevonása nem szándékoltatik. Ezen következtetésből folyik továbbá, hogy az ország belső háztartásában elérhető megtakarításokat természetesen ugyanannak javára kell fordítani.

Vay azt hitte, hogy Ő Felsége legfelsőbb akaratát és nézetét ez irányban ki kell kérnie, mielőtt feljogosítva érezhette magát, a febr. 26-ki diplomában parancserőre emelt indítványok megtételére és a magyar országgyűléssel való alkudozások megindítására. Vay egyúttal azt hiszi, hogy — miután ő megbizatást nyert arra, hogy felszólíthassa a magyar országgyűlést, miszerint az az ápril 29-ére összehívandó birodalmi tanácsba követeket küldhessen (még a magyar országgyűlésből a birodalmi tanácsba való követküldés módozatainak végleges megállapítása előtt), — ennélfogva nem lehetett Ő Felségének szándékában az országgyűlési tárgyalásoknak azon kérdésében, hogy miként kelljen a közös érdekek el-

intézéséről és ellátásáról, törvényes úton gondoskodni, bármikép præjudicalni azon az alaptörvény 7-ik §-ában foglalt és a birodalmi képviseletről szóló kikötés által, mely kivételes esetekben a birodalmi tanács tagjainak közvetlen választásáról intézkedik.

Ezt követné egy kézirat, mely szerint Vay helyes föltevésekből indúlt ki.

Más kérdés lesz azután, hogy — ha a császár és a ministerek ebbe belemennek, — Vay *utólagosan* alá írjon-e, vagy sem?

Én azt hiszem, hogy *nem*. Ha az előterjesztés és a kézirat nyilvánosságra hozatnék, úgy azokból az egész publicum úgy is meg fogja tudni, hogy Vay az okt. 20-ika és febr. 26-ika eszméinek megvalósítása *érdekében* akar működni és *ez* elég! Az ő helyzete a császár szolgálatában kétségkívül jobb, ha *nem* ír alá. Nem jön önmagával ellenmondásba és *nem* ír alá olyan ügyiratot, a melyet mint *Pátenst* magyar törvények értelmében magyar udvari kanczellárnak nem szabad aláírni.

Emilius.

Kedves Báró Vay!

Minthogy Magyar Királyságom országgyűlése f. é. aprilis 2-ára egybe van híva és sürgősen szükségesnek látszik kormányzásom menetét és irányát a fontos politikai kérdésekben és az előfordúlható különféle eshetőségekre vonatkozólag megállapítani, — megbizom Önt hogy erre nézve gróf Szécsen ministeremmel, és Szögyényi 2-ik udvari kanczellárral, gróf Apponyi országbiróval, Majláth tárnokmesterrel a Helytartótanácsesal és báró Sennyey titkos tanácsossal haladéktalanul érint-

kezésbe lépjen és tanácskozásaik eredményéről Nekem minél előbb jelentést tegyen.

Önre bízom, hogy az említett méltóságokon kívül tetszése szerint még oly férfiakat mint gróf Barkóczy, a Magyar Királyság főudvarmestere, gróf Dessewffy Emil és Andrássy György főpohárnok — meghivjon ezen tanácskozáshoz, melynek azonban szigoruan bizalmas jellegét meg kell őrizni.

Bécs 1861 Márczius 6.

Ferencz József s. k.

Láttam: 6/3.
Reiner főhg. s. k.

Bécs 9/4. 861.

Kedves Miklósom!

Jelentettem Ó Felségének elmeneteledet 's Apponyi megérkezését, átadván Néki egyszersmind ez utóbbinak jelentését az országgyűlés megnyitásáról. Kértem, méltassa figyelmére «Vortrag»-jainknak a főherczegi ellenőrködés alóli felmentése iránti kérelmünket. Mit nyájasan megigért. Rajner fhg. elenben, vagyis inkább Roschmann úr neheztelni látszanak vakmerőségünkért. Ma ministeri Conferentiára voltam híva, hol a Hlytó tanácsnál felállítandó tanúlmányi bizottmány 's a' tanodai főigazgatók visszaállítása iránti felterjesztésünket kellett volna előadnom. Szívesen tettem volna, mert a dolog régi szakomba vág, és sürgetős is, de miután sem Te, sem Tóni nem voltatok jelen, és így magamnak kellett volna a' sógorok ellen, — kik úgy néznek reám, mintha minden bajokért engem akarnának felelőssé tenni — küzdenem, kértem a fhget, halasztaná el a' dolgot vissza-

jöveteledig, — mit meg is tett; mi által szerencsésen megszabadúltam ezen mulatságtól.

Ő Felsége nagyon sürgeti, hogy az adó beszedése tárgyában valahára történjék valami, s azt kivánja, hogy Majláth Kesslerfyvel valahára állapodjék meg *valamiben*, miként a megyékbeni eljárást, a megyéknek vagy főispányoknak bár mily előleges értesítése mellett megkezdeni lehessen.

Az öreg Papp Gábor ki van nevezve campestris királyi consellárusnak.

Ede barátunk dúl fúl Apponyi György ellen, kinek minden léptében a' 48-ki törvények elismerését látja. — Eleget csillapítottam, — de ez falra borsó! — Még a felséghez is el akar menni, erélyt s elhatározottságot javaltam!!!

Csak az a szerencse, hogy ez is puszta szó marad; mert különben tenni kellene ellene, nehogy confusiót okozzon.

Ő Flge átadta herczeg Lichtensteinnak felterjesztését a koronázási ünnepélyek iránt.

Adná Isten hogy már szükségünk lenne reá!

Isten veled

maradok híved:

László.

Bécs, 11/4. 1861.

Kedves Miklósom!

Bevégeztem a mai ülést. Majd meggyűlt bajom vele. Zs. Apponyinak az országgyűlés megnyitásáróli jelentése ötletéből figyelmeztetni akarta a felséget, az eddigi Concessiók helytelenségére! (Pesti Dieta, 's a' rescriptumok

megváltoztatása) és kérni akarta, hogy magát a' 48-ki törvények felé sodortatni ne engedje!! Képzelheted hogy nem könnyen vettem a dolgot, 's a' Kancelláriának volt annyi tapintata, hogy senki sem pártolván őt, a' jelentés a' Császárnak egyszerűen felterjesztetett. Zs. indirecte bizalmatlansági Vótumot akart Apponyinak szavaztatni, a mivel szépen felsült.

Itteni dolgokról egyebet nem irhatok, mert sem tegnap, sem ma oda fent nem voltam. App. Györgygyel tegnap hosszasan beszélgettem. Nem sok vígasztalást találtam nyilatkozataiban.

Köszönöm szíves soraidat, melyeknek tartalma szinte nem nagyon emelő.

Ma megint Conferentia van «über die Geschäftsordnung für das Haus der Abgeordneten». Képzelem menyire sajnálod, hogy részt nem vehetsz benne. Én is dispensáltattam magamat. — Tegnap Kemény Ferencz volt nállam, állítván, hogy ha Erdély meghívatnék a magy. országgyűlésére, Deák pártja 70. szavazattal fogna erősbödni. Károlyi Lajos még nagyon vágyik a Bárságra. Talán valamikép mégis kivihetjük néki.

Magán leveleid nem érkeznek; a hivatalosakat tárgyaltatom, a' ma érkezett superintendentialist pedig olvasatlanúl ide csatolom.

Isten véled, Kedves Miklósom. Üdítsd fel magadat; de térj mielőbb vissza; — mert távolléted nagy űrt okoz bennem. Elszigeteltségünkben jól esik, ha legalább kettecskén vagyunk. Anyádnak s nődnek csókoltatom kezeit, s maradok híved:

László.

Nem hallgathatom még is el egy kis nehéztelésemet Reád. — Azt írtad App.-nak, hogy talán *egészen*

hon maradsz. Ha e' gondolat csak *pillanatig* is komoly vala benned, nékem van *első* jogom azt megtudni. — Mert mi vagy együtt maradunk, vagy együtt megyünk; miután az «aussi will i» nállad sem élénkebb mint nállam.

Az öreg Majláth haldoklik.

Kedves Báró Vay!*

Mult hó 17-én kelt előterjesztésében előadta Ön azon tanácskozmányok eredményét, melyek mult hó 7-ről kelt kéziratom alapján s az abban megjelölt férfiakkal azon irányzat fölött lőnek folytatva, mely a csakhamar megnyitandó országgyűlésen a kormány által betartandó legyen.

Tekintettel az ezen megbízatás alapjául szolgáló kérdések és feleletekre, indítatva érzem magamat, elhatározásomat Ön előtt következőkben nyilvánítani:

Azon általános kérdésben, hogy mikép viselkedjék a kormány az országgyűléssel szemben, tekintettel a mult év október 20-ki diplomára és a f. év február 26-iki rendeletre, helyeslem a tanácskozmány nézetét és ajánlatait, a mennyiben azok is elismerik az október 20-iki Diplomám alapgondolatához való változatlan ragaszkodás szükségét, a mint azt f. év február 26-ikáról kelt elhatározásaim is fentartják. Azon formára vonatkozólag, a melyben ezen államjogi alapelvek magyar királyságomban alkotmányszerű kifejezésre jussanak, hajlandó vagyok a tanácskozmány ajánlata szerint a türelem, a mérséklet és eszélyesség minden eszközét egész

* Eredetije német másolat.

addig a határig kimeríteni, melynek átlépése egyuttal ezen alapelvek feladását jelentené, a mikben pedig Én a monarchia fennállásának mellőzhetetlen feltételeit látom.

Azon tárgyban, hogy a mult év október 20-ki Diplomám értelmében sürgős és competentiájához utasított kérdések elintézésére f. év április 29-ére egybehívott birodalmi gyűléshez követek küldessenek, — az országgyűlés február 26-iki kéziratom értelmében felszólítandó, hogy minden eszközt megragadjanak, a melylyel magyar királyságom befolyását ezen kérdések eldöntésénél biztosítják; helyeselhető volna, ha az országgyűlés e czélból egy deputatiót küldene ki, azonban annak hivatalos feladata kifejezetten csak a birodalmi gyűléssel az összbirodalmi gyűléshez útasított és competentiája alá tartozó kérdésekre szorítkozzék, és nem volna megengedhető, hogy ez a deputatió hivatalos és közvetlen tanácskozásokat folytasson a többi tartományok birodalmi tanácsával Magyarországnak az összmonarchiához való államjogi viszonyainak végleges rendezése tárgyában. Az összefüggésben álló első és harmadik kérdésére, a conferentia által adott felelethez az általános kérdés elintézésekor Általam kimondott alapelvek fentartása mellett beleegyezésemet adom, és hajlandó vagyok az országgyűlés kezdetekor Budára utazni; ha azonban az időközben beállott körülmények személyes megjelenésemet teljesen megengedhetlenné tennék, akkor egy császári herczegnek kir. biztossá való kinevezésétől is el kellene tekinteni és az országgyűlés az országbiró, mint erre kinevezett kir. biztos által nyittatnék meg, a ki azonban megnyitó beszédébe mindazt bevenné, a minek a trónbeszéd tartalmát kellene képeznie. A második kérdésre adott válaszhoz beleegyezésemet adom. De szükséges volna a trónlemondási okíratot a magyar Cancellária

által elkészítendő hitelesített fordításban az országgyűlés elé terjeszteni s e mellett megengedem, hogy az országgyűlés, ha ez esetleg kívántatnék, kiküldendő küldöttség által összehasonlíthassa a lemondási okirat német eredetijét a hitelesített fordítással a császári királyi házi levéltárban.

Hasonlóképen beleegyezésemet adom a negyedik, a nádorválasztásra vonatkozó kérdésre adott válaszhoz.

Tekintettel az ötödik, az országgyűlés tartásának helyére vonatkozó kérdésre, hajlandó vagyok az indítványozott változtatásba bele menni, föltéve azonban, hogy az országgyűlésnek Budáról Pestre való áthelyezésére irányúló óhaját loyális módon opportunitási érvekkel fogja indokolni.

A hatodik kérdésre vonatkozólag beleegyezem, az 1847/48-iki törvények javasolt visszautasításába, hasonlóképen az Erdély és Horvátország tárgyában adott válaszokba; kiterjedt amnestia tárgyában azonban az indítványban ne legyen utalás a koronázásra, hanem határozottan ragaszkodni kell ahhoz, hogy az amnestia joga szabad joga a koronának, mely sem alkudozás tárgya, sem az országgyűlés eljárásának egyik felállítandó feltétele nem lehet.

A mi a magyar kormánynak ezen kérdés által érintett szervezetét, valamint magyar tanácsosaimnak a korona jelenlegi tanácsában elfoglalandó és a hetedik kérdésben érintett szerepét illeti, erre nézve ragaszkodnom kell azon elvhez, hogy Magyarországnak a monarchiám többi tartományához való viszonya végleges rendezése előtt életbe vágó kormányrendszabályokra van szükség, melyek ezen királyságomban mult évi október 20-ki diplomám alapvonásait formaszerint keresztül vigyék; ezen kormányrendszabályok — mint az összmonar-

chia szervezetének mellőzhetetlen factorai — összminiszteriumom tanácskozásának is alávetendők, azoknak keresztűlvitele azonban, az eszközök megválasztásának minden megszorító korlátozása nélkűl koronám magyar tanácsosainak engedtetnék által.

Ha majd a magyarországi állapotok említett elhatározásaim értelmében rendezve lesznek, akkor nem fog akadályba ütközni, hogy a conferenczia indítványa szerint és a régibb országos törvények értelmében a kiválóan magyar ügyek, vagyis azok, melyeket az okt. 20-iki diploma nem sorol a közös eljárást igénylők közé, vagy melyek nem magyar tartományaimra való visszahatásukban nem érintik az összmonarchia érdekeit: magyar tanácsosaim által önállóan intéztessenek el. Ezen elintézés módjaira vonatkozólag magyar udvari cancelláriám annak idején alkalmas javaslatokat teend. A mi azonban e kérdésben a kormánynak az országgyűléssel szemben való magatartását illeti: magyar királyságom kormányának és közigazgatásának szervezete tárgyában kormányjavaslatok semmi esetre sem terjesztendők az országgyűlés elé, hanem az utóbbira kell hagyni a kezdeményezést; és csak a független magyar minisztériumra irányúló követelésnek kell a fentebb nyilvánított alapelvek értelmében ellene állni.

A 8-ik és 9-ik kérdésre adott válaszokat tudomásúl veszem, nem különben a 10., 11., 12. és 13. kérdés válaszait, mert ezek a kérdések az általános kérdésekre adott válaszokkal elvben már el vannak intézve; a többi részletek a keresztűlvitel lehetőségeire vonatkoznak, melynek különleges megállapítása későbbi időkre és az események fejlődésére bízandó.

Az *a)* és *b)* alatti részletkérdésekben elfogadom a konferenczia válaszát, úgy azonban, hogy magától ért-

hetőleg a főrendiházi elnökségnek Apponyi gróf országbiróra való ruházása természetesen nem az 1847/48-iki törvényekre hivatkozással történjék; egyszersmind beleegyezésemet adom ahhoz is, hogy a képviselőház felhatalmaztassék elnök választására.

Midőn ezekben a konferenczia javaslatai fölötti elhatározásomat tudomásúl hozom, ismételten megbízom Önt, hogy magyar királyságom kormányának vezérlő organumait s annak kiválóbb híveit ujólag értesítse rendűletlen ragaszkodásomról azon szándékhoz, hogy Magyarországot paczifikálom, és annak alkotmányos és államjogi állapotát helyreállítom, s hogy el vagyok határozva, a jóakarat, elnézés és türelem minden eszközét, mely a czél eléréséhez szükséges lenne, egész addig a határig kimeríteni, melyet a monarchikus tekintély legmagasabb érdekei s összmonarchiám fennállásának föltételei elénk szabnak, a mint azt okt. 20-ki Diplomám formulázza; hogy nekem ezen Diploma elveihez és alapgondolatához ragaszkodnom kell, és hogy az ennek keresztűlviteli formája fölötti tanácskozásokra nézve nem adhatom beleegyezésemet ezen forma illuzorius vagy aggályt keltő megállapításához.

Midőn az Ön és magyar tanácsosaim figyelmét felhívom arra, hogy legfőbb gondjukat különösen azon sürgős pénzügyi kérdések elintézésére fordítsák, melyeknek megoldása végett ápr. 29-ére a birod. tanács összehívatott, minthogy csupán ezen kérdések szerencsés megoldása után juthat a kormány és az országgyűlés a végleges államjogi rendezés előítélet nélküli tárgyalásához és megállapításához: egyúttal kijelentem elhatározásomat, hogy minden, esetleg felmerűlő eltévelyedéssel első sorban csak alkotmányos eszközökkel fogok szembe szállni, miközben az Ön legfontosabb gondja az lesz,

hogy a dolgok mai állapotában csaknem semmivé lett államjogi existentia alapföltételeit, a pénzügyi forrásokat és a haderőt biztosítsa.

Ha azonban az események valamely sajnálatos irányzata materiális hatalom alkalmazását tenné szükségessé, akkor magyar tanácsosaimnak, kiknek hűségére, odaadására és támogatására ezen esetben is számítok, legfőbb feladata lesz, odahatni, hogy hasonló erőkifejtésnek szükségessége minél rövidebb időre szoríttassék s még annak tartama alatt is, egy újabb alkotmányos megoldás előkészíttessék.

Bécs, 1861 április 6.

Ferencz József s. k.

Láttam: 6/4.

Rainer főhg m. p.

Bécs 16/IV 1861.

Kedves barátom!

Mázsás teher esett le szívemről, ma vett leveled által; miután nyolcz napi távolléted óta, szokásod ellen, még csak egy leveledet vévén, mindég a minap közlött rémkép lebegett előttem, 's hosszas hallgatásodból már-már azt gyanítgattam, hogy valami nem jóban töröd fejedet. Pedig hidd meg, most Ő Felségét 's a' hazát nagyobb baj nem érhetné, mint ha Te lelépnél, mit a Császárnak meg is mondottam, ki szinte úgy érez. —

Az én maradásom vagy elmenetelem közönyös; — sőtt valószínű, hogy az utóbbi a' Te állásod érdekében nem sokára kivánatos lesz, — mire minden perczben kész vagyok; de *Neked* helyedet elhagyni nem *szabad*, míg vagy jobbra, vagy rosszabbra nem fordúlnak a' dolgok.

Tegnap estve a' 848-iki martiusi napok előpostájának voltunk szemtanúi. — Schuselka lelépése ötletéből itt is megkezdték a' macskazenéket; 's szomszédomat, a' bíbornokot is meg akarták ekként tisztelni. — Roppant néptömeg hullámzott estve az útczán; a rendőrség talpon lévén s rendes katonaság is kirendeltetvén, csak egyes zajosb felkiáltások hallatszottak, 's nem sokára a nép elszéledt.

Budapesten is volt a Debreczeni 849-ki Április 14-kének tiszteletére! nagyszerű demonstratió tervezve; mi iránt a miniszteri Conferentia által interpelláltattam. — A' legerélyesebb ellentállás volt elrendelve, — Lichtensteinnak nyakra-főre le kellett menni, 's ha valami történik vala, bizonyosan a warschói jelenetek állottak volna elő. Azomban éjfél után 2 órakor Senyey azt táviratozta, hogy minden csendességben van.

Tegnap előtt temettük el az öreg Majláthot; számosan voltunk jelen s általános részvét mutatkozott a' nagy férfiú elhunyta felett. — Gyuri is ide fen volt; 's 14 napi Urlaubot nyert a' Felségtől. —

Nagyon czélszerű, hogy a felírási tanácskozáson (ha lesz felírás) lent akarsz maradni. De aztán kérlek, siess ide fel, mert nagy szükségünk van Reád, — én pedig éppen árván érzem magamat. Tóni és Zs. már minden reményről letesznek, 's Gaus Uram is azon hittel érkezett, hogy Te sem sokat táplálsz immár.

Légy kegyes Pestre jöveteledkor *azonnal* intézkedni, hogy *naponkénti* tudósítóink legyenek a' lent történő dolgokról. — Majláth Gyuri Kecskeméthit ajánlja. Én megnyugszom benne; de még Török Jánost is megbíznám vele; hogy naponta két oldalról legyenek jelentéseink. — Igérj nékik bizonyos *fixum honoráriumot*, p. o. 100—150 frtot havonként, melyet itt majd ki csinálnánk,

's minden hó végén kifizetnénk, de aztán *naponta* mindennemű kis vagy nagy, nyilvános vagy titkos eseményekről, tervekről, mendemondákról sat. kellene nékik referálniok. — Ha más alkalmas egyéneket tudsz vagy találnál, méltóztas véllők szerződni; — csakhogy a' dolog minél előbb megindúljon az említett modorban, mert különben ki nevetnek a' németek, ha többet tudnak mint mi; 's mi sem készülhetünk, ha mindég csak a lett dolgok esnek értésünkre, melyekre aztán a' határzat alulról türelmetlenűl sürgettetik; Senyeyék és Apponyiék pedig nem írnak, mert ők mindég csak az illetéktelen német befolyást tartván szem előtt, megfelejtkeznek, hogy ez épen azon arányban nő, a milyenben ők az itteni magyar kormány iránt figyelemmel lenni elmulasztják.

Lajos öcsédnek jelentése a' Sípos iránti nyomozások iránt beérkezett. Egyelőre a' kir. Hlytó tanácsnak szeretném leküldeni. Szeretnék én is Síposon túl adni; de ezzel hihetőleg meg nő bajunk ide fent; — 's aztán van-é képes utódja? kivel a románok is megelégednének. Rajner főherczeg ellenjegyzései iránti feliratunkat a Császár szépen fére tette.

Isten véled, Kedves Miklósom; jelentsd kérlek anyádnak s nődnek hódolatomat, 's tartsd meg barátságodban hű

Lászlódat.

Bécs, 17/4. 1861.

Kedves Miklósom!

A' tegnap előtti jelenetek tegnap estve is ismételtettek. De az egésznek igen békés jellege van. Roppant néptömeg tolakodik az útczákon, mellynek 99/100 részét

ácsorgók, — kiknek számát saját Consiliáriusaink is nevelik — képezik; aztán jön egy csoport útczai suhancz, ki az érseki lak előtt fütyöl 's magát egyszer elsikoltja, de azonnal ész nélkűl elszalad. — Erre jön policzia és katonaság, — s nem sokára tökéletes csend uralkodik a városban. —

Tegnap értesített Mecséry, hogy a minapi demonstrátio Pesten 18-án akar megtartatni, a debreczeni Unabhängigkeits Erklärung évnapjának előestvéjén. Leküldöttem Senyeynek, hogy csináljon vele, mit jónak lát.

Benedeknek levele roppant rosz vért csinált; még Zichy Edmund is dühös miatta. Nem lehet tagadni, hogy nagy hiba és tapintatlanság volt tőlle úgy írni. — Denique a sots amis mindég bajt szereztek. —

Ürményi Jósitól engem mi sem tud meglepni. Die masslose Überschätzung, Arroganz u. Ambition des Menschen kann ihn zu Allem verleiten; — pedig 24 óráig sem tudna helyemen (mert a' Tiedre talán mégsem merne vágyni) megállani. Er ist der personificirte Geist des Verneinens, der nur zu vernichten, und nichts zu schaffen weiss; sőtt minden népszerűtlenségem mellett ő vélle még az ország előtt is meg mernék bizalom dolgában mérkőzni. — Reá illik, mit Lonovics a' mult kormányról szokott mondani: «quid quid tangit, frangit». Mit ihm wäre Dir also nicht gedient, mert el lehet rólla az öreg Szentkirályival mondani: «Izére neki érteni is kéne ám hozzá». — Azonban a legkomolyabban és legelfogultalanabbúl mondom, hogy magam is nagyon jónak látnám, ha Melléd helyembe mielőbb más valaki lépne, 's erre én nem tudnék jobbat mint Senyey Pál barátomat, qui esset omnibus numeris absolutus. Evvel csak nyerhetnél, 's én teljes megnyugvással adhatnám

néki át szerepemet, áldanám a Gondviselést, hogy jó móddal menekültem, mi Reánk nézve később is sikerrel vagy a' nélkűl megtörténhetik. Jósit aztán Pali helyibe tehetnétek, noha irányában ott is ugyan azon kételyeim (de kisebb mértékben) lennének. — Gondolkozzál erről komolyan Kedves Miklósom és szólj Pállal. Es gibt in der Politik — Emil szerint — keine Sentimentalität, keine Charmanterie und keine Freundschaft. Itt csak sikerről és a haza megmentéséről van szó. — Mit használ ha ti tudjátok is hogy én éppen oly jó hazafi vagyok, mint más, 's hogy én vagyok az utolsó, ki meggyőződését megtagadni, vagy a hatalom előtt meggörbűlni tudna, — ha ezt az ország nem hiszi, vagy legalább nem annyira hiszi, mint a hogy van? — Aztán, miután Zsedényi már egyszer itt van, 's mint látszik menni nem akar, jó volna ha valakit ellensúlynak felhoznál, kiben az ország több hajlamot látna a' 48-ki térnek elfoglalására, mint bennem hisz, s valóban létezik is. — Mi azért egymás irányában vénségünkben is azok maradunk, kik szinte már 40 évek óta vagyunk. — «Nosce te ipsum» — a practicus életben egy soha szem elől nem tévesztendő bölcs mondat.

Én oda lent talán nem elég jó, és ide fent nagyon is erős magyarnak tartatom. —

Nem tudok alkalmazkodni azokhoz, mert azt hiszem, hogy hazánkat sárba viszik, s még kevésbbé ezekhez, mert nem tudom tűrni, hogy hívatlan kezek a' mi dolgainkba avatkozzanak és így az itteni téren való capacitátióra, persvasiora és barátságos felvilágosításra, — mi talán leghatályosb lehetne, — legyőzhetlen ellenszenvem miatt, nem vagyok alkalmas. Urunkért és Hazánkért ugyan mindent kész vagyok tenni, — de semmit a dühös szamarakért itt vagy ott. —

Ha Pált oda lent nélkülözni nem lehetne, talán megkaphatnád Czirákyt.

Most is egy kis fusióban vagyok, — mert egy, a' Septemviratusra küldendő 's a' felség által már aláírt rescriptumot R. — uram kiadni nem akarja, mert német fordítás nem volt mellette.

Isten veled, Kedves Miklósom! barátságodba ajánlva maradok

híved:

László.

Bécs, 19/4. 861.

Kedves Miklósom!

A' tegnapi távsürgönyökből tudom, hogy Pesten vagy. Adja Isten, hogy ottlétednek haszna legyen! Ő Felsége azt üzeni, hogy nehány napig maradj ott, ha hasznosnak látod; — de aztán siess fel, mert itt is szükség van Reád. Ingerültebbnek találtam Urunkat, mint *valaha*; de aztán megint szokott jóságos modorával nyugodtan meghallgatott. Nagyon határozottan nyilatkozott, miként egy *bizonyos* vonalon túl *semmi esetre* sem megy, 's indokolását bátran hallhatta volna az egész ország. Kérdezni fogod: «igen de melyik hát ezen vonal?» — Ez azonban most részint messze vezetne, részint röviden kimondva ugyan ott van, hol volt, mikor azt mi is mindnyájan elvállaltuk. S ez az, mi őt leginkább keseríti; hogy t. i. azokat, kik őt octóber 20-ának megadására leginkább birták, annak feladására hajlani látja; a' miben Téged mindég kivesz, miután Te az akkori dolgokat nem csináltad, hanem már készen találtad. No de ez sem legyőzhetlen akadály még; csak azzal legyünk, vagy legye-

tek tisztában, mit a' birodalom felállásának biztosítása mellett néki javasolni lehet; s nem kétlem hogy, ha küzdelemmel is, de kivinni fog lehetni.

Benedek dolga nagy baj; 's kivált Antal barátunk, ki ugyan a' történt tapintatlanságot maga is rosszalja, a' pesti nyilatkozat, 's annak sokak általi aláírása miatt egész dühben van. Szerinte még hosszú farka lesz a dolognak, mert a hadsereg tisztikara nem akarja abban hagyni, noha a kormány minden befolyástól tartózkodik.

Mondd meg kérlek Senyeynek, hogy az adó dolgában ma lemenő Decretumból is láthatják, menyire gondoskodunk kényes állásuknak lehető kiméléséről, miután mi még kevesebb közreműködést kivánunk a' Hlytó tanácstól, mint mennyire maga ajánlkozott.

Felűlről megint orrot kaptam, mert egy Rescriptumot *német* fordítás nélkül terjesztettem fel!

Ezen két tűz közti existentia már szinte tűrhetetlen.

Azért kérlek gyere fel, ha lent dolgaidat végezted, hogy tanácskozhassunk a teendőkről.

Isten véled, szeresd hívedet

László.

Bécs 20/4. 861.

Kedves Miklósom!

Vettem Pestről írt kedves soraidat; 's örvendek hogy szerencsésen megérkeztél. Ha magadat egy kissé tájékoztad, ird meg kérlek észleleteidet, hogy azokat Ő Felségének előadhassam. Nem könnyű ugyan bár mi positivumot abstrahalhatni a' jelen eszmeforrongásból; de azért a Te tapintatod és edzett tapasztalásod mégis körűlbelől ki fogja vehetni hanyadán vagyunk.

Mondd meg kérlek Pali barátunknak, hogy indokai által egészen legyőzve még mindég nem érezhetem magamat, s' hogy ha azoknak — erős *devalvátió* után — mégis némi súlyt tulajdonítani tudnék, ez csak akkor lenne, ha nem egyedűl Ti négyen vagy öten éreztek úgy, hanem egész kis maroknyi táborunkban ugyan ez tartatik 's elismertetik, és igy annak, ki köztünk hiúság vagy önhittségből Judás szerepet játszani akar, ezen szép szerep általatok szemére lobbantatik.

Újság itt nincs. Schmerling uramat megint egy perfidián értem utól irányunkban. Pöffeszkednek a prágai eredményekkel. Csak aztán még torkukra ne forrjon.

A' zarándi dolgokkal nagy bajunk lesz. Lajos öcséd erélyes eljárást javasol Sipos fellépése ellen; — ugyan ezt pártolja Kemény. — Zs. ellenben nagy sympatiával viseltetik Sipos iránt, mert a 48-ik törvények ellen nyilatkozott; s vélle magam nem bírok.

Megvárom tehát ezen igen kényes és fontos dologgal feljöveteledet, melly már e' miatt is szükséges.

Kérlek tudósits *mikorra* határoztad ezt?

hived:

László.

Pest, Május 2-án 1861.

Igen tisztelt barátom!

Nem kételkedem ugyan, hogy az országgyűlésnek látszólag tespedő, de alattomosan forrongó folyamáról kimerítő tudósításod van; mindazonáltal szükségesnek tartom, hogy némelyek felett közvetlenül értesitselek. Távirati sürgönyöd következtében a' vastag[azonnal elállott a' Fusió eszméjétől, és oly annyira erősödött meg

elhatározásában, hogy még a' birodalmi tanácsnak megnyitása alkalmával tartott Trónbeszéd sem tántorithatta őt el a' felirás melletti indítványától, mellyet hétfőn teend meg valószínűleg, de a Trónbeszédnek tiltakozó megemlítésével. Reménylem, hogy példáját követni fogja az egész pártja, mire erősen agitál a vastag; de hogy nem esnek e' belőlök el többen, azt csak a jó Isten tudja, mert roppant rosz hatást tett főkép a' beszéd végső pontja, hol a' 26. Febr. alapelveknek biztosítása és az azok elleni törekvéseknek hatalommali visszaútasítása, fejedelmi ünnepélyes hivatásnak canonisáltatik. Még a honunkat illető sorokba is becsúszott a birodalmi tanácsbani képviselés megemlítése és a 26. Febr., mi semmit sem használ és sokat árt; szóval bizonyos táborban nem okúlnak és azzal ámítják magokat, hogy illy nagy szavaknak kimondásában fekszik az erő és varázs! A' mikor tehát elolvasták a' beszédet, azonnal felkiáltották: «már így nem lehet többé felírás»; hozzájárúl az adónak szerencsétlenségre épen most történt kényszerítő behajtása iránti intézkedés, mellyel rémítő módon agitálnak a' tulzók, ámbár a' vastag erre nézve is, igen tevékeny hogy a' veszedelmes határozatnak kimondását gátolja; de ő igen aggódik, hogy alig fog czélt érni. Ugy hallom, hogy Nyárynak ebbeli indítványa igen gonosz, és igy mind két részről követtetik el minden, hogy a kiegyenlítés lehetetlenné tétessék. Nem hallgathatom el egyébiránt, hogy első pillanatban annyira ijedtek meg az emberek azért hogy te jelen voltál a' Trónbeszédnek tartásánál, miszerint majd csak el nem felejtették annak tartalmát vizsgálni, és csak azon ütköztek meg, hogy neked mi dolgod volt ottan? hogy ez a benyomás nőten nőtt mikor a' beszéd tartalmát nagyobb figyelemmel olvasták, tagadnom nem lehet; és az a

versió, hogy mint ministeri tag csak szertartásból és semmi politikai czélból voltál jelen, a' kedélyeket máig sem nyugtatta meg. Én ezt nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha a' dolgok nem állanának oly rosszúl, hogy úgy sem lehet többé mit sem reményleni. A' bécsi Status férfiaknak az emigrationali közremunkálása megrontott minket! A' két szövetséges pedig gyűlöli egymást, de ügyünk elleni törekvésében gyönyörűl támogatja egymást, az egyik 1848-nak, a másik 26-ik Februárnak áldozván fel mindent. Hogy az országgyűlést el fog kelleni oszlatni, az előttem kétséget sem szenved —; az alatt hogy e' sorokat írom, tudatja vélem a vastag, hogy ő ugyan álhatatosan megmarad véleménye mellett, és indítványát megteszi, hanem bizonyos hogy sokan elesnek tőle és hogy ő kissebbségben marad, pedig nagy többség ellen. Tart még azonkívűl attól is, hogy az adó dolgában szinte úgy jár. Tehát nem fog egyébb hátra maradni, mint eloszlatni az országgyűlést! de mi történik aztán? A' mi programmunktól annyira eltért a Trón beszéd, hogy minket kötelezettségünktől nemcsak feloldott, hanem lehetetlenné tette annak további telyesítését, és ha mi le nem lépünk e' Trónbeszéd után, az csak azért történik, mert *mi* nem akarjuk az *első* lövést elsütni, a' melyre aztán következik a' végnélküli csata; elsütik azt úgy is mások! Hogy világosan kifejezzem magamat, mi soha sem köteleztük magunkat a 26-ik Februárius létesítésére, már pedig most úgy van odaállítva, mint az a noli me tangere, mely előtt hajolni kell mindennek! pedig mi mást hordunk szívünkön, mit valódi dynastikus hűségünknél fogva noli me tangerenek ismerünk el. — A' 20-ik október czélját azzal összhangzásba hozni vala feladatunk s egyébb nem. — Isten áldjon! Őszinte barátod: *Apponyi* s. k.

Pest, Május 16-án 1861.

Igen tisztelt barátom!

Három becses leveledre nem válaszoltam, és azólta hogy Deáknak indítványa tudva van, csak táviratilag értesitettelek, mert érzem, hogy az elhatározás küszöbén állunk, és hogy ennél fogva nem lehet eléggé megfontolnunk, miben rejlik a haza és közállam üdve? Eddig is csak annyira vittem a' dolgot, hogy tisztában vagyok magammal a felett: mi lehetséges? de valjon ez nem törik-e rossz akaraton, gyávaságon, önzésen és esetlenségen? azt a jó Isten tudja! — Miután tanácskozás végett parancsolt velünk Felséges Urunk, feljövünk azonnal, mire be lesz fejezve itten a vita. Addig is készülök a küzdelemre, melyen túl kell esnünk, és mely elhatározó lesz az ügyre és személyes állásunkra nézve is. Adja az Isten, hogy a' Fejedelemnek elégséges biztosítást nyújthassunk arra nézve, a mi nélkül békés kiegyenlítés lehetetlen! mert tartok attól, hogy annélkül nem fog reá állani —; pedig mi nem leszünk képesek, ha a felírás létre jön és abból az egész országnak egyhangú credója világszerte tudva lesz, azzal merően ellenkező irányban vinni a' sajkát! és akkor a' kormányt azoknak kell átengednünk, kik más mederben vélnek boldogúlhatni! Már ezekből is kiveheted, hogy mit értek én a' kiegyenlítés lehetsége alatt.

Ne ámítsa magát senki azzal, hogy bármely országgyűlésével, ha igazán magyar —, más alapon lehessen egyezkedni, mint azon, a mely Deáknak indítványa által nyittatik. Ez egyes egyedűli lehetséges alapja a' tractatusnak, és a' ki ezt lehetetlennek állítja, azzal ki-

mondja a békés kiegyenlítésnek és így a' dolgok jóra fordúlásának lehetősége feletti, kétségbe ejtő itéletét. Én egy pillanatig sem kételkedem Felséges Urunknak javasolni, hogy ezen a' téren bocsátkozzék a tractatusba; mert tiszta lelkiismerettel állíthatom, hogy mihelyt az országnak önállóságát és erre vonatkozó sarkalatos jogait *biztosítja*, és az 1848-ki törvényeket —, a' mennyiben az 1790 : 10-ik törv : czik rendelését megerősítik, és a' belkormányzást, az időközben tökéletesen megváltozott körűlményekhez alkalmazzák —, elfogadni késznek nyilatkozik, ellenben azon részeire nézve, melyek a fejedelmi jogot megsemmisítik, és a' birodalmi viszonyokat veszélyeztetik, határozottan tiltakozik, sőt ezen viszonyoknak figyelembe vételét és méltányos közreműködés általi biztosítását követeli, más részről pedig az országnak integritása iránt, a' jogszerű követelésekhez maga részéről is hozzá járulni hajlandónak mutatkozik és végre az emigratió dolgaiban engesztelő és nyilt választ ád, — hogy mondom ez esetben a' diætalis tractatusnak kedvező eredménye lehet. E' tekintetben tudom menyire óhajtandó, hogy ő Felségének a' puszta reménynél nagyobb biztosítást nyújthassunk; p. o. hogy a' közbizalom emberei, kikben a' Fejedelem is megnyugodhatik, bona fide vállalják el a' törvényes kormányzást, t. i. az 1848-kit a' szükséges módosításokkal és a közös anyagi viszonyok iránti méltányos kiegyenlítést. De ebben van még a' legnagyobb nehézség! Mindazáltal ettől fel nem tételezhetném a' Felségnek elhatározását, ámbár igaz, hogy a kivánt eredménynek szükséges kelléke; és pedig azért nem, mert ha eredmény nélkűl is történnék a' kísérlet, legalább a' Fejedelemnek jogszerű és méltányos szándokát constatirozná, és ha törésre kerűl a' dolog, nem Ő Felségének honunk sarkalatos jogai elleni törek-

vései, hanem a törvényhozó testnek a' fejedelmi jogoknak megsemmisítésére és a birodalmi kapocsnak szétszakítására czélzó törekvései, legyenek a' törésnek elismert okozói. Hogy a' józan értelemben vett és lényegesen módosított 48-ki törvényekkel nem lehetne uralkodni, vagy hogy ez a' birodalomnak felbomlását vonná maga után okvetetlen, szinte ollyan túlságos állítás, mint az, hogy csak 48-ban található üdvösségünk. De miután a' közvélemény ezt az irányt vette és a törvényes állapot ezzel identifikáltatik, csak egyet találok lehetetlennek és a birodalomra veszélyesnek, t. i. a törvénytelen állapotnak folytatását és a 26-ik Febr. erőszakoltatását. Csak egyszer törvényes alapon álljon Urunk, csak legyen megint tekintélye kormányának, és nem lesz többé nehézség!

Isten áldjon! hű barátod

Apponyi s. k.

Bécs 30/V 1861.

Kedves Miklósom!

Miután senki inkább nem fogja fel és méltányolja az áldozat nagyságát, melyet Urunknak és hazánknak kényelmes magánéleted odahagyásával hozol, örvendek hogy legalább néhány napig pihenhetsz, 's élvezheted családod és magadalkotta kis világod körében — ha igaz — a nyugalmat. Képzelem azonban, hogy ez nem nagy lesz; — miről majd a vidékiek barátságosan gondoskodnak. Azért tehát nem is zaklatlak a feljövetellel, miután a felírás ideérkeztéig nagyobb dolog itt nincs; a többit pedig fiackerló-féle természetemmel elviszem

én, 's a' naponta előforduló csiti-patékra is elég szívósságot tanúlok lassan kifejteni. Mind azonáltal 8—10 napnál tovább talán már még sem maradsz el, beleszámítva ebbe pesti mulatásodat is; — melyet én sok tekintetben nagyon hasznosnak sőt szükségesnek tartok. Aztán úgy is itt nálunk kezdődnek a tusák, melyek aligha nem melegebbek lesznek, mint a' pestiek; — s nem képzelhetem, hogy egyik vagy másik félnek Kampfunfähigkeitjával ne végződjenek.

Igazad van, Urunknak akkor Köztünk vagy Köztök kell választani; mert el nem gondolhatom, hogy mindkét részt kielégítő s állásábani megmaradását lehetségessé tevő válaszban bírjunk megegyezni. Én — mint tudod — eszméimmel tisztában vagyok, 's azokat immár formuláztam is. Rövidet ily fontos dologban és pillanatban nem lehet írni; — de igenis lehet békülékeny és minden jogos remény csíráját magában hordó modorban szóllani. Ki fogja-e az én *mértékem* barátainkat oda lent elégíteni? nem tudom; de hogy az ittenieket — Urunkat talán kivéve — *nem* fogja, — bizonyos. Az összeütközés tehát szerintem is mellőzhetlen. Az adót illetőleg meddőnek találnék most minden felszóllítást az adresse felérkezése előtt, 's azért e tekintetben oda lent (Pesten) csak negative, t. i. minden a jelen állapotot *rontó* lépés eltávolítására kellene hatni. Ha pedig majd sikerűlne, itt olyan választ, minőt én contemplálok, vagy talán még kedvezőbbet kivinni, s ennek az országgy. általi kedvező fogadtatására kinézés lenne, akkor aztán az adó iránti ideiglenes intézkedésre, egy uttal, — de külön — lehetne szerintem az országgyűlést felhívni.

A «Sürgönynek» minapi bécsi correspondentiáját contra Forschritt & Compagnie, ajánlom figyelmedbe.

Nem hijjába *lud* irta; — de tolla tagadhatatlanúl ügyesen kivitte, mi néki meg lett súgva.

Tegnap Dr. Schmidt hozta hozzám dolgozatát. — Elolvastam, — talpra esett. — Nem kellene kiadásával késni; különben post festa lesz. De ő arra hivatkozik hogy Te előbb magyar nyelven kivánnád annak megjelenését. Nincs ellenvetésem más, mint hogy az időt — 6—8 napot — kiván; miután nekünk erre alkalmas munkaerőnk nincs; mert ily dolgozatra nem bureaucratikus stylus, hanem az irodalomban is jártas írmodor, nevezetesen valamely journalistának tolla kivántatnék. Kecskeméthinek vagy Töröknek, vagy vezényletük alatt valakinek kellene erre igénybe vétetnie. Kérlek tudasd tehát velem s illetőleg Schmidt úrral ebbeli szándékodat.

Tisztelt nődnek betegeskedését sajnálattal hallottam. Az enyém is csak lézeng a még mindég aggasztó állapotban lévő kis gyermek ápolása mellett. Alig várom már hogy falura menjenek.

Ma következő miniszteri sorozatot közölnek velem Pestről: Vay, Apponyi, Eötvös, Majláth. Ebben — a személyeket tekintve — én is megnyugodnék, s aztán lenne időm a ministerelnököt Golopon meglátogatni.

Mondd meg Majláthnak, hogy tegnap megbotránkoztam egy általa, magyar administrativ (noha kis szerű) tárgyban a Staats ministerhez írt német nótáján!

A reám bizott tárgyakban el fogok járni.

Zichy Antalnak beszéde itt nagy benyomást tett. De derék embernek is kell ám neki lenni. Egy pár tuczat ilyen fából, 's meg lehetne a tulsó többséggel vívni. — Éppen most tudatja velünk Schmerling, hogy Ő Flge Riggitski bánáti biztosnak vaskorona rendet adott! — csalhatatlan jeléül annak, hogy a Szerb ügyeket, titkos

czélokra kezeikből ki adni nem akarják. Rigicski magyar nemes ember, magyarországi birtokos és lakos, quo jure jut tehát ő hozzá «annak kitüntetését hátunk megett kieszközölni»!?

Hogy az adó-executiótól elálljanak — nem hiszem, — s nem is jöhetnénk ilyen propositióval, ha az adófizetést biztositó más intézkedéssel nem tudunk előállni.

Isten veled Kedves Miklósom, maradok fogytig hű

László.

A' kis Miklóst köszöntöm. — A'propos az adóra. Említém minap Ő Flgnek, hogy sikerűlend talán az Országgyűléstől e részben egy kedvező Manifestatiót nyerni. Mire azt felelte: hogy ezt el sem lehetne fogadni, miután competentiáján túl van!!! E szerint nem sok reményem van választervemnek kiviteléhez!!!

Bécs 6/6, 1861.

Kedves Miklósom!

Kivánságod szerint írtam Plenernek a S. A. Ujhelyi adóhátrálék betudása iránt, 's nagyon melegen ajánlottam neki a' méltányos kívánalom figyelembe vételét. Megjött Schmerlingnek válasza is a' cs. tisztviselőknek katonai hatóság alá tett rendeltetésükre nézve, melynek tárgyalását azonban megérkezésedig elhalasztottam.

A' tegnapi szavazás eredménye nem igen vigasztaló, mert ha már *ezen* felírásra is oly nehezen (sőtt valóságosan nem is) lehetett többséget szerezni, — mit lehet ezen országgyűléstől várni, ha meg nem adatik

mind az, mi ama felírásban — mint a kibékülés minimuma — követeltetik!

Ennek támogatására pedig én semmiképp sem határozhatván el magamat, s azért, ha barátaink csak ebben látják a megoldás lehetőségét, nagy hiba volt tőllük, bele nem egyezni, hogy én idejében kilépjek, mert azon nagy küzdelmeknek eredményére nézve, melyek itt a' válságos napokban be állani fognak, nem lesz közönyös, ha csekély erőink megoszlanak, vagy azoknak egyike magát legjobb esetben tétlenségre kárhoztatja. — Egyébiránt én nem állok a negatio terén. — Tökéletesen tisztában vagyok magammal, és sokat, nagyon sokat, sőt mindent meg akarok hazánknak szerezni, mi azt jogosan illeti, s mi megadható a' nélkűl, hogy a Felség magát és birodalmát feladja, 's ezzel magunkat is az enyészet mellőzhetlen veszélyébe sodorjon.

A szavazás eredményét távsürgöny útján közöltem Laxenburgba Urunkkal, kit én elmeneteled óta csak egyszer láttam, 's akkor is nem *hivatva,* hanem magam kérésére. Mi csalhatlanúl arra mutat, hogy actiáink alább szállottak. Innen kell magyaráznom azt is, hogy Lonovicsnak s Bémernek dotátiója iránt még mindég nem tudtam kinyerni a Resolutiót; pedig kár Ő Felségének ilyen magyar dolgokban mások tanácsának több nyomatékot tulajdonítani, mint a mienknek. — Azonban ennek orvoslása azért mégsem keresendő 48-ki ministeriumban, — noha az orvoslás elkerűlhetetlen.

Most érkezett Resolutió szerint Ő Felsége Apponyi György barátunknak kegyenczét nváradi kanonoknak *nem* méltóztatott kinevezni. — Ezen György — tudom — nagyon fog haragudni; — de nem tehetek róla. A Püspök mindent elkövetett saját titkára mellett, — a Htó

tanács is ezt pártolta, — mink pedig e' perczben nem vagyunk szerencsések pártolásainkkal.

Tudasd kérlek velem felútazásod napját.

Isten veled, maradok híved:

László.

Kegyelmes úr!*

A holnapi napra már kihirdetett főrendiházi ülés és a mindnyájunk által annyira érzett kivánság, hogy a felirati vita végét gyorsítsuk, hogy végre a kínos és tarthatatlan állapot fordulópontjához jussunk, a mely csak Ő Felségének, legkegyelmesebb urunknak elhatározásától várható, tartott engem vissza, hogy a Báró Senynyei által kapott értesítésre azonnal Bécsbe menjek s indított arra, hogy irásbeli nyilatkozatnak előnyt adjak.

Pest városának a képviselőházhoz intézett fölirata nem kevésbbé bőszitett fel bennünket, mint a korona legközelebbi tanácsosait. Azonban jelekkel birunk, hogy ezen felirat inkább csak meglepetésből jött létre s semmi esetre sem tekinthető a nyilvános vélemény kifejezésének; hogy egyáltalában a szélső párt, a mely ama feliratot elcsenni tudta, napról-napra elszigeteltebbnek látszik, a mennyiben a sajtó legnagyobb része, az egész fiatalság és az országnak egészséges véleménye ellene nyilatkozik. Ezen túlzó párt, mely minden áron szakadásra akarja vinni az ügyet, semmi által sem erősíttetnék meg annyira, mint politikai vértanúság által. Minthogy azonban a felirat azon tárgyat érinti, a mely sajnos! az országban a legnagyobb ellenszenvet és keserű-

* Eredeti német. Apponyi gróf valószinűleg azért fogalmazta egy pár levelét németül a cancellárhoz, hogy Ő Felségének is bemutatható legyen.

séget szüli: miután továbbá az országgyűlés azon körülményben, hogy az erőszakos adóbehajtások magában azon városban is meg fognak történni, a melyben az országgyűlés ülésezik, érzékeny megaláztatást és kihivást lát, és végre, miután az országgyűlés magát erkölcsileg kötelezve fogja érezni, vonatkozással a szigorú intézkedésekre, melyek Pest városa s ama felirat kezdeményezői ellen foganatosíttatni fognak, hogy abból velök közös dolgot csináljanak: úgy előre látható, hogy a szélső párt, épen ezen intézkedések által ismét tekintélyre emeltetnék és törekvésében támogattatnék.

Ez annyit jelentene, szerény véleményem szerint, mint a nagy kérdést, melynek megoldása oly közel van, az utolsó perczben koczkára tenni és pedig mintegy ama párt uszályában, melynek ezen megoldást minden módon megakadályozni legfőbb törekvése.

Attól tartok, hogy e kérdésben a nagy erély, Pest város ellenében és ebben a pillanatban, melyben abból csak káros következtetéseket vonnának a nagy politikai kérdések eldöntésére nézve, a törést kikerülhetetlenné fogja tenni.

Oly hosszú türelem után, mely remélhetőleg jó gyümölcsöt fog hozni, sajnálatra méltó volna, hogy az eredményt az utolsó perczben kicsikarják tőlünk.

Nem birom tehát eléggé nyomósan azon kérésemet kifejezni, hogy Lichtenschtein herczeg táborszernagy úr — illetőleg a helybeli tábornoki kar által tervbevett elégtétel módja — első lépésnek vétessék, és egyelőre nem kellene kivánni a politikai főhatóság és a törvény beavatkozását. Utóbbi anélkül is abban találja a legnagyobb nehézséget, hogy a Curiának hazaárulás ügyében való itélkezési illetékessége az idevágó törvénynek az országgyűlés által történendő revisiójától függ, mely

néhány nap múlva t. i. mindjárt a felirati vita után szerencsésen meg fog történni — ha csak az országgyűlés, ilyen közbejött esemény által figyelmessé téve, ellenkező értelemben nem nyilatkozik.

Mindezen okokból benső meggyőződésem szerint, ebben a perczben nem kell tovább menni, mint az Lichtenstein herczeg által ajánltatik. A legközelebbi napok el fogják dönteni, vajon a korona érdekében lesz-e az, hogy később kellő szigorral föllépjenek.

Pesten, Junius 14-én 1861.

Apponyi.

Kegyelmes úr!*

Megkezdődvén ma a főrendiház felirati vitája, kötelességemnek tartom, értesítéssel szolgálni az eddigi tanácskozás menetéről és szelleméről.

Előre kell bocsátanom, hogy magánkörökben és értekezleteken azon óhaj nyilvánult, hogy Ő Felségének közös felirat nyujtassék át és pedig azon okból, mert ez államokiratúl tekintetik, melynek a közelgő országgyűlési tanácskozások alapjául kell szolgálnia, tehát nem azon szertartásos feliratokhoz számítandó, melyeket az 1848. év rendelkezése szerint mindkét háznak külön kellene elkészítenie.

A képviselőház ily szándékkal közölte a föliratot a főrendek házával, a nélkül, hogy azt kimondotta volna; részint mivel az alsóház magát biztosítani akarta, hogy felirata módosítást ne szenvedhessen, részint pedig, mivel a felsőház által ezen kérdésben hozandó határozatnak elébe vágni nem akart.

* Eredetije német.

A felsőházban számos hang szólalt fel, mely a feliraton módosítást óhajtott tenni, főleg azon pontokon, a melyekben Deák indítványa módosíttatott. Midőn azonban megtudták, hogy módosítás a nagy időveszteség daczára sem vihető keresztül s hogy magának, Deáknak sem tetszik ezen eszme, a mágnások értekezletükön abban egyeztek meg, hogy bár némely aggodalmuknak kifejezést fognak adni, a mi őket majd azon helyzetbe hozza, hogy az országgyűlési tárgyalások folyamán érvényesíthessék eltérő nézeteiket, egyelőre a legfőbb érdeknek azt tekintik, hogy a felirat mennél hamarább a trón zsámolya elé jusson s hogy bekövetkezzék Ő Felségének nyilatkozata, melyet mint erős tám- s kedvező fordulópontot várva-várnak.

Három-négy napi vita után tehát az alsóháznak indítvány fog tétetni, hogy az előterjesztett tervezet elfogadásával közös felirat készíttessék, s ha valami váratlan közbe nem jön, a felirat szombatra, vagyis 22-én. Ő Felsége lábaihoz tehető: talán előbb is két nappal; de ez, sajnos, nem látszik előttem valószínűnek.

A mai szónokok voltak: indítványozó Gr. Cziráky, azután Br. Wenkheim Béla, Hajnald püspök, Br Orczy Béla. Br. Prónay Gábor, Grf. Eszterházy Pál, Gr. Forgách Ágoston prépost és Ranolder püspök. Mindössze hatvanan vannak szóra előjegyezve! De reménylem, hogy a leghosszabb beszédek ma már megtartattak.

A «*határozat*» érdekében alig fog tizenkét szavazat hallatszani; leginkább olyanok, a kik által ezen vélemény nyomorúltan lesz képviselve.

A mai szónokok mindannyian pártolták Cziráky indítványát a változatlan közös föliratra nézve. Nyilatkozataikban helylyel-közzel éles kritikák fordúltak elő a korábbi rendszer és bureucratismus ellen, de a szellem

mindegyiknél nagyon dynasztikus volt, azon élénk óhaj által vezérelve, hogy a törvényes alapon való egyesülés, valamint a koronázás csakhamar megtörténjék.

Erre vonatkozólag Wenkheim Béla tüzes beszéde nagyon elragadó volt és nagy benyomást gyakorolt. Hajnald püspök két óráig beszélt az egyesülésért; de sok éllel hangsúlyozta az Ausztriával való szövetség fentartásának szükségességét és ama hatalmak hűtlen politikáját, melyek bennünket czéljaikra kiaknázni akarnak.

Pesten, 1861 Junius 17-én.

Apponyi.

Csóor 31/7. 1861.

Kedves Miklósom!

Be nem vártam vólna szíves soraidat, ha tudtam volna hazaérkezésed napját, hogy soraimmal felkeresselek. Most megértvén ezt kedves leveledből, nem kések erre válaszolni; — magam részéről is azt nyilvánítván, miként állásainkróli leléptünkben leginkább eddigi kellemes viszonyunknak és együttlétünknek megszakadását sajnálom, melyre mindég nagy gyönyörrel és megelégedéssel fogok visszaemlékezni. Általában a' legteljesebb lelki nyugalomal tekintek megfutott pályánkra vissza, 's nincs egyetlen egy cselekvényünk is, melyet sajnálni tudnék; úgy, hogy ha ma kellene ismét működésünket october 21-ére visszamenve megkezdenünk, a' szerzett tapasztalás után is, Urunknak s hazánknak érdekében jobb 's czélszerűbb útat javalni nem tudnék, a' mint hogy legrövidebb idő mulva fogja a' tapasztalás igazolni,

miszerint más úton járniok nem is lehet, ha csak az alkotmányosság terét egészlen elhagyni nem akarják. Nem is sikerült volna elleneinknek soha minket a tevékenység mezejéről leszorítani, ha tulajdon fészkünkben nem támadt volna árúló.

Én a felelőségnek legis legnagyobb részét Zsy. vállaira hárítom; — ki — minden oldalról vett leghitelesb tudósításaim szerint — már hónapok óta discreditált minket, a' ministereknek a' Drain-Schlagen politikát ajánlotta, 's a' kiküldendő biztosok névsorát számukra elkészítette. Maga Forgács is beszéli ezt másoknak azon hozzáadással, hogy most magát is lejárta, nachdem er sie sitzen hat lassen. — A' rescriptumnak 9/10 része Zsedényi csinálmánya, 's a' hozzájött miniszteri toldalékok egészlen bele illenek annak eredeti szellemébe, melybe megnyugodni soha nem tudtam volna.

Magam iránt még semmi hívatalos értesítést nem bírok; — egészlen visszavonulva élek mindentől, 's élvezem a falusi csendet. — Te ezt alig érheted el; 's valamint már eddig is, úgy sok alkalmad lesz ez után is működésünkről kissebb, nagyobb körökben nyilatkozni. Ha ilyenkor néha megemlítended, hogy mindenben hű munkatársad valék, 's hogy a' történtekben és nemtörténtekben nékem is vala egy kis részem, irántami régi barátságodnak megszokott újabb szíves jelenségét tapasztalnám benned.

Az enyimek — Istennek hála — legkissebb leánykámat kivéve, jól vannak; kedves nőm is igen felvette magát. — Minyájan — kivált jó öreg uram — nagyon örvendenek megszabadúlásomon. — Termésünk jó.

A' katonai executiók most kezdődnek ezen vidéken. Bohus le akart köszönni: de visszatartóztattam őt. Zichy Feri már 2-szer meglátogatott. Nődnek 's anyádnak

kezeit csókolva, a' szobrász-titkárt szívesen köszöntve, megbecsülhetlen barátságodba ajánlott maradok fogytig hű barátod.

László.

Budán, 1861. VIII/30.

Igen tisztelt Barátom!

Fiad által küldött nagybecsű soraidra sietek válaszolni, miszerint a borsodi küldöttségnek adott válasz szokott bölcsességeddel lőn adva; a Te szereped nem lehet más, mint a közvetítés szerepe, ha erre alkalom nyílik, mit a' kedvezőtlen kilátás daczára nem tartok lehetetlennek, akkor befejezheted a' művet, mellyen annyi önmegtagadással és áldozattal fáradtál. Most nem tehetnél egyebet, mint a rescriptum elleni hadjáratban közvitézként részt venni, mi a te különvált helyzetedben nem méltó feladat. Ha a 2-ik felíratra adandó válaszban rejleni fog magva a kibékűlhetésnek, akkor jöjj, és hiszem, hogy a Trónnak és Hazádnak lessz alkalmad kitűnő szolgálatot tehetni; ha nem, — akkor mindnyájunk szerepe bé van fejezve. Szögyényi Laczi tegnap írt; ide egyelőre nem jő, élvezi a falusi élet rég nélkülözött örömeit, lovaglással és vadászattal tölti napját, időről-időre keresztűl néz a' rescriptumnak általa formulázott tervezetén, és végűl egy nagy Chiboukból fumigálja a világot. Scribe ei, quo ocyus, mert az hiszi, hogy már elfelejtkeztél felőle.

Sennyey Pál lemondása elfogadtatott, és így a fő Rendi űlés után valószínüleg Emsbe fog menekűlni a' hőség és por elől, mellyek a' politicai bajokat még kevésbbé teszik elviselhetőkké.

Apponyi igen rossz kedvű; mi bántja nem tudom, de gyanítom. Sógornéja egyébbként tegnap óta itt van, és tán e' bársony kezeknek sikerűlend eloszlatni a' homlok redőit.

Deák három nap olta bezárkózik, és felirata felett izzad. Eddig hat ívet írt összve, és még csak a' 15-ik szakasznál van, hanem Éduárd barátunk legisticus okoskodásait úgy látszik pulverizálni kivánja.

Széchen Antal felől nem hallok semmit; meglehet az Oct. 20-iki hadjárat Memoires-ját írja.

Az új Kanczellár eddig kilátásba helyezett erélyének kevés tanúságát adta; meglehet, hogy csak a' fergeteget megelőző szélcsend.

Jelentsd kérlek hölgyeidnek mély hódolatomat, üdvözöld szívélyesen Fernkorn adlatusát, és fogadd mélyen érzett baráti tiszteletem őszinte kifejezését.

Hived

Emil.

Pest, Jul. 9. 1861.

Tisztelt barátom!

Jelentem, hogy feleségednek — kit még nem láthattam, és csak holnap keresek fel — és Kronenburgnénak a' holnapi képviselőházi ülésre jegyeket küldettem Hajnyik által.

Igen köszönöm mult szíves leveledet, valamint László barátomnak is jó sorait. Hogy ennyi bajok és præoccupatiók között a' Földhitel-Intézet ügyét lelketökön viseltétek, az nem csak nekem öröm, hanem nagy jó a hazára nézve is. Ezen dolognak neki menendek egész tűzzel. A' resolutió tartalma, melly egészen jó,

tudva van előttem, noha még hivatalosan nem küldetett meg hozzám.

A' lelkem legmélyében fekvő áldásokkal kísérem mostani tanácskozástokat. Adja Isten, hogy olly annyira egyek legyetek nézeteitekben, mint egyek vagytok az ő Felsége és a' Haza iránti hívségben, és a Birodalom érdekei tiszta felfogásában. Ha valaha volt percz, mikor az egyetértés múlhatlan feltétele volt a' lehető sikernek, úgy most van jelen ezen percz. Discordia res maximæ dilabuntur! Ezt egy perczig se felejtsétek!

So wie bei Auréle, so hat auch bei mir *eine* Idee Alles beherrscht, was ich über die Angelegenheiten meines Vaterlandes seit dreissig Jahren, gedacht, gesprochen und geschrieben habe. Die peremptorische Nothwendigkeit dass die Gegensätze, welche in den österreichischen und ungarischen Zuständen vorhanden sind, sich *friedlich aussöhnen*. Das ist der rothe Faden, der durch dies Alles geht. Es hat kaum Jemand mehr als ich über diese Dinge nachgedacht. Was ich schrieb und drucken liess, macht über 180 gedruckte Bogen. Der grösste Theil bezieht sich auf damit zusammenhängende Gegenstände. Ich kann mich sicher oft geirrt haben. Aber im Ganzen und Grossen haben die Thatsachen meine Ansichten immer gerechtfertigt. Schon als der Védegylet aufkam, und später, drang ich auf gewaltsames Erdrücken der Kossuth'schen Wühlereien, im Dec. 1847 rieth ich zur Auflösung des Landtags, im September 1848 zu einem offenen und ehrlichen Coup d'état, mit Beseitigung der Jellachich'schen Comödien, May 1849 beschwor ich Bach & Schwarzenberg die Idee der tabula rasa aufzugeben, 1850 schrieb ich das Memorandum, 1850—1853 drängte ich wiederholt Kübeck gegen das System aufzutreten, 1857 schrieb ich die Peti-

tion, 1859 August beschwor ich Rechberg das System aufzugeben, auf den Rechtsboden zurückzukehren, — September 1859 that ich mit Jósika, Széchen, Majláth dasselbe — 1860 October sagte ich es voraus, dass der 20-te October eine *ganze* Massregel seyn müsse, dass der Termin des ungarischen Landtags gleichzeitig fixirt, die Integrität mit Bezug auf Banat sofort hergestellt, hinsichtlich Siebenbürgens nicht negirt werden, das Gruppensystem adoptirt, die Idee Reichsraths im constitutionellen Sinne reformirt und ergänzt, die finanzielle Frage geklärt, die Idee der Gemeinsamkeit der Behandlung geklärt, fixirt, und auf ein mit der Idee des 20 Oct. harmonisirendes Maass reduzirt, und die ganzen Maassregeln nicht überstürzt werden müssen — ich sagte es später 100-mal, dass *so*, wie sie *geworden* ist, sie der Ausgleichung ungeheure Schwirigkeiten bieten wird, — dem 26. Febr. opponirte ich mit ganzer Kraft, so wie ich ihn nur ahnte, und sagte es voraus, dass er scheitern muss!

Ich war also leider bis jetzt immer die wahrsagende, aber nutzlose Cassandra. Dem Bruck sagte ich es 1856 in meiner Brochure voraus, dass seine Schwindeleien, die finanziellen Zustände nicht bessern werden, und der Goluchovszky hat es erst im April 1860 von mir gehört, dass er ein nicht vielweniger erbärmliches Ende nehmen wird, als seine Vorgänger. Beide hat der Teufel geholt seitdem.

Alle Anderen die einen analogen Gang anrathen und durchführen wollen, wird der Teufel holen, woran blutwenig gelegen ist, und was mir ganz gleichgiltig wäre, wenn ich, und mein Land dabei nichts zu leiden hätten.

Jetzt kann ich jenen deutschen Herren, die sehr

bald geneigt sind, desperate Mittel vorzuschlagen, nur das prophezeien, dass sie Alle der Teufel holen wird, und die Monarchie obendrein.

Überhaupt können sich die deutschen Herren folgende Fragen vorlegen:

War es ungarischer Rath, dass das Bach'sche System adoptirt werde — welches die Monarchie im *Innern* zu Grunde gerichtet hat?

War es ungarischer Rath, was der Graf Buol Alles gethan hat, und die Monarchie im *Ausland* zu Grunde diplomatisirte?

Und war es nicht gerade ungarischer Rath, der vor *allen* Irrthümern immer warnte?

Und war es nicht wieder deutscher Rath, der auch die Ergänzung und Complettirung des 20-ten Oct. in der Anlage und Ausführung verhindert hat?

War es nicht deutscher Rath, der es verhinderte, dass der Umschwung nicht schon im September 1859 stattgefunden hat? waren es nicht Ungarn, die ihm riethen?

Das sind eben nur Thatsachen, und es ist traurig, wenn man gescheidter seyn will, als sie.

Der 20-te Oct. war ein Staatsstreich des Absolutismus gegen die bureaukratischen Ideen. Der Ausgangspunkt war das historische Recht.

Der Kaiser ist auf die Grundlage der pragmatischen Sanction zurückgegangen: Dieser Akt war auch ein coup d'état. Die freye Einsicht der ungarischen Stände hat ihn angenommen. Es dauert seit 138 Jahren. Sie ist der Ursprung und der historische Rechtstitel der Grossmachtsstellung Österreichs.

Die *friedliche Aussöhnung* zwischen Ungarn und Österreich, kann wieder nur Resultat der freyen Einsicht seyn, wenn sie dauern soll.

Es handelt sich darum, diese freye Einsicht *herbeizuführen.*

Dazu führt nur ein Weg, und der ist Euch bekannt.

So viel ist Thatsache: mit Ungarn richtet man *nichts* aus, wenn man nicht zugleich auf den Rechtssinn, die Eitelkeit, und die Schwächen wirkt.

Von den Provisorien und Coronini, kommt man zu Haynau, von da zu Goluchovszky — wenn es noch Zeit ist, wahrscheinlich holt einen früher der Teufel. Gottes Segen!

Dein Freund

E.

Kedves Miklós!*

A pesti felirat Ő Felségének egész figyelmét magára vonta, bár szó szerint még nem ismeri azt. Ő Felsége ugyan kegyesen fogadta erre nézve az én észrevételemet, mely szerint daczára a forradalmi tény teljes perfid ignorálásának, a felirat egyes tárgyakban mégis, nevezetesen a vármegyék álláspontjának kiemelésében, — a törvények országgyülés nélküli változhatlanságának megállapításában, — azon állításban, hogy az októberi diplomában javasolt módozatok csak az országgyülés utján (tehát általában mégis) eszközölhetők, — oly irányzat jeleit mutatja, a melylyel legalább szóba lehet állani: mind a mellett Ő Felsége úgy véli (s e legfelsőbb nézetben én is egészen osztozom), hogy más oldalról az okiratnak félreismerhetetlen ellenszegülését és fontosságát tekintve, kérdés, hogy mit kell tenni s vajon nem

* Kelet nélküli valószínüleg 1861-ből. — A szöveg legnagyobb része német.

volna-e legalkalmasabb a pesti gyülésnek egy nyilatkozattal lépni ellene, mely az álláspontokat, még az országgyülés előtt tisztán és leplezetlenül megállapítná!

Gömörben egy szolgabiró két zsandárt, ki valamely kihágást követett el, lehúzatott és 25-öt veretett rája. Intézkedjetek ez iránt, valamint az *ország* és *nemzet becsülete* érdekében, azon esküdt vagy csendbiztos ellen, ki gondolom Vasban egy zsidót páratlan kegyetlenséggel büntetett. Az ujságok a tényt említették, de Ő Felségének van egyenes tudósítása.

Isten veled; irass mennél többször és részletesebben, úgy hogy az Urnak is mutathassam a tudósításokat. Köszöntsd Tárnokunkat, Palit, Györgyöt, Emilt. Deáknak tiszteletemet.

Barátod

Szécsen, s. k.

A Regalisok iránti helyeslő resolutió leérkezett.

Csoor, 11/8. 1861.

Kedves Miklósom!

Három napi kirándulás után ide visszatérve, itt találtam kedves soraidat, melyekkel szokásod szerint irányomban ismét Supererogatumban vagy; minthogy már 3-ik kedves leveleddel szerencséltetsz, holott én most csak a másodikat irom.

Bécsben voltam, hol 23 órát töltöttem. Oka következő vala: Felmentésem iránti kérelmemben csak általánosságban esedeztem 36 éves szolgálatim figyelembe vételéért, senkinek a világon egy jó szót se szólva annak kedvező eldöntéséért. — Ennek folytán augusztus 1-én

vevén Forgáchnak elnöki értesítését, hogy Ő Felsége Julius 25-én — tehát 4-ed napra — kelt kéziratával, különös kegyelme jeléül fizetésemet nyugpénz képpen meghagyni méltóztatott, — mit nem is vártam. — Ezt megköszönendő, feljegyeztettem magamat audientiára, s kedden este be mentem Pestre, hol App. Gy., Majláth Gy., Sennyey, Emil és többek által nagy szivességgel fogadtattam, kikkel Györgynél töltöttük az estét. Nála kellett megszállanom, — másnap felkisért Bécsbe. — Első útam Somossyhoz volt; — de alig léptem be a kanczellária épületébe, úgy elcsapta az ott uralkodó szellem a hasamat, hogy alig volt időm mindenek előtt azon helyre eljutni, hova mások kisérete nélkül szoktunk menni. — Somosytól értettem, hogy legtöbb dolguk van Forgáchnak csehországi magán levelezéseivel. Magyar dolog minél kevesebb fordúl elő. Minyájan — volt embereink — még nagyon le vannak verve. Forgáchot is láttam. Igen kicsi volt előttem, s nagyon látszik érezni, mily nagy fába vágta fejszéjét! Er hatte die Impertinenz zu sagen, dass wenn *ich* die zwei Zimmer neben ihm zu occupiren Lust hätte, Alles *anders* wäre. Mi magában is szamárság; de impertinentia is, melyre csak egy szánalmas megvető tekintettel feleltem.

Másnap audientiám volt. — Első bocsátattam be; de csak mintegy 10 perczig voltam bent. Elég szivélyesen fogadott urunk; — de mégis nagy volt a különbség a közelebb mult idők s most között! — Közdolgokról minél kevesebbet szólótt. Kérdezte hollétedet, s vajjon elfogadod-é képviselői helyedet? mire leveleid értelmében feleltem.

Két órakor oda hagytuk Györgygyel Bécset, — s Pestre érkezve hallottuk a' Deák-féle felírásnak váratlan

diadalát. Szécsent is láttam Bécsben, ki még mindég le van hangolva s Franczia országba készült, tengeri fürdőket használandó. — Forgách meglátogatta Apponyit, ki sok keserű igazságokat mondott neki. — Eszterházy Móriczot viszont Apponyi kereste fel, s igen meg volt felfogásával elégedve; noha Apponyi most még sokkal elkerűlhetetlenebbnek tartja a miniszterium megadását, mint az előtt, a minek jelenleg én sem tudnék már ellentmondani, miután Forgách-al a kanczellárság agyon lett ütve s annak elvállalására becsületes ember már nem találkozhatik.

Pénteket Pesten töltöttem; sok emberrel találkoztam, s Apponyi egy kis férfiestélyt rendezett magánál, melyből bőven tapasztalhattam, hogy a kibékülésnek ára már most a legjobbaknál is oly magas, hogy annak megadását 3 hét előtt mi soha nem javasoltuk volna!

Bohus sógorom is Pesten volt. Nagyon megviselte az Emsi fürdő. Oly csendes és kevés beszédű, mint még soha sem láttam. Tini nénémet e napokban vártam; de részint a nagy hőség, részint némi változás miatt később jön. — Hihetőleg Szeptember elején indulunk a Tiszai vidékre útnak s akkor mindenek előtt nállad tesszük barátságos látogatásunkat, s onnan Patakra et sic porro folytatjuk útunkat. — Ad vocem Patak. Szentiványit csakugyan megkínálta F. az alkanczellárséggal. Olvastam levelét, melyben erről Sennyeinek ír. Végleges visszaútasítást nem találtunk benne. Igaza van Vincze urfinak, hogy most *más* ajánlatok tétetnek neki mint alattunk, de *más* körűlmények is kellettek ám hozzá, hogy ilyenek néki tétessenek. Ha Pestre jösz, tudasd kérlek velem. Be szaladnék hozzád. Lónyay Menyus azt mondá nekem, hogy ha Erőss Lajos lemon-

dana képviselői állásáról, engem próbálnának a kisvárdai járásban megválasztatni. Szép volna, ha ezen pályán is találkozhatnánk ismét; noha nem képzelem, hogy Deák felirására mást tehessenek, mint az országgyűlést feloszlatni, hacsak a Julius 21-ki leiratot simpliciter vissza nem vonják. Ha nem tennék, alig képzelem ki készítsen nekik választ? Arról is volt szó, hogy engem is felhívnak a' tanácskozásra, mit minden módon kerülni igyekezendek; ámbár míg Schmerling ott van, alig kell ettől tartanom; mert ő minap Róllad sok dicsérettel emlékezve, róllam azt mondá: «traditore», a miért kedvem lett volna ő kelmét feleletre vonatnom, ha a' zajt kerülni nem kívánom vala.

Családi örömidnek szaporodásához fogadd legszívesb üdvözletemet. Csakis ilyenekben találhat az ember valódi örömet, miután különben csupa ravaszság, önérdek, s az emberi depravatiónak sokféle sajnos jelenségei által környeztetünk. Köszönöm a Kazinczy leveleiből közlött kedves idézetet, mely mind tartalma, mind általad lett méltánylása miatt nagyon kellemesen hatott reám. — Én még most nem foglalkozom komoly olvasmányokkal, hanem Paul de Kock és Hackländer frivol munkáját lapozgatom, míg majd ezekbe bele únva máshoz fogok; politikus jegyzeteimet azonban lelkiismeretesen folytatom. Apponyi jókedvű, s vérmes reményeket táplál szokása szerint fel s lefelé! Majláth nem sokat szóll, s nem tudom mire van bensőkép elhatározva. Szecheny Hanzi Deák felirásának keletkezése után azonnal írt Szécsen Tóninak. Kanczellária uraink közűl csak D—t láttam egy pillanatra, de a közdolgokról nem szólottam vele, ő viszi most a Revisiót!! . . . .

Alig hittem volna, hogy e hosszú epistolát megirni tudjam, annyira bágyadt és gyenge vagyok minapi

némethasam, s a forcirozott útazás fáradalmai által; aber das Bedürfniss mich mit dir recht auszuplauschen, und dir von Allem Rechenschaft zu geben, hatte mich gestärkt. — Jelentsd kérlek anyádnak s nődnek tiszteletünket, s tartsd meg szíves barátságodban hű barátodat

Lászlót.

T. Váli barátunk emberűl viselte magát. Eduardó nehezen fogja magát előttem többé rehabilitálhatni.

Hétfőn.*

Kedves barátom!

Távolléted egész ideje alatt nem írtam neked, mert nem tudtam, hol találnak soraim. Nem is volt semmi közölni valóm; a B. feletti ügyről nem tudtam semmit, most sem tudakozódom a dolog felől; minekutána a' parancs köztudomásra jutott, melynek egyes kitételeit gáncsolom, mert bizonyos állásokban, mellyek a' személyes elégtétel lehetőségét kizárják, nem kell soha olly kitételekkel élni, melyek másnak elégtétel követelésre jogot adnak, és minekutána a prokátoros és álszínű nyilatkozat keletkezett, mellyet a hadsereg véleményem szerént alig tűrend, a' dolog *politice* orvosolhatatlan és úgy legjobb azt magokra az illetőkre hagyni és belé nem elegyedni.

A birodalmi tanács megnyitó beszédjéről nem volt szó eddig, és minden annak tartalma iránti aggodalom *eddig* ép' olly alaptalan, mint az állásom iránti gondoskodás. Soha sem volt szó személyes megjelenésemről

* Kelet nélkül. Valószinűleg 1861-ből.

míg a' magyar ügyek elintézve nincsenek, kivéve talán a ceremoniális megnyítást, ha Ő Flge maga a várteremben Udvarától környezve nyitná meg a Sessiót. Elégszer mondottam azt barátimnak és óhajtanám, hogy az aggodalmak nem mindég ott kerestetnének a' hol nincsenek.

Kérdezd György barátunkat, nem vette-é hozzá intézett hívatalos levelemet, melylyel magamat az országgyűlési megjelenéstől kimentettem, vagy az ott elősorolt ok nem tartatott-e elégségesnek, minekutána ujolag törvényes okok előadására fölszóllíttattam?

Nem akarok kis dolgokban akadékos lenni, de a magyar törvény, ép' úgy mint minden alkotmányos országok divatja, nem ösmer felsőházi verificatiót; ez 848-ki szülemény, és részemről addig, míg az 1848-ki törvények és azok alapján keletkezett határozatok Ő Flge nyilatkozata szerént revideálva nem lesznek, azok előtt se közvetve, se közvetlenül meghajolni nem fogok. De nem akarnék illy kicsinységben nemleges elvkérdéssel előállani, és éppen azért Apponyi irányadását ohajtom, nehogy ténylegesen annak megoldásába bocsátkozzam, annyival inkább, mert itt ismét olly «törvényes» okokról van szó, melyek törvényes fogalmát meghatározni igen bajos lenne.

Becses barátságodba ajánlva

Szécsen Antal s. k.

Kedden.*

Tisztelt barátom!

Laczi közölte igen érdekes két első leveledet. Ez az egyedűli jó közlés, melyet hetek és hónapok óta vettem, nem annyira anyagi tartalmára, mint szellemére és irányzatára nézve. Ösmered abbéli axiómámat, hogy mindenkivel lehet talán czélt érni, csak avval nem, ki maga nem tudja körűlbelűl tisztán, mit akar. Nem látok semmi nehézséget abban, hogy a' legjózanabbak sem akarnak semmit februárius 26-ról hallani; ép' azért iparkodtam minden módon (és mondhatom nem némi személyes áldozat nélkűl), hogy a Te állásod ezen kibocsájtványra nézve szabad és független legyen. De fölötte sürgős, hogy valami történjék, és leginkább: 1-ször. hogy a kormányzási lehetőség biztosíttassék. 2-or. hogy az országgyűlés folytatásának esetére olly botrányoknak, mint a' Domahidy és Kubínyi badar beszédeinek, eleje vétessék. A nélkűl az itteni állás tarthatatlanná válik, és az ember nem tudja mit feleljen az itteniekneк, és mi a' legfőbb, az Úrnak.

Isten veled; nevezzél feleségednek, ki tudja, milly őszinte és régi tisztelője barátod.

Szécsen.

Hetzendorf Julius 27. 1861.

Igen tisztelt drága barátom!

Faluról visszatérve, hova sógrom és napám meglátogatására mentem vala, vettem a' f. hó 23-ról k. becses

* Kelet nélkül. Valószinűleg 1861-ből.

soraidat. Vedd őszinte köszönetemet barátságod' ezen új tanúságáért, és engedd meg részemről is kimondanom, hogy e' nehéz és kényes időszak emlékei közt a' veled való közremunkálás előttem a' legdrágább és legkedvesebb. Azon kegyes rokonszenv, melyet zsenge ifjúságom óta irántam mindenkor tanúsítottál, mostani közremunkálásunk által kettős jelentőséget nyert előttem. Megnyugtatásomra mondhatom és lelkiismeretem előtt dicsőségemre válik, hogy minduntalan egy uton jártam olly férfiúval, kinek tiszta hazafisága, az ország érdekeinek pártfogása, és a nemzeti jellem kimerítő ösmerete nékie már rég hazánk közelismerését és tiszteletét biztosították, és ha ezen időszakból nem maradna rám egyébb hátra, mint a közremunkálás és a' veled való szünetlen érintkezés' emléke, dúsan látnám jutalmazva minden fáradságaimat.

Én is nehéz szívvel váltam el Urunktól. Nem tudom, mi fordúlatot veendnek a dolgok. Szíves soraidon kívűl alulról egy levelet sem vettem, és megvallom, azt hittem, megérdemlettem vólna, hogy barátink legalább némileg a dölgok állásáról tudósítsanak. Illy körülmények közt lemeneteli terveim is teljessen felfüggesztvék és egészségem helyreállítására valószínűleg tengeri fürdőre menendek. Itt a' kormány köréből R. és Esz. kivéve nem látok senkit; azt hiszem mindazonáltal, hogy a' törés nem általános óhajtás és örömmel ragadtatnék meg egy fölírás akármely pontja, mely kiindulási pontul szolgálhatna.

Feleségem köszönt; jelentsd tiszteletemet a' tiédnek; köszöntsd Miklóst.

Hű tisztelőd és barátod

Tóni.

Tisztelt Barátom!

Az a mi a Te lelépésed után előre látható volt, lemondásom a napokban megtörtént. 3-ik Szeptemberben még győzedelmes voltam; a kívánt resolutio kevés változtatással az erdélyi Ország Gyűlés szervezetére nézve kezeim közt volt. — De az összes ministerium kívánatára az ő Flge elől ülése alatt tartott Conferentia következtében az vissza vétetett, és egy olly szerkezetű válasz küldetett helyébe, minek következtében a Birodalmi Tanács elesmérése, és az Unio megsemmisitése országgyűlésig bizonyos kilátásba tétetett. — Én a magam határozatával készen voltam, és másnap a resolutió leérkezte után lemondásomat bé is adtam. — Nékem ez nyugalmat ád; de nem tagadhatom, hogy szegény Erdély sorsa engemet aggodalommal tölt el. Vallyon nem esik-e oda vissza, a honnan közös erővel kiemeltük? Utódom ki lészen? még elhatározva nincs. Úgy vettem észre, hogy sem Rosenfeld, sem pedig Geringer nem. Hihető hogy az Apponyi befolyás az ifjú Noptsát a hunyadmegyei fő Ispánt e hivatalra emelendi. A mint hallám, már telegraphiroztak utánna. Forgácsnak sok köszönettel tartozom; ő magát ki tette az erdélyi ügyben. Egyéb aránt ő sem igér hosszas időt magának. Úgy látom, hogy mi nem megyünk, nem sietünk, hanem rohanunk a veszedelembe; s tartok tőle hogy bé fog telni az, a mit együtt létünk alatt gyakran elbeszéltünk t. i. «hogy a Schmerling ministerium veszedelmet hoz a hazára».

Midőn ezen soraimat olvasni fogod, én már átléptem a Királyhágót. Honomba vissza térve nékem

végig kedves emlékezetemben fognak maradni azon napok, melyeket barátságos társaságodba tölteni szerencsés voltam.

Kérlek Miklós fiadnak megmondani barátságos tiszteletemet.

Maradván Tisztelt Barátom

alázatos szolgád

Pest 27-ik Szept. 1861.

br. *Kemény Ferencz.* s. k.

PROTESTANS EGYHÁZI ÜGYEKRE VONATKOZÓK

1856—1863

Bécs, Nov. 19-én 1856.

Kedves barátom!

Miután mind eddig Cornides Úr, átalagát te tőled meg nem kapta, más részről pedig három átalag melyet Nov. 14-én Liszkáról per Tokaj neki küldöttem, itten máma már megérkezett, ugyanannak kérésére azt kérdezem, valyon mikor ment el Golopról az átalag és van-e már tudósításod, hogy Pesten szerencsésen elérkezett?

Laczi egynéhány hét előtt ő Felségénél audientián lévén, annak abbeli észrevételére: die protestantischen Angelegenheiten verwikeln sich, a dolgok állását előadta és egyebek közt azt is említette, hogy az előkelő protestansoknak befolyása nélkül rendezés nem történhetik; így a reformátusok részéről igen kivánatos volna, ha B. Vay Miklós, ki az elébbi kellemetlen történetek folytán azon véleménytől vezéreltetvén, miszerint individualitása a kormány előtt nem kedves, a Debreczeni Superintendentia kiküldetését el nem fogadta, hitsorsosi és a kormány közti viszonyoknak felvilágosítására és elrendelésére használtathatnék. Erre ugyan ő Felsége semmit nem felelt, de képét sem változtatta, mit ha a szavak kellemetlenül hatnak reá, tenni szokott. Később-ben Laczi engemet is az Ágostai vallást követők iránt említett, erre ő Felsége azt kérdezte: wird ihm der Wille nicht fehlen? mire Laczi igen jól felelt: sicher nicht, wenn die Kirchenverfassung nach den Glaubens-

principien der Protestanten angestrebt wird. Ezeket csak saját tudomásodra közlöm. Ugy látszik hogy itten általános a meggyőződés, miszerint a közlött javaslat ad acta tétetni és későbben a 26. t. cz. nyomán a rendezés próbáltatni fog; a belügyminister úgy is nem helyeselte Thun eljárását. A birodalmi tanács abovo, referente Parkhard, a jelen javaslat ellen nyilatkozott és a mostani események véleményét igazolták. Midőn Parkhard alelnöknek kineveztetett, a birodalmi tanács egyszersmind ő Felsége által tudósíttatott, hogy Főherczeg Rainer tanácsüléseiben részt venni fog. Ezt némelyek oda magyarázzák, hogy idővel ő cs. k. Főherczegsége elnöknek ki fog neveztetni, mások azonban azt hiszik, hogy ha Főherczeg Albrecht Radeczky helyébe Majlandba megyen, akkor Főherczeg Rainer Budára jöhetne. Mednyánszky, ki Lázsanszky helyébe Kassára jön, a volt kamara Elnökének fija. Pálffy István, ki Mednyánszky helyett Barsba neveztetett, még nem bizonyos valyon házi körülményei miatt e helyet elfogadhatja e vagy sem; nem akarna most Poson megyéből távozni, hol ő viszi most annya gazdaságát. Az öreg Ditrichné férjhez ment Generális Poentnerhez, ki egy évvel ez előtt Csáky Hedviget el akarta venni. Lakadalmuk előtt, mely tegnap megtörtént, a mennyasszony 36,000 pftnyi adósságot fizetett, melly sommának letisztázását Poentner előre kivánta volt. Azt rebesgetik, hogy G. Dessewffy Egide Ürményi Agatát el fogja venni. Nyáry Pál, ki egynéhány hét előtt kiszabadult, nevelő lenni akar.

Mint mindég igaz szivű barátod

*Eduárd.**

* Zsedényi.

Bécs, Február 17-én 1858.

Kedves Barátom!

Január 25-én hozzám intézett becses leveledre csak most felelek, mert annak tartalmához képest és azon nyughatatlanság folytán, mely hitsorsosainknál átalányosan mutatkozik, az illetőkkel beszélni akartam, hogy tájékozásodra biztos adatokkal szolgálhassak. Az 1856-ik év végén felterjesztett a zsinat tartását szorgalmazó felírások m. é. Julius havában különböző véleménynyel terjesztettek fel ő Felsége elébe. A Cultusminister megint kész javaslattal akar a zsinat elébe lépni, az Oberster Kirchenrath eszméjéhez ragaszkodván, és az oskolai rendszert az eklésia rendezésével nem akarja összekötni. A ministerialis Conferentia hasonlólag azt hiszi, hogy a törvényjavaslat szerkesztését nem lehet egy olly számos tagokból álló zsinatra bízni, de az oskolák iránt annyiban eltért Thun véleményétől, hogy az 1790/1 26. t. cz. szerint azoknak rendezését a zsinattól egészen el nem vonván, azt hiszi, miszerint a megállapított rendszer szorosan fenntartatván, csak annak miképeni végrehajtása iránt a zsinat megkérdeztessék. A birodalmi tanács sem az egyik, sem a másik véleményt el nem fogadván azt javasolta, hogy az 1791-ben tartott zsinat nyomán és az 1790/1. 26. t. cz. szoros értelme és rendelete szerint tartassék meg most is a zsinat, de az 1848-ki állapotnak visszaállítását nem pártolja, mert úgy hiszi, hogy mint az egyházkerületi gyűlések 1856-ban a jelen szerkezet mellett érvényesen megtartattak, úgy a zsinatra is közbizodalmuk férfiait akadály nélkűl a nélkűl is megküldhetik.

Ezen felterjesztésre még ez ideig válasz nem jött, sőt nem is tudni mikor jöhet. E tekintetben tehát beszéltem a belügyministerrel, ki e tárgyban bővebben beszélt, és a mint láttam, a magyar protestansok historiájával alaposan megismerkedett. Ő azt mondta, hogy a zsinat csak akkor gyűlhet össze, ha a kormány biztos lehet, hogy ezen gyűlést politicai vitatásokra nem fogják felhasználni; feleltem, miszerint ebbeli kezességet magunkra vállaljuk, ha az initiativát és így a rendezés szerkesztését a zsinatra bízzák és az oskolák rendezését is avval összekötik. Azon nehézség, hogy a zsinat maga nem szerkeszthetí a törvényt, könnyen elhárítható, mert egy Comité ki fog küldetni, melly ha úgy tetszik a ministerium embereivel is értekezésbe léphet. Ez ugyan nekie nem tetszett, de legnagyobb nehézsége volt az oskolák iránt, miután ő az oskolai rendszerek megállapítását királyi jognak állította; én e tekintetben a 26-ik t. cz.-re hivatkozván azt vitattam, hogy ha már a Schulplantól nem akarnak elállni, annak végrehajtása iránt t. i. valyon annyi számú tanítókra van-e szükségünk, és főleg a tanítási nyelv iránt, a zsinat véleményét elhatározónak tekinteni kellene. Erre a nyelv iránt bőven nyilatkozott, és ha is a reformátusokra nézve concessiókat tenni lehetne, az ágostai vallást követőkre nézve azt hiszi, hogy ezek jobbadán eddig is művelték a német nyelvet és miután már csak a 6-ik iskolában a német nyelv volna a tanítási nyelv, addig azt ki-ki magáévá tehetné. Magyar embernek, ki szívében hordozza a nemzeti nyelv szentségét, más érzései vannak, és ez lesz a vitatás keserű pontja. Azonban mérsékléssel nyilatkozott, és miután ő Felsége a magyar nyelv iránt, ha egyenesen ő tőlle jött a válasz, mindig kedvezően válaszolt, reményeinkről nem mondhatunk le. (A debreczeni

oskola tanítási nyelve iránt 3 hét előtt érkezett a legfelsőbb válasz. Ő Felsége sem a ministerium, sem a birodalmi tanács véleményét el nem fogadván, azt parancsolta, hogy a Főherczeg-Kormányzó szólítassék fel vélemény adásra.)

Azt gyanítom, hogy a belügyministerreli értekezésem folytán mai napon az ujságba egy czikk jelent meg, melly alkalmasint egy hivatalos bureauból eredt és a melyben a protestansok türedelemre szólíttatnak fel míg a végső resolutió kiadatik. Miután az ágostai superintendentiák ottan megemlíttetnek, különösen a mi iglói gyülésünk, azt hiszem, hogy Zimmermannak is (egy erdélyi szász és Sections-Rath a cultusministeriumban) volt benne része. A belügyministernek említettem, hogy Te is azt hiszed, miszerint jó volna a mostani jó hangúlatot felhasználni. A mint beszélgetésünk folytán azt említette, hogy a cultusminister bizodalma férfiaival, kik közt Szoboszlay hívei bizodalmát is nagy mértékben bírta, a tervezetet kidolgoztatta; én azon megjegyzést el nem hallgathattam, hogy jobb lett volna Tégedet felszóllítani, ki Szoboszlaynál ezerszer több bizodalommal bírsz híveidnél és hívebb jobbágy is voltál, bár Szoboszlay, ki a debreczeni conventnek hódolt, jobban fordíthatta köpenyegét a szélnek. Egyébiránt a mostani körülményekben egyebet nem tehetünk, mint türedelemmel várni, nehogy ingerlő vitázások által a dolognak ártsunk. Az említett újságlapot ide zárom.

Mint mindég régi barátod

Eduárd.

Bécs, aprilis 24-én 1858.

Kedves barátom!

F. hó 12-én hozzám intézett becses leveledre valamely érdekes újsággal felelni akartam, de ezen 14. nap alatt semmi sem történt, mi reánk nézve különös érdekkel bírna, azaz a coulissák megett semmi sem történt, mert hiszen a nyilvános esetek Angliában, Franciaországban elég érdekesek. A Főherczeg Kormányzó — mint írtam — a zsinat tartása ellen nyilatkozott; a cultusminister sürgeti, de saját Entwurfot akar bemutatni: jelenleg ez utóbbi a Kormányzó felírásának czáfolásával foglalatoskodik; erre majd a kormányzói szék felelni fog, azután a ministeri tanács, így a birodalmi tanács nyilatkozni. A debreceni főiskola és a kisújszállási gymnasium tárgyában a roffi consistorialis gyűlés ugyan derekasan nyilatkozott. A tankönyveknek katholikus irók és épen szerzetesek általi készülését, a magyar históriának és statistikának teljes elmellőzését (az egész 8. éves gymnásiumi tanfolyamban), az anyagi állapotoknak hanyatlását erősen kiemelte, és örömmel olvastam, hogy önvallásuk alapelvéből kifolyó tanrendszert kér az egyházkerület által a ministerium elé terjesztetni, melynek helyben nem hagyása esetében magán intézetté alakítandja ezen a protestantismusra és hazára több századokon át fényt árasztott debreczeni főiskolát. Ilyeneket szeretek az újságokban olvasni. A Főherczeg f. h. 26 és 27-én Sopronban lesz, — 28-án ide jön. Főherczeg Max tegnap váratott, de csak kedden jön; ez utólsóra egy kicsit neheztelnek itten, mert véleményük szerint sokat költ és az olaszokkal kokettirozik, úgy hogy a katonai hatóságokkal sem legjobban áll.

Gróf Wolkenstein Károly, ki 1848-ban a brűni feltörvényszék elnöke volt, a mostani ministerium alatt resignált és szolgálni nem akart, a porosz Kreuz-Zeitungban hatalmas czikkeket a mostani rendszer ellen irt, az ó-conservativ párthoz tartozik, és ha Csehországból, hol szép jószágán él, néha Bécsbe jött, mindég Samunál velünk értekezett; épen e napokban nálam is volt; tegnap ő Felsége által Reichsrathnak neveztetett. Ez a hivatalos világban roppant sensatiót okozott, senki se tudja magának magyarázni, hogy ki ajánlására neveztetett a ministerialis rendszernek ezen határozott ellensége a birodalmi tanácshoz. Én részemről azt hiszem, hogy az itteni Érseknek vagy a prágai Érsek Schwarzenbergnek ebben része volt, mert Wolkenstein igen eszes spiritualis férfiú, de erős katholikus. Mindenesetre nevezetes eset; némelyek már azt rebesgették, hogy a belügyminister legközelebbi utódja. Nem hiszem, hogy már ottan volnánk. — Jelenleg még a réginél maradunk, de vaczogunk.

Mint mindég régi barátod

Eduárd.

Bécs, Május 18-án. 1858.

Kedves barátom!

F. hó 10-én hozzám intézett becses leveled óta az ágostai hitvallású bányakerületünkből egy Deputatió jelent meg itten, melly még m. é. October havában ki volt küldve, főleg a Superintendensek választása ügyében, egyszersmind az 1848. előtti állapotba való visszahelyeztetés kérdésében. Tihanyi csak most hozta fel egy más felírással, mely az áttérések, reversalisok és a katho-

likus ünnepek megtartásáról szól és csípős hangot öltött magára. A Főherczeg feljelentette a Deputatió jövetelét és így a belügyminister útján tegnapra audientiát nyertek. Tihanyi hosszasan szólott, (elolvasta volt nekem beszédjét) és ő Felségét az adott szava szentségére emlékeztette, hogy az ostrom állapot felfüggesztése után a protestansokat törvényes jogaikba vissza fogja helyeztetni. Ő Felsége magyarúl felelt «hogy ez ügy befejezését ő is óhajtja, hogy ez most munkába vétetett, és önök hozzájárulásával eszközlésbe fog vétetni». A Deputatióval voltak Prónay Gábor, Kubínyi Ágoston, Podmaniczky László, Lajos és Ármin és öt esperes. Komáromi az Administrator, és Radvánszky, kik a felírást aláírták, nem jöttek Bécsbe. Thun hasonlólag röviden értekezett (ő hozzája frakban mentek). Ő azt vitatta, hogy a 60 éves sérelmekre nagy tekintettel nem lehet; feleltek, miszerint ezek legújabbi sérelmek; de arra nem sokat hallgatott. Bach-al jobban voltak megelégedve, de ő is generalitásba maradt. A pesti református Deputatió pünkösd után fel fog jönni; vajjon azonban audientiát nyerni fog, miután ezek már erősebben lépnek fel, még nem tudni, de én azt hiszem, hogy igen, mert a mostani politicai körűlményekben minden feltünő lépéstől tartózkodnak itten. Napoleonnal nem jól állunk; a két hadihajónak kiküldetése a végett, hogy Montenegrót a török sereg ellen védelembe vegye, a diplomaticus világot felzavarta, sőt az itteni ministeriumot arra indította, hogy Főherczeg Ferdinánd Miksát azonnal Velenczére küldje, miszerint mint Admiralis a szükséges rendeleteket tenné meg. Azonban én azt hiszem, hogy miután a montenegróiak a török sereget már is visszaverték, a francia hajó Klekbe (egy austriai kikötőhely, hol a török katonák partra szállíttattak) nem fog jönni; — de fon-

tosabb azon hír, hogy Toulonból több francia hajó kiindult, és így a franczia kormány alkalmasint más czélt elérni kiván nem Montenegroban, de Olaszországban. Ez a börzét nyugtalanítja, mely azt hiszi, hogy Napoleon háborúra okot keres, és Oroszországgal szövetségre lépett. Ily körülményekben nem hiszem, hogy Thun tanrendszerével a kedélyeket fel akarná zavarni, azaz ő nem ösmeri a dolgok valódi állását, és ha arról meg fog győződni, tanrendszeréről és a magyar nyelv elnyomatásáról lemondani kéntelen lesz. A sok hirek, hogy az egész rendszer változtatása kérdés alatt vólna, még eddig nem valószínűek. Ezeket sietve közlöm, mert a sok vasúti és hitelintézeti ülések most többet irni nem engednek. — Mint mindég régi barátod:

Eduárd.

Bécs, Junius 9-én 1858.

Kedves barátom!

A pesti superint. gyűlés követsége még nem volt itten és így alkalmasint még eddig audientiára szert nem tettek; a debreczeni és miskolczi gyűlés határozatai azonban már azon eredményt szülték, hogy a minapi ministerialis conferentiában Thun ellen, ki főleg azért, mert a Schulrathot az oskolák visitatiójától eltiltották, furiába jött, maga Bach nyilatkozott, ki e jelen criticus szempillanatban az ingerültséget nevelni nem akarná, és így azt kivánta, hogy a tanrendszerét és az oktatási nyelvet ne erőltesse. Azt hiszem tehát, hogy Reviczky Menyus, ki az általad is említett jelentésében Lonyay Menyus, Tisza és Ujfalussy ellen elégtételt kért, azt nem, vagy igen későn kapni fogja, általában ha

hitsorsosid a tettek terén maradnak, a jelen pillanatot erre alkalmatosnak találom. Mert a politicai viszonyok igen összebonyolodtak. Párisban Hübner a dunai fejedelemségek iránti jegyzőkönyvet aláírni nem akarta, mivel oly szabadelvű organisatiót adnak, hogy a többi Oláhok, Bolgárok, Szerbek, sőt az erdélyi Oláhok is szünetlen agitátióban tartatni fognak. Anglia, melly tíz nappal ez előtt még a Franczia és Muszka kabinetek ezen tervét elfogadni nem akarta, egyszerre a Conferentiában mellette nyilatkozott és így Austria Törökországgal maradt. Azt beszélik, hogy miután Hübner azt nyilvánította, miszerint a nem aláirásból háború kérdést nem csinálván, csak azon példát követi, melly Görögország alakításánál előfordult, hol Austria hasonlólag az organisatiót alá nem írta, a franczia minister azt felelte volna, hogy e szerint Austria azon protectoratusról is le mond, melly a dunai fejedelemségekben eddig az öt hatalmasságokat illeti. Ezen fontos kérdésre való feleletet azonban Hübner ad referendum vette. - A Dunahajózási törvénynyel is furcsán vagyunk : a dunai hatalmasságok közti egyezés mint törvény, a minap közhírré tétetett, most Franczia, Muszka, Angol, Porosz és Szardinia a Cabotaget (az egyik kikötő helyről p. o. Pestről, a másikig, Tolnáig való hajózást) reclamálván, azt is utóljára átengedni fogjuk, jóllehet erősen vitattuk, miszerint ez a souverenitással össze nem fér, és egyedül a tengeri kikötőhelyeken lehessen a portékákat kirakatni. Dalmát partjainál a franczia hajók fel s alá mászkálnak, mintha otthon volnának. A hangúlat az itteni diplomatáknál le van nyomva; mindenféléket beszélnek, sőt arról is, hogy a Császár a mostani rendszer káros következményeit át kezdi látni, — ezt azonban én még nem hiszem. — Prokesch Constantinápol-

ból ide váratik, állása a montenegrói história után kellemetlen.

Breczenheimné f. hó 28. vagy 30-án Patakra szándékozik; én 25-én Szepesbe indúlok, de ez idén Vácztól magam kocsiján indúlok, hol inspectiót tartok. Július 8-a felé Schmekszre megyek, September közepe táján Varanóra megyek és akkor Golopra is jövök. A Túdós társaság által ki küldött Deputatió (Eötvös, Andrássy, Károlyi és Kubínyi) mely a statutumok tárgyában leérkezett k. rendelet elleni remonstrátiót ő Felségének fogja átadni, e napokban Bécsbe jön. Főherczeg Albrecht Badenben tartózkodik, Ferdinánd Max még e f. h. 24-ig itten maradt. Samu holnap jön Pestről, hol a lóversenyeknél jelen volt. A Hitelintézetnél mindenféle bajunk volt Rothschild miatt, ki ideiglenesen resignatióját visszavette.

Mint mindég régi barátod:

Eduárd.

NAPLÓJA

A magyarországi ágostai hitvallású bányai és a helvét-hitvallású négy egyházkerület küldötteinek, Méltóságos idősb Báró Vay Miklós úr ő Excellentiája elnöklete alatt Bécsben folyó 1860 Január 23-dik s következő napjain folytatott értekezletének.

Jelen voltak:

Az ágostai hitvallású bányai egyházkerület részéről: Báró Prónay Gábor mint elnök, Báró Podmaniczky Armin, Desseőffi Ottó, Esztergályi Mihály Esperes, Székács József pesti lelkész, Schnell Károly vadkerti lelkész.

A túl a dunai helvét-hitvallású egyházkerület részéről: Nagy Mihály superintendens, Blaskovics Pál segéd gondnok, Konkoly Thege Balázs egyházmegyei elnök.

A dunamelléki helvét-hitvallású egyházkerület részéről: Gróf Teleki Gyula segédgondnok, Gróf Teleki Sándor, Egresi Sámuel, Török Pál Esperes, Erdélyi Ferencz egyházmegyei ülnök, Benedek László egyházmegyei ülnök, Szalai Sándor egyházmegyei ülnök, Fürdős Lajos kecskeméti lelkész.

A tiszáninneni helvét-hitvallású egyházkerület részéről. Idősb Báró Vay Miklós, Gróf Vay Dániel, Gróf Pallaviczini Róger, ifjabb Báró Vay Miklós egyházmegyei ülnök, Báró Vay Béla, Bernáth Zsigmond, Ferenczi József Esperes, Hegedűs László Esperes, Zsarnai Lajos egyházkerületi főjegyző.

A tiszántúli helvét hitvallású egyházkerület részéről: Gróf Dégenfeld Imre, segédgondnok, Tisza Kálmán segédgondnok, Lónyai Menyhért egyházmegyei ülnök, Balogh Péter helyettes Superintendens, Révész Bálint egyházkerületi főjegyző, Révész Imre egyházkerületi aljegyző.

Január 23-kán reggeli 11 órakor.

1. Elnök ő Excellentiája előterjeszté, miszerint Ministerelnök urnál bejelentette, hogy a Magyarországi ágostai hitvallású bányai, és a helvét hitvallású négy egyházkerület küldöttei, kivánnának Ő Császári Királyi Felsége előtt megjelenni, hogy ott az egyházkerületek ünnepélyesen kijelentett nézeteit élőszóval tolmácsolják, a Patens és ministeri rendelet s az ezeket életbe léptető rendeletek sérelmes voltát elpanaszolják, és azok fel-

függesztését s hatályon kívül tételét kérjék; de Miniszterelnök úr nem nyújtván biztos reményt, az elfogadtatáshoz, mert a küldöttek oly egyházi testületeket képviselnek, melyeket a Patens és ministeri rendelet eltörlöttek, s így törvénytelenek, ennek folytán elnök ő Excellentiája felhívta a küldöttséget, tanácskozzék a felett, mit kell tennie azon esetben, ha ő Felsége előtt, személyesen meg nem jelenhetnénk.

A küldöttség általános véleménye abban összpontosúlt, hogy azon esetre, ha kérelmét élő szóval Ő Felsége előtt nem tolmácsolhatná, írásbeli felterjesztvény fogalmaztassék, és adassék át a Minister elnök urnak, a Felség kezeihez való juttatás végett.

2. Ezen most kifejezett határozat nyomán, elnök ő Excellentiája felhívta az ágostai hitvallású bányai kerület küldötteit, ha készek-e aláírni a készítendő felterjesztvényt, vagy külön felíratot fognak intézni Ő Felségéhez, a Minister elnök úr utján.

Egyező akarattal kinyilatkoztatták, hogy a felterjesztvénynek, a helvéthitvallású testvér egyház küldötteivel együtt, ők is aláírnak, s egyszersmind ennek kíséretében, saját küldőik feliratait is felterjesztendik.

3. Elnök úr ő Excellentiája felolvasta azon beszédet, melyet a küldöttség nevében, Ő Felsége előtt elmondandó lenne, ha kegyelmes kihallgattatást nyernénk.

Miután ezen beszéd, az egyházkerületek ünnepélyesen és törvényesen kinyilatkoztatott, s a császári Felséghez beadott feliratokban kifejezett elvekkel, nézetekkel, s így útasításainkkal mindenben megegyezett, s azokat a leghivebben tolmácsolta, szíves köszönet nyilvánítása mellett, örömmel elfogadtatott. Elhatároztatott egyszersmind, hogy azon esetben, ha a küldöttség ő Felsége elé nem bocsáttatván, ezen beszéd fel nem olvastatthatnék,

szerkesztessék felterjesztvényi alakban, s igtattassék bele az is, hogy az egyházkerületek küldöttei, lelkiismeretes kötelességöknek tartják, a Császári Királyi Felség magas figyelmét felhívni arra, hogy azon út, melyen a Ministerium az egyházszervezetet életbe léptetni akarja, s közelebb a Január 10-én kelt ministeri rendelet egyházalkotmányunk presbyteri jellemét eltörölné, s a testvérkötelékben, s egyházmegyei és egyházkerületi fokozatos kormányzat alatt álló egyházba, az independentismust hozná be, és ekképen felbontana minden egyháztársadalmi rendet, a mi ez úton mulhatatlanúl bekövetkezvén, a felelőséget egyházunk, Isten és emberek előtt, magától eleve elhárítja.

Ennek folytán kijelentetett, az is, hogy ezen felterjesztvény mellett, a két dunai és tiszántúli helvéthitvallású egyházkerületek is, adják át felirataikat a Minister elnök urnak, ő Felsége kezeihez való juttatás végett.

Január 24-kén reggeli 10 órakor.

4. Elnök ő Excellentiája előadván, miszerint a Ministerelnök ígéretet tett, hogy ő Felségénél a küldöttség kérelmét bejelenti, s f. hó 24-kén délelőtt 12 órakor kihallgatást ád, a midőn egyszersmind választ is nyerhet, bébocsáttatik-e Ő Felsége elé, vagy nem, felhívta a küldöttséget nevezzen kebeléből megbízottakat, kik vele együtt a Ministerelnök urnál megjelenjenek.

Elnök úr ő Excellentiája mellé kineveztettek: Báró Prónay Gábor, Gróf Teleki Gyula, Nagy Mihály, Balogh Péter, Esztergályi Mihály, Ferenczi József, Székács József, Török Pál.

Dél után 3 órakor.

5. A küldöttség megbízatásában eljárván, ő Excellentiája előadta, hogy az egyházkerületek küldöttségét ő Felsége nem fogadhatja, mert nem tétetett elég azon korábban kibocsátott rendeletnek, miszerint az ilyen küldöttségeknek, a Magyarországi Főkormányzóság utján kell az elfogadhatási engedélyt kieszközölni; de mind e mellett Ministerelnök úr kijelenté, hogy miután most különben is, az egyházkerületek küldöttei jelen vannak, az egyház és államkormány közt fenforgó félreértések eloszlatásától és a kölcsönös közeledés eszközlésétől nem idegen, s ha a küldöttség ehez útat és módot fog találni, kész megbizottainkkal értekezésbe bocsátkozni.

Komoly és hosszas megfontolás után, abban lőn közmegállapodás, hogy a küldöttség hajlandó, azon út és mód felett tanácskozni, mely az egyház és államkormány közt fenforgó félreértéseknek véget vetne, de csak az egyház államjogi alapjának, s az egyházkerületek kifejezett alapelveinek sérelme nélkül, s ha megbizottainkkal, a ministerium küldöttei értekezésbe bocsátkoznak, eleve jelentsék ki, hogy küldetésük czéljánál fogva, szavuk e tekintetben nem lehet több, magánértékű nyilatkozatnál; mindazáltal, hogy a fenforgó félreértések kiegyenlítésére, s a kölcsönös közeledés eszközlésére, a kínálkozó alkalmat el ne mulaszszák, készek az említett alapon értekezésbe bocsátkozni, azon kérelem kijelentése mellett, miszerint a kölcsönös értekezés eredményét, legyen szabad az egyházkerületekkel, végérvényes megállapítás végett közleni. Ezen előzmények megállapítása után, a küldöttség a választmánynak, mint megbizottainak kezébe, a következő utasítási pontokat

adta, oly meghagyással, hogy az adott útasítás körén túl nem léphetnek :

1 Kéressék meg ő Felsége, hogy a Patens alaphatározataira fektetett ministeri szervezet s az ezt életbe léptető intézkedések hatályba lépése halasztassék el.

2. Engedtessék meg, hogy megmaradván az egyház történeti fejlődésének alapján, a mindkét felekezetű egyházkerületek, a kebelükben megüresült, s illetőleg hatályon kívül tett hivatalokat, a gyakorlatban volt rendszabályok szerint, törvényes választás által töltsék be, s így az egyházi hatóságokat egészítsék ki.

3. Az ekképen reintegrált egyházkerületek megbízottai, illető general Conventeikre összejövén, a zsinati követek választásának módját megállapítsák.

6. A Minister elnök úr utján benyújtandó felterjesztvény, a meghatározott módosítással elkészíttetvén, felolvastatott, s helyben hagyván, köziratra bocsáttatott.

Január 25-én reggeli 10 órakor.

7. A küldöttség összeülvén, elnök ő Excellentiája előadta, hogy császári és királyi Fő-Herczeg Rajner ő Fensége, magához hívatta; azért az ülés dél után 3 órára áttétetik.

Dél után 3 órakor.

8. A küldöttség tagjai összejövén, elnök ő Excellentiája előadta, hogy a Fő-Herczegnél kedvező fogadtatásban részesült, s volt alkalma kifejezni az egyház sérelmeit, nézeteit, s kivánatait, különösen is kiemelvén a Január 10-én kelt Ministeri rendeletnek sérelmes és vészes voltát, s mielőtt a Fő-Herczeg, elnök ő Excellentiáját elbocsátotta, s a Felség személyes elnöklete alatt tartandó

birodalmi tanácsba ment volna, felhivta, adna át néki némely iránypontokat, a melyeknek alapján gondolná a kiegyenlítés lehetőségét. Elnök ő Excellentiája a következő iránypontokat mondotta el:

1. a ministeri szervezet s az azt életbe léptető rendeletek elhalasztassanak; 2. az egyházkerületek hiányzó hivatalnokaikat, törvényes rendszabályaik szerint megválaszthassák, s ekképen magokat kiegészíthessék; 3. az egyházkerületek illető generál Conventeiken, a zsinati követek választásának módját megállapitsák, s végre 4. a Patens a zsinatnak adassék át.

Megválasztattak ez úttal, a Ministérium megbizottaival értekezendő választmány tagjai is, úgy mint, idősb Báró Vay Miklós ő Excellentiája elnöklete alatt Báró Prónay Gábor, Székács József, Tisza Kálmán, Révész Imre, Hegedűs László.

Január 26-kán reggeli 10 órakor.

9. Elnök ő Excellentiája, Báró Prónay Gábor ő Méltóságával Ministerelnök urnál megjelenvén, hogy ő Felsége akaratát megtudják, az összeült küldöttségnek azon választ hozták, miszerint a Felség a küldöttséget együtt nem fogadhatja, hanem egyenként mentül számosabban folyamodhatnak kihallgatásért, a küldöttség elnökeinek pedig kijelentette, hogy a Felség ki akarván őket hallgatni, annak idejében parancsolni fog velök, egyszersmind azt is mondotta, hogy a bejelentett választmányi tagok névsorát, a Felségnek adandja át.

A küldöttség tagjai mély megilletődéssel fogadták az elútasitó választ, s kijelenték egyező akarattal, hogy tekintve küldőik akaratát, s küldetésük czélját, egyenként audientiát nem kérhetnek, s nem kérnek, sőt a

választmány tagjai sem jelenhetnek meg a kihallgatáson, miután egyenes missiójuk csak a Ministerium megbízottaival leendő értekezés volt, a kezökbe adott útasítás határai közt; s azon esetre, ha tán parancsolnának velök, csak mint magán emberek jelenhetnének meg, s mint ilyeneknek, semmi személyes kérelmök nincs, és így az egyház ügyeire nézve semmi értekezésbe nem bocsátkozhatnak. Felkéretett azért elnök ő Excellentiája tisztelettel, hogy ha az egyház egyetemes küldöttségének ő Felsége elé jutását ki nem eszközölhetné, úgy méltóztassék intézkedni, hogy a már felolvasott és aláírt előterjesztvény, az egyes kerületek feliratával együtt ha lehet, egyenesen ő Felségének, ha pedig ez meg nem történhetnék, a Ministerelnök urnak adassék át, a Felséghez való juttatás végett.

Elnök ő Excellentiája ezen egyetemes akarat és ohajtásra kinyilatkoztatá, hogy ha küldetésünk czélja, az egyetemes küldöttségnek ő Felsége elé bocsátása, ki nem eszközöltethetnék, megpróbálja, az elnököknek rendelt audientián, felterjesztvényünket a Felség kezébe juttatni, s kijelentendi, hogy valamint elnöki tiszte, úgy a küldöttség teendője is megszűnt, s csak mint magán ember úgy áll ő Felsége előtt.

Január 26-án reggel 11 órakor.

10. Elnök ő Excellentiája Miniszterelnök úrral értekezvén, jelenté, hogy a választmány tagjainak névjegyzéke, a Felségnek átadatván, ellenök semmi kifogás nem tétetett, s a vallásügyi Ministerium által, délután fél egy órakor elfogadtatnak és meghívatnak, az államkormány részéről is teljesen magán jelleműnek nevezett értekezletre.

Ő Excellentiája azon kérdésére: átadja-e a Felségnek a felterjesztvényt, ha mint mondatva volt, a küldöttség elnökei audientián fogadtatnának, kimondatott: hogy igen is azon esetben, ha nem lehet semmi kilátás arra, hogy az egyetemes küldöttség ő Felsége előtt kihallgatást nyerjen.

Délután 6 órakor.

11. Elnök úr ő Excellentiája felemlíté, miszerint a Felség előtti kihallgatásról még semmi bizonyost nem tudhat, jelenti azonban, hogy a választmány magán értekezlete, a Vallásügyi Ministerium szállásán, Ministeri Osztálytanácsos Zimmerman József úrral, mai napon dél után 1—3 óráig megtörtént. Különösen kiemeli ő Excellentiája, hogy midőn Ministeri osztálytanácsos úr, a maga megnyitó beszédében, az értekezlet keletkezését, oly értelemben adta elő, mintha azt egyetemes küldöttségünk kívánta volna, arra ő Excellentiája azonnal megjegyezte, hogy a kölcsönös közeledésre az első felhívó szó, Ministerelnök úrtól jött: mind a Ministeri tanácsos urnak, mind a választmány tagjainak ismételt nyilatkozata után, ezen értekezlet teljesen magánjellemű és értékű lévén, erről jegyzőkönyv nem vezettetett, ennélfogva, elnök Ő Excellentiája is, a vitatkozás teljes folyamára, és egyes részeire ki nem ereszkedhetvén, különösen azt emelé ki, hogy Ministeri tanácsos úr, a mintegy két óráig tartott magánbeszélgetés végén, mint a Választmánynak útasításával megegyező kívánatát, azon pontokban fogta össze teljesen és szabatosan, melyeket az egyetemes küldöttség a Választmánynak útasításúl kezébe adott, s elnök ő Excellentiája is, Császári királyi Fő-Herczeg Rajner ő Fenségének elmondott. Ezek után

Ministeri tanácsos úr kijelenté, hogy noha bajosan hiszi, hogy ezek mind teljesedésbe menjenek, mindaz által azokat az illető magasb Helyen előterjeszti.

A küldöttségi űlés elnök ő Excellentiája ezen előterjesztését köszönettel fogadta, s azon óhajtását nyilvánítá, hogy a választmány említett értekezésének folyama, az illető tagok által, a lehető részletességgel írásba foglaltassék, s mellékletűl a naplóhoz csatoltassék.

A küldöttség következő ülése, a következő nap, déli 12 órára tűzetett ki.

Január 28-án déli 12 órakor.

12. Elnök ő Excellentiája előadta, hogy nincs többé reménye, miszerint a küldöttség egyetemesen ő Felsége elibe bocsáttassék, azért a küldöttség, megszűnvén missiója, feloszlottnak nyilvánította ki magát, s elnök úr ő Excellentiája a következő nagyfontosságú szavakkal vett búcsút küldött társaitól:

«Nem tagadhatom meg, mond, magamtól, hogy elválásunk e pillanatában, pár szóval búcsút ne vegyek, az igen tisztelt küldöttségtől, hogy ki ne fejezzem abbeli lelki örömömet, miszerint egész működési időnk alatt, nem vala egy felmerűlt kérdés sem, mely iránt nézeteink, avagy csak árnyéklatilag is, eltértek volna egymástól. Adja a Mindenható, hogy ily példás egyetértés lengje hitfeleinket is, e válságos időkben körűl; kitűrés, összetartás, az általam mindjárt kezdetben kimondott solidaritás eszméje, egy méltósággal teljes folytonos higgadt álláspont a jogosság terén, elébb utóbb megtermendik gyümölcsöket; si oportet fieri scandala: legyen ez mások szerepe, s minden jogtalan, törvénytelen eljárás, szenvedjen hajótörést, szégyenűljön meg vallásos érzel-

meink irányában. Mindenek felett pedig bizzunk Istenben, és higygyjük erős keresztyéni hittel, hogy e kínos szenvedés napjai sem valók egyébre, mint lelki erőnk edzésére, s evangyeliumi hitünkbeni megszilárdításunkra. Isten mindnyájunkkal!»

Elnök ő Excellentiája ezen búcsú szavait a küldöttség, a szív mélyéből fakadó közhelyesléssel fogadta, és Főtisztelendő Balogh Péter túl a tiszai helyettes Superintendens úr a küldöttség nevében, köszönetet fejezett ki elnök ő Exellentiája buzgó törekvéseiért és fáradozásaiért, s felhívta érzékeny szavakban a küldöttség világi tagjait, hogy legyenek továbbra is gyámolai az evangyeliom szolgáinak, s törhetlen bajnokai az egyház szabadságának és jogainak, mert csak ily egyesített erő mellett lehetünk erősek, az egyházat fenyegető veszélyek elhárítására, s a protestáns egyház jogainak és szabadságának megvédésére.

Mely szavakra a küldöttség egyetemesen Ament mondván, az egész gyülekezetet eltöltő szent lélektől felbuzdíttatva, nagytiszteletű Székács József úr, az evangyeliomi egyház felett őrködő Isteni gondviselés segedelmeért a következő kenetteljes szavakban folyamodott, mondván:

«Kegyelemnek Istene, szent Atyánk! Hálákat adunk Néked, hogy minket a Te örökségedbe hívtál, s a Te szent Fijad evangyeliomának világosságára méltattál. Szent örömünket valljuk be előtted, szent lelked ajándéka, azon egyetértés felett, melyet lelkünkbe oltottál akkor, midőn egyházad ügyét, világi hatalom előtt védelmezni összesereglettünk. Egyszersmind fájdalmas panasszal kesergünk színed előtt, azon ingatagság és félelem felett, mely némely távollevő testvéreinket megszállotta, midőn evangyeliomod igazságaért, küzdeniök kell vala.

Kérünk Téged, jelenj meg hatalmaddal közöttünk, s harczolj ügyedért mellettünk és velünk, mivelhogy nélküled nem győzhetünk. Tedd érezhetővé köztünk Urunk és Megváltónk! azon ígéretedet, hogy hol ketten, hárman egybegyűltünk nevedben, te ott lész közöttünk, sőt velünk maradsz világ végezetéig. Ébreszd fel bennünk az apák emlékezetét, kik a te országodért készek valának, vagyont, szerencsét, vért és életet feláldozni, hogy nemes nyomdokaikon haladjunk tántoríthatatlanúl nem térve el az igazság útjáról, se jobbra, se balra, hanem kövessük azon irányt, melyet előnkbe szent Fijad kitűzött, védjük azon alapot, melyre egyházát maga fekteté, mely az Isten igéje, s a hit, mely abból származik. Adj erőt és bátorságot, hogy se magasság, se mélység, se hatalmasságok, se Fejedelemségek, se élet, se halál, és semmi egyéb teremtett állat, el ne szakaszszon azon szeretettől, mely a Krisztusban van, hogy azon öntudattal szálljunk sírjainkba, hogy hívek maradtunk mind végig. Egyesíts mindnyájunkat, azon gondolatban, hogy nincs idvesség számunkra, mint azon egynek birtokában, mire szükségünk van, hogy ezt a világnak sem méltóságai, sem czímei, sem kincsei kinem pótolhatják, hogy nincs nekünk más idvességünk, mint az, hogy a Te szolgálatodba állunk, és benned vagyunk gazdagok.

A te oltalmadba ajánljuk a te egyházadat, melynek bizodalma tett követekké minket, s melyhez ezennel visszatérők vagyunk. Oh add, hogy felfogjuk magas hívatásunkat, s példánk által mutassuk meg azoknak, kiknek szemei rajtunk csüggenek, hogy míg mi a világiakban megadjuk a Császárnak a mi a Császáré, a lelkiekben megadjuk Istennek a mi az Istené, s az engedelmességet Isten iránt, semmi viszonyok, kísértetek,

veszélyek között, nem rendelhetjük alá az engedelmességnek az emberek iránt.

Védj meg minket erőnek Istene, s fedezd be küzdő egyházunkat hatalmad szárnyaival. Bocsásd meg vétkeinket s engedd hinnünk, hogy ha igazán harczolunk, a vésznapok után feltámasztod a vígasztalás napját. Benned bízunk, rád támaszkodunk, s nem kételkedik a mi szívünk, hogy igaz ügyünk legjobb helyen van a te kezedben! Bocsáss meg elleneinknek, védelmezd és segítsd meg a te népeidet. Hallgass meg szent fijad nevében Amen. Miatyánk stb. Áldás stb.

Ezzel a küldöttség feloszlott.

Iratott az eredeti naplóból s azzal teljesen megegyezik. *Hegedüs László*, m. k. küldöttségi jegyző.

*Futtában feltett gondolatok a magyar protestans egyházalkotmány ügyének jelen állása felett.**

1860. Február végén.

1. §. *Micsoda ponton áll jelenleg a magyar protestans egyház szervezkedési vagy alkotmányozási ügye?*

A magyar protestans egyház, értvén e név alatt mindkét hitfelekezetet, a maga alkotmányi ügyére nézve, igen kellemetlen és szomorító állapotra jutott. A közönségesen ismeretes tények és tudósítások ugyanis, már kétségtelenül mutatják, hogy az ágostai hitvallású egyház legnagyobb része, az 1791. XXVI. t. c. s általában egyházunk törvényes autonomiájának s történeti fejlődésének alapjáról letántorodott. Már maga az, hogy az egyetemes küldöttséghez, csak egy ágost. hitv. kerület csatlakozott, és pedig nagy nehezen, mutatja a helyzet

* Révész Imre kézirata.

szomorító voltát. Több megyékben a ministeri szervezet már forma szerént keresztül vitetett. Az Evangelisches Wochenblatt, mely a kormány érdekeinek leghívebb és legbuzgóbb közlönye, részletes kimutatásokkal bízvàst és bátran hirdeti, hogy a mi kis rész az ágostai hitvallású egyház kebelében még ez ideig tettleg szervezve nincs, az is szervezve lesz bizonnyal a kitűzött határidőre. A posonyiak, kik ez előtt, az egyházi és iskolai autonomiának igen buzgó bajnokai voltak, most, mint mondatik, félelemből eltántorodtak. Oly buzgó, tudós és tekintélyes férfiú, mint Bauhoffer György budai lelkész, nyilván szózatot intéz *mindkét* hitfelekezethez, a kormány érdekében. A röpirat-irodalom, és pedig a nép számára, már megkezdetett, s bizonyosan erélylyel folytattatni fog, természetesen a kormány érdekében. Tekintélyes, nagyhírű külföldi tudósok, mint: Schenkel heidelbergi, Jacobson königsbergi, Lechler lipcsei tanár, Hoffmann, Gusztáv Adolf egyleti elnök, kik a mult években irántunk nagy részvéttel viseltettek, most egyenesen a patens mellett s az azt el nem fogadók ellen ugyan határozottan nyilatkoznak.

Mindezek, az ellentétek nagy kifejlődése mellett azt is közelebbről mutatják, hogy az ágostai hitvallású egyház, tőlünk reformátusoktól már tettleg és annyira elszakadt, hogy a két egyházat, a fenforgó ügyben, bármi érdekből is, egy szempont alá fogni, csaknem teljes lehetetlenség. Ennélfogva a következő gondolatok is, csak a reformált egyházat veendik és vehetik figyelembe.

2. §. *A január 10-ki rendelet sérelmes volta.*

A magyar protestans egyházban, egyedül a tiszántúli egyházkerület az, melynek megengedte az isteni gondviselés, hogy közügyünkben, egészen a január 10-ki

rendelet stadiumáig ünnepélyesen és törvényesen nyilatkozhatott. Három stadiumot lehet és kell ugyanis, ügyünknek legközelebbi vészes folyamában megkülömböztetni.

Első: maga a patens s az azt kísérő miniszteri szervezet, s a kerületeknek ezekre tett felíratai.

Második: a November 2-ki ministeri rendelet, mely egyenesen a törvényt magyarázza, és a kormány lépését indokolja és védelmezi. Ezen leíratra, mely igen nagy fontosságú, egyedül a tiszántúli ref. egyházkerület nyilatkozott, folyó évi januári nagyszerű gyűléséből, és pedig nyilatkozott a maga feliratában ugy, hogy a ministernek minden érveit és támaszait tökéletesen ledöntötte és megmutatja, hogy oda fent a törvényt vagy nem értik, vagy nem akarják érteni. Ezen felirat igen nagy figyelemre méltó.

Harmadik stadium: a küldöttség járása s a január 10-ki s február 5-ki rendeletek, melyek egyfelől erőszakos és erélyes keresztülvitelt parancsolnak, másfelől az egyezkedésre nyújtanak némi halvány kilátást.

A január 10-ki s illetőleg a február 5-ki rendelet velejét és sérelmes voltát, következő pontokba lehet röviden összefoglalni:

1. A polgári hatalom, rendelkezőleg és törvényhozólag avatkozik az egyház belügyeibe, és az egyháztól feltétlen engedelmességet kíván.

2. Akaratjának, vagyis feltétlen parancsának keresztülvitelét az egyes papokon és gyülekezeteken kezdi.

3. Az egyház törvényes hatóságainak, hivatalnokainak s gyűléseinek működését sőt életét felfüggeszti, illetőleg megsemmisíti.

4. A feltétlen parancsnak nem engedelmeskedő egyházat, testületi jogainak elvesztésével fenyegeti, s így

attól a védelmet megtagadja, sőt azt végső dissolutióba esettnek, desorganisált csapatnak tekinti.

Hogy az első sérelem valóban létezik, — túl van minden kétségen, mert világosan polgári hatalomtól ered az, annak akaratját, parancsát fejezi ki; irányozva van pedig a parancs az egyház belügyeire, mert hogy a szervezet, vagy alkotmány tisztán egyházi belügy, már csak maga az is eléggé mutatja, hogy az, minden hitfelekezetnél, hitelvekkel van élő egybefüggésben. Valamint a római kath. egyház papatusa s hierarchiája, vagy az angol egyház episcopatusa: épen úgy a mi zsinat-presbyteri rendszerünk és autonomiánk is egészen dogmákból fejlődött ki, s azokkal mindvégig organicus egybeköttetésben van. Feltétlen engedelmességet is kiván a rendelet, mind azért, mert absolut hatalomtól eredt, mind azért, mert sehol hozzászólásról vagy módosításról egy szót sem szól, sőt a nem engedelmeskedőket, az ezen rendeletet kísérő levél, egyenesen bűntetéssel fenyegeti. Az első pontban kijelölt sérelem tehát valóban létezik.

De lássuk, miként sért meg a sérelem? Megsérti

a) A reformált keresztyén egyháznak azon egyik legfőbb elvét, hogy status és egyház egymást nem absorbealhatja, egymás jogkörébe nem avatkozhatik. A milyen keresztyén ellenes vólt az, midőn a középkorban a pápák és papok koronákat, hivatalokat osztogattak, törvényeket hoztak, egy szóval: az államnak nyakára nőttek: épen oly természetellenes és helytelen az most vagy bármikor, hogy a status akar nyakára nőni az egyháznak. E ponton igen szépen lehet bizonyítani a tudományok magasabb régióiban is. — Megsérti

b) A lelkiösmeret szabadságát s a szabad vallásgyakorlatot is, melyet számunkra békekötések és törvé-

nyek biztosítanak. Mert vajjon lehet-e azon egyháznak lelkiösmeret szabadsága, s szabad vallásgyakorlata, melynek saját *belügyeire* nézve, a róm. kath. absolut *államkormány* irányában *feltétlenül* kell engedelmeskedni? Vajjon azon ősök, kik a bécsi békekötést kivivták, gondolták-e azt, hogy az egyháznak, melynek szabadságáért ők véröket ontották, belügyeibe még valaha idegen hatalom fog avatkozni? Valóban az egyház öntörvényhozási joga nélkül, minden szabadvallásgyakorlat csupa fictió, vagy nevetséges satyra.

c) Sérti végre az 1791. XXVI. t. c. 4-ik pontját, mely ezt mondja: «evangelici in iis, quæ ad religionem pertinent, unice a suæ religionis superioribus dependeant». A minister úr pedig nekünk bizonnyal nem superiorunk, s még kevésbé . . . religionis.

Ha az abc-t tovább vinni akarnók, mondhatnók, hogy sérti ama pont az egyházunk történelméből kifejlő jogi elvet is, mert sehol sincs reá példa, hogy Fejedelem avatkozott volna az egyház szervezet dolgába. Ezt még Rákóczy vagy Bethlen sem tette, kik pedig a felekezethez tartozván, s az egyháznak nagy pártfogói és védelmezői lévén, e féle jogot magoknak némi részben s azon korban vindicalhattak vólna. Sérti kánonainkat, mert ezek világosan is elfoglalják már azon tért, t. i. az egyház belügyeinek terét, a melyre most a minister lépett.

Hogy a 2-ik pont alatti sérelem létezik, ismét kétségen kívül világos; mert szolgabirák, városi birák, egyenesen az egyes papokhoz küldik a január 10-ki rendeletet, azoktól vevényt vesznek stb. Általában pedig a rendelet procedurája, saját szavai szerint, nem más mint ez: a pap kétszer felolvassa a szószékből; akkor nyomban hozzáfognak presbyterium alkotásához, a ministeri rendelet szerint, s midőn ekként az egyes gyülekezetek

rendezve vannak: azután jönnek a megyék, kerületek; et sic porro . . . egészen a zsinatig.

Ez már sérelmes annyiban, a mennyiben

a) Megsérti, sőt feldúlja az egyházi társadalom canonicus organismusát. Micsoda ezen canonicus organismus? Nem más mint az, hogy a magyar reformált egyház, a reformatiótól kezdve, mind e mai napig esperességek, és superintendentiák organicus kapcsolatában és törvényes felsősége alatt áll. Kánonszerű ezen organismus, mert ezt egyenesen és eleitől fogva kánonok alapították meg; azon kánonok, melyekre megesküdt minden pap, s minden tisztviselője az egyháznak, azon kánonok, melyekről az 1791. XXVI. 4. §. azt mondja, hogy azok: «nec per regias resolutiones, nec per dicasterialia mandata possint alterari». Midőn tehát, akármiféle fontosabb választatást, annyival inkább egyházszervezetet az egyes gyülekezetek által akar kezdeni a kormány: ez nem mást tesz, mind azt, hogy egyházunk organicus kapcsait szétszakasztja; szervezetünket tabula rasanak tekinti, s mellőzve az egyedűl illetékes kerületi gyűléseket, nyiltan a forradalom terére lép. Vajjon hova vezetett volna, vagy mit jelentett volna az, ha a Felség 1848 előtt, vagy bármely parlamentaris országban a fejedelem, a maga propositióit az országgyűlés vagy parlament mellőzésével, közvetlenül az egyes községekhez terjesztette volna, vagyis azokat kényszerítette volna, azoknak a propositióknak törvény gyanánt való elfogadására?

b) De vannak nekünk specialis canonaink és statutumaink is, melyek az egyes gyülekezetektől, papoktól, esperesektől, megyéktől s a superintendensektől a fontosabb dolgokban való minden intézkedés hatalmát elveszik. Ilyen nálunk a XI és XII-ik kánon, s a kánonoknak a C-ik kánonba tett zárszava; a melyek a fontosabb

dolgok feletti minden intézkedést a nemzeti zsinatok, vagy legalább kerületi gyűlések körébe útasítnak. Ilyenek a tiszáninneni és tiszántúli egyházkerületek közelebbi időben s épen a patensre vonatkozó végzései, melyek az egyes papoknak és hivatalnokoknak határozottan megtiltják, hogy a patens s ministeri rendeletek végrehajtásához segédkezeket nyujtsanak. – És itt jön már most a pap egy kínos dilemmába; tűz és víz közzé szorúl. Egyfelől állanak nev. a kánonok s a törvényes egyházi felsőség iránti engedelmesség, a melyekre ünnepélyesen megesküdött, s melyek őt a január 10-ki rendelet végrehajtásától sőt kihirdetésétől is eltiltják; másfelől áll a kormány, a maga feltétlen parancsával, mely őt az egyházi társadalom organismusától s a törvényes felelőségtől való elszakadásra, az egyházi nyelven úgy nevezett, őseink által folyvást kárhoztatott independentismusra zaklatja.

E pontnál tehát a kormánynak múlhatatlanúl el kell ismerni vagy azt, hogy

az egész magyar protestans egyházalkotmányt tabula rasanak tekinti, annak törvényeit s történeti fejlődését ignorálja, s magát az egyház absolut törvényhozójának tekinti; — vagy azt, hogy

a protestantismus elveit s a mi egyházunk történetét és törvényeit nem ösmeri.

c) E pontnál, hogy most a kormány, közvetlenűl az egyes papokhoz és gyülekezetekhez fordúl, sajátságos és világos következetlenséget is lehet szemére vetni. Midőn ugyanis 1856-ban, a cultusminister az ösmeretes egyházi törvénytervet kibocsátotta: egyenesen és közvetlenűl a kerületi gyűlésekhez útasította azt, sőt világosan kijelentette hogy a felett «a kormány irányában, csak az egyházkerületi gyűlések, mint a superintenden-

tiák egyedűl jogos képviselői, a gyülekezetek és esperességek kizárásával lehetnek hívatva, véleményt és nyilatkozatot adni». Egyenesen a Superintendensekhez s superintendentiákhoz intézte, küldte a patenst s azt életbe léptetni akaró, valamint az az előtt s az ólta megjelent sőt még magát a február 5-ki rendeletet is. Egy szóval: elösmerte és követte azon elvet, hogy neki egyházunk közügyeiben, egyedűl a superintendentiával és superintendenssel lehet magát józanúl és törvényesen érűlközésbe tenni. Mi tehát az oka mégis most, hogy ezen utat mellőzve, az igazgatást és rendelkezést legalúl kezdi? Divide, et vinces!

Hogy a harmadik pont alatt említett sérelem valósággal létezik: ismét magának a rendeletnek saját szavaiból világos; mert megmondja, hogy megyei és kerűleti gyűléseket, ezentúl csak a kormány értelmében lehet tartani, hogy a községek, ha magukat rendezik, testűleti jogaikat elvesztik, s hogy az illető község vagy megye terűletén nem lakó gondnokok hívatala általában, tehát még azon esetben is, ha e községek s megyék magokat rendeznék elenyészik. Ezen pont már sérelmes annyiban, a mennyiben

a) az egyházi hívatalokat s hatóságokat tisztán állami intézményeknek tekinti; mert különben miként akarhatná azokat felfüggeszteni, vagy megszűntetni;

b) kánonainkat, a melyeken az egyház hatóságai és hívatalai nyugosznak, mint szinte egész egyházalkotmányunkat is felforgatja, egyházi életünk folyamát fenakasztja, s annak szabad lélegzését is meggátolja, erét metszi.

Hogy a negyedik pont alatti sérelem szinte valójában létezik, hasonlóképen nem szenved kétséget; mert maga a rendelet világosan mondja, hogy az oly egyházközségek, melyek f. évi marcius végeig magukat nem

rendezik, rendezetteknek többé nem tekintetnek; ettől feltételezett jogaikat és igényeiket elvesztik s testűleti jogaikat, folyamodás utján csak akkor nyerhetik meg, ha magokat már tökéletesen rendezték.

Ez rettenetes!

A protestans egyház és egyes gyülekezetek ugyanis, mindazon jogokat, a melyekkel bírtak és bírnak, sőt még magát a létezhetési jogot is, csak úgy bírják és bírhatják, mint *testűletek*. Midőn tehát az mondatik, hogy valamely gyülekezet a maga testűleti jogát elvesztette, ez azt teszi, hogy nem szabad többé neki gyűléseket, hivatalnokokat tartani, végzéseket hozni, intézkedni, birtokot szerezni stb. stb.; egyszóval: nem szabad létezni. A status tehát megtagadja ő tőle még azon jogot s azon jogvédelmet is, melyet a maga fogalmánál és rendeltetésénél fogva, a legutolsó napszámos, sőt egy utazó iránt is teljesíteni köteles. A törvényszékek és más polgári hatóságok, melyeknek rendeltetése a személy- és vagyonbátorság biztosítása és védelmezése s az igazságnak részrehajlatlan kiszolgáltatása: most már a magyar protestans egyházak beadványait el nem fogadják, visszautasítják, azoknak birtokjogára, kötelezvényeire nézve igazságot nem szolgáltatnak; — egyszóval: az egyházak egészen törvényen kívűli állapotba taszíttatnak. Oly helyzet ez, melyben még a török járom alatt sem voltak a protestans egyházak; melyektől a maga módja szerinti igazság kiszolgáltatást és jogbiztosítást, még a pogány török sem tagadta meg. És miért történik mindez? Nem másért, mint csupán azért, mert a magyar protestans egyház, a maga alaptörvényeihez és történeti fejlődéséhez mindvégig hű kíván maradni. Nem kíván ez egyház semmi új jogot; nem sértett meg semmi polgári törvényt, nem változtatta meg hitvallását stb.

Nem lehet kétkedni felette, sőt biztos értesülés után bátran állíthatni, hogy a tövényszékek, azon gyülekezeteket, melyek a törvényes autonomiához híven magukat a kitűzött határidőig nem rendezik, a törvényszékek és hatóságok, még birtokjogaikban, vagyoni viszonyaikban sem fogják védelmezni, sőt azoknak beadványait el sem fogadják; míg ellenben azon egyeseket és gyülekezeteket, melyek vakon engedelmeskedve magukat rendezendik: minden védelemben, pártfogásban, és kedvezésben részeltetik. Mily szomorító, mily leverő ez, a XIX-ik században, a civilisatio és humanismus e híresztelt korszakában! És ez annyival szomorítóbb és lesujtóbb, mert ő Felsége, 1851. Dec. 31-kén kiadott nyilt parancsában, a cseh és morva őrgr., galiciai stiriai stb. protestansokat, a kiknek szabad vallásgyakorlatát semmi törvény, hanem egyedűl a császári kegyelem biztosította, még ezen protestansokat is ünnepélyesen biztosította azon jogokról, miket most a magyar protestans egyháztól megtagad. A patens ide vonatkozó szavai ezek: «Wir erklären durch gegenwärtiges Patens ausdrücklich, dass wir jede gesetzlich anerkannte Kirche, und Religionsgesellschaft in dem Rechte der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, dann *in der selbständigen Verwaltung ihrer Angelegenheiten, ferner im Besitze und Genusse der für ihre Kultus-, Unterrichts- und Wohlthätigkeits-Zwecke bestimmten Anstalten, Stiftungen und Fonde erhalten und schützen wollen*».

Hova vezet a kormánynak ezen sérelmes és vészterhes rendelete, s mit fog szülni ennek foganatba vétele: bajos előre belátni. Annyi bizonyos, hogy a protestans nép minden osztályában, a legmélyebb fájdalmat, s a status kormány iránti bizalmatlanságot, kétséget és nyugtalanságot s a régi üldözések megújulásatóli félel-

met költendi ez fel. S vajjon mindez előmozdítja-é bármely status kormány dicsőségét és tekintélyét is?

Említeni sem szükség, hogy ama sérelmes rendelet, mely testűleti jogaink elvesztésével fenyeget bennünket, egyházunk alaptörvényeivel van a legegyenesebb ellenkezésben. A bécsi és linci békekötések s az ezeket beczikkelyező országos törvények, mint szinte az 1791. XXVI. t. c. is testűleti örök létezhetési jogot biztosítanak egyházunknak. Ama békekötések két oldalú szerződések, melyeket a jog és igazság örök elveinél fogva egyik félnek önhatalmúlag megszűntetni nem volna szabad. A protestans vallás és egyház Magyarhonban nem tolerata, nem is recepta, hanem még ennél is több, azaz oly testület, mely nemcsak önmagában s beléletére nézve, hanem a törvényhozó hatalom s a dynastia irányában is testűleti joggal bir. Midőn a pacificatióknál s az országos törvényhozás mezején a magyar protestansok, mint status evangelicus szerepelnek, s midőn az evangelicus rendek az 1791-ik évi nagyfontosságú országgyűlésen is folyvást megtartották s magával az országgyűléssel is elismertették azon elvet, hogy a vallás és egyház jogaira nézve egyenkénti szavazatok többségével dönteni nem lehet, mert ők akár kevesebben, akár többen lennének, mind a katholikus klerus és rendek, mind a status-hatalom irányában, egyik felet alkotnak, — mindezek által a legvilágosabban hirdették azt, hogy ők Magyar országban, a nyilvános testületi létezhetésnek örök jogaival bírnak, és hogy ők, sem az országos törvényhozó testűletnek, sem a fejedelemnek puszta arbitriuma alatt nem állnak. És hogy ha ezen jog sem biztos, melyre pedig oly sok fejedelem, maga és utódai nevében megesküdött: akkor nem lehet tudni, hogy micsoda jog lehet biztos Magyar országban?

3. §. *A Február 5-ki ministeri rendelet.*

Ezen rendelet, egyfelől kilátást nyújt oly bizalmas tárgyalásokra, melyeknek következtében a kerületek kifejezett aggodalmain segítve lehetne, más részről azonban sürgeti, hogy e mellett a patens és ministeri rendelet szerinti eljárás haladék nélkül foganatba vétessék. Es így e rendelet, maga magával ellenkezik; mert ha a kormányszerinti ügyszervezetet végre kell hajtani: mi szükség van akkor a bizalmas tárgyalásokra, és mi eredményre vezethetnének azok? A közönség, mely ügyünk legközelebbi folyamát gyökeresen nem ösmeri, kétségen kívűl azt vélte és véli, hogy ama bizalmas tárgyalások valami másodízbeni bizalmi férfiak által fognak tartatni; miután azonban kétségen kívűl van, hogy a bizalmas tárgyalásokban a Báró Vay Miklós úr ő Excellentiájával tartott értekeződés értetett, s miután ezen értekeződés eredményre nem vezethetett: látni való, hogy a Február 5-ki rendelet által, ügyünk új stadiumba nem lépett; ott vagyunk a hol voltunk Január 10-én.

Érdekes azonban a rendelet egyebek mellett azért, mert azon merőben valótlan állítás van benne, hogy az új szervezetet a protestansok többsége elfogadta; érdekes azért is, mint már fentebb említve volt, hogy ez a szervezet keresztülvitelére nézve, egyenesen a kerületi előljárókhoz fordúl már, s e szerint a január 10-ki rendelet szellemét elvét és irányát megtagadja, azzal következetlenségbe esik.

4. §. *Lehet-e gondolni valamely egyezkedési útat és módot?*

Tagadhatatlan, hogy igen czélszerű és óhajtandó lenne, magára a felekezetre nézve is, hogy a mostani

kellemetlen és sújjos helyzetnek békés úton vége vettetnék. Azonban óriási akadályok állanak előtte. Ugyanis a felekezet és kormány közötti ellentét jelenben már oly határozott és oly nagy, a január 10-ki rendelet oly erős rohammal támad, s viszont ennek ellenében, s az egész ügyre nézve a reformált felekezet egyetemes közvéleménye oly kifejlett és határozott, hogy kiegyenlítésre és egyezkedésre gondolni is alig lehet. Azonban a törvényeink sérelme nélküli egyezkedés és kiegyenlítés elvét általában és felétlenül még sem lehet elvetnünk. Lássuk azért ennek lehetőségét!

Micsoda testület bocsátkozhatnék egyezkedésbe a felekezet részéről, a kormánynyal? Az egyes kerületek külön-külön és egyenként bizonnyal nem; mert ez szakadást hozhatna elő s magoknak a kerületeknek egymás közötti megállapodása is, a communis consentió, igen nehéz, sőt lehetetlen lenne ekképen. Nem lehet gondolni más testületet, mely a kormánynyal, habár csak némi sikerrel is, egyezkedésbe bocsátkozhatnék, mint a négy kerület által, szabadon választandó férfiakból alakuló konventet, vagy értekezletet. Ugy de e végre ismét ünnepélyes és törvényes kerületi gyűlések kellenének, melyeket pedig a kormány betiltott s törvényeseknek el nem ösmer. Kerületi gyűlés kellene mindazért, hogy az egyezkedésbe bocsátkozást ki mondja, mind azért, hogy a tagokat megválassza. Azonban, még ezen út is igen veszélyesnek látszik, mind azért, mert ezt követve, a kerületek következetlenségbe esnének, a mennyiben eddig folyvást zsinatot óhajtottak; mind azért, mert felette bajos, oly nagy fontosságú tárgyakat, mint a milyenek az egyezkedés által eldöntettnének, egy kevés tagokból álló, zárt körű, és utasítással el nem látható konventre, vagy testületre bízni. Látni való e szerént, hogy egyez-

kedésbe, csak a törvényes alapokon nyugvó autonomicus zsinat bocsátkozhatnék némi biztossággal; még ennek is kötelessége lévén az, hogy az őseink által szerzett s maradékainkra sértetlenül áthagyandó jogokat, semmi szín alatt fel nem áldozza.

De gondoljunk valami egyezkedési alapot! Merült fel oly forma nézet, hogy ha a kormány a négy kerületet mostani határaiban fentartja és biztosítja: tehát egyezkedésbe lehet bocsátkoznunk. Ez, a kormány részéről még igen kevés áldozat s az egyezkedésre nézve nem elfogadható alap. A kerületek felosztása ugyanis, az egyház statusjogi léte, statushozi viszonya, zsinat-presbyteri alkotmánya és autonomiája mellett, csak másodrendű dolog. Mit érne a négy kerület fentmaradása, ha az említett nagyfontosságú pontokat, a melyekre megy ki most minden kérdés, csak kis részben is feláldoznók; mit érne a négy kerület, ha az egyház belügyeire nézve, elismernők és elfogadnók a kormány rendelkező és törvényhozó hatalmát?

Mondatott és mondatik az is, hogy az egyes gyülekezeti presbyteriumokat kellene a ministeri rendelet szerint ujraszervezni, s ekkor aztán zsinathoz fogni. A felekezet részéről ezen áldozatot mással indokolni bajosan lehetne, mint a kormány iránti kényszerű engedelmességgel, a mit pedig gyökeresen tagadnunk kell. Azt állítani, hogy a végre, hogy zsinat lehessen, a presbyteriumokat rendezni kell, a mint ezt a kormány is, a maga megszorúlásában állította, teljességgel nem lehet. Hiszen több ízben határozatilag kimondottuk, hogy a presbyteriumok oly gyökeres rendezése, mint azt a ministeri rendelet akarja, már sua natura zsinati tárgy. De meg, a végre, hogy zsinat legyen, mi szükség az egyházat és egyházalkotmányt, a maga legalsóbb alap-

jában felforgatni, holott a bölcs törvényhozás, mindenkor a létező törvényes viszonyok alapjáról indúl ki? a mint mindezeket, a tiszántúli kerület január 10-ki felírata elég bőven és részletesen előadta. De veszélyesnek is látszik ezen kiegyenlítési út, mert avagy a gyülekezetek nem azt mondhatják-é: ime a kerületek vagy megyék, hogy magokat biztosíthassák, minket oda dobtak a kormánynak, a mi gyülekezeti autonomiánkat feláldozták? Szakadjunk el azért e hitetlen nemzetségtől, mely minket a helyett, hogy védelmezne, hűtlenül elhagyott; legyünk congregationalisták vagy independensek; legyünk hívek mind halálig! Valóban, a mily bizonyos egyfelől az, hogy a zsinatpresbyteri egyházalkotmányban, az egyes gyülekezetek presbyteri szerkezete alkotja az alapkövet, — épen olyan bizonyos másfelől, hogy ezen alapkőnek, a kormány érdekei szerinti, habár kevés időre való felbolygatása is, iszonyú zavarokat és veszedelmet fogna előidézni. Minden tartható indok nélkül, ily veszélyes kísérletnek tenni ki az egyházat, ily lényeges jogot, habár csak néhány hónapra is feláldozni, valóban hiba lenne. De meg ki biztosíthat bennünket arról, hogy vajjon a következő zsinat, nem fog-e úgy járni, mint a budai. Vajjon nem elmaradhat-e a kánonok fejedelmi szentesítése évekig, s íme akkor, a kormány szerinti kívül czifra, de belől nyomorúságos új presbyteri szervezet vérébe fogna átmenni a gyülekezeteknek. Mert nem kell gondolni, hogy a presbyteriumok rendezése, a mely itt szóban van, csak az új választásokat jelentené; jelenti ez természet szerint, s a kormány akaratja szerint is, a presbyteriumok hatáskörének, kötelességének, tanácskozási szabályainak stb. stb. meghatározását, ujra alakítását. Már pedig azon bureaukratikus s iszonyú szűk korlátok között mozogható presbyteriumok, melyeket a kormány

akar, általunk csak kevés időre is el nem fogadhatók. De nem is lehet végre megfogni, hogy ha már a presbyteriumok rendezésének nagy fontosságú jogát feladtuk: miért ne adhatnók fel a megyéket és kerületeket; valamint másfelől az is világos, vagy legalább valószínű, hogy az újonnan rendezett presbyteriumok, magok fognák kívánni, vagyis magok után rántani, a megyék és kerületek rendezését is. Kiesvén a régi alap; összeomlana az egész régi épület; a kormányszerénti új presbytérium régi szerű megyékkel s kerületekkel kötve öszve annyi lenne, mint «humano capiti cervicem equinam adjungere»; vagy a régi tömlőbe új bort tölteni, a mit sem Horatius, sem más helybe nem hágy.

Valóban bárhova tekintünk: más egyezkedési utat, módot, a szabadúlásra más alapot hamarjában alig találunk, mint azt, mit hír szerint maga a Felség ajánlott t. i. ne legyen szó a kerületekről s azok határairól, ne legyen szó a superintendensek választásáról; a megyék és gyülekezetek szerkezete maradjon épen, s a megyei közgyűlések, vagy ha tetszik, az egyes gyülekezetek, megyékként válaszszák, de szabadon a zsinati követeket. Az így összegyűlendő zsinat a maga tanácskozási szabályait s más szükséges intézkedéseket, egy előleges választmány által, maga határozza el; e zsinaton a rendes superintendensek helyét a helyettesek, vagy legidősb esperestek, de cs. administratorok semmi szín alatt nem, pótolhatják; a rendes főkuratorokat pedig, a legidősb coadjutor kurátor pótolja. E zsinat, a ministeri rendeleteket ha tetszik gyökerestől elveti; a patensnek pedig kellő módosítását kieszközli.

Valóban, ha elfogúlatlanúl s kellő higgadtsággal vesszük a dolgot fontolóra, — múlhatatlanúl be kell vallanunk, hogy ezen egyezkedési út által egyházunknak

semmi lényeges jogát nem veszélyeztetnénk s a mellett a zsinat autonomicus megalakúlása és működése is kellő mértékben biztosítva lenne; mert, hogy a zsinaton, múlhatatlanúl rendes superintendenseknek és főkurátoroknak kellene lenni, — ezt bármi szempontból is, tartható okokkal védeni nem lehet. Ha a kerületi gyűléseken szerepelhet a legidősb esperes, mint helyettes superintendens, vagy a legidősb coadjutor kurátor, mint világi elnök: miért ne történhetnék meg ez a zsinaton? A mi a zsinat megalakúlását, vagyis a követek választási módját illeti: bátran lehet állítani, hogy abban nincs semmi sérelem; mert ha a lehető legszabadabb viszonyok között fogna is megalakúlni a zsinat, — túl van minden kétségen, hogy a követek választását a kerületi gyűlések nem vennék és nem vehetnék magokhoz, hanem közvetve az egyes gyülekezetekre, közvetlenűl pedig a megyékre biznák azt, oly formán, hogy minden presbyterium, küldene a maga kebeléből két teljhatalmú képviselőt, az egyházmegyei követválasztó gyűlésre, s ezen gyűlés adna igazoló okmányt is a követeknek. Az így megalakuló zsinatnak igaz, hogy voltaképen ex officio senki nem fogna tagja lenni; mert ez már a kerületek kényes kérdését hozná szőnyegre, mit mi egyidőre háttérbe szorítunk; de azért vajjon nem a legbizonyosabban mondhatjuk-e, hogy a superintendensek s helyettes superintendensek el fognak választatni követekül, szintúgy mint az esperestek s coadjutor kurátorok közül bizonyosan többek, s midőn a zsinat öszve űl, s a tanácskozási szabályokat megállapítja, mi gátolná azt abban, hogy superintendenseknek s kurátoroknak az elnökségre s más egyébre nézve megadja azon előnyt, mely őket ex offició illetné; mi gátolná a zsinatot abban, hogy választmányok kinevezésénél s

minden más illető ponton, a négy kerületiséget tüstént életbe léptesse, a maga kebelében, s arra folyvást tekintettel legyen?

Ezek szerént a zsinatra el lehetne jutni kerületi gyülések tartása nélkül is, következő módon:

1. Legalább két kerület egyházkerületi tanácskozmánya, — mit helytelenül seniorum collegiumnak neveznek, — az említett kiegyenlítési útat elvileg fogadja el.

2. Ekkor rögtön, mindenik kerületből négy-négy férfiú gyüljön össze magán értekezletre B. Vay Miklós úr Ő Excellentiája által meghívatva. Ezen értekezlet a kiegyenlítési módot részletesen formulázza; biztosítást szerez arról felülről, hogy ez elfogadtatik a Felség által, s haza jövén, a közvéleményt és annak vezéreit a legnagyobb buzgalommal capacitálja és készíti.

3. A Felség haladék nélkül ily tartalmú rendeletet ád ki: Én, figyelembe vévén a reformált kerületek felterjesztéseit, melyekben egyezőleg zsinatért esedeznek: az 1791. XXVI. t. c. 4-ik §-ának alapján, mely a zsinati tagok számának s a zsinat tárgyának meghatározását nekem adja, ezennel szabadságot adok a reformált egyház gyülekezeteinek arra, hogy az egyházszerkezeti ügyek feletti tanácskozás és intézkedés végett zsinatra gyüljenek öszve, mely zsinat tagjainak száma a 100-at meg nem haladhatja. A zsinat helyét kijelöli a magán értekezlet, valamint egyéb szükséges dolgokat is.

Tagadhatatlan, hogy ezen kiegyenlítési mód és út, noha legkevesebb, sőt hitem szerént semmi veszélylyel nem jár: mégis ellenkezésbe van a fentebb kifejtett elvekkel, melyek szerént mindennek a kerületi gyülésektől kellene kiindulni. Azonban, ha némi önmegtagadásra s resignatióra készek nem vagyunk, — soha ered-

ményre nem jutunk, ha csak az isteni gondviselés váratlan útakon nem segít rajtunk. Ha ezen kiegyenlítési mód elfogadtatnék, sokkal, de sokkal többet fogna a kormány engedni, mint mi. Azért ez, nagy figyelemre méltó! Mert ha a politicai viszonyok nem változnak, és mi ez ügyet ki nem egyenlítjük, — csakugyan rettenetes lesz a mi sorsunk stb. stb. —

Pest, 19. Mart. 1860.

Tisztelt Barátom!

Tegnap előtt értésemre adatott, hogy a' Fő-Herczeg, — ki nehány nap ólta ismét Budán van, velem szóllani óhajt. — Tegnap tehát fel mentem hozzá, 's nagyon soká szóllott velem, vallásos ügyeinkről. — Ő, ugy látszik, még mindég valami féle kiegyenlítését reményli az ügynek, — s hogy hosszas levelemmel ne úntassalak, csupán arról kívánlak kedves Miklósom értesíteni, hogy a F. Herczeg igen szeretne veled értekezni, 's mentől hamarébb, — 's úgy vettem ki beszédjéből, hogy szükségesnek hiszi, mi szerint Te tisztelt Barátom, még April folyamán, ha hamarébb nem is, a' császárral is szóllanál. Te fogod legjobban tudni, hogy mit kell tenni; — mi itt néhányan azon véleményben vagyunk, hogy ha nem használna is fel jöttöd Pestre, és Bécsbe, de nem ártana semmi esetre. A' Fő Herczeg kérdezett, hogy másod ízben mennyi ideig voltál Bécsben, s én pár napot mondottam, mire ő azt felelte, hogy éppen azon időben, a' császár nem fogadott audientián senkit, — de később szóllott volna veled. —

Meg engedj, hogy levelemmel alkalmatlankodom, de

a' közös ügy, 's benned helyezett nagy bizodalmunk szolgáljon mentségül.

Igen nagyra becsült barátságodba ajánlott, maradok tisztelő híved, barátod

Ráday Gedeon s. k.

Debreczen, 20. Április 1860.

Igen tisztelt Bátyám!

Nagy becsű soraid vettem, s ugyan azon alkalommal válaszolom a következőket:

Széchényi temetése és a' magyar hitelintézet ügyében Bétsben lévén, 13-dik Aprilba, estve szokás szerinti estveli öszvejövetelre elmentem Szögyényi-hez. Ő megmutatván nekem általad Br. Józsikához küldött iratot, azt mondá, hogy akkor nap volt nálla Gr. Thun, mi még 10 év alatt meg nem történt és hosszasan értekezett vele különösen a protestans ügy felett, értésére adván, hogy azon esetben, ha B. Vay, Tisza, én 's még nehányan biztosítanánk a felől, hogy az öszvejövendő zsinatban, a' patens, mint királyi propositió, vagy is resolutió a Budai zsinaton, *tárgyalás* alá fogna vétetni, és egyenesen el nem utasittatik és *félre nem* tétetik, azon esetben kész lenne a zsinat öszvejövetelére a' szükséges engedélyt megadni. — Továbbá arra kért, hogy adnám neked tudtodra, miszerént ha kivánsz valamit, a' ministerrel közöltetni, irjál neki német nyelven ostensibilis levelet, melyet ő azonnal közölne. Én megígértem neki, hogy közölvén kívánságát, neki válaszolni fogok, előre is nyilvánítván, hogy mi egyesek, kiküldés nélkül, akár egyezkedésre, akár igéretek tételére, magunk feljogosítva nem érezhetjük.

Pesten 15-én közölvén a mondottakat Kálmánnal, megírtam Szögyénynek, hogy mi egyesek nem lehetünk feljogosítva semmire, de ha csakugyan kiván a kormány kiegyenlítési módot, az máskép nem létesíthető, mint ha megengedtetik, hogy a mostanra kitűzött superintendentialis ülések, mind a 4. superintendentiában megtartatnának, — melyből minden superintendentia nevezne ki tagokat, kik együtt general convent vagy conferentia alakjában öszvejöhetvén, alkalom adatnék, a' kormánynak, ezen testület által a sinodus tartására az előleges lépéseket megtehetni, és a kiegyenlítési módokat, autonomikus állásunk veszélyeztetése nélkül, és törvényes jogaink feláldozása nélkül megkísérteni.

Erre Szögyény telegraph utján tegnap előtt Gr. Dessewffytől megtudván, hogy még Pesten vagyok, a cultus minister meghagyásából felül irattal, azt adja tudtomra, hogy ha Gr. Rechberghez folyamodunk néhányan, a nevek megnevezésével, telegraph utján, gyűlés tartás végett, az ellenezetni nem fog. — Erre én ugyan csak telegraph utján válaszoltam, miszerint nem hiszem hogy erre ember akadna, azonban igértem, kívánsága szerint tudósítani, arról, hogy fog é a' gyűlésbe a' tagok kinevezése eránt indítvány tétetni.

A tegnapi kissebb körű tanácskozmányban elfogadtatott az eszme, és ma Tisza indítványára 6. tag, a bécsi küldöttség tagjai, e czélra kineveztettek, — ugyan annyi pót taggal együtt

A gyűlés részleteit szóval úgy is elfogják mondani neked.

Csanádi Sándor indiscretiója és gyanúsító wichtig macherája majd hogy bajt nem okozott. A conferentiában az én és Tisza azon véleményünk, hogy helyezzük magunkat, úgy mint tiszáninnen, a' választások

kitűzése által az 1848. előtti állapotba, el nem fogadtatott, — alkalmasint Augustusban fog végbe menni.

Esperesink közűl nehányan, a' vizsgáló bíró előtt, igen gyáván viselték maguk. Igy Benedek és Makó. — Ezek beperelése el is maradt. Mi lesz valyon a monstre process vége?

A mai ülés miután nem akadályoztatott, úgy hiszem a 3. többi superintendentia is megfogja tarthatni gyűléseit, — és ezen esetben lesz mód a kiegyenlítésre, mit ugyan, az igazat megvallva, mind addig nem hiszek, míg Thun ott fog ülni, és Austriának apparensebb bajai nem lesznek.

Mult Szombaton Bécsben, a magyar kérdés miá, meghasonlás támadt a ministerek közt. Goluchovszky, Thun és Bruch, az 5. helytartóság feloszlatása mellett voltak, Nádasdy, Rechberg és Thyery ellene, — mind leköszöntek; a' Császár ideiglenesen meghagyta nálluk az ügyek vezetését, és a végelhatározást magának tartá fel.

Ezek a nevezetesb dolgok, melyeket írhatok. Kálmánnal közöltem azokat, miket irál; helyeslé.

Becses szíves indulataidba ajánlott tisztelő híved:

L. Menyhért s. k.

Bécs 19/4. 1860.

Szeretett kedves Miklósom!

Ha ez után 100 évvel éltünk volna, talán nem is kellene már papirt, tollat s' tintát használni gondolatinknak távol levő barátainkkali tudatása végett, mert addig a leleményes emberi ész talán megint fogott már valamit kigondolni, mi által azt könyebben fogják az embe-

rek eszközölhetni. — Erre most irányodban különös szükségem volna kedves Miklósom, mert temérdek az a mit mondani szeretnék.

A' vallásügyi Országlár úr a' napokban kétszer volt nálam, — több órákig tartott beszélgetésünk, és igy képzelheted, hogy vallási ügyeteket terjedelmesen 's alaposan meghánytuk. Ismered az iránti nézeteimet, és igy elfogod hinni, hogy érdekeiteket kitelhetőleg védtem, 'a mennyire azokat nem protestans ember helyesen fel fogni képes. — Hazudnék, ha azt mondanám, hogy benne mindenhez, mit eddig követelt, konok ragaszkodást tapasztaltam volna, sőt a közelítési szándok komoly, 's a kiegyenlítési kivánat őszinte. De viszont vannak dolgok, mellyektől — mit meg kell engednem — ő sehogy sem állhat el, u. m. hogy a Sept. 1-ről kelt Patens mint *ollyan* t. i. mint a' Synodalis javallatokra keletkezett fejedelmi elhatározás, — melynek *tartalma* azonban tárgyalás és értekezés utján változásokat enged, meg ne támadtassék, és hogy az eddig a Patens értelmében történt rendezések fentartassanak, a mi többnyire csak a Lutheranusokat illeti. Mind a kettő méltányos; mert valamint, ha a' 1791-ki Synodalis felterjesztésekre nézve egykor a' magyar Kanczellária utján legfelsőbb Resolutió keletkezett volna, ezt soha nem engedhettük vala jogosságára nézve kérdésbe vonatni, — úgy a mostani Császári Kormány sem engedheti *ezt* megtámadtatni: fenhagyván az egyes pontok *lényegére* nézve tárgyalás és felterjesztés utján a' megváltoztatás szorgalmazását. — Arra is hajlandó volt a minister úr, hogy bizonyos megbizandó egyéniségekkel a leglényegesb módosítások még a Synodus tartása előtt megállapíttassanak, és foganatba vétessenek; — csak arra nem állhat reá, hogy a' districtualis Conventeknek a' régi alakbani

megtartása, eleve *kért engedelem nélkül*, elnézessék; mi iránt Néked intés volt adva. — Igen nagyon sajnálom, hogy ezt mellőztétek, mert ezzel feladva semmi sincs, nem lévén benne más, mint a dolgok *tényleges* állásának, u. m. a hatalom *fennálló* intézkedésének elismerése. Eddig csak eszmecseréből állott a Minister úrrali érintkezésünk, de tegnap a *cselekvés* terére léptünk át. — Adja Isten, hogy ollyan legyen eredménye, mint becsületes szándokom és őszinte óhajtásom, hogy érdekeitek és jogos kivánataitok figyelembe vételt s tellyesítést nyerjenek. — Ugyanis tegnap reggel tudatá vélem Lónyay, hogy a holnapi Conventből néhány egyének fognak választatni a kormánnyali értekezés végett, kik által kijelentetnék, hogy ha Synodus tartatnék, azon a' Cs. Patens a Budai Synodus felterjesztésére való l. f. Resolutióként fogna tekintetni és tárgyaltatni. De itt megint a holnapi Conventnek *engedély nélküli* tartása állott ellent. — Fel lettem tehát hatalmazva Lónyaynak telegrafirozni, hogy ha az illető engedély telegraf utján a' ministerelnök urtól kikéretnék, ez ugyan azon úton meg fog adatni. — Lónyay még tegnap este fele lt hogy mindent el fog követni, miszerint ez meg történjék, és ma reggel még több reményt nyujtott levelében a sikerhez. Azonban szerencsétlenségünkre tegnap az árvíz következtében megszakadt Fegyverneknél a közlekedés. De még ettől sem riadtunk, vissza, — mert Menyhért barátunk a legjobb akarattól lévén lelkesítve, seperát vonattal akarja útját Debreczenbe folytatni, mi iránt innen a vasúti igazgatás útján azonnal telegraf által intézkedtem. Ha L. a szándéklott lépéseket keresztül viszi, reménylem a többi Conventek is ezen úton fognak indúlni. Tegyél Te is mindent kedves Miklósom ennek előmozdítására. Nagy hiba volna, a kiegyenlítésre

nyujtott kezet el nem fogadni. — Én egyedül csak a Te és az ország érdekében teszem, hogy szerepemből kiesve, kedvem s hajlamom ellen, a kormányzati ügyekbe elegyedem. Használjátok fel az irányomban mutatkozó kis bizalmat, 's czáfoljátok meg ama gyanúsítást, hogy csak politicus demonstratió 's a kormány intézkedései elleni politicus tiltakozás az, mi lépteiteket vezérlé. Talán tágabb körbe is derűt küld a Mindenható, — és e tekintetben is kivánatos volna, a létező nehézségek sommáját kevesbíteni. — Vettem szíves leveledet, melynek felejthetetlen barátunk távozása feletti búdat kifejező minden szavai fájdalmas visszhangra találtak szívem mélyében.

Kérlek irjál azonnal, németűl, hogy leveledet használhassam. — Emlitéd egykor nagyatyámnak a 26-iknak létre hozása körűli érdemeit; — bár én a' nagy férfiunak saruit sem vagyok érdemes megoldani: de jóakaratban s tiszta szándokban bizvást mérkőzhetek vélle. Isten áldjon kedves Miklósom, szeresd hű barátodat

Lászlót.

A holnapi Convent megtartásának szuronyokkal és ágyúkkali megakadályozása iránti hir alaptalannak fog tapasztaltatni, a mi szinte jó akaratra mutat.

*Eszmék a magyar protestans ügy jelen stadiumán.**

1860. Május 8.

Néhány nap mulva, mind a négy reformált egyházkerület kebeléből ki lesznek nevezve azon egyetemes küldöttség tagjai, mely az illető egyházkerületek által eleibe szabott utasítások szerént, mindent elkövetend. megkísértend a végre, hogy egyházunk törvényes helyzete és nyugalma, hitelveink és jogaink sérelme nélkül helyreállíttassék.

A reformált egyházkerületek ezen intézkedése, egy újabb, kétségtelen bizonyítványa annak, hogy ők, bár Januárban a Felség eleibe járulhatás örömétől megfosztattak, s bár az ólta folyvást a legsújjosabb helyzetben vannak s zaklattatások közt élnek: a Felség személye és hatalma iránt még is bizalommal viseltetnek. Ezen bizalom viszszataszítása, a kormány részéről, a legnagyobb kegyetlenség lenne.

A bizottmány, vagy küldöttség működésének folyama, körülbelől a következő lenne:

1. Felveszi az ügy fonalát ott, hol azt a legközelebbi bécsi küldöttség, kezéből kibocsátni kénytelen vólt; — tehát a kellő lépéseket megteszi, hogy *a Felség eleibe járulhasson.*

2. A Felség előtt in corpore megjelenvén, ismételni fogja röviden, a kerületek eddigi kérelmeit; előadja különösen a Január 10-ki rendelet sérelmes voltát, az e miatt eddig elő állott s ezentúl előállandó zavarokat stb.: általában a Felség előtt, mint Felügyelőnk és Védelme-

* Révész Imre kézirata.

zőnk előtt bepanaszolja a *ministeriumot;* mert a Patens ólta folyvást csak a ministerium szavát hallottuk, de nem a Felségét. Kéri a Felségtől azt, mit eddig a kerületek kértek s ezek nyomán a bécsi küldöttség kért: kér különösen *zsinatot,* még pedig *autonom* zsinatot; kéri a foglyok szabadon bocsátását s a vizsgálatok megszűntetését. A mennyiben pedig ez ügy nagyon bonyolodott, kéri a Felséget, hogy értekeződés, és bővebb felvilágosítás végett, méltóztassék valakit hozzánk kinevezni; de ezen kinevezendő egyén ministeriumi s különösen cultus ministeriumi tag épen nem lehet, mert hiszen épen a ministerium ellen van panaszunk, azt vádoljuk, s az minket; az tehát elfogúlatlan kihallgatónk nem lehet. Hanem legyen ez, a birodalmi tanácsnak valamely magyar tagja; ki lehet katholikus is, mert ő ott csak állam érdekeit képviseli, és csak kihallgatónk. De minden esetre magyar országi legyen; mert ez ösmerheti a gyakorlati viszonyokat, jobban, mint pl. egy erdély országi szász; s mert a magyar prot. egyház jogviszonyai, a magyar országi históriával 's status élettel ténylegesen összeköttetésben voltak és vannak.

3. A küldöttség vagy bizottmány összeül tehát a kinevezendő magyar kormányférfiúval. Ezen értekezés egyik célja az lesz, hogy kérelmünk jogos és méltányos voltát, bővebben indokoljuk, kölcsönösen felvilágosítjuk és capacitáljuk egymást; másik az, hogy az ügy békés kifejlődésére nézve, mindkét részről bizonyos fogadások vagy biztosítások tétessenek; jelesül:

a) a magyar protestans egyház részéről biztosítja a küldöttség a kormányt arról, hogy a következő zsinat, a patenset egyszerűen elvetni nem fogja, hanem azt, mint országfejedelmi propositiót, őszinte tisztelettel fogadja, s tárgyalás alá veendi; továbbá arról, hogy a zsi-

nat eljöveteléig is, mindent elkövet, hogy az egyház kebelében semmi olyan ne történjék, mi az ügy kölcsönös kiegyenlítését és az egymáshoz közeledést gátolná.

b) a magas kormány pedig biztosítja a küldöttséget a következőkről:

hogy mind azon hitfeleink, kik a patens és erre vonatkozó ministeri rendeletek miatt fogságot szenvednek, vagy vizsgálat és per alatt állanak, feltétlenül szabadon bocsátatnak. Valamint egyfelől az egyház szabadon lévő fiaitól égbekiáltó hűtlenség lenne, elfelejtkezni azokról, kik hűségök és bátorságuk miatt szenvednek: úgy más felől, a kormány részéről legtávolabbról sem lehet várni, a már már végletekig ment elégületlenség és zavarok lecsillapítását, ha a fogság és kereset alatt levők fel nem szabadíttatnak;

biztosítja a kormány az egyházat arról, hogy az egyházkerületek a zsinatig egy vagy legfelebb két gyűlést szabadon tarthatnak. Erre múlhatatlanúl szükség van, részint azért, hogy általában a küldöttség intézkedései és javaslatai keresztül vitessenek; másrészt azért, hogy püspökök és főkurátorok választassanak; részint azért, hogy a zsinati tagok választására, s a zsinat működésére vonatkozó szabályok megállapíttassanak, vagy is az egyetemes küldöttség javallata után, elfogadtassanak, megerősíttessenek. Nincs oka félni a kormánynak sem ezen kerületi gyűlésektől, mert túl van minden kétségen, hogy ezek a legcsendesebben, s minden tüntetések — demonstratiók nélkűl fognak lefolyni akkor, ha a felekezet közvéleménye előlegesen meg lesz győződve, a kormány engedékenységéről és őszinte jóakaratáról.

Ezen kölcsönös biztosításokon kívűl, tárgyalás alá veheti a küldöttség, együtt a kinevezendő kormányférfiúval, a zsinati választási szabályok tervét is, a végre, hogy

meggyőzze és megnyugtassa a küldöttség a kormányt arról, hogy az egyház mindent elkövetend, hogy a zsinat akként alakúljon meg, s úgy működjék, amint azt az egyház érdekei, az ügy nagy fontossága, a siker biztossága, s az államkormány iránti tisztelet kívánja. Lehet értekezni kölcsönös tájékozódás végett, a zsinaton tárgyalandó ügy főbb pontjairól is, hogy így mind a kormány, mind a felekezet előre tudhassa azt, hogy mely pontok azok, melyeknek elintézése nagyobb előkészületet igényel. Ezen tárgyak feletti tanakodás azonban csak privát értékű lehet, mert különben a küldöttség áthágná a maga körét, s megsértené az egyház autonomiáját, melyre a kerületek nagyon féltékenyek.

Úgy látszik, hogy a mint a küldöttség, a kinevezett kormányférfiuval a maga értekezését bevégzendi, — azután rögtön, egy pár nappal, tehát a küldöttség Bécsben léte alatt, meg kell jelenni, vagy legalább hivatalosan kiadatni, ily tartalmú fejedelmi resolutiónak:

«Én, meghallgatván a protestans egyház kérelmét, s az ügyet bővebb megfontolás alá vevén, s végét akarván vetni minden félre értésnek s zavaroknak stb.: ezennel elrendelem, hogy a patens miatti foglyok s vizsgálat alatt levők rögtön szabadon bocsáttassanak; s a magyar protestans egyház szervezetének fenforgó ügye, s az ennek tárgyában kiadott cs. nyilt parancs, minél előbb zsinati tárgyalás alá terjesztessék: ennélfogva az 1791. XXVI. 4. §-a alapján megengedem, hogy mindkét felekezet részéről egy 120—160 tagból álló törvényhozó zsinat, azon helyen és időben, a melyet a kerületek előlegesen bejelentenek, egybegyűlhessen.

A nevezett törvény értelmében megengedem továbbá, hogy az egyházkerületek, mindazon intézkedéseket, melyek a zsinat haladéktalan egybegyűlésére és az ügy fon-

tosságához mért sikeres működésére nézve megkivántatnak, szabadon megtehessék, s e czélból még egy, vagy szükség esetén két gyűlést tarthassanak.

Ha egy ily tartalmú resolutió a küldöttség Bécsben léte alatt, vagy azután mindjárt ki nem jő: akkor nincs emberi erő, vagy földi hatalom, mely az egyház nyugalmát s a kormány iránti bizodalmát helyre állíthassa; sőt miután azon minden tekintetben vészes körülmény is, miszerént a magyar prot. egyház közügyei igen nagy zavarba, s a kormány érdekeivel a legelkeseredettebb ellentétbe jöttek, egyenesen a ministerium tapintatlan s törvényeinkkel ellenkező eljárásának s különösen a Január 10-ki rendeletnek eredménye, mely az egyházat törvényes felsőbbjeitől s még a status védelmétől is megfosztván: azt a teljes elhagyatottság kétségbe ejtő helyzetébe taszította: kétkedés nélkül lehet állítani, hogy a protestans mozgalom, oly óriási progressióban fog haladni, az általános elkeseredés s a statuskormány és egyház közötti meghasonlás oly nagy lesz, mely mind az egyháznak, mind a statusnak kiszámíthatlan erkölcsi károkat fogna okozni. Minden jelek oda mutatnak ugyan is, hogy a protestans ügy, már igen nagy mértékben a közvélemény kezében van, melyet erőszakos rendszabályok által megzabolázni, különösen a mostani izgatott időkben, egyáltalában nem lehet; minden jelek oda mutatnak, hogy a protestans kérdés nem pusztán egyházi, hanem társadalmi kérdés, melynek czélszerű megoldása, mind az egyháznak, mind a statusnak egyiránt érdekében áll, és kiáltó szüksége. Nincs benne semmi kétség, hogy ha a ministerium a maga rideg és kegyetlen eljárását tovább folytatja, a még most csak forrongó elkeseredés és elégületlenség, oly tettekben fog nem csak egyesek, de tömegek részéről kitörni, melyeket fegyveres

erő is, csak nagy vérontással gátolhat meg, bizonyos időre.

***

Visszatekintve a küldöttség működésének kezdetére: úgy látszik, hogy már maga az első összeülés előtt, két iratot kell elkészíteni, egyiket: a Felség előtt mondandó *előterjesztést*; másikat: a zsinati *választási szabályokat*. Ezeknek előleges elkészítéséről tehát idejében intézkedni kell.

Szükség továbbá, hogy mihelyest a két dunai kerület a maga legközelebbi gyűléseit megtartotta: a küldöttség, haladék nélkül összejöjjön egy oly helyre, honnan a Bécsbe való menetel legczélszerűbben megeshetik, s hol a lutherán atyafiakkal előlegesen is értekezhetünk, vagyis érűlközhetünk, mert ügyünket az övékkel minden tekintetben egygyé és solidarissá, tenni fájdalom! többé nem lehet. A testvéri egyetértést azonban, és a lehető öszhangzó működést még is meg kell kísértenünk, s e célból a mi legelső összejövetelünk helyét és idejét, nekik előre tudtúl adnunk.

Nagyméltóságú Báró,
Kegyelmes Úr!

Az a közönség, melynek véleményét, szűk körömhöz képest én kivehetém, először ugyan meglepetve, majd kétkedve, utoljára örvendezve fogadta mindazon változásokat, melyek Excellentiád nevével s magas állásával vannak összeköttetésben. A közvélemény kivehető habzása eme három fokozatot mutatja ma is. A szerint hallhatók a vélemények, amint egyik vagy másik fokú

stadiumon van valaki. Innen a különböző felfogás, magyarázat. A harmadik stadium embereinek száma naponként több. Magam részéről én mihamar túlestem a túlesendőkön; s meg tudtam magyarázni mindent magamnak s másoknak; s ha becsületes szó kifejezheti a jóakaratot: egyikben sem voltam fösvény olyanok iránt, kik hajlandók meghallgatni szavaimat, be látni jóakaratomat.

Örülök, hogy a mult hó 17-én írt levelemet a csatolmánynyal együtt, habár későcskén is, megkapta Excellentiád. Legalább, Nagyméltóságod roppant sok teendői között segíték annyit, hogy becses idejét az sem foglalja el.

A traktualis gyűlés határideje, minthogy az névleg és tettleg is tavaszi gyűlés, még nincs kitűzve. Rendesen február végén vagy marczius elején szokott megtartatni. Egyébiránt úgy hiszem, hogy a nt. esperes úr nem pusztán a maga tetszése szerint, hanem a Mélt. báró, mint közakarattal választott segédgondnok úr tudtával és belényugtával is fogja azt kitűzni.

Hogy iskolai bizonyítványainkat, különösen most a katonasorozás idején visszavetették volna valahol, tudtommal nem történt. Azonban ez oldalról mi úgy szereplünk, mint theologiai intézet, mely papokat, tanítókat nevel s ide az állam által felállított intézkedések nem vágnak be. A Thun-Zimmermann-Bontz-féle Entwurf a theologiát nem bántja. De ha ifjaink a gimnázium VIII. osztályából egyetemre orvosnak, mérnöknek pataki bizonyítvánnyal akarnának menni, ez bizonyos, hogy el nem fogadtatnék: és ez a mi sérelmünk csak azért, mert nem alkalmazkodtunk (német nyelv, kormánynak felelős direktor stb.) a fentebbi hármas szerkesztésű Entwurf kivánalmaihoz, noha különben az osz-

tályokat, tudományokat és órákat a szerint rendeztük is be, sőt diákúl írtuk a gimnáziumi jegyzőkönyvet. A mi az érettségi vizsgákat illeti, e részben ifjainknak a szerint, a mint Pataktól nyugotra vagy délre esnek, Rozsnyón, Kassán, Eperjesen, Nagyváradon kelle megjelenni s cenzurázni. Bernát Dezsőt Egerben el sem fogadták; s az öreg Zsigmond úr fogta magát, és Dezsőt Hollandiába küldte ki, hol több mint egy éve van már és lesz még egy évig s kerül minden évben legalább kétezer pengőjébe. Maga a tandij 240 pft. Hát utazás, ruha, élelem stb.? És mert iskolánk nem adhat érettségi bizonyítványt más mint papi hivatalra menőknek, ez pedig az egyház kebelén belül történik, természetes, hogy protestans ifjaink, a jobb házakból valók, kik úgy sem törekesznek papi hivatalra, mind jobban elmaradoznak iskolánkból és vagyunk már már szegényeket nevelő intézet, míg a jobb születésűek idegen zamat és érzület közepett nevelkedve, jó ha ellenségünkké nem míveltetnek át. Hogy ne lenne aztán a reformátusok iskolája durvább, azaz engedelmet könyörögve, nyersebb, a kellő iskolai műveltségtől is elmaradott, mikor nagy részben szűrös, gubás emberek 's tán még papok fiai, kik tisztelet becsület, vagy semmi, vagy épen kevés műveltséget hoznak, teszik benne a lehető nagy számot? — hogy ne lenne nyersebb mint más felekezetű atyánkfiaié, kik teljesen jogosak, mint a katholikusok, vagy már oda haza csinosabb, pallérozottabb életet élnek, lévén nagy részök kereskedő, mesterember, városok lakója, (Eperjes, Pozsony, Sopron, Besztercze, Selmetz stb.)? Valóban Kecskemét, Kőrös, Holdmező-Vásárhely, Patak, kulturai tekintetben igen messzi állanak amazoktól!

Szeremley Gáborné, Somosi József testvére meg fog

örvendeni azon szíves tudósításon, melyet Józsefet illetőleg Excellentiádtól vettem.

Ragályi Károly úr nevének megörültem a kinevezések között. Hiszem, hogy az fog hizelkedni becsvágyának, de valóban mértéke érdemének. Én a magam szempontjából, és mert nem érzem magamat épen idegennek iránta, őszintén üzentem neki, hogy ne hajtson semmi divatos felszóllalásokra, hanem becsületes, hona javát szerető magyar emberként foglalja el hivatalát. Ha véglegesen elfogadta, nagyon örűlök. — Kinevezésében a protestans ügy van megtisztelve, azonkívűl, hogy mint hivatalnok már forradalom előtt is szerze érdemeket.

Mind a superintendens, mind esperes Hegedűs úr nagyon fognák szeretni, ha szerencséjök lehetne velem együtt, Excellentiádhoz remélhető lejövetelekor. Ezt személyes tiszteletből, de iskolai közérdekből is, mert mi, a traktusokból jött intések nyomán, a magyar törvény stb. tanítását ideiglenesen s időközben az egyházkerűlet összejövetele előtt, megakarnók kezdeni, s ezt a Nagyméltóságod tudtával és beleegyezésével; akkor, az óhajtott alkalommal. Nagyméltóságod, a superintendens, s a világi és egyházi algondnokok az ideiglenesre nézve is annál érvényesebben fognának határozni. Úgy véljük, hogy ezen berendezéssel azonnal praktikus hasznot is lehetne tenni a megyei és fensőbb hivatalviselésnek.

Bocsánatot, e hosszas levélért! Nagyméltóságod kegyeibe ajánlott alázatos tisztelettel vagyok Sárospatakon november 16. 1860.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája:

Erdélyi János s. k.

tanár.

Báró Vay Miklós egyházkerületi főgondnok megnyitóbeszéde a tiszáninneni reform. egyházkerületnek Szántón tartott gyűlésén szeptember 30-án 1861.

Kevés napok hiján, egy éve immár, hogy utólszor vettem részt a főtiszteletű egyházkerület tanácskozásaiban. Keblem érzését, a viszonlátás e rám nézve örvendetes, rég nélkülözött pillanatában, azon tengerész lelki hangulatához képzelem hasonlíthatónak, kinek partra törekvő sajkáját csalfa szelek üzték s kergették hónapokon által, mig végre szirtek s örvényeken áthatolva visszakerült megint szokott biztos kikötőjébe, meglehet, hogy törődve s fáradtan az ezernyi sükertelen küzdések miatt, de okulva egyszersmind és szilárdulva meggyőződéseiben, s gazdagodva tapasztalatiban, melyeket örömest fordít most már azok hasznára, kiket hit, hon s testvéri szeretet fűznek szétszakíthatlan láncokkal, irányukbani kötelességeiről soha egy perczig is megfeledkezni nem tudott szivéhez.

Igen! sokon ment kedves hazánk, s mentem azzal én is ez említett egy év lefolyta alatt keresztül; mert a pillanatnyi, mindnyájunkat uj tevékenységre kötelezett, bárha kezdetben is már halovány remény nyomába csakhamar csüggesztő s lankasztó kételyek léptek, mignem aztán ezeknek helyét nagymérvű bizalom- és hitrázkódtató keserű csalódások foglalták el.

A még naponként történők után itélve, csak az egek tudhatják, mi minden vár még ezentúl a szeretett honra, s ebben mi reánk is, annak helvét hitvallású lakosaira! Azon egyről azonban meg lehetünk győződve, hogy a reánk mért közössorsban, mint azon egy hon

gyermekei, hitkülönbség nélkül osztozandók, s egyformán mindnyájan, mert Istent lehet különbözőképen imádni, de a honszeretetnek egy neménél többet a magyar nem ismer. A vallások dogmái különbözhetnek egymástól; de az öszves haza egyedül idvezítő politikai hittana nem lehet ez idő szerint más, mint szentesített mindannyi törvényeink paizsa alatti egyetértő rendíthetlen összetartás.

Hanem nekünk magyarhoni protestánsoknak az ily nemű alkotmányos összetartáshozi szoros csatlakozás, csak nem régi tapasztalatainkra is még visszaemlékezve, különösebben és igy kétszeres kötelességünk. Nekünk ugyanis nem szabad felednünk, hogy egyházi alkotmányunk, s ettől lényegesen feltételezett lelkiismeret s vallásszabadságunk csak addig maradhat fen teljes valójában, tiszta épségében, szilárdul, s biztosítva többizben, sőt már saját magunk által is visszavert megtámadások ellen, mig az, összes honunknak, improvizált alkotmányellenes vésztanok ragályától menten maradt, orgánikus életéből merítheti s szívja magába eltérő, a tespedést s erkölcsi rothadást csak ily módon lehetetlenítő, szellemi örök létünket pedig csak ekként biztosítható tápszereit. Nekünk magyarhoni protestánsoknak tudnunk kell, hogy nagy részben ugyanazon alaptörvények biztosítják hazánk önállását, függetlenségét, jogait s szabadságát, melyek egyszersmind vallásszabadságunknak is talapzatai.

Midőn tehát a magyar protestáns hona ősalkotmányaért küzd, midőn azt az opportunitások koholta divatszerü, fikticius álkonstitucionálizmus és a tétovázó államesélyek ámító és romboló törekvései ellen védi, vallásának és vallása szabadságának is óvja szent ügyét.

Midőn végre a magyar protestáns hona összes törvényei fentartása mellett buzog, egyuttal vallásszabad-

sága sérthetetlenségének tűzi ki üdvárasztó, minden perczben millióktól követendő zászlóját.

De viszont épen olyan igaz az is, hogy valahányszor saját ereklyeként óvott autonomiája alapján gyakorolja egyházunk törvényengedte s szabta jogait és kötelességeit, mindannyiszor összes honunk alkotmányos életébe is egy-egy uj szikráját lehelli a hazafiság kiólthatlan tüzének; s mint erre éppen ezen, a próbáltatások napjaiban, egy perczig sem ingadozott s tétovázott egyházkerület emlékezhetik legelevenebben; tette ezt egyházkerületünk még akkor is, midőn vészfellegektől környezett, s már-már haldokló saját autonom életén kivül sehol nem mutatkozott többé hazánkban még csak legkisebb jele is az eltiprott alkotmányos létezhetésnek! És ám itéljék majd meg honunk elfogúlatlan évlapjai annak idejében, volt-e, és minő befolyása összes honunk sorsára s későbbi magatartására, ezen elszántságig folytatott, de akkoriban majdnem egészen izolálva állott sanyaru küzdelmünknek? A honnan bátran merem állítani, hogy honunk hasonló körülményei között ismét ugyanaz lenne vallását s hazáját mindennél többrebecsülő anyaszentegyházunknak, az ős magyar alkotmány ezen egyik, magát az érintett legközelebbi években is teljesen igazolt védbástyájának, bárminő akadályoktól s veszélyektől is vissza nem rettentő, saját igazaiban az összes hon jogait is védni tudó magaelhatározása.

És ime ily nézetektől s meggyőződéstől áthatva üdvözlöm én ma, egy viszontagságos év elforgása után, s küszöbén egy talán válságos uj időszaknak a főtiszteletü egyházkerületet! Üdvözlöm azon hitben s reményben, hogy jelen tanácskozásaink felett is a rendületlen honszeretettel párosult tiszta vallásos érzet öntendi el melegítő sugárait. Üdvözlöm azon kéréssel, hogy kegyes-

kedjenek velem, ki egyéb hivatalos gondjaimtól szabadulva, örömest szentelendek most már mennél több időt egyházkerületünk ügyeire, ez uttal már éreztetni oly sokszor tapasztalt szivességöket.

Üdvözlöm végre azon imaszerű ohajtással, hogy legyen Isten működésünk egész ideje alatt velünk és közöttünk, legjobb áldása pedig folyvást szeretett honunk s hitfelekezetünkkel!

Nagyméltóságú Úr!
Kegyelmes uram!

Midőn néhány évvel ez előtt szerencsés voltam pár napot Nagyméltóságod házánál tölteni, egy délután sétaközben ezt az emlékezetes nyilatkozatot tette: «rendbe akarom hozni vagyoni állapotomat, hogy annak idejében a prot. egyház ügyeihez nagyobbszerű áldozatokkal járulhassak». Azóta figyelemmel kisértem Nagyméltóságodnak egyházunk ügyeire irányzott működését, és örömmel jegyeztem fel nevét korunk azon kevés jelesei közé, kik többet tesznek mint szólnak, míg rendesen az ellenkező szokott történni.

Megeshetik, hogy a politikai események Nagyméltóságodat ismét oda helyezik, hová kiváló tehetségeinél fogva hivatva van, s akkor engem, ki soha a hatalommal jó lábon lenni nem tudtam, tán az oppositió soraiban találand; azért szinte jól esik lelkemnek, hogy most alkalmam nyilt kijelenthetni, hogy míg a világ Excellentiádban a számoló hideg diplomatát bámulja, én szerencsésnek tartom magamat, hogy oly férfit ismerhettem fel Nmgodban, kinek szíve és esze egyiránt nemes és kit az ember egyformán szeretni és tisztelni tud.

Nagyon fájlalnám, kegyelmes uram, ha a mondottakból csak egy szót is, üres hizelgő phrasisnak venne. Nem egyebek azok, mint gyönge kifejezései azon érzelmeknek, melyeket különösen utolsó levele bennem felköltött, miután ebből azt kellett tapasztalnom, hogy nemcsak akarja az egyház javát, hanem — a mi különösen államférfiaktól nagy ritkaság — a szellemi érdekekre, mint minden társadalmi, de kiváltképen egyházi viszonyok láthatatlan ugyan, de mindenesetre leghatalmasabb tényezőire fekteti a fősúlyt.

A mi már becses levelének első pontját illeti, sajnálkozással kell jelentenem, hogy az egyházi lapot a tiszáninneni egyházkerület 357 rendes és 65 segédlelkésze közül, mint az ide mellékelt kimutatásból látható, épen csak 42-en járatják, a miből egyenesen azt következtethetni, hogy a lelkészeknek nem több, mint egy tizedrésze csak tartja fen a folytonos élő összeköttetést az egyház egészével. A tiszántúli superintendentiában az arány még kedvezőtlenebb, sőt maga a superintendens mai napiglan még nem prænumerált, úgy szintén főt. Nagy Mihály superintendens úr sem. Itt tehát a capite fœtet...

A Révész barátom által megpendített «magyar prot. theologiai társulat» eszméje szerencsésen keresztül vive kétségkivül sokat tehetne lelkészeink szellemi regeneratiójára, mi, minthogy utóvégre is egyházi dolgokban ők a főmozgatók, az egyházat legalaposabban felszülhetné; de minthogy az indítványozó a dolgot még nem formulázta, legelőször is Révészt fogom felszólítani, hogy adja elő részletes munkálatban, mikép hiszi ő a dolgot létesíthetőnek. Szerintem legjobb volna az 1864-ben bekövetkezendő Calvin halála 3 százados évfordulati napjának ünnepét, e szép eszme oly formán való létesitésére használni, hogy

az a társulat Calvin nevét viselné, mi legméltóbb élő emléke volna a nagy reformator szellemi művének.

A domestica ügyében épen akkor folyt a választmányi tanácskozás, midőn Nmgod levelét vettem. Mi a dolgot befejeztük és főt. Török barátom magára vállalta, hogy munkálatunkat Nagyméltóságodal közölni fogja.

A mi utoljára a Sárospatakra szükséges franczia nyelvmestert illeti, oly férfit voltam szerencsés találni, ki minden tekintetben acquisitió lesz. Az illető sok éveket töltött francia és angolországban, egyformán jól beszél franciául és angolúl és a mi szinte nem mellőzendő, egyébként is mívelt férfi. Azomban egész bizonyost a dologban csak nap mulva írhatok.

Ki is legmélyebb tisztelettel vagyok

Nagyméltóságodnak

Pesten, Mart. 8-án 1862.

alázatos szolgája:

Ballagi Mór s. k.

Debreczen, 1862. Junius 19-én.

Nagyméltóságú Báró!

Mélyen tisztelt Kegyelmes Uram!

Valódi fatalis, sőt egyenesen vészes dolognak tartom, hogy az egyházi tisztújítás kérdése, *most* hozatott közöttünk, és pedig már legfőbb egyházi hatóságaink körében, szönyegre. A mythologia mondja a furiákról, hogy midőn a földön nem volt már mit megtámadniok: egymásnak estek és egymást mardosták. A magyarnak, és a magyar kalvinistának, sok tekintetben ez a természete. Imé *most* nem kell megtámadnunk sem a kor-

mányt, sem a katholikusokat; tehát mit csinálunk? Meg nem érett eszmék emésztő szikráját hozzuk *magunk* közzé; egymást, és önmagunkat kezdjük mardosni, mint a furiák.

Óhajtásom az volna, hogy ez az ügy, t. i. a tisztújítás ügye, most még, és évekig ezentúl, se kerületileg, se konventileg ne tárgyaltassék. De látom, hogy ezen óhajtás teljesűlni nem fog. Annálfogva hozzá kell ez ügyhöz szólanunk; és én ezen hozzászóllást, Excellentiád előtt, a legőszintébb készséggel és a legszívesebb örömmel teszem.

Nem csak azon *kánonokban*, melyek jelenleg magyar és erdély országban érvényben vannak, de általában minden, a reformatiótól kezdve létezett és eddig ösmeretes kánonainkban is, a tisztújítás *mellett*, egyetlenegy szót sem lehet találni; igaz, hogy nem lehet találni *szót*, *ellene* sem. Ebből némelyek azt következtetik, hogy régi törvényhozóink e kérdést nyilt kérdésnek hagyták, és e pontot úgy tekintették, mint a jövő fejlődés egyik stadiumát. Ezen nézet egyáltalában nem áll, ha a kánonok szellemére, s azon légkörre, tájékra és viszonyokra tekintünk, a melyekből kánonaink eredetöket vették. Azon időben ugyanis, a melyből a mi eddigi kánonaink származtak, egyetlen egy külföldi protestans egyház sem vólt, melyben a restauratió szokásban lett vólna, sőt nem vólt tekintélyes, vagy figyelemre méltó túdós vagy iró sem, ki ezt ajánlotta vólna. A mi Gelei Katona féle kánonaink pedig, melyeknek a patenses időben is vettük hasznát, s melyek törvényes érvényben állanak, az igen érdekes LXXXV-dik czikkben ezt mondják a többi közt: «Amaz egyeduralmat, és keresztyénellenes papuralmat méltán kárhoztatjuk és visszavetjük ugyan; de azon fejetlenséget, és cyclopsi társadalmi életet is, melyben senki

nem hallgat senkire, mely magánál az egyeduralomnál is vészesebb, egyházainkban nem tűrhetjük, hanem némi *aristocraticus*, vagy inkább *aristocratico demokrat* egyházi kormányzatot fogadunk el,» a mint ezt a külföldi theologusok tanítják. Itt a kánon nagy fontosságú elvet mond ki, hogy t. i. a tiszta demokratiát, aristocratiával kell mérsékelni, vagy inkább megfordítva, mert az aristocratiára helyezi a nagyobb súlyt, s ezt akarja mérsékelni. Már pedig, az időnkénti tisztújítás, *tiszta* demokrat intézmény, a mely azon vegyületes, vagy mérsékelt alkotmány és kormányformában, melyről kánonunk szól, már helyt nem találhat. Van gondviselésem alatt az Excellentiátok egyházkerületének egy régi kánonos könyve, mely 1599-ben, vagy Kassán, vagy Vizsolyban nyomatott (a hely feltéve nincs) s mely, tudtom szerént sehol másutt nem létezik már a világon. Ezen kánon, a legszabadabb egyházkormányzatot lehelli, püspökről egy szó sincs benne, csak esperesekről, mert csak ezek kormányozták kezdetben egyházunkat, s a tiszáninneni egyházkerületnek legelső püspöke Szentgyörgyi, ha jól emlékszem, csak a mult század negyedik évtizedében, 1730 után áll elő. Noha tehát ezen kánonos könyv igen nagy szabadságra mutat: a restauratióról mégis egy szó sincs benne. Ismétlem tehát, hogy összes kánonaink betűjében és szellemében, a restaurátió sem említve, sem ajánlva nincs, sőt a kánonok szelleme, ellene harczol annak.

Ha a történelemre tekintünk, igaz az, hogy a debreczeni és szathmári egyházmegyékben, ez előtt mintegy másfélszáz évvel, *felmerült* a restauratió eszméje. Ezen adatokat, valamint mást is, a mi figyelemre méltó, én szolgáltattam Szász Károlynak, a híres sólti körlevélhez; én értesítettem a külföldi egyházakról is, az ő baráti felszólítására, kötelességem szerént. Csakhogy ő nem oly

híven használta fel az adatokat mint én közöltem. Elhallgatta nevezetesen azt, hogy a debreceni egyházmegye restaurationalis javallatát, *a kerület határozottan visszavetette,* s így az életbe sem léphetett. Ez áll a szathmári egyházmegyére nézve is, mert a restauratió ott is, vagy csirájában megfuladt, vagy csecsemő korában meghalt. Azon egyházmegyének történelme bizonyítja ezt. Nincs tehát a történelemben is teljes biztosságú példa a restauratió mellett.

A mi a külföldi reformált egyházakat illeti: igaz, hogy azok közűl némelyekben, a *functionariusok* időnként változnak; de más a *functió,* más az *officium.* Szerencsés egyház az, melynek szüksége rendes és állandó *officiumokra* nincs, s biztos békéje és szabadsága mellett ügyeit egyik gyűléstől a másikig, *functionáriusokra, megbizottakra, kiküldöttekre* bízhatja. De vajjon, ezen helyzetben van-e a magyar protestans egyház? Tagadom. Akár beléletünkre, akár a külső ellenségekre tekintünk: szilárd hivatalokra, 's hivatalnokokra van nekünk szükségünk. A külföldi atyafiak tehát, más és szerencsésebb ponton állanak; egyházalkotmányi életük stádiuma nem az a mi a miénk, ennélfogva reánk nézve nem is szabályzók.

De tekintsünk egy pár perczre a protestantismus, 's különösen a kalvinismus egyházalkotmányi alapelveire.

Korunknak e tekintetben nem csak hazánkban, de külföldön is, egy nagy tévedése van. És ez abban áll, hogy igen sokan azt hiszik, hogy a kálvinista *presbyteriale regimen* tökéletesen azonos *a modern demokratiával és népképviselettel.* Ez nagy tévedés. A presbyteriale regimen abban áll, hogy az egyház szabad legyen, minden belső és külső nyomástól; tehát a hierarchiától és

a status rendelkező befolyásától. Vagyis, hogy az egyház birjon saját ügyeinek kormányzási, intézési hatalmával; autonomiával. Bizony mondom, hogy a presbyteriale regimen, sem többet, sem kevesebbet nem tartalmaz. A kálvinista presbyteriumok, anyira nem valának modern népképviseletiek, hogy Kálvintól kezdve a jelen század 3-ik tizede tájáig, a presbyteriumok, még Helvétiában is, Skótiában pedig, mely a presbyterianismusnak legtökélyesebb példányképe, *mai napig,* maguk egészíték és egészítik ki magukat. Az európai continensen, a júliusi forradalom, s általában a polgári demokrat eszmék előnyomulása és uralomra jutása, hozta be a kálvinista egyházba a népképviselet modern és szigorú elvét. Presbyterianismus, és modern népképviselet tehát nem azonosak, s amannak megvan a maga világtörténeti dicsősége és érdeme, a nélkül, hogy emebbe olvadni kénytelen lenne. Egy igen szép, és örök elv áll tisztában mindnyájunk előtt a társadalmi életre nézve, az t. i., hogy valamint az egyes véges ember, folytonos függésben van egy Véghetetlentől: épen úgy a társadalomban is kell lenni egy összetartó, vonzó, szabályozó erőnek, mely a maga szabályszerű hatását az egészre *bizton* gyakorolhassa. Ezen erő lehet különböző, a társadalmak viszonyaihoz és életerejéhez sat.-hez képest, de vannak oly társadalmak, *s ilyen most a mi protestans egyházunk is,* a melyben amaz erő, csak a hivatalok állandóságában, vagy legalább ebben, és ez által *is,* élhet. *Mert*

Tegyük fel, hogy a restauratiót, kánonaink, történelmünk, a külföld példája s a protestantismus alkotmányi elvei egyiránt *javallanák:* mégis folyvást fent marad azon kérdés, és pedig igen fő kérdés, hogy vajjon itt-é az ideje annak, hogy azt életbe léptessük. *Szabadságot* adni, lehet, igenis, a fejedelemnek vagy törvény-

hozónak egy tollvonással, egy törvénycikkel; de a *szabadságra képessé tenni,* évtizedek vagy századok oktatása és szenvedése szükséges. *Pedig a szabadság az arra való képesség nélkül nem ér semmit sem.* Ez a képesség pedig, nem mindég az egyének erkölcsi és értelmi jelességétől, hanem a *viszonyoktól* is függ, a melyekben ő él. Vannak oly viszonyok, melyek a társadalmat, némi diktatura alá kényszerítik. És imé,

A mi magyar protestans egyházunk szemben, sőt bizony harcban áll egy *államhatalommal,* mely specifice német és katholikus, concordatumos; — egy hatalmas *klérussal,* — sőt szemben és harczban áll, *önnön tömegünkkel,* köznépünkkel stb. Az ily valóban harcoló, valóban vitézkedő egyházat, vajjon lehet-e józanúl a restauratió uszó szigetére vinni? A respublicájokra oly kevély rómaiak is, — a régiek t. i., — harc idején dictaturát állítottak. A mi életünk pedig, ez idő szerint legalább, folytonos harc; sőt ez volt háromszáz év ólta.

Természetes, hogy én, midőn a restauratiót nem helyeslem ez idő szerint, mindenkor jó akaratú és talpon álló, értelmes állandó hivatalnokokat kivánok és ohajtok. Mert az egész restaurationális forgószél a kálvinista esperesek nevetséges gőgjének és zsarnokságának következménye. Difficile est satyram non scribere.

Hogy Nyári e tisztújítás dolgába nagyon bevegyűlt, olvastam a lapokból és felette igen sajnálom. A legközelebbi országgyűlés határozati pártjának conferentiájiból megösmertem őt, és egészen dæmoni embernek tartom. Roppant nagy mester az eszmék, ügyek és czélok *bezavarásában;* de kifejteni, kibonyolítani semmit sem tud. Ezen fatalis jellemének oly megható példáit tapasztaltam, hogy némely magam forma szegény ugocsai, beregi képviselő társaimnak ki is mondottam, hogy soha többé,

semmi szín alatt, Nyári indítványát követni nem fogom. De ő divatszerű demokrat eszmékhez kapkod, azok után látszik futni, s a tömeg követi. Valóban boldognak érzem magamat, hogy minden közügyektől határozottan és tettleg visszavonúltam. Adjon az Isten Excellentiádnak óhajtott sikert.

Bátor vagyok ide zárni némely csekély műveimet, Excellentiád iránti igaz és őszinte tiszteletem csekély jeléül.

A «*Véleményt*» azért, mert ennek 59—61 lapjain a tisztújításról is szólok, még ifjúi, keveset tapasztalt elmével. De méltóztassék megtekinteni a 70—71. lapokon a 3. alatti jegyzést, melyben *irodalmunkban legelőször van szó a theologiai társulatról.*

Erdősit azért, mert ennek végén van tüzetes szó a magyar prot. *theologiai társulatról;* és azért is, hogy ha némi ideje lesz Excellentiádnak, méltóztassék végig futni az Erdődiről és Nádasdyról irott művet, a melyben egyedűl magamra hagyatva, és már most köz elismerések szerént, győzedelmesen vívtam *igen nehéz* harcot tekintélyes tudósok ellen, szegény magyar egyházunk ősi becsületéért.

Elellakát azért, mert ennek tartalma és fő célja Excellentiátok családjának birtokaival van egybeköttetésben. Excellentiád családjának birtoka ugyanis a Csege, Ujváros és Debreczen közötti tájékra is kiterjedt, és pedig épen azon tájra, hol nagy ősünknek Etele hun királynak fejedelmi széke állott egykor. A legközelebbi napokban is olvastam egy oklevelet, mely szerént Consiliarius Vay Ábrahám directora Pathy ellentmond a *Cucca* nevű, Debreczen és Újváros közt fekvő pusztára nézve annak, hogy a siklósi Andrássy család ide is beiktattassék, Bírom egy időből az igéretét Gr. Vay Dániel úrnak, hogy

a család levéltárát történelmi szempontból megszemlélhetem.

A magyar és erdélyországi, tehát *kálvinista, lutheránus* és *unitárius — protestans theologiai társulat ügyét ne bántsuk most.* Teljességgel nincs reményem, hogy ez ügyben, *most* sikert arassunk. Hol vannak a theologusok?! Ha van valaki e szegény hazában, ki minden lehető erejét feláldozza e célnak: az én vagyok, s nem fogok késni annak idejében, egy kimerítő, határozott programmal járulni Excellentiádhoz; és leszek annak a társulatnak titoknoka, vagy nem tudom én mije, legutolsó dolgos napszámosa, — de várjunk még vele. Ám az eszmét, vagyis az eszme életbeléptetésének szükségét, mondja ki a konvent *általánosságban;* ez még meg lehet; de a részletes bebocsátkozásnak jelenleg sikerét nem látom, őszintén megvallva, nekem elvégre is kevés reményem van. Nekünk úgy látszik, csak sírunk felett fog már virágozni és gyümölcsözni egy magyar prot. theologiai társulat.

Bocsásson meg Excellentiád hosszas levelem nagy alkalmatlanságáért és méltóztassék elfogadni legőszintébb és leghűbb tiszteletem nyilvánítását!

Excellentiádnak

alázatos szolgája:

Révész Imre s. k.

Nagyméltóságú Főgondnok Úr!
Mélyen tisztelt Kegyelmes Uram!*

Teljes három év telt el a miólta a magyar reformált egyházkerületek képviselői egyházi ügyekben egymással nem értekeztek.

Ezen három év, több tekintetben örökre emlékezetes lesz hazánknak, és azzal mindenkor együtt örült vagy szenvedett magyar protestans egyházunknak életében. — Alkotmányos remények feltámadása, nagyszerű egyetemes küzdelem, a haza törvényes jogaiért, mindezeknek keserű meghiusúlása; . . . az absolutisticus iránynak erőszakos intézmények kíséretében való visszatérése, a honfiui alkotmányos érzelmeknek a kebel mélyére vonúlása jellemzik a bár megfogyott, de meg nem tört nemzet életét e lefolyt három év alatt.

Maga a protestans egyház, nem mondhatjuk, hogy oly egyenes megtámadást vagy sujjos nyomást szenvedett vólna, mint a milyennek az elmult évtizedben s ottan-ottan a régi időkben kitétetve vala.

Az 1860-dik évben, september 25- s 26-dik napjain Debreczenben tartott egyetemes értekezlet, mint szinte maguk az egyes egyházkerületek is kimondák, sőt tettleg végre is hajtották az egyházi és iskolai önkormányzati jogokba való teljes visszahelyezkedést. Jogszerűen azt reménylettük, hogy háborítatlanúl megmaradhatunk s működhetünk azon körben, melyet számunkra törvények biztosítnak. Reményünk csalatkozott; mert különösen iskolai életünkre vonatkozólag oly közönségesen

* Kelet nélkül.

ösmert rendeletek jelentek meg, melyek a nyomasztó absolut rendszer visszatérni akarásának igen biztos jelei. (Érettségi vizsga, — jogi tanpálya, — bizonyítványaink el nem fogadása; — katholikus ifjaknak tanintézeteinkbőli kizáratása stb.) —

Csak maga ezen körülmény is elég ok arra, hogy a kerületek küldöttei egymással találkozzanak, s miután az aggasztó jelek és sérelmek az egész egyházat érdeklik: igen czélszerű és szükséges dolog közegyetértésre jutni a felett, hogy a közügyekben mit legyünk teendők, s mi irányt kövessünk.

Azonban már az említett 1860-dik évi egyetemes értekezletnek vannak oly, az egyházkerületek által elfogadott javallatai, melyek egyenesen és kifejezve kívánták ezen értekezlet tartását; ilyenek pl. az egyházi sérelmes esetek egyetemleges összeszedése; — az áttérési, vegyes házassági, reversalisi s más hasonló esetekre, a lelkészek számára részletes eljárási szabályok készítése; — továbbá egyetemes egyházi közpénztár állítása.

Végre a dunamelléki és tiszáninneni egyházkerületek több oly általános értékű, már inkább beléletünkre vonatkozó tárgyai, melyeket természetöknél fogva csak közegyetértéssel lehet óhajtott sikerrel elintézni. (Illyenek: a papi vizsgálatok egyenlősítése, tábori lelkészeink viszonya hazai egyházunkhoz, énekes könyvünk javítása, az iskolai tanrendszer lehető egyöntetűsége stb. stb.)

Nem csekély fontosságú, sőt egyházunk jelenét és jövendőjét kitűnő mértékben érdeklő tárgyak ezek. De az őszinte testvéri egyetértés, elszántság és kitartás minden nehézségeket legyőzhet.

Ezekben vagyok bátor, a tartandó konventre vonatkozólag alapnézeteimet, vázlatban Excellentiáddal közölni.

Úgy látszik, legnehezebb lesz az iskolaügyi kérdés

tapintatos és oly megoldása, hogy se törvényes szabadságunk, se a tanúlók jövendőjének s a szüléknek érdeke sérelmet ne szenvedjen. A kormány álláspontja és iránya más most, mint a mult évtizedben volt. Most nem ezt mondja: parancsolom, hogy tanintézeteiteket így vagy amúgy szervezzétek A—Z-ig; most nem octroyal *a mi számunkra* is Organisations-Entwurfot; — hanem ezt mondja: én, az általam fentartott állami intézetekre nézve megszabtam, hogy azokba, akár katholikus, akár protestans tanuló, minő készültséggel léphessen be: alkalmazkodjatok hozzá, *ha tetszik*. És ezt az állam ép oly autonom joggal teheti, mint pl. a prot. egyház, a maga saját iskoláira nézve. Itten tehát nem elnyomásról és elnyomottról, hanem két autonom testület t. i. az állam és egyház érdekeinek kölcsönös kiegyenlítéséről van szó. A mi épen korunknak egyik nagyfontosságú kérdése.

Túl van minden kétségen, hogy hazai törvényhozásunk, jelesül az 1791-ik évi országgyűlés, határozott és tényező befolyást biztosít az államnak a közoktatás és nevelés dolgaira minden felekezetnél. Azonban ezen befolyási jogot a magyar törvényhozás, *az országgyűlés*, nem pedig a *kormány* által kivánja gyakoroltatni. Ennélfogva, bátran szemére lehet vetni a kormánynak, hogy miért usurpálja az országgyűlési jogokat. Csudálni lehet, hogy a magyar klerus, a mely pedig, a magyar törvényhozásnak most is kiegészítő része, ezen körülményt figyelembe nem veszi, és sem általában a tanítási szabadságért, sem különösen a specialis magyar jogokért nem küzd.

Fogadja Excellentiád legmélyebb tiszteletem nyilvánítását. Excellentiádnak alázatos szolgája:

Révész Imre s. k.

Gyömrő, Junius 29-én 1862.

Tisztelt urambátyám!
s Kartárs uram!

Folyó hó 17-ről hozzám czímezett becses levelére, soknemű teendőim miatt, melyek több felé való utazásra kényszerítének, csak mai napon válaszolhatok, s ma is csak egy oldalúlag — mert nem volt lehetőség a hozzám intézett kérdésekre Komáromban lakó elnöktársamtól véleményt nyerhetni. — Egyéni nézetem és meggyőződésem tehát a tett kérdések felett a következő:

1. Tudom, vannak superintendentiánkban sokan, kik a convent megtartását czélszerűnek s kivánatosnak tartják. — Magam ugyan kevés reményt kötök eredményekhez, mert nem látom a viszonyokat olyanoknak, mikép hihessem azt, hogy az egyházi téren szükségelt újítások, régibb ügyek rendszeresítése, a kivitel terén akadályokra s gátokra ne találjanak, mind a mellett a conventet ha egyébb eredménye nem is lenne, az eszmecsere szempontjából is csak pártolnom lehet.

2. Az ajánlott határidőt elfogadom.

3. A convent helyiségéül ajánlott Komáromot, a mennyiben az ottani hangúlatot, körűlményeket nem ösmerem, elfogadom, de részemről is ajánlani nem merem. Ez érdemben a hozzám intézett kérdést egész terjedelmében közlöttem. Nagy Mihály superintendens urral, felkérvén őt, közölje veled erre vonatkozó véleményét s az egyház óhaját; mit reménylek nem mulasztand el rövid időn azaz Július 13-ka előtt megtenni.

Főbb részletbe ez úttal nem bocsájtkozom s hallgatással mellőzöm azt, mik legyenek a convent vitatási

tárgyai, mert ezek nagyon is hosszadalmassá tennék levelemet. Ezek szám szerint igen sokan lehetnek s e sokból kellend majd egynehány legsürgősebbet kiválasztani.

Én ma este indulok Londonba, oly feltett szándékkal, hogy September első napjaiban térendek útamból vissza, s ha csakugyan lesz convent, azon megjelenendek. Addig is ajánlom magamat tapasztalt jóindúlatodba, s vagyok továbbra is őszinte tiszteletem nyilvánítása mellett.

elkötelezett barátod

Teleki Gyula s. k.

A Golopiaknak kérem üdvözletemet átadni.

Pest Septem. 23-án 1863.

Kegyelmes Uram!

Becses levelére van szerencsém válaszolni, fájdalom! megkésve, mert gr. Rádayval csak későn találkozhattam. Ballaginak átadtam teendőjét s ő azt elvállalta.

Kegyelmes Uram! keserűlöm ezt a conventet. Nemcsak hogy a *Tiszaiak* a conventre jövetel miatt gyűlést tartanak Debreczenben; köztünk is a menykő leütött a csalánba.

A gróf elkeseredve érzékenykedett mellőztetése miatt most és ez előtt folyvást; egész szemétdombot hordott össze, hogy fájdalmát előttem igazolja; említette az alkotmányos világban lett mellőztetését, hogy Excellentiád vele nem levelez, őt ha Pestre jő is meg nem látogatja stb. Most is nem közlekedett vele a határidő meghatározására nézve és hozzá meghívót nem intézett stb. tehát ő nem megy az értekezletre, mert general Inspectort nem ismer.

Alig tudtam meggyőzni, hogy legalább most az egyszer nincs igaza, s ha azon ok, hogy ő külön meghívót nem vett, elegendő arra, hogy conventbe ne menjen: úgy én sem mehetek, mert én sem vettem külön meghívót. De mivel a meghívó az egyházkerületnek szól; a superintendentiának mindegyik tagjára tartozik s őt is, mint engem magában foglalja. És nem mennünk conventbe, holott azt épen mi akartuk és sürgettük, menthetetlen mulasztás volna részünkről. Végre megadta magát a gróf s megigérte, hogy eljő az értekezletre, de nem szóll.

Azt vitatta ugyanő, hogy Excellentiád a convent ügyében nemcsak a főgondnokkal, hanem másokkal is, jelesen Tisza Kálmánnal levelezett. Fogadtam erre nézve ellenében 100 jó szivarban.

A gróf épen Acsáról jött haza szüretről B. Prónay Gábortól s ennek köre és eleme volt a nemes gróf nyavalyásságának oka. Mert bizodalmas volt megmondani azt is, hogy a sok keresztű báró az irodalmi társulatban részt nem vehet, mert ott Excellentiád lesz az elnök, pedig ő generalís inspector s nem $^1/_4$ rész gondnok, tehát Excellentiád elnöklete alatt nem ülhet, — csak úgy lesz tag, ha ő lesz az elnök, Excellentiád legfölebb . . . .

Uram, Irgalmazz nekünk! kiknek nincs ily fínom bőrünk és mániánk, hanem a közjóért örömest munkálunk napszámosokként is.

Ezeket tán nem is kellett volna megírnom; de a csudálat s Excellentiád iránti bizalom íratta meg velem ezeket, ujabb igazolásául Excellentiád eddigi helyes emberismeretének.

Többire őszinte tisztelettel vagyok

Nagyméltóságodnak

igaz szívű őszinte szolgája:

Török Pál s. k.

TÁRGY- és NÉVMUTATÓ.

Lap

A.

A császár boszankodása a pesti lapokra 384
Adelsheim Johanna bárónő 12
Administrátorok felmentése 315
Aggteleki barlang megtekintése 104
Ágostai bányakerület küldöttsége Ő felségénél 450
Aknák térképe 54
Akadémia adómentessége 340
Albrecht főherczeg 214, 444
Almásy, Szepes m. másodalispánja 90
Alsó-Kubin s az árvai kastély leirása 77
Alt-Walddorf falucska 91
Amália-hegy a vichnei fürdő mellett 56
Amália svéd herczegnő 260
Ambró Antal helytartót. tanácsos 161
Amnestia-hirek 266
Andrássy György gróf levele 316
Andrássy Gyula gróf 327
Andrássy Manó gróf hirlapi czikke 333
A pesti Ujépület és Theresienstadt 1852—1853 177
Apel tábornok 180
Apor 384
Apponyi György bálja Párisban 128
— — levele éhinség tárgyában 160
— — Pestmegye megdorgálása ügyében 166
— — birodalmi tanácsos 342
— — levele a saját feladatáról 327
— — levele az ideiglenes rendszabályokról 373
— — aphorismái s a császár megjegyzése 389
— — levele a trónbeszéd hatásáról s a kiegyezés reménytelenségéről 411
— — levele Deák indítványáról s Pest város feliratáról 419
— — levele a főrendiház felirati vitájáról — 421
Asbóth elfogatása 384

Lap

Asztalmozgatás 291
«Aussi will i» 397
Az 1846/47-ki működés adatai 157
A zempléni alispánság s administratorság idejéből 417
Axenti 339

B.

Babarczy Tóni 249
Bach dr. osztrák miniszter 212—450
Bagonyán látogatás Nyárynál 47
Bakabánya leirása 48
Balaton-füredi tartózkodás 110
Balásházy Tamás levele a komáromi megyei választásról 120
Balicescu és Laureani 194
Baldacci báró 200
Balogh dr.-né 243
Balásy Antal 323
Ballagi Mór levele a magyar prot. theologiai társulat tárgyában 502
Baumgarten százados 220
Bánhidy Sándor br. kapitány eljegyzi Vay Klárát 253, 259
Báni conferentia 1860-ban 352
Bárczay Pál 14
Barkóczy János 373
Báthory István lengyel király siremléke 85
Batthyány Imre herczeg 345
Batthyány Kázmér csillagászati műszerei 309
Batthyány Lajos 243
Bechtold hadteste 183
Becsky Lajos 323
Bécsi bureaucratia áskálódása 379
Beke peticziója Biharból 334
Béla, szepesi város leirása 89
Bem tábornok 202
Bémer László n.-váradi püspök 343
— — és Lonovics dotácziója 448

Lap

Benedek levele 405, 408
Berényi gróf 56
Berzenczey László 192, 206
Beszterczebánya leirása 65
Besze János 229
Bethlen János gróf 218
Bevezetés 6
Bibecsko herczeg 190
Bilko auditor 215
Bilko bányafelügyelő 84
Bizalmatlanság a referendáriusok iránt 334
Blaskovich őrnagy 229
Blottaik-só ismertetése 82
Bob János 339
Bochna község 87
Bod Pál 220
Bocheczel Sándor 338
Bohus L. 424, 433
Borivás eltiltása Theresienstadtban 286
Boronkay főispán 65
Borsodvármegye renitenskedése 136
Borsodmegye ragaszkodása a törvényekhez 346
Beöthy Ödön kormánybiztos 184, 202
Braun kapitány 229
Breczenheimné 453
Bruckenthal báró 218
Brunswik gróf 107
Bucs előtti romok 63
Bucsuzás a várfoglyoktól 303
Buda bevételének évfordulója 298
Bujanovics 232
Bükk Zsigmond 18, 349
Büntetőtörvény tárgyalása 152

C. Cz. Cs.

Canova egy mesterműve 85
Clamm 298
Conduit lista a foglyokról 299
Congrua megadása a g. c. papságnak 339
Crennewille 354
Czecz ezredes 27
Czementviz Szomolnokon 101
Czipor Thimosteus 338
Cziráky gróf 350, 407, 422
Csáky Hedvig 444
Csányi 213
Csanády Sándor 485
Császár Ő felsége véleménye a helytartótanácsról 380

D.

Dalmáczia reincorporálása 354
Danielik püspök 334
Deák és Eötvös nemlegessége 319
Deák F. ragaszkodik az 1847—8. választási törvényhez 324
— — a főispáni esküre nézve ajánlja a kiegyenlitést 335
— — beszédének s feliratának megtámadtatása 380
— — feliratának diadala 433
Debreczeni tanárok 170
Debreczeni Convent 447
Debreczeni, miskolczi egyházi gyülések határozatai 451
Decretum az adók tárgyában 408
Décsey László üldöztetése 324
Dehek hadbiró őrnagy 217
Demonstráczió, április 14-ike tiszteletére 403, 405
Derecskey Lajos 29
Deresényiné 247, 249
Desseőffy Antal 148
Dessewffy Emil levele a magyar Akadémia érdekében 309
— — levelei a helyzetről 345, 394, 425, 432, 444
Dietalis ujság 130
Diplomaczia hangulata 452
Dhloluczky kamaraprefectus 78
Domahidy 437
Dominkovics Lajos 454
Dorottya főherczegnő 260
Dorschner tábornok 271
Döme porkoláb Theresienstadtban 240
Drais báró 17
Draskovics István 115
Drein Schlagen politika 424
Duna hajózási törvény 452
Dunka Pál 339
Dunjov István 29
Duschek Ferencz 29, 245, 244, 251, 357

E.

Ebergényi 129
Élhinség tárgyában való rendelkezés 460
Egressy Gábor 476
Egri gyászmise s a császár tiltó rendelete 389
Egyházkerületi főgondnoki megnyitó beszéd 499
Elek Ferencz 213
Ellenzéki lapok s a bizalom 377
Előszó 3
Élelmezés Therézienstadtban 231
Életrajzi adatok 11
Entwurf 448
Emilius levele a tervbe vett Reichsráthról 385

Lap

Emilius levele a februáriusi nyilt parancsról ... 394
— levele október 20-áról s provisoriumról ... 426
Eötvös báró tárnokmester ... 150
— báró nyilatkozata ... 333
— báró beszédének hatása Pest város gyűlésén ... 382
Érczolvasztás leirása ... 58
Erdélyi megyék, Szász-székek ujra rendezése ... 340
Erdélyi magyarok és székelyek ... 362
Erdélyi J. tanár levele a sárospataki gymásium sérelmei tárgyában ... 495
Erős Lajos ... 434
Esztergomban a Bazilika-épitkezés megtekintése ... 42
Eszterházán a herczegi palota megtekintése ... 115
Eszterházy Nepomuk gróf ... 52
Eszterházy Pál herczeg ... 190
Eszterházy Pál gróf ... 422
Eszterházy Móritz ... 433
Evangelikus istentisztelet Therezienstadtban ... 284
Expediens a főispáni esküre nézve 355

F.

Fahnenberg báró ... 229
Farkas Antal főszolgabiró ... 125
Faulhueber prágai törzshadbiró ... 277
Fay Ferencz főszolgabiró ... 125
Fehérnemü javitgatás Therezienstadtban ... 246
Felvidéki inség ... 379
Fenék római régiségei ... 114
Fenyőtoboz szárítás ... 75
Ferencz József császár elhatározása az országgyülés s a kormány irányára vonatkozólag ... 397
Fiáth Ferencz báró levele a királyi leiratról s kihirdetéséről ... 371
Forgách Ágoston gróf kanczellár 422, 432
Főispánok lemondása ... 333
Főrendek visszaüzenete vallási ügyekben ... 147
Frigyes, bádeni tartománygróf ... 12
Fürdős, tolnai alispán ... 229
Fülei, kormányszéki titoknok ... 183
Fürészmalmok leirása Hradeken ... 75

G.

Gazdasági egyesület folyamodása ... 168
Gedeon Lajos vice-notarius. Gedeonné viselkedése ... 125
Gehringer ... 223
Genersich ásványgyüjteménye Késmárkon ... 91
Georgicon ... 112
Gnézga (Kniesen) a 16 szepességi város egyike ... 9
Gitri Ferencz ... 120
Gitzi Rafael ... 121
Gitzi Kálmán ... 357, 373
Goluchovszky osztrák miniszter ... 351
Gorove ... 382
Görgey ... 187
Grassalkovics herczeg ... 140, 143
Graefer tábornok ... 195
Grüne mindenhatósága ... 237
Gyurcsányi Gábor ... 216
Gyürki ... 215

H.

Haditörvényszék itélete ... 29
Hadik gróf levele Buda ostroma után 186
Hajnald püspök ... 422
Haller Sándor ... 334
Harisnyafoltozás Therezienstadtban ... 245
Haulik bibornok ... 353
Havas doktor ... 324
Haynau báró ... 28, 280
Haymonfiak ... 169
Heil törzsorvos Theresienstadtban ... 290
Hertelendy Miksa és Ignácz ... 213, 217
Herz porkoláb Therezienstadtban ... 240
Hét mantuai fogoly ... 299
Hirlapolvasás és eltiltása ... 233, 290
Hitelintézet ... 453
Hol legyen az országgyülés? ... 383
Hollán ... 389
Honvéd bizottmányok ... 389
Horák tábornok ... 189
Horger bányatanácsos ... 58
Horváth Mihály ... 8
Horváti János ... 124
Horváth János ... 249
Horvát előadó a ministeriumban ... 368
Horvátok kivánsága ... 375
Horvát pártokról: Mérey ... 351
Horvát udvari kanczellária ... 352
Hradek község leirása ... 74
Hübner ... 452
Hunyady-féle juhászat Nagy-Kálnán ... 43

I. J.

Időbeosztás Therezienstadtban ... 230
Itéletek szigorítása ... 222
István kir. herczeg nádorrá kineveztetik 174

Lap

István nádor levele körutazása ügyében ... 171, 173
Jankovics ... 215
Jászkunok szervezési rendelete ... 350
Jekelfalusy kir. tanácsos ... 98
«Jo... » észrevételei ... 170
Jellasic ... 184
Jeszenák báró ... 213
Jola Margaréta temploma Bakabányán 49
József nádor levele Szemere Bertalanra vonatkozólag ... 155
József nádor betegsége ... 168
— — halála ... 174
Jósika báró ... 484

K

Kanczellári állásra vonatkozólag Apponyi kérdése ... 314
Kanczellária alakulása ... 334
Kanczellária tiltakozása a császári tisztviselők jurisdictiója ellen ... 377
Kandó Gábor levele a s.-a.-ujhelyi megye gyülésről ... 131
Karácsonyest Therezienstadtban ... 254
I. Károly adománylevele ... 49
Károlyi Ede gróf ... 206
Károlyi István gróf levele főispáni kineveztetése tárgyában ... 340—342
Károlyi György gróf levele a főispáni eskü tárgyában ... 335
Károlyi Lajos ... 389, 396
Katona Miklós ... 200
Katonai executiók ... 424
Katzvintzky bányamester ... 80, 82
Kazinczy Gábor ... 27
Kazinczy Ferencz levele a tornai választásról ... 123
— — levele Apponyi gróf magyar báljáról ... 128
Kazinczy András ... 334
Kecskeméthi tudósítónak ajánltatik ... 403
Kemény Domonkos báró bizonyítványt kér ... 204
— — levele az erdélyi magyarok egyetértéséről ... 361
— — az Unió érdekében ... 361
Kemény Ferencz báró 325, 369, 382, 439
Kemény Zsigmond báró ... 220
Kereskedési és hitelbank ... 152
Kessler gyógyszerész ... 267
Keszthely leirása ... 111
Kézimunka iskola Hradeken ... 75
Királyhegyen időzés ... 98
Király üdvözlete Vay Miklós grófhoz 37
Kiss Bálint esperes halála ... 285

Lap

Kivégzések az Ujépülelben 219, 220, 221, 222
Kivégzettek jegyzéke ... 287
Klapka György ... 187
Knapp százados ... 219
Knezsik ... 124
Komáromy adminisztrátor ... 450
Koronázás szükségessége ... 381
Koronázási ünnepélyek tárgyában felterjesztés ... 395
Kohlbachi völgy ... 91
Konkoli Sándor ... 122
Kormány elégedetlensége ... 26
Kosciusko koporsója ... 85
Kossuth levele a honvédelmi bizottmány által elrendelt vizsgálat tárgyában 184, 185
Kőtenger leirása ... 56
Körmöczbánya s kőedénygyára 57—63
Krakkói tartózkodás ... 84
Krakkói s galicziai forradalmi mozgalmak ... 159
Kralovanszky tanár ... 90
Krasznahorka-Váralja leirása ... 103
Kubinyi Ágoston ... 437, 450
Kudler dr. katonaorvos ... 218
Kulinari kincstári prefectus ... 74
Kulinyi liptói alispán ... 76
Kutatás Therezienstadtban ... 274, 277

L

Langbein doktor ... 248, 282
Lamberg gróf meggyilkolása ... 23
László Imre elfogatása ... 322
Laureáni kormánya ... 182, 194
Lázadás a kaszamatákban ... 263
Lazsánszky ... 444
Leblin doktor ... 218
Lengyel asszonyok öltözete ... 79
Lengyel királyok siremlékei ... 85
Lentó, táncztérem sóaknában ... 83
Leményi Ferencz ... 339
Lemondás minden hivatalról ... 27
Levélirási tilalom Therezienstadtban 283
Liebbold, a Georgicon archonja ... 112
Lichtenberg altábornagy ... 222
Lichtenstein herczeg ... 395, 403, 419
Lill kormánytanácsos ... 80
Lipovszky, a felmentett s újra elitélt lelkész ... 223
Liptó-Szent-Miklóson átutazás ... 76
Loboda Jancsi ... 142
Lódi-kert Krakóban ... 86
Lomnitz s a lomnitzi csúcs ... 90, 93
Lonovics mondása a kormányról ... 405
Lónyai János ... 129
Lónyay Albert ... 331

Lap

Lónyay Menyhért főispánságot nem vállal 330
— — levele Teleky László elfogatásáról 356
— — levele az Országgyűlés összejöveteléről ... 375
— — levele Pest város közgyüléséről 382
— — levele gr. Rechberghez menendő küldöttség tárgyában ... 485
Lovich superintendens ... 67
Lőcse leírása ... 98
Lövey Klára ... 213
Lubló érintése ... 89
Luchesini, Vay Miklós gróf szolgája Therézienstadtban ... 229
Lucski fürdő leírása ... 76
Luzsenszky Pál ... 227
Lützov ... 217

M.

Madarász László rendőrfőnök Debreczenben ... 27
Macskásy ... 213
Majláth gróf ... 56, 150, 393, 403, 432
Majláth Antal gróf levele ... 149, 159
Majthényi László ... 218
Majthényi Luise ... 220
Makay püspök ... 57
Mán József főispán levele a magyar és román viszonyokról ... 337
Marczibányival találkozás ... 56
Máriássy meglátogatása Marksdorfon 99
Martonvásár leírása ... 107
Márjási Zsigmond ... 127
Martinides ... 125
Massirievics temesvári püspök ... 376
Mauksch növénygyűjteménye Schlagendorfban ... 94
Mazuranics ... 369
Mecséry ... 405
Mednyánszky báró, Camerie-Präses 153, 444
Medem gróf orosz követ ... 190
Meghasonlás az osztrák miniszterek között ... 486
Megyéknek adandó előleg ... 384
Mérey Károly ... 140, 354
Mesterséges tavak a selmeczi bányákban 53
Meskó irattárnok Árvamegyében ... 77
Mesterséges szellemi izgalom ... 301
Mikes János ... 214
Mikes Kelemen ... 192
Mikó Imre gróf bizonyítványa ifj. gróf Bethlen János részére ... 205
Miksa főherczeg ... 448, 450
Milkovics Antal ... 122
Ministeri sorozat ... 416
Mislivicz mezőváros leírása ... 79

Lap

Miskolcz égése ... 152
Moldován Demeter ... 339
Moga tábornok ... 279
— Demeter ... 339
Montiny térkapitány ... 227
Murillo, ezredorvos ... 295

N. Ny.

Nádasdy Lipót gr. levele főispánná kineveztetése tárgyában ... 328
Nagy István ... 14
— Károly igazságügym. osztályfőnök 27
— Gida ... 145
Nagyszerű tivornya Therezienstadtban 264
Nagy Károly ajándéka az Akadémiának 309
Napoleon Lajos császár ... 266, 454
Nedelkovics ... 285
Négy évi várfogság egy élczért ... 252
Negyvennyolcz utáni törvénykezésről 348
Német János ... 215
Nemes emberek megbotoztatása ... 322
Német tartományok statutumai ... 388
Nepomuk só-szobra ... 83
Névestély Therezienstadtban ... 250
Nopcsa ... 439
Nosztitz ... 351
Növénygyűjtés a börtönben ... 302
Nuncium relig. ... 149
Nyáry Pál ... 324, 374, 444
Nyilt parancsról Széchen Antal ... 437

O. Ö.

Okolicsányival találkozás Lomniczon 90
Október 20-iki engedmények ellen 334
Oláh tanárok ... 184
— komité feloszlatása ... 194
— népgyűlés Balázsfalván ... 196
— nemzet ... 363
— petició ... 368
Olasz foglyok éneke Therezienstadtban 300
Orczy Béla báró ... 422
Ordódy Vincze ... 121
Oroszhegyi Józsa ... 192
Országgyűléssel való kiegyezésre szolgáló módozatok ... 386
Országgyűlés egybehivása ... 393
Országgyülési tudósító ... 404
Osegovich Metell ... 353
Osztrák hadbiróság itélete ... 211
Osztrák tisztek ápolása ... 28
Ő felsége az adóbeszedést sürgeti 395
Ördöglakodalom ... 72
— kapu ... 72
Öt hét a pesti Újépületben ... 211

Lap

Öt tó a lomniczi hegygerinczen ... 94
Oesterreicher tanár 86

P.

Pachta grófné 265
Palota, a Zichyek birtoka 110
Palóczy László levele az Országgy. üléseiről 147, 151, 153
Pálffy Fidél gróf kanczellár ... 150, 345
Pálffy Pepi audientiája 389
— István 444
Pap László tribun 207
Papir-skatula csinálás eltiltása Therezienstadtban 284
Pappfalvi Constantin 338
Papp Macedon 338
— László 339
— Gábor 395
Patay 217
Pauer 229
Pázmándy Dienes 120, 129
Pécsy 90, 384, 343
Péli-Majorság leírása 45
Pelsőczön találkozás Terhes lelkészszel 103
Pénzverő Körmöczbányán 161
Pénztári hiány Therezienstadtban ... 277
Perényi Zsigmond báró 188, 213
Pesti országgyűlés s Ő felsége 389
Pesti református deputáció 450
Pesti Ujépület és Therezienstadt 1852—153. 209
Pesti zavargások 318
Pestváros közgyűlése 375
Petrovay 147
Piramis, József császár tiszteletére 50
Pfannenschmiedné 98
Pfersmann 182
Plathy 76
Pléner 378, 389
Podrány-kastély leírása 57
Podolin 89
Podmanyiczky László, Lajos, Ármin 450
Poentner generális 444
Pogonyi Dénes 125, 323
Porkolábgazdálkodás Therezienstadtban 240
Pongrácz, udvari tanácsos 76
Poniatovszky koporsója 85
Prónay 129, 450
Protestáns egyházi ügyek 444
— egyházküldöttek értekezletei Bécsben ... ... 453—465
— esperesek vizsgálat alatt 486
Poturnay 76
Potentiosa Restauratió Komáromban 120
Potoczky herczeg 234

Lap

Pozsony és Pozsonymegye felirata a régi megyei hatóság felállítása tárgyában 351
Puchner levele hadfelszerelés, csapatelhelyezés s ujoncozásról 179
Puchner halála 257
Pumpolás Therézienstadtban 232—233
Purificatió 28
Puszti-Hrad romjai 64

R.

Radvány és Radvánszky alispán 64—65
Ráday 217
— Gedeon, Rainer főherczegnél ... 483
Radákné segélye 299
Radetzky 444
Ragályi Ábrahám ... ... 124—129
— Tamás 137
Rainer főherczeg 444
Rajzky kapitány 135
Rajacsics Lipót-rendje 376
Ramberg ... ... 227—236
Ranolder püspök 422
Rauscher 302
Reális foglalkozás 283
Remekházy 379
Révay báró kamaragróf 51
Reviczky Ádám gróf levelei 133. 135, 136, 138, 140, 141, 143, 144, 145, 146
Reviczky Menyhért 451
Revész Imre gondolatai a magyar protestáns egyház alkotmányos ügyének állása fölött 465—483
— — eszméi a magyar protestáns ügyről 490
— — levele az egyházi tisztujitás s a theologiai társulatról 504
— — alapnézetei a tartandó konventre vonatkozólag ... 512
Rézhámorok s rézpad Késmárkon 67, 90
Rhrabovszky temetése Therezienstadtban 279
Rhonicz vasbányái 69
Riggitski vaskorona-rendet kap Schmerlingtől 416
Rohonczi 149
Rothschild 453
Rozsnyó leírása 103
Roef bánya-gyakornok 52
Röth rector magnificus 129

S. Sch.

Saguna püspök 194
Salamoni olasz lelkész 229

Lap

Sánczmunkára itélt foglyok 237
Sanyargatás Therezienstadban 280
Sáromberki Lilla 267
Sarrét 111
Selmeczbánya leirása 49
Sembery Károly 47
Sennyey Pál 319, 333, 344, 355, 393, 405, 425, 432.
Séta a Therezienstadti tánczokon 254, 261
Sigmondy 214, 218
Simoncsics báró komáromi várparancsnok 276
Simonyi Simon 27
Simonyi festő 213
Sió 111
Sipos elleni nyomozás 404, 409
Sitkó bányatanácsos 54
Skolnitzky grófok 85
Sóbányák Vicliczkán 80
Somsich Pongrácz personalis 149
Somsich Pál 170, 324
Sombory ezredes 214
Somossy 432
Soós Pál alispán 131
Sopron város leirása 115
Sorokovszky grófnő 79
Sornay dietalis pap 149
Sótömbben kivájt kápolna 83
Spisa-só 82
Stamminger lelkész 101
Sternthál báró hadnagy 232
Stopfer professor 309
Strossmayer püspök 353
Schedius 14
Schey 389
Schibiker-tó 82
Schiller tábornok 277
Schlechta báró 230
Schmecks-fürdő leirása 97
Schmideg grófnő 109
Schmerling 351, 376, 381, 409, 434, 439
Schmidt doktor memoranduma 416
Scholtész 98
Schoosberger 350
Schuselka 403
Schwartzner 14
Schwarczenberg—Bach rendszere 272
Schwarczenberg érsek 449
Szabó János, Vay Miklós báró nevelője 10
Szalbeck báró 218
Szalay historicus 324
Szamos-Újvári csata 200
Szathmáry Király Antal 124
Szathmáry József 141
Szászok 362
Szecitovszky bibornok 280

Lap

Széchen Antal 164, 316, 385, 416, 433, 436, 438
Széchen Antal levele az osztrák miniszterekről 367
— — levele a birodalmi tanácsi statumokról 369
— — levele Ő felsége véleményéről a feliratra vonatkozólag 430
— — levele a nyilt parancsról 437
Széchényi István gróf 167, 484
Széchényi Pál 350
Szedlniczky 280
Szegműhely Rhoniczon 71
Székesfehérvár 109
Székely Dávid 213
Székács lelkész 221
Szemere Bertalan a kanczellárválságról 150, 184, 185
Szentiványi Péter 74, 104
Szentiványi Ödön 272
Szentiványi Vincze 317, 320, 433
Szent-Antal leirása 51
Szent-Kereszt 57
Szent-Szaniszló krakói székesegyház 84
Szilágyi Lajos 323
Szilassy József koronaőr 15, 64
Szilveszter-est Therezienstadtban 256
Szirmay Antal levele az országgyülés üléséről 129
Szirmay Sándor 221, 334
Szlavoniai magyar párt 353
Szliács-fürdő leirása 64
Szmrecsányi 76
Szobarendezés Therezienstadtban 228
Szobieszky (III.) koporsója 85
Szoboszlay 447
Szombathely leirása 114
Szomolnok rézbányái 101
Szomorújáték kritikája 264
Szőgyény Zsigmond personális 14
Szőgyény László levele a pesti felirat tárgyában 169
— — levele József nádor haláláról 174
— — levele vallásügyi legfelsőbb elhatározásról 313
— — levele kineveztetésekről 350
— — levele Schmerlingről s a szerbekről 376
— — levele a kibontakozásról 378
— — levele a császári kihallgatásról 380
— — levele a Partiumok bekebelezéséről 383
— — levele a császár elnöklete alatti conferenciáról 388
— — levele Rajner főherczeg ellenőrködéséről 395, 404

Lap

Szőgyény László levele Zsedényi bizalmatlanságáról ... 396
— — levele a bécsi macskazenéről 403, 404
— — levele az esetleges visszavonulásról ... 405
— — levele a birodalom fennállásának biztosításáról ... 408
— — észleleteket kér Ő felsége számára ... 408
— — a bécsi tusákról ... 415
— — a felirat feletti szavazás hatásáról ... 417
— — a «Drain-Schlagen» politikáért Zsedényit vádolja ... 424
— — felmentése és nyugdija ... 432
— — audienciája ... 432
— — a debreczeni Convent tárgyában ... 487
Szpitkovitz ... 79
Sztankovszky ... 355
Szűz-Mária templom Krakóban ... 86

T.

Talaj-só ... 82
Tanácsok a kegyelem kieszközlése tárgyában ... 260
Tanitási nyelv a protestáns iskolában 446
Tauber Superindátor ... 285
Teleky József ... 143
— Blanka ... 213, 222
— Lujza grófnő ... 221
— Domonkos ... 270
— László ügye ... 312
Id. Teleky Domonkos levele Erdély érdekeiről ... 325
Teleky Gyula ... 356
— — levele a Convent megtartásáról 515
Templombajárás Therezienstadtban ... 284
Terhes, tábori lelkész ... 103
Thea estély Therezienstadtban ... 237
Therezienstadti Napló ... 225
Thun gróf eljárása helyteleníttetik ... 444, 450, 484
Thurzó várának leirása ... 77
Tihanyi ... 450
Tisza nyilatkozata a Pesti Naplóban 33
— Kálmán ... 445, 451, 484
Titkos utasítások ... 379
Tizenegy kormánybiztos ... 23
Tholdalagi Ferencz gróf ... 207
Tokaji bor hatása Therezienstadtban 241
Tomasek Máriássy G. nevelője ... 100
Tót Lőrincz ... 324

Lap

Tökölyvár ... 90
Török János ... 213, 403
Török Vali ... 350
— Pál, Ráday gróf nehezteléseiről 516
Trefort Ágoston ... 324
Trevisi, Vay Miklós szolgája Therezienstadtban ... 301
Tuchlaube, Krakóban ... 87
Tudóstársaság deputációja ... 453
Tugger festő ... 86
Tulipánok Zemplénben ... 334

U.

Udvari horvát Comissio ... 354
Újfalussy ... 451
Új porkoláb Therezienstadtban ... 295
Új lakás Therezienstadban ... 285
Új-Szandecz város ... 88
Úrvacsora Therezienstadban ... 238
Urbán fellépése ... 496
Usz kapitány ... 217, 218
Utazás Therezienstadtig ... 226
Utinapló 1823 október hóban ... 107
Uzsovits ... 429
Ürményi József ... 219, 405
— Ágota ... 444

V.

Vay Miklós báró életrajza ... 6
— — megyei aljegyzővé neveztetik ki 15
— — országgyülésre meghivást kap 15
— — főjegyzővé, majd alispánná választatik meg ... 16, 117
— — követül választatik meg ... 17
— — Geymüller Katalint nőül veszi 17
— — királyi kamaraséggal tüntettetik ki ... 17
— — Borsodmegye adminisztrátorává neveztetik ki ... 17
— — táblabirónak neveztetik ki a királyi táblához ... 18
— — királyi biztossá neveztetik ki a kolera és a parasztlázadás kitörése következtében 18, 159
— — helytartósági tanácsossá neveztetik ki ... 19
— — szeptemvirré neveztetik ki ... 19
— — koronaőrül választatik meg ... 19
— — Szent-István rend közép keresztjét kapja ... 19
— — Szent-István rend nagy keresztjét kapja ... 37

Lap

Vay Miklós br. müködése a felső táblán 49
— — Erdély királyi biztosává neveztetik ki 1848-ban ... 21
— — miniszterelnökké neveztetik ki 23
— — a miniszterelnökséget nem fogadja el ... 24
— — lemond minden hivataláról ... 27
— — Hodossy Miklós kormánybiztos által elfogatik ... 27
— — Kossuth által felhivatik, hogy Debreczenben jelenjék meg 27, 28
— — fiai a Radeczky hadseregbe lépnek ... 28
— — belügyminiszterileg megparancsolt elitéltetése ... 29, 211
— — egyházkerületi főgondnokká választatik ... 31, 32
— — kanczellárrá neveztetik ki 33, 307
— — Bécsbe rendeltetik fel 1860-ban 33
— — a birodalmi tanács tagjául neveztetik ki ... 33
— — a február 26-ki nyilt paranes aláirását megtagadja ... 34
— — felmentetik kanczellári hivatalától ... 35
— — országgyülési képviselővé választatik ... 35
— — Borsodmegye főispánjává neveztetik ki ... 36
— — politikai pályájának ötvenéves jubileumát üli ... 37
— — a király üdvözli ... 37
— — a főrendiház alelnökévé majd elnökévé lesz ... 37
— — Andreánszkyval, Abaffyval, Berzeviczyvel, Bánóczyval, Aczéllal, Fábryval, s Géczy Péterrel megismerkedik 76, 78, 90, 106, 147
— — borsodi adminisztrátorsága ... 116
— — erdélyi kormánybiztosi működéséről szóló jelentés ... 187
— — házi ügyeit rendezi ... 218
— — rendjelei s koronás kulcsa elvétetnek ... 221
— — rendjelei s kitüntetései visszaadatnak ... 34
— — az Újépületet elhagyja ... 225
— — Therezienstadtba érkezik ... 226
— — ellenzi a kegyelemkérést ... 247
— — Miklós fia nagykorú lesz ... 255
— — édes anyjának levelei ... 260—275
— — imája Klára leánya boldogságáért ... 269
— — az életrajzát irja Duschekkel 275
— — bárót a honvágy szállja meg 293

Lap

Vay Miklós báró megszabadulása a fogságból ... 302, 305
— — a m. t. Akadémia igazgatójává választatik ... 316
— — a Gubernium elnöke ... 368
— — báróhoz intézett legfelsőbb kézirat február 26-án ... 391
— — báróhoz intézett megbizó levele a királynak ... 393
— Sándor báró ... 3
— Lajos báró ... 10
— József báró ... 215
— Ödön látogatása ... 234
— Lajos levele az adókivetésről s ujonczozásról ... 347
— Gyula ... 268
— Miklós bárónő Klára leányával s Henrik fiával ellátogat Therezienstadtba ... 249
— Miklós bárónőt üdvözlik a várfoglyok ... 250
— Lajos látogatása Therezienstadtban 267
Válasz Károlyi István gr. levelére ... 341
Várady Lajos ... 42
Várfoglyok és sánczfoglyok ellátása Therezienstadtban ... 243
Várfogoly temetése ... 258
Vasolvasztó Rhoniczon ... 70
Vegyészeti műterem ... 54
Ventorini ... 229, 297
Veszprém megye felirata ... 372
Vétsey ... 350
Vezerle ... 14
Vichnei fürdő leirása ... 55
Vidacs János ... 30
Vieliczka ... 79
Virslilakoma Therezienstadtban ... 236
Vojnits ... 56
Vojvodina ... 327
Vulpesek ... 218
Vusetics ... 14
Wordener tábornok ... 26
Wekrle bányatanácsos ... 54
Wenkheim Béla báró ... 422
Wesselényi Miklós a Batthyány miniszterium lemondásáról ... 183, 218
Windschacht megtekintése ... 49
Wirkner ... 140, 144
Wolkenstein Károly gróf ... 449
Wurda Károly követ ... 153

Z.

Zanini ... 262
Zámori elek ... 121
Zsedényi levelei a protestáns egyházi

Lap

ügyekről 383, 384, 395, 406, 409, 443, 445, 448, 449, 451.
Zelma grófné ... 265
Zerovitz nőtanító ... 98
Zichy Edmund gróf ... 405
— Antal beszédének hatása ... 446
Zichy Feri ... 424
Zimmermann osztálytanácsos ... 447
Ziptzer gyüjteményei ... 65
Zsivora György ... 324
Zsombory ... 129, 206
Zsoleza ... 107